

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

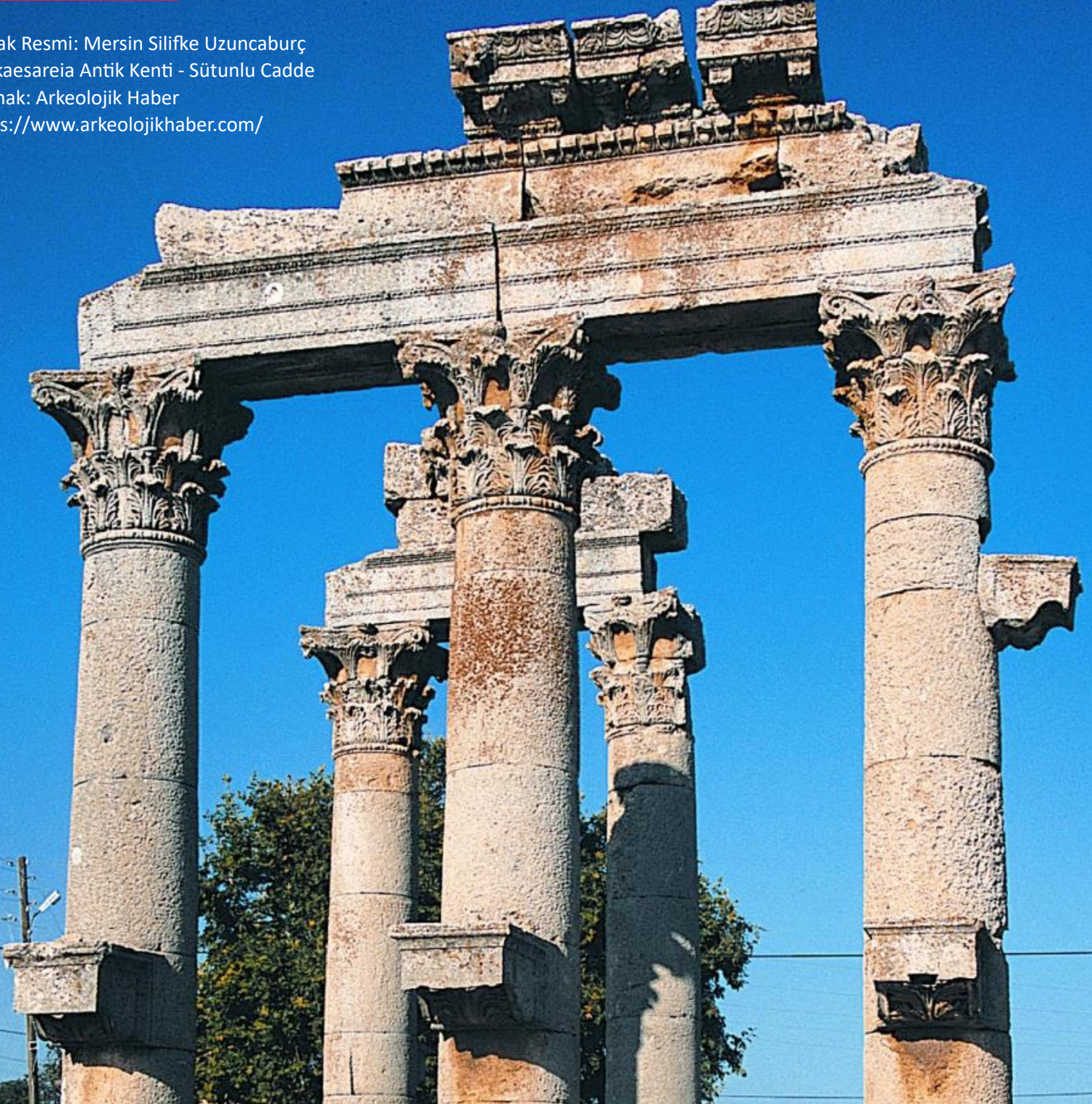
Cilt 9, Yıl (HAZİRAN 2023), Sayı

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 9, Year (JUNE 2023), Issue 2

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

VOLUME 9, ISSUE 2 – JUNE 2023
CİLT 9, SAYI 2 - HAZİRAN 2023

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayımlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurullarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayım kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlanarak yayım hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterotc.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalık ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 9, ISSUE 2 – JUNE 2023

CİLT 9, SAYI 2 - HAZİRAN 2023

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN, Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Taner ASLAN, Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Rafet METİN, Bayburt Üniversitesi

Prof. Dr. Adem TUTAR, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi,

Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Tekin İDEM, Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan TURAN, Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya Kaya HASDEMİR, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ, Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Ümit KATIRANCI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Mehtap BAŞARIR, Kayseri Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Erdoğan POLAT, Ardahan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Osman KARACAN, İnönü Üniversitesi

Dr. Kenan DEMİREL, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Hakan AKKÖZ, Milli Eğitim Bakanlığı

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 9, ISSUE 2 – JUNE 2023

CİLT 9, SAYI 2 - HAZİRAN 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Turkish-Arab Relations in the Axis of the Question of Palestine and the Establishment of Israel State.....244
Filistin Meselesi ve İsrail'in Kurulması Ekseninde Türk-Arap İlişkileri
Mustafa BOSTANCI
2. Suç Cetvelleri Verilerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: Sivas Vilayeti Örneği (R.1329 / M. 1913-1914).....258
Crimes and Criminals in the Ottoman Empire According to the Crime Schedules Data: The Case of Sivas Province (1913-1914)
Ülkü YANCI
3. Fransız Basınında Sakarya Zaferi.....298
Sakarya Victory at the French Press
Şinasi SÖNMEZ
4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Musevi Mebusu: Samuel Abravaya Marmaralı.....316
First Jewish Member of the Turkish Grand National Assembly: Samuel Abravaya Marmara
Erkan DAĞLI
5. Abbâsîler Döneminde Irak Hac Kafilelerine Düzenlenen Saldırıları333
Attacks on Iraqi Hajj Caravans during the Abbasid Period
Hacı ATAŞ
6. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Merkez Hapishanesi (1870-1920).....358
Manisa Central Prison during the Last Periods of the Ottoman State (1870-1920)
Mehmet GÜNEŞ; Gözde DEVE
7. 1954 Genel Seçiminin Van'daki Sonuçları Ve Kentteki Yansımaları.....402
1954 General Election Results in Van City And Their Reflections in the City
Süreyya POLAT

8. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hurûfat Ve Dil Meselesi Hakkındaki Bakışları.....420
The Perspectives of the Ottoman Constitutional Period on the Issue of Articles and Language

Abdulaziz KARDAŞ; Abdurrahman YALÇINKAYA

9. Jön Türk Devrimi Sonrasında Filistin’de Ortodoks Cemaat Siyaseti (1908-1910).....443
Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910)

Hakan AKKÖZ; Celal ÖNEY

10. Orta Doğu’daki Çağdaş Hıristiyan Topluluklarına Bir Bakış.....471
Christian Communities in the Contemporary Middle East: An Introduction

Celal ÖNEY

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Prof. Ass. Dr.
Mustafa BOSTANCIAnkara Hacı Bayram Veli University,
Faculty of Letters, Department of
History, Ankara/Türkiye,
mustafabostanci066@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-4518-3057>

Eser Geçmişi / Article Past: 08/05/2023 27/05/2023

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1294348>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Turkish-Arab Relations in the Axis of the Question of Palestine and the Establishment of Israel State

Filistin Meselesi ve İsrail'in Kurulması Ekseninde Türk-Arap İlişkileri

Abstract

The question of Palestine began when Jewish immigrants settled in Palestine from the 1880s and formed large colonies on the land they purchased, and it evolved into a chronic problem with the establishment of the State of Israel.

The recognition of Israel's independence by Türkiye induced intense reactions in the Arab Middle East and sabotaged the development process of Turkish-Arab relations. Following this act of recognition, Türkiye quickly became distanced to the region and despite all the moves attempted afterwards, Türkiye failed to erase its scars and the desired level of relations could not be achieved. Moreover, the impact of Türkiye's recognition of Israel was deeply felt in the Cyprus issue that emerged in the 1960s, and Türkiye was deprived of the support of the Arab States in this vital question. Considering this recognition and the question of Palestine as a whole, it is understood that Türkiye's abandonment of its stance in support of the Arabs is a concrete indicator of its inconsistency in its foreign policy.

In this article, the author aims to examine and clarify the question of Palestine and the impact of the foundation of Israel State on Turkish-Arab relations.

Key words: Israel, Türkiye, Palestine, İsmet İnönü, Foreign Policy.

Öz

Filistin meselesi, Yahudi göçmenlerin 1880'li yıllardan itibaren Filistin'e yerleşmeleri ve satın aldıkları topraklar üzerinde büyük koloniler oluşturmalarıyla başlamış ve İsrail Devleti'nin kurulmasıyla da kronik bir soruna dönüşmüştür.

ATIF: BOSTANCI, Mustafa, "Filistin Meselesi ve İsrail'in Kurulması Ekseninde Türk-Arap İlişkileri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (244-257)

CITE: BOSTANCI, Mustafa, "Turkish-Arab Relations in the Axis of the Question of Palestine and the Establishment of Israel State", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (244-257)

Türkiye'nin İsrail'in bağımsızlığını tanınması, Arap Orta Doğusunda yoğun tepkilere sebep olmuş ve Türk-Arap ilişkilerinin gelişme sürecini sabote etmiştir. Bu tanıma ile Türkiye, bölgeden süratle uzaklaşmış ve sonradan yaptığı bütün hamlelere rağmen, bunun izleri silinememiş, ilişkilerde istenilen seviye yakalanamamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin İsrail'i tanınmasının etkisi, 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Kıbrıs meselesinde derinden hissedilmiş ve bu hayati meselesinde Türkiye, Arap Devletlerinin desteğinden mahrum kalmıştır. Bu tanıma ve Filistin meselesi bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin Arapları destekleyen tutumundan vazgeçmesi, dış politikasındaki tutarsızlığının somut bir göstergesi olmuştur.

Bu makalede Filistin meselesi ve İsrail'in kurulmasının Türk-Arap ilişkilerine etkisi incelenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İsrail, Türkiye, Filistin, İsmet İnönü, Dış Politika.

Introduction

The recognition of Israel by Türkiye in 1949 was a concrete sign that it has parted ways with the Arab world. This situation was perceived as a milestone not only in the Middle Eastern Arab world, but also in the entire Muslim world. The act of recognition would constitute the biggest breaking point in Turkish-Arab relations, in other words, in Türkiye-Middle East relations. The recognition and the establishment of diplomatic relations with Israel have created a privative impact on Turkish-Arab relations, caused Türkiye to part ways with Arab countries on the question of Palestine, and put Türkiye's relations with the Middle Eastern Arab States into a process of rupture.

On the other hand, Türkiye's relations with the Middle Eastern countries have improved to the extent that they could get closer to the Arabs on the question of Israel, which is the main factor in their relations with the Middle Eastern countries. In this context, Türkiye's post-1965 policy, which can be denominated pro-Palestinian and anti-Israeli, had a positive response in the Arab world, and Arabs and Muslims sided with Türkiye after the 1974 Cyprus military intervention and the American embargo.

Basic Characteristics of Foreign Policy of İnönü's Era

The developments taking place after 1939 can also be called a transition process in which a new era is shaped and subsequently announced in terms of international relations. This era, which recorded the loss of Europe's global power status and enabled the emergence of two new superpowers such as the USA and the USSR, can also be referred to as the unfinished reckoning in the post-World War I period and the end of European supremacy¹.

The developments in the international arena during this era paved the way for the

1 Mehmet Seyfettin Erol, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası, Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 249; Erdem Karaca, "Londra Basın Ataşeliği Raporları Işığında İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Siyasetinde Bir Gündem Olarak SSCB", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2020, C. 8, S. 24 (Özel sayı), s. 140.

Second World War. Although Türkiye signed an alliance agreement with the status quo states of England and France in 1939, its credibility was shaken in the eyes of the Allied Powers once Türkiye chose to remain neutral in the Second World War. In the post-World War II period, the threat of the USSR to Türkiye became the main problem in Turkish foreign policy. The perception of the USSR as a threat has caused Türkiye to become overly dependent on the West in terms of international relations².

İsmet İnönü was elected President immediately after Atatürk's death in 1938 and remained in the office until 1950, when the Democratic Party came to power. Beyond being Atatürk's closest comrade-in-arms, İnönü is the country's «National Chief» and the person who signed the Treaty of Lausanne and the Armistice of Mudanya. Moreover, he is the «Second Man» of the Republic as defined by Aydemir³. The presidency of İnönü coincided with a period when tension reached the highest peak in the international arena and turned into war in September 1939. During the İnönü's era, the model of the importance and weight of a single leader in both foreign and domestic politics was maintained. The most important change in the foreign policy mechanism during this period was that İnönü replaced Tefik Rüşü Aras, who served as the foreign minister for 13 years between 1925-38, with Şükrü Saraçoğlu as soon as he took office⁴.

Half of İnönü's 12-year presidential term, that is, six years, coincided with the Second World War between 1939-1945, thus, this period was identified with the war, and İnönü was almost engaged in foreign policy and spent a large part of his efforts in foreign policy during this period. Perhaps the most important characteristic of Turkish foreign policy in the İnönü's era is that it is not different from the one pursued in the Atatürk's era⁵. The ruling team of this period, in which foreign policy evolved into a new form, was a generation that lived through the most important phases of Türkiye's recent history. The periods of Union and Progress, the First World War, the War of Independence and the founding of the Republic constituted the historical accumulation of this ruling elite. Such an accumulation of knowledge would have a great influence on their future foreign policy decisions, and their past experiences would guide them in many ways⁶. The Turkish foreign policy of the İnönü era was predominantly determined by İnönü and this ruling elite, who were familiar with the war and therefore feared war, and İnönü came to the fore in this elite both as a soldier who had fought for years and established the state with weapons and as an individual with extraordinary diplomacy experience such as Lausanne⁷. In addition, the friendship treaties signed during Atatürk's era were also effective in keeping Türkiye out

2 Hasan Duran, Ahmet Karaca, «Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri», *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. XVI/S. 3 (Yıl: 2011), s. 209.

3 Gökhan Koçer, «İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı», *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 254.

4 İlhan Uzgel, «Türk Dış Politikasının Oluşturulması», *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 74-75.

5 Koçer, «a.g.m.», s. 254.

6 Selim Deringil, *Denge Oyunu*, İstanbul 2003, s. 57.

7 Koçer, «a.g.m.», s. 254.

of the war during the Second World War⁸.

Since Türkiye was in a position to change the course of the war due to its geographical and strategic location, the states combating in the Second World War put incredible pressure on Türkiye to use its neutrality in line with their own war strategies. Because of the sensitivity of its strategic position, both the Allied and Axis blocs were obligated to respect to the friendship of Türkiye, therefore, Ankara was able to resist these pressures and remained neutral until the last moments of the war⁹.

Türkiye did not take part in the Second World War. However, it cannot be claimed that Türkiye's position during the war was also a complete "neutrality". In terms of the law of nations, Türkiye remained neutral during the war, however, when the war came to an end, Türkiye broke its neutrality to become a member of the UN, declaring war on the side of the Allies, meaning nothing more than on paper¹⁰.

Türkiye's policy during this period was to stay out of this war at all costs¹¹, and for this purpose, it adopted various strategies, developed relations with countries in different ranks when necessary, and acted as a rope walker during this war, so to speak. As defined by Deringil, this is a "play of equilibrium" for Türkiye and the main actor of this play is İsmet İnönü¹².

As mentioned above, the foundations the foreign policy practices of the İnönü's era are based on the foreign policy principles formed by Atatürk¹³. Therefore, the foreign policy of Atatürk's era continued without any major change. The idea of joining the Western alliance emerged instead of just adopting a sense of neutrality. The sense of neutrality was abandoned by joining the Western alliance. As a matter of fact, the sense of making an alliance with the West is an action left over from the foreign policy of Atatürk's era¹⁴.

Thanks to the foreign policy pursued in the Second World War, İnönü literally saved Türkiye from a great disaster. Although there were -very limited- criticisms that Türkiye's de facto non-participation in the war, caused Türkiye to lose and miss some opportunities, Türkiye, as a young state, did not face the pain experienced by other states of the world thanks to the policy pursued by İnönü. It was harder to stay out of the Second World War, the biggest and bloodiest war in history, than combating in it, and Türkiye was able to accomplish this challenge¹⁵.

Nevertheless, in the Second World War, one of the toughest foreign policy tests faced by the young Republic of Türkiye, a small ruling elite that guided foreign policy within the

8 Duran, Karaca, *a.g.e.*, s. 209.

9 Süleyman Seydi, "İngiliz Özel Hareket Birimi'nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri", *Türkler*, c. XVI (Ankara, 2002), s. 823.

10 Koçer, "a.g.m.", s. 254.

11 Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", *Genel Türk Tarihi*, C. IX, Ankara 2002, s. 646.

12 Koçer, "a.g.m.", s. 255.

13 Duran, Karaca, *a.g.e.*, s. 209.

14 Duran, Karaca, *a.g.e.*, s. 211.

15 Koçer, "a.g.m.", s. 255-256.

political logic of the single party period managed to keep Türkiye out of the war in line with its goals by adopting a rational and subtle policy against the mutual influence and pressure of the Axis and Allied powers¹⁶. In the Second World War, Türkiye was the only country that successfully materialized the policy of non-war without firing a single bullet, in other words, the temporary neutrality strategy. It would be possible to understand İnönü from the following response he gave to a child, who claimed that, they had starved during the war period: “I may have left you without food; however, I have not left you without a father”¹⁷.

On the other hand, Türkiye made important attempts to integrate with the international system after the war and concluded these attempts in a short time. Being a founding member of the UN in 1945, Türkiye, became a member of the Council of Europe established in 1949, thus received confirmation that it is a country governed by parliamentary democracy, so to speak. Türkiye also applied to join the North Atlantic Pact (NATO), which was established on the same date, but membership took place in 1952, after the Korean War, during the Democratic Party period. However, there were also criticisms that relations with the United States created a unilateral dependency. For instance, Marshall Aid received within the framework of the Truman Doctrine is a controversial foreign policy phenomenon¹⁸.

Türkiye’s Politics Towards Arab States During the İnönü’s Era

After the Second World War, the following seven Arab countries were independent: Egypt, Iraq, Syria, Lebanon, Jordan, Saudi Arabia and Yemen. On March 22, 1945, these states convened¹⁹ and signed the Charter of the Arab League with the aim of protecting their freedom and sovereignty and uniting their political, military, economic and social powers in the face of the colonial policies maintained by states such as Italy and France²⁰. As the first state to fight against Western imperialism, Türkiye welcomed these initiatives by the other states, most of which had fought for independence against Britain or France. The Secretary General of the Arab League also made statements underscoring the importance of Turkish-Arab friendship²¹.

In the following period, Türkiye made efforts to improve its bilateral relations with Arab states. First, Iraqi Prince Regent Abdullah visited Ankara on September 15, 1945, and then, on March 29, 1946, the Treaty of Friendship and Neighborly Relations was signed between Türkiye and Iraq. Türkiye recognized the independence of Syria and Lebanon on

16 Mücahit Özçelik, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29 (2010/2), s. 267.

17 Cumhur Mumcu, “Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 276.

18 Koçer, “a.g.m.”, s. 256; The BENELUX (Belgium, Netherlands, Luxembourg) union, founded on July 18, 1932, is the first economic integration initiative in Western Europe on the way to a peaceful era. Turkey has been a close follower of this process as well as its relations with the USA. Bkz. Erdem Karaca, Mehmet Özalper, “Avrupa ve Avrupa Birliği”, *Turgut Özal’ın Türkiyesi*, Ed: M. Alica, S, Aşık, M. Özalper, Gazi Kitabevi Yay., Ankara 2022, s. 177-179.

19 Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.616.

20 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Arap Birliği”, *DİA*, C. III, s. 325.

21 Fırat, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 616.

March 6, 1946. On June 20, 1946, Lebanese President Bishara al-Khuri visited Türkiye. The Treaty of Friendship and Neighborly Relations signed on January 8, 1947, during the visit of King Abdullah of Jordan to Ankara, gave the first signs of separation between the Arab states, which would become clear later, as it coincided with the onset of the Cold War and the question of Palestine. King Abdullah's words; "We are now friends with the great Turkish nation in the East and Great Britain in the West" caused disturbances in Egypt and Saudi Arabia, especially in Syria, who were worried that Britain would not give up on its interests in the region and believed that there were efforts to form a new bloc in the London-Ankara-Amman triangle. In this context, the bipolar world order began to affect the Middle East, thus, parting the ways between Türkiye and the Arab world²².

After the end of the Second World War, Türkiye's indifference to the Arab world also continued, such that, Middle Eastern states, apart from Iran and Afghanistan, were not mentioned at all in the government program established by Prime Minister Recep Peker one year after the war and submitted to the Grand National Assembly of Türkiye on 14 August 1946²³. Prime Minister Recep Peker, contented with sending a message of friendship to the Arab world with only a couple of sentences, expressed the following words: "Our love and friendship towards our Arab neighbors is infallible. It is our great ambition to thaw our relations with each of the Arab League States, the heirs of one of the richest civilizations in the world, in every field."²⁴

These words of Prime Minister Recep Peker indicated that the relationship between Türkiye and the Arab world would be unable to go beyond the expectation of goodwill in those years.

In the years following the Second World War, the in-war honeymoon between the United States of America, the representative of the Western Bloc, and the Soviet Russia, the representative of the Eastern Bloc, soon ended and a Cold War period began. Since the United States feared the establishment of Soviet Russia's sovereignty and the spread of socialism in Europe, which was passing through a great destruction in those years, it prepared a recovery plan to primarily revive the economies of these countries. In a joint session of the U.S. Senate and House of Representatives on March 12, 1947, U.S. President Henry Truman called for supporting "free nations that seek to maintain their freedom under foreign pressure" after the war. After this proposal, which was referred to as the Truman Doctrine in history, the USA started to provide assistance to Western states in the first stage within the framework of this understanding of aid, and then started to spread this program to other developing countries, especially Türkiye and Greece²⁵.

The draft of "Greek and Turkish Assistance Act", which was prepared in accordance with the main lines of the message Truman declared in the Congress, was adopted by the Senate on April 22, 1947, by the House of Representatives on May 9, 1947, and came into

22 Fırat, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 616-617.

23 İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920-1960)*, İstanbul 1968, s. 9-162.

24 Arar, *a.g.e.*, s. 171.

25 Fahir H. Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991, s. 158.

force on May 22, 1947, after being approved by President Truman²⁶. According to this Act, the United States allocated a total of 400 million dollars of military aid, 300 million dollars of which was provided to Greece and 100 million dollars to Türkiye. This aid in the form of a grant was not in cash, but in the form of the transfer of military equipment of the USA to these two countries and was utilized between 1947-1949²⁷. While the enactment of the Act led to severe reactions by the Soviet Union on the other hand, it was welcomed with great satisfaction by the Turkish Government²⁸.

The United States of America aimed to take the place of the weakened Western dominance after the war in the Middle East, which is of great importance for both itself and the West, and especially due to involving oil reserves, to which the West and itself is highly dependent, and to take advantage of the emerging situation in its favor and to keep the Soviet Russia away from the region, therefore, USA felt obliged to shift the application area of the Truman Doctrine to this region as well. As the Middle East came under Soviet rule, the oil resources of the US and Western states could be controlled by this power, and the ideology of socialism could spread in this region. The establishment of Soviet sovereignty in the Middle East and the Mediterranean, in other words, the expulsion of the United States and Western states from the region, could have done great damage to the international prestige of the United States, both economically and politically. Even worse, it would have been impossible to revive the industries of Western states that had collapsed during the war. The United States was one of the states that would suffer the most from these developments. For these reasons, while the United States began to take an interest in the Middle East, it designed to take advantage of Türkiye's leadership and mediation power in dominating the region, as it knew that Türkiye is the heir of nearly four hundred years of domination in this region, the most powerful state in the region, and the foremost country in establishing relations with the West. Since this understanding, which began to evolve during the term of President İsmet İnönü, coincided with the policies that Türkiye wanted to implement, bilateral relations started to develop rapidly. Because Türkiye also turned to the USA during the war, and was among the founding members of the UN after participating in the San Francisco Conference held in 1945²⁹.

Türkiye Attitude on the Question of Palestine and the Arab States

In 1947, Britain decided to hand over the question of Palestine to the UN. The UN Special Committee for Palestine was established and decided in its report, which it gave mostly, as a result of its examination, that Palestine should be divided into two separate

-
- 26 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 215.
- 27 Ramazan Gözen, "Truman Doktrini", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 387.
- 28 Gönlübol, Sar, *a.g.e.*, s. 215-216.
- 29 Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960)", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, c. III/S. 2 (Elazığ, 2005), s. 9-10; As a result of the changing balances in the world, the USA and the USSR, which became two great powers with the Second World War, entered into a great competition to strengthen their economic and political positions in the Middle East. Bkz. Mustafa Bostancı, Erdem Karaca, "Bağdat Paketi'ne Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi", *CTAD*, Yıl 14, S. 27 (Bahar 2018), s. 125-126.

states, Arab and Jewish, and that Jerusalem and its surroundings should be handed over to an international administration. The decision on partition was taken at the UN General Assembly on October 29, 1947, with 33 votes while there were 10 abstentions and 13 against votes³⁰. The United States, the USSR and France voted in favor of the decision, while Britain abstained. Apart from Arab countries, Afghanistan, Cuba, Greece, India, Pakistan, Iran and Türkiye voted against the decision³¹. Thus, despite the opposition of the Arab countries, the Jewish People took an important step towards establishing their own independent state on the territory of Palestine and gained international support³². The Arabs were absolutely opposed to the partition of Palestine, whereas the Zionists accepted this decision because the Jews, who made up 30% of the population and possessed only 8% of the total surface area, were given 55% of Palestine³³.

At this stage, Türkiye, which had signed friendship agreements with Jordan and Iraq and was extremely worried about Soviet ambitions in the developing Cold War conditions, took the side of the Arab countries in the UN negotiations on the question of Palestine in 1947 and pursued a path that openly defended the independence of Palestine. While the Arab states were calling for the immediate declaration of Palestinian independence, they were rejecting the proposed UN Special Committee on Palestine. Türkiye voted against the establishment of this committee and Hüseyin Ragıp Baydur, the Turkish representative in the Political Committee of the General Assembly, expressed following words during his speech at the General Assembly on May 8, 1947: “Türkiye shares the desire and inherent sensitivity of its Arab neighbors and wishes to see Palestine gain its independence in the very near future.” Thanks to these actions, Türkiye had a great impression on Arab countries³⁴.

In this way, Türkiye pronounced the party they favored on this issue, sided with the Arab countries in the Palestinian negotiations at the UN, and supported the Arab countries’ proposals for the resolution to grant independence to Palestine. Also, Türkiye was one of the few countries that acted together with the Arab countries in the votes held on the establishment of an investigation committee by the UN General Assembly to examine the Palestine issue. During the negotiations on the reports of the Palestinian Committee, Türkiye supported the Arab countries and finally voted against the partition decision of the General Assembly on November 30 by siding with the Arab countries³⁵. On the other hand, the UN Special Committee on Palestine wanted to appoint England as arbitrator on the issue of partition; however, the UK turned down this offer and declared that it would end the mandate administration in Palestine as of 15 May 1948³⁶.

30 Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul Mayıs 1975, s. 137.

31 Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 21.

32 İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 44.

33 Mansfield, *a.g.e.*, s. 137.

34 Özlem Tür, “Türkiye ve Filistin -1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, *AÜSBF Dergisi*, S. 62-1, s. 247-248.

35 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 21-22.

36 Mansfield, *a.g.e.*, s. 137.

Türkiye, along with Afghanistan, Iran, Iraq, Cuba, Egypt, Greece, India, Lebanon, Pakistan, Saudi Arabia, Syria and Yemen, voted against the resolution³⁷ in which both the US and the USSR voted for the partition of Palestine³⁸, and also, Türkiye was one of the few countries that supported Arab countries, so this attitude gained importance and was welcomed among Arab countries. This positive reaction was expressed in the thank-you note sent to İnönü by Syrian President Shukri al-Quwatli right after the UN voting process. On the other hand, in an article titled “To Those Who Defend Islam For A Thousand Years”, referring to the Turks, Al Qabas newspaper published in Damascus called on the “great defenders of Islam”, namely the Turks, to defend Palestine. While summarizing the reactions in the Arab press on this issue in a news from Beirut, Cumhuriyet Newspaper declared that the efforts and activities of the world states regarding the settlement of the question of Palestine were far from convincing and satisfying the Arab world and that Türkiye’s stance towards Arab and Palestinian causes was the only source of consolation and hope in this dark and hopeless situation³⁹.

Establishment of Israel and Attitude of the Parties

While the Middle East policy pursued by Türkiye developed in parallel with the Middle East policies of the West, it sometimes deviated from the Western countries due to historical and religious reasons, and a consistent and stable policy could not be put forward in general⁴⁰. After becoming a founding member of the UN, Türkiye gradually started to approach the United States, and this process accelerated with the membership of the World Bank (International Bank for Reconstruction and Development) on March 11, 1947, and the International Money Fund on March 12⁴¹. Furthermore, US President Henry Truman provided aid to Türkiye in 1947 within the framework of the noted “Truman Doctrine”, and after this important support, first military aid and then economic aid was initiated by the United States to Türkiye in 1948, within the scope of the Marshall Plan. Therefore, Türkiye started to pursue a foreign policy compatible with USA⁴². As Türkiye entered into close relations with the West, its attitude towards Middle East developments started to change accordingly. Türkiye also approached the West; accordingly, it began to move away from the Arab countries it had supported until then in the Middle East⁴³.

On May 14, 1948, the last British troops left Palestine and on the same day the establishment of Israel State was declared⁴⁴. The State of Israel was recognized by the USA

37 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 22-23.

38 Walter Hollstein, *Filistin Sorunu, Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, Çev. Cemal A. Ertuğ, Yücel Yayınları, İstanbul Nisan 1975, s. 214.

39 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 22-23.

40 Şerif Demir, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, p. 691-713, Turkey, s. 700.

41 Albayrak, *a.g.m.*, s. 10.

42 Erdal Şimşek, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul Şubat 2005, s. 21

43 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 25.

44 Mansfield, *a.g.e.*, s. 138.

very shortly (11 minutes) after its establishment and by the USSR on 17 May⁴⁵.

The establishment of Israel State was first met with concern in Türkiye. Ulus Newspaper, which is the semi-official body of the government, has declared that the establishment of the State of Israel has put a political problem in the Middle East, which is difficult to resolve, in a dead end. On the other hand, the State of Israel has also been viewed as a “new Soviet satellite” by the Turks⁴⁶. However, this situation began to change with the UN General Assembly’s decision to establish a Conciliation Commission for Palestine on December 12, 1948, despite the opposition of Arab countries, when Türkiye voted in favor with Western countries and was elected to the Commission together with the United States and France⁴⁷. In the formation of Commission by these three states, it was aimed to ensure that the work of the commission was balanced by adopting a pro-Jewish attitude in the USA, neutral attitude in France and pro-Arab attitude in Türkiye. However, apart from being pro-Arab, this attitude of Türkiye, which supported the establishment of this commission opposed by the Arab states and accepted the commission membership⁴⁸, was the onset of the apathy that would last for many years with the Arab states⁴⁹, and also gave the first signs of a change in attitude towards Israel’s independence⁵⁰. Hüseyin Cahit Yalçın, who represented Türkiye in the commission, even advised President İsmet İnönü that Türkiye should officially recognize Israel after his meeting with Israeli Prime Minister David Ben Gurion, beyond maintaining his neutral line until the end of his commission works⁵¹. This was also the first sign of Türkiye’s pro-Israel policy in Palestine after the proclamation of the State of Israel⁵². It was understood that, contrary to popular belief, Israel was not a secret ally of the USSR, which was influential in Türkiye’s change of attitude on this issue. Israel did not hesitate to state that it was among the Western wing against the Soviet threat. In fact, Western states constituted the majority among the thirty states that established diplomatic relations with Israel. More importantly, the United States was the first state to recognize Israel. In this case, there was no vital obstacle for Türkiye to establish warm relations with Israel⁵³. As a matter of fact, Minister of Foreign Affairs Necmettin Sadak, in his statement to the Anadolu Agency on February 8, 1949, declared that the State of Israel is a fact, it is recognized by more than thirty states, that Arab representatives also engaged in dialogue with Israeli representatives, and that Türkiye finds it more useful not to change

45 Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, “Filistin Sorunu”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları İstanbul 2008, s. 639.

46 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 31.

47 Fırat, Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, s. 617.

48 Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, “1960-1980 Dönemi Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yay., İstanbul 2008,, s. 639-640.

49 Mustafa Yağbasan, Abdulsamet Günek, “Arap Medyasında Türkiye’nin Değişen Algısı”, *Yeditepe University, Global Media Journal-Turkish Edition*, Bahar 2010, c. I/S. I (İstanbul), s. 212.

50 Erhan, Kürkçüoğlu, “1960-1980 Dönemi Arap Devletleriyle İlişkiler”, s. 639-640.

51 Çağrı Erhan, “Türkiye’nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler*, c. XVII (Ankara, 2002), s. 252.

52 Tür, *a.g.e.*, s. 249.

53 Erhan, *a.g.e.*, s. 252.

its situation in order to do its duty in the Conciliation Commission better⁵⁴. Following these developments and after the UN recognized Israel on March 11, 1949⁵⁵, Türkiye officially recognized Israel on March 28, 1949. Thus, Türkiye became the first Muslim country to recognize Israel⁵⁶. The Turkish Government explained the rationale for its decision as “Israel has become a member of the UN, therefore, Türkiye has recognized this newly established state within the framework of the principle of the universality of the UN”⁵⁷. President İsmet İnönü, on the other hand, expressed Türkiye’s view of Israel in the speech he delivered at the opening of the Turkish Grand National Assembly on November 1, 1949: “Political relations have been opened with the newly founded State of Israel. We hope that this state will be an element of peace and stability in the Near East”⁵⁸. There is a reason behind this attitude in Türkiye, which was not adequately explained in the Arab world or the Arabs did not want to understand it. This reason can be explained as follows: Right after the Second World War, when the Soviet Union wanted Kars and Ardahan provinces to be left to them and wanted a base in the Straits, the USA took a protective stance against Türkiye. This type of backing and support was vital for Türkiye and it was inevitable for Türkiye to act sympathetically towards Israel, which the United States has long supported⁵⁹.

Türkiye’s recognition of the State of Israel has been perceived as a milestone not only in the Middle Eastern Arab world but also in the entire Muslim world. In a special sense, this act of recognition would constitute the biggest breaking point in Turkish-Arab relations, in other words, in Türkiye-Middle East relations⁶⁰. This recognition and the establishment of diplomatic relations between the two countries have created a privative impact on Turkish-Arab relations⁶¹, caused Türkiye to part ways with Arab countries on the question of Palestine,⁶² put Türkiye’s relations with the Middle Eastern Arab States into a process of rupture⁶³, and thus led to the developments after Türkiye recognition of the State of Israel did not justify the expectations of President İnönü⁶⁴.

54 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 31-32.

55 Duran, Karaca, *a.g.e.*, s. 212.

56 Fırat, Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 617.

57 Meliha Benli Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri”, *Türkiye ve Ortadoğu-Tarih, Kimlik, Güvenlik*, Derleyen: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 182.

58 Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

59 İsmail Soysal, “Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, TTK, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Yayına Hazırlayan: İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 521; for Russian demands bkz. Erdem Karaca, *Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilâyeti/Kazası (1919-1950)*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2020. s. 71.

60 Albayrak, *a.g.m.*, s. 10.

61 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1/S. 1 (Kasım-Aralık 1994), s. 389.

62 Tür, *a.g.m.*, s. 249.

63 Duran, Karaca, *a.g.e.*, s. 212.

64 Albayrak, *a.g.m.*, s. 10.

Conclusion

The recognition of Israel's independence by Türkiye has led to intense criticism in the Middle-Eastern Arab world and has been a major obstacle to the development of relations between the two worlds. At the same time, this recognition has dealt the heaviest blow to Türkiye's leadership role and its credibility in the Middle East and the Islamic world. Those who play for the leadership of the Arab world would use this recognition as a trump card against Türkiye, and this would be the biggest cause of distrust between the two sides. As a result of this act of recognition, Türkiye quickly moved away from the region in a political sense and despite all the efforts made afterwards, the traces of this event could never be erased and the desired development in the relations could not be achieved. At the same time, the recognition was quite effective in changing the perception of Türkiye as the ally of West in the region among the Arab public.

Türkiye began to move away from the Middle-Eastern Arab world and pursue Western-dependent policies upon recognizing Israel's independence. On the other hand, the impact of Türkiye's recognition of Israel would be felt deeply in the Cyprus issue that emerged in the 1960s and Türkiye would be deprived of the support of the Arab States on this issue. In addition, Türkiye's abandonment of its stance in support of the Arabs in the question of Palestine is a solid indication of the inconsistency dominant in Turkish foreign policy.

In conclusion, the change in attitude adopted towards Israel demonstrated that the general development in Turkish foreign policy after 1945, which emerged as a westward orientation, also affected Türkiye's Middle East policy towards the end of the 1940s.

References

- Acar, İrfan C., *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- Albayrak, Mustafa, "Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları (1920-1960)", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, c. III/S. 2 (Elazığ 2005), s. 1-63.
- Altunışık, Meliha B., "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türkiye ve Ortadoğu-Tarih, Kimlik, Güvenlik*, Derleyen: Meliha Benli Altunışık, Boyut Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları (1920-1960)*, İstanbul 1968.
- Armaoğlu, Fahir H., *Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991.
- Bostancı, Mustafa; Karaca, Erdem, "Bağdat Paketi'ne Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi", *CTAD*, Yıl 14, S. 27 (Bahar 2018), s. 123-154.
- Demir, Şerif, "Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer, p. 691-713, Turkey 2011.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, İstanbul 2003.
- Duran, Hasan; Karaca, Ahmet, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", Süleyman

Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. XVI/S. 3, (2011), s. 203-216.

Ekinci, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Genel Türk Tarihi*, C. IX, Ankara, 2002.

Erhan, Çağrı, “Türkiye’nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)”, *Türkler*, c. XVII (Ankara 2002), s. 251-259.

Erhan, Çağrı; Kürkçüoğlu, Ömer, “Filistin Sorunu”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları İstanbul 2008, s. 635-641.

Erhan, Çağrı; Kürkçüoğlu, Ömer, “1960-1980 Dönemi Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yay., İstanbul 2008.

Erol, Mehmet Seyfettin, “1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası, Uluslararası Durum”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 249-253.

Fırat, Mehmet; Kürkçüoğlu, Ömer, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Gönlübol, Mehmet; Sar, Cem, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Gözen, Ramazan, “Truman Doktrini”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 387-392.

Hollstein, Walter, *Filistin Sorunu, Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, Çev. Cemal A. Ertuğ, Yücel Yayınları, İstanbul Nisan 1975.

İhsanoğlu, Ekmelettin, “Arap Birliği”, *DİA*, C. III, 1991, s. 325.

İhsanoğlu, Ekmelettin, “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1/S. 1 (Kasım-Aralık 1994), s. 388-412.

Karaca, Erdem; Özalper, Mehmet, “Avrupa ve Avrupa Birliği”, Turgut Özal’ın Türkiye’si, Ed: M. Alican, S. Aşık, M. Özalper, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2022, s. 177-205.

Karaca, Erdem, Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilâyeti/Kazası (1919-1950), Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2020.

Karaca, Erdem, “Londra Basın Ataşeliği Raporları Işığında İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Siyasetinde Bir Gündem Olarak SSCB”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2020, C. 8, S. 24 (Özel sayı), s. 139-166.

Koçer, Gökhan, “İnönü ve CHP’nin Dış Politika Anlayışı”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 254-256.

Kürkçüoğlu, Ömer E., *Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*,

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

Mansfield, Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul Mayıs 1975.

Mumcu, Ceyhan, “Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Çabaları ve Müttefiklerin Tutumu”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara 2008.

Özçelik, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 29 (2010/2), s. 263-269.

Seydi, Süleyman, “İngiliz Özel Hareket Birimi’nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’deki Faaliyetleri”, *Türkler*, c. XVI (Ankara 2002), s. 823-832.

Soysal, İsmail, “Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, TTK, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Yayına Hazırlayan: İsmail Soysal, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 515-523.

Şimşek, Erdal, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul Şubat 2005.

Tür, Özlem, “Türkiye ve Filistin -1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, *AÜSBF Dergisi*, 2007, S. 62-1, s. 225-251.

Uzgel, İlhan, “Türk Dış Politikasının Oluşturulması”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 73-93.

Yağbasan, Mustafa; Günek, Abdulsamet, “Arap Medyasında Türkiye’nin Değişen Algısı”, Yeditepe University, Global Media Journal-Turkish Edition, Bahar 2010, c. I/S. I (İstanbul).

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Dr. Öğr. Üyesi
Ülkü YANCISivas Cumhuriyet Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü,
u.yanci@hotmail.com.ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5822-1813>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 13/04/2023 11/05/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1282452>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Suç Cetvelleri Verilerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: Sivas Vilayeti Örneği (R.1329 / M. 1913-1914)

Crimes and Criminals in the Ottoman Empire According to the Crime Schedules Data: The Case of Sivas Province (1913-1914)

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde suç ve suçluların tespiti ve takibi hususunda düzenli bilgi alabilmek için vilayetlerden her ay rapor istenmiştir. Her ay kazalardan sancak merkezine giden raporlar buradan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bunun için bir şablon oluşturulmuş ve her kaza merkezinden bu şablona uygun şekilde bilgiler istenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv vesikaları arasında suç ve suçluları gösteren iki tür cetvel bulunmaktadır. Bu cetveller “vukuât-ı cinaiyye” ve “ceraim-i umumiyye” cetvelleridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ilk vukuât-ı cinaiyye cetveli, 1878 yılında tutulmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin son derece zor yıllar yaşadığı bu dönemde istatistik cetvelleri muntazaman tutulamamış, bazı aylar eksik kalmıştır. Vukuat-ı cinaiyye defterlerinde suçun işlendiği yer, faillerin isimleri, yakalanıp yakalanmadıkları, yakalanmadı ise ne sebeple yakalanmadığı ve suçun nasıl işlendiğine dair bilgiler vardır. Ceraim-i umumiyye defterlerinde ise bölgede gerçekleşen suçlar toplu halde sayısal olarak verilmiştir. İki cetvel türünden vukuât-ı cinaiyye cetvellerinde yalnızca cinayet vakaları ele alınmışken ceraim-i umumiyye cetvellerinde tüm suçlar belirtilmiştir. Fakat vukuât-ı cinaiyye defterlerine nadir de olsa diğer suçların işlendiği de anlaşılmaktadır

Bu çalışmada Sivas Vilayeti'nde R. 1329/M. 1913-1914 yıllarına ait vukuat-ı cinaiyye defterlerinin tümü incelenmiş, aynı dönemde Sivas Vilayeti'ne ait ceraim-i cinaiyye defterleri ile de bilgiler karşılaştırılmıştır. Sivas Vilayetine ait suç cetvellerinden Rumi 1 Mart 1329- 28 Şubat 1329/ Miladi 14 Mart 1913- 13 Mart 1914 tarihine ait 12 aylık cetvel incelenmiştir. Sivas Vilayeti bu dönemde, Sivas, Tokat, Amasya ve Karahisar-ı Şarkî olmak üzere dört sancaktan oluşmaktadır.

ATIF: YANCI, Ülkü, “Suç Cetvelleri Verilerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suç ve Suçlular: Sivas Vilayeti Örneği (R.1329 / M. 1913-1914)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (258-297)

CITE: YANCI, Ülkü, “Crimes and Criminals in the Ottoman Empire According to the Crime Schedules Data: The Case of Sivas Province (1913-1914)”, *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (258-297)

Çalışmanın hacminin büyük olması nedeniyle kazalara ait cetveller sancaklar çerçevesinde birleştirilerek aktarılmıştır. Çalışmada Sivas Vilayeti'nde bu dönemde işlenen suçlara dair bilgiler tablolaştırılarak bilginin daha erişilebilir olması sağlanmış; istatistiksel veriler aktarılmıştır. Bu istatistik sonuçları ile Sivas özelinde ve Osmanlı genelinde toplumun yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Defterlerde yer alan kayıtlara göre Sivas Vilayet genelinde R. 1329/M. 1913-1914 yılında genelinde 551 suç işlenmiştir. Bu suçlar 15 farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bu suçların 240'ı yani % 43'ü Sivas Sancağı'nda, 148'i yani %27'si Tokat Sancağı'nda; 84'ü yani %15'i Amasya Sancağı'nda ve 82'si yani %15'i de Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sivas, Suç cetveli, Suç, Cinayet.

Abstract

In the last period of the Ottoman Empire, a monthly report was requested from the provinces in order to receive regular information on the detection and follow-up of crimes and criminals. Reports from the districts to the starboard center were sent to the Ministry of Internal Affairs every month. For this, a template was created and information was requested from each accident center in accordance with this template. Among the documents of the Prime Ministry Ottoman Archives, there are two types of rulers showing crimes and criminals. These charts are “vukuât-ı cinaiyye” and “ceraim-i umumiyye” charts. The first crime record in the Prime Ministry Ottoman Archives was kept in 1878. However, in this period when the Ottoman Empire was experiencing extremely difficult years, statistical tables could not be kept regularly and some months were missing. In the Vukuat-ı cinaiyye notebooks, there is information about the place where the crime was committed, the names of the perpetrators, whether they were caught or not, why they were not caught, and how the crime was committed. In the Ceraim-i umumiyye registers, the crimes that took place in the region are given in numbers. While only murder cases were dealt with in the vukuât-ı cinaiyye charts, which are two types of charts, all crimes were specified in the ceraim-i ummiye charts. However, it is understood that other crimes, albeit rare, were committed in the vukuât-ı cinaiyye registers.

In this study, R. 1329/M. All of the vukuat-ı cinaiyye registers belonging to the years 1913-1914 were examined, and the information was compared with the ceraim-i cinaiyye registers belonging to the Sivas Province in the same period. The 12-month chart of Rumi, 1 March 1329- 28 February 1329/ Gregorian 14 March 1913 - 13 March 1914, one of the crime schedules belonging to Sivas Province, was examined. During this period, Sivas Province consisted of four sanjaks, namely Sivas, Tokat, Amasya and Karahisar-ı Şarkî. Due to the large volume of the study, the charts of the districts were combined within the framework of the sanjaks. In the study, information about the crimes committed in this period in Sivas Province was tabulated, making the information more accessible; statistical data has been transferred. With these statistical results, it has been tried to reveal the structure of the society in Sivas and in the Ottoman general. According to the records in the books, R. 1329/M. In 1913-1914, 551 crimes were committed in general. These crimes are divided into 15 different categories. 240 of these crimes, 43%, are in Sivas Sanjak, 148, 27% in Tokat Sanjak; 84 of them, ie 15%, were processed in Amasya Sanjak and 82 of them, 15%, were processed in Karahisar-ı Şarkî Sanjak.

Keywords: Ottoman, Sivas, Crime scale, Crime, Murder.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısında, bir İslam devleti olması nedeniyle şer'i hukuk yer alırken Orta Asya Türk devletlerinden beri var olan örfi hukuk da uygulanmıştır. Tursun Bey'in de Tarih-i Ebu'l-feth'inde belirttiği üzere örfi hukuk nizam-ı âlem için hükümdarın kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlardır.¹ Örf tabiri, hükümdarın, toplumun hayrı için Şer'iatın dışında kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları içerir.² Hukukta bu ikilik uygulandığı dönemde de eleştiriler almış, Kur'an, sünnet, icma ve kıyas dışında başka bir kaynak çoğu zaman hukuka aykırı bulunmuştur. Ancak Osmanlı hukuk sisteminde padişaha çoğu kere şeyhülislam bazen de kadıasker veya başka hukukçular tarafından mevcut hukuk kuralının değiştirilmesini öngören fetvalar sunulmakta ve bu yolla padişahın "mucebince amel oluna" şeklindeki olur alındıktan sonra padişahın bu emriyle bağlayıcı bir hukuk kuralı oluşturulabilmekteydi.³

1940'lı yıllardan itibaren tarih, hukuk ve ilahiyat alanında yapılan çalışmalar Osmanlı hukukunun şer'iliği ve örfiliği üzerine farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu görüşlerden ilki Osmanlı hukukunun şer'i hukukun dışında ona alternatif biçimde geliştiğini; ikincisi Osmanlı hukukunun bütünüyle şer'i hukuktan ibaret olduğunu; üçüncüsü de şer'i hukukun yanında kanun koyucu bir padişahın olmasına dayanarak şer'i ve örfi hukuk kurallarının bir arada uygulandığını öne çıkarmıştır.⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki hukukun örfiliği ilk kez Osmanlı Devleti'nde görülen bir durum değildir. Daha önceki İslam devletlerinde farklı isimlerle örfi hukuk uygulanmıştır. İlhanlı, Memlûklü Devletlerinde, İran ve Hindistan'da kurulan İslam devletlerinde bir örfi hukukun varlığı bilinmektedir.⁵

Osmanlı Devleti'nde uygulanan bu ikili hukuk sistemine dair tartışma bir kenara bırakılacak olursa Fatih Sultan Mehmet döneminin hukuki gelişmeler için bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde daha önce çıkarılmış olan ferman ve hükümler bir araya getirilerek 1488 tarihinde kanunname çıkarılmıştır. Burada geçen "bu kanun atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur" ifadesi hükümdarın kanun koyucu konumunu vurgulamaktadır.⁶ Osmanlı'da bilinen ilk genel ve günümüze kadar gelebilen en eski Osmanlı ceza kanunnamesi budur.⁷

Klasik dönem Osmanlı hukukunda Osmanlı mahkemesi tek hâkimden oluşmakta idi. Geç dönemlerde "şer'iyeye mahkemesi" olarak adlandırılan bu mahkemelerde konu ayrımı yapılmaksızın tüm davalara bakılırdı.⁸ Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nde meydana

-
- 1 Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 2, Ankara 1958, s. 103.
 - 2 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2022, s. 34.
 - 3 M. Akif Aydın, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 2006, s.15.
 - 4 Yunus Koç, "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, s. 116- 117.
 - 5 M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 17.
 - 6 Koç, "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", s. 121.
 - 7 Yunus Koç, "Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (16. Yüzyıl)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ankara 2005, s. 134. Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 489.
 - 8 Mustafa Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 2006, s. 87.

gelen sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler hukuk alanında da yenilikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde Batı'da meydana gelen rasyonalizm anlayışından etkilenmiş ve hukuk alanında meydana gelen değişimleri kendi ülkesinde tatbiki başlamıştır.⁹ Hukuk alanındaki yenilikler Batının etkisinde kimi zaman da zorlaması ile yapılmıştır.¹⁰

Hukuk alanında yapılan yenilikler Tanzimat döneminde 1840 tarihinde çıkarılan ceza kanunu ile başlamıştır.¹¹ Tanzimat'tan sonra 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde yürürlüğe giren üç ceza kanunnamesi kabul edilmiştir.¹² Tanzimat döneminin en önemli ceza kanunu 1858 tarihli Ceza Kanunnamesidir. Ahmed Cevdet Paşa'nın da aralarında bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanan kanun Fransa örneğiyle hazırlanmış, 1911 ve 1914 yıllarında önemli değişiklikler ilave edilerek devlet dağılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹³

Klasik dönem Osmanlı hukukunda suçlar had, cinayet (kisas ve diyet gerektiren suçlar) ve ta'zir şeklinde tasnif edilirken¹⁴ 1858 tarihli ceza kanunnamesinde cinayet, cünha ve kabahat olarak tasnif edilmiştir. Bu ayırmda ceza süreleri belirleyici unsurdur. İncelenen defterler literatürde cinayet defterleri olarak geçmektedir. Ancak defterlerde geçen cinayet suçu bugünkü anlamda kullanılmamıştır. Eşkıyalık, kundakçılık, kız kaçırma, tecavüz, yol kesme, rüşvet, çocuk düşürtme, hırsızlık, gasp, darp veya devlete karşı işlenen diğer bazı suçları da kapsamaktadır. Bu suçların cezası idam, müebbet veya süreli kürek, sürgün, kalebentlik, memuriyetin düşürülmesi veya medeni kanundan düşürme gibi cezalardır.¹⁵

1. Ceraim-i Cinaiye Defterleri

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1878 yılında hayata geçirilen uygulama ile kaza, sancak ve vilayetlerden işlenen suçlarla ilgili düzenli bilgiler istenmiştir. Uygulamaya göre bu birimler bölgelerinde işlenen suçlarla ilgili bilgileri her ay düzenli bir şekilde Dâhiliye Nezareti'ne göndermişlerdir. Bu uygulama devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.¹⁶ Kazalarda yaşanan suç vakalarına dair bilgiler Vukuat-ı Cinaiye ve Ceraim-i Umumiye Cetvellerine kaydedilmiştir. Bu çalışmada incelenen suç cetvellerinde "cinayat cetveli" ve "ceraim-i cinaiye" ifadeleri geçmektedir.

Her kaza için ayrı ayrı hazırlanan ceraim-i cinaiye cetvelleri, belirli bir şablona göre hazırlanmıştır. Defterlerde tablolar halinde verilen bilgiler arasında suçun tarihi, suçun işlendiği

-
- 9 Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu*, 2013, S. 14, s. 164. ss. 163-200.
- 10 Hüseyin Önal, "1327/1911 Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu Değişikliklerinde Suça İştirak Bahsi ve Hukuki Tartışmalar", *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi Meseleler Fikirler ve Kurumlar*, Ed. Hamdi Çilingir, Hüseyin Önal, İlem Yayınları, İstanbul 2021, s. 185.
- 11 İbrahim Durhan, "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", *A. Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzincan 1999, s. 230.
- 12 Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", s. 490.
- 13 M. Akif Adın, "Osmanlı Ceza Hukuku (Ceza Maddesi içinde)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 482.
- 14 Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'i Tahlili", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S.1, Ankara 1999, s. 1-2.
- 15 Esmer Taşdemir, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri (1912-1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019, s. 9.
- 16 Abdulkadir Gül, "Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, Erzincan 2013, s. 6.

yer, suçun türü, fail, mağdur veya maktul, suçlunun yakalanma tarihi, yakalanmadı ise ihmali olan memurların isimleri ve suçun işlenişi ile alakalı açıklamalar bulunmaktadır.¹⁷ Defterlerde her biri ayrı ayrı verilen bu bilgiler şu başlıklar altında aktarılmıştır: Cürmün tarih-i vukuu, mahall-i vukuu, nev-i cürm, müteaddî, müteaddî-i aleyh, failinin ne vakit derdest edildiği, fail firarda ise derdest edilememesi sebebi, failin derdest edilememesinden dolayı mesuliyetleri icab eden memurların esamisi, faili derdest etmeyen memurlar hakkında icra olunan muamele, mülahazat. Anlaşılacağı üzere bu defterlerin verilerine bakılarak bir kazada yaşanan vakalar hakkında detaylı bilgiler edinmek mümkündür.

Defterlerden tam olarak sağlıklı bilgilerin çıkarılması nadir de olsa yapılan bazı hatalar nedeniyle mümkün olmayabilir. Mesela bazen defterlerde fail ile meful isimlerinin karıştırıldığı görülmektedir. Bu çalışma için incelenen defterlerin herhangi birinde bu tür bir aksaklığa rastlanılmamıştır. Fakat önemli sorunlardan biri incelediğimiz defterlerde de nadiren rastlanıldığı şekliyle bir suç türü altında esasen birden fazla suçun işlenmiş olmasından kaynaklanan problemidir. Mesela Eylül ayına ait cetvelde verilen bilgiye göre Divriği Kazası'nın Yağıbasan Karyesi'nde bir katli olayı yaşanmıştır. Ancak yapılan açıklamadan anlaşıldığına göre olayda üç kişi yaralanmış ve bir kişi katledilmiştir.¹⁸ Bu tür vakalar tüm defterlerde titizlikle incelenerek ayrı ayrı suç olarak ele alınmıştır. Defterlerden sağlıklı bilgi edinilmesini engelleyen faktörlerden biri de suça karışan kişilerin fail veya meful birden fazla kişi olması durumunda hepsinin isminin zikredilmeyerek "refiki" veya "rûfekası" şeklinde bilgi ile yetinilmesidir. Ancak suça karışan diğer kişilerin sayısı çoğunlukla belirtilmiştir. Bunun gibi problemlerle birlikte bu cetvellerden elde edilen veriler incelenen bölgede suç ve suçlulara dair istatistiksel bir sonuca varmayı engellemektedir. Zira ortalama bir sonuç vermesi bakımından bu tür çalışmalar önem arz etmektedir.

2. Veri Kaynağı Olarak Kullanılan Defterler

Bu çalışmada Sivas Vilayetine ait ceraim-i cinaiye cetvellerinden Rumi 1 Mart 1329- 28 Şubat 1329/ Miladi 14 Mart 1913- 13 Mart 1914 tarihine ait 12 aylık cetvel incelenmiştir. Defterler Rumi takvime göre tutulmuştur. Bu nedenle çalışmada yer alan tablolarda geçen aylar Rumi takvim aylarıdır.

Sivas Vilayeti Osmanlı'nın son dönemlerinde Sivas, Tokat, Amasya ve Karahisar-ı Şarkî olmak üzere toplam dört sancaktan oluşmakta idi. 16. yüzyıl başlarında merkezi Sivas şehri olan Sivas eyaletine Amasya, Çorum, Canik, Tokat, Divriği, Karahisar-ı Şarkî ve Bozok gibi yerler bağlı idi. 19. yüzyılın ortalarına kadar idari olarak bu şekilde varlığını sürdüren eyalet 1864 tarihli vilayet kanunnamesi ile Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarına ayrılmıştır. Çalışmaya konu olan dönemde de bu şekilde bir idari yapılanmaya sahip olan eyalet Cumhuriyet dönemine kadar bu şekilde idare edilmiştir.¹⁹

17 Fatih Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, s. 6-7.

18 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Emniyet Kalemi, 63/14*. Bundan sonra BOA, DH. EUM. EMN.

19 Ömer Demirel, "Sivas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 281.

Çalışma için Mart 1913-Mart 1914 tarihlerine ait olan 12 ayın bilgilerini muhtevi vukuat-cinaiyye cetveli incelenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde bu cetveller dışında aynı yıla ait olan başka suç cetvelleri de bulunmuştur. Çalışma için incelenen toplam suç cetveli sayısı 19'dur. Bu defterlere ait bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Veri Kaynağı Olarak Kullanılan Suç Cetvelleri

Defter Numarası (Arşiv, Fon, Dosya No/ Gömlek no)	Tarihi	Sayfa Sayısı	İçeriği
BOA., DH. EUM. EMN. 28/27	Rumi Mart 1329/ Miladi Mart- Nisan 1913	56	Mart 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 32/16	Rumi Nisan 1329/ Miladi Nisan- Mayıs 1913	68	Nisan 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 30/67	Rumi Mayıs 1329/ Miladi Mayıs- Haziran 1913	59	Mayıs 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 73/10	Rumi Haziran 1329/ Miladi Hazira Temmuz 1913	60	Haziran 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 39/9	Rumi Temmuz 1329/ Miladi Temmuz- Ağustos 1913	59	Temmuz 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 65/6	Rumi Ağustos 1329/ Miladi Ağustos- Eylül 1913	61	Ağustos 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 63/14	Rumi Eylül 1329/ Miladi Eylül Ekim 1913	58	Eylül 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 47/18	Rumi Teşrinievvel 1329/ Ekim -Kasım 1913	49	Teşrinievvel 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. MTK. 28/5	Rumi Teşrinisani 1329/ Miladi Kasım-Aralık 1913	48	Teşrinisani 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 58/21	Rumi Kanunievvel 1329/ Miladi Aralık 1913 -Ocak 1914	46	Kanunievvel 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. MTK. 21/15	Rumi Kanunisani 1329/ Miladi Ocak-Şubat 1914	41	Kanunisani 1329 tarihinde Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.

BOA., DH. EUM. MTK. 32/17	Rumi Şubat 1329/ Miladi Şubat- Mart 1914	49	Sivas Vilayeti'nde yaşanan suç vakalarına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 32/31	Rumi Şubat 1329/ Miladi Şubat- Mart 1914	2	Sivas Merkez Sancağı'nda vaka olmadığına dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 49/8	Rumi Mart Ağustos 1329/ Miladi Mart- Eylül 1913	5	Alucra Kazası'nda altı aylık vakaya dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 31/16	Rumi Mart Ağustos 1329/ Miladi Mart- Eylül 1913	1	Ladik Kazası'nda altı aylık vakaya dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 31/23	Rumi Mart Ağustos 1329/ Miladi Mart- Eylül 1913	1	Vezirköprü Kazası'nda altı aylık vakaya dair bilgi.
BOA., DH. EUM. EMN. 44/13	Rumi Mart Ağustos 1329/ Miladi Mart- Eylül 1913	23	Tüm Kazalardaki altı aylık vakanın genel tablosu
BOA., DH. EUM. EMN. 41/22	Rumi Mart Ağustos 1329/ Miladi Mart- Eylül 1913	9	Tüm Kazalardaki altı aylık vakanın genel tablosu
BOA., DH. EUM. EMN. 32/3	Rumi 1329/ Miladi 1913- 1914	13	Zile Kazası'nda ele geçirilen ve ele geçirilemeyen suçlulara dair bilgi.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Rumi 1329 yılına ait suç cetvellerinden bazıları altı aylık verileri içermektedir. Çalışmanın hacminden dolayı altı aylık verileri içeren defterlerdeki veriler ayrı bir tablo halinde verilememiştir. Ancak her ay düzenli tutulan defterlerde yer alan bilgilerle karşılaştırılarak vakaların doğruluğu irdelenmiştir. Defterler esasen kaza bazında tutulmuştur. Ancak yine çalışmanın hacmini aşması nedeniyle veriler her bir kaza ayrı olarak verilememiş, bunun yerine her bir sancak için birer tablo oluşturulmuş, kazalarda meydana gelen suç vakaları birleştirilmiştir. Bazı aylarda bazı kazalarda hiç suç vakası yaşanmamıştır. Bir karışıklığa meydan vermemek adına tablolarda bu aylar da belirtilmiştir.

3. Sivas Vilayetinde İşlenen Suçların İstatistiği**3.1. Sivas Sancağı'nda İşlenen Suçlar****Tablo 2: Sivas Sancağı'nda R. 1329/ M. 1913-1914Yılında İşlenen Suçlar**

SİVAS SANCAĞI														
KAZA	*SUÇ TÜRÜ	AY												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
AZİZİYE	1	1	2	1	1	2	1			2	1		1	12
	2						1				2			3
	3					3	1	2	1	2			3	12
	4								4	3	1		1	9
	5		1				1							2
	6						1	1	1	1	1			5
	7			1	1		1	1					1	5
	8													
	9													
	10													
	T.		1	3	2	2	5	6	4	6	8	5		6
BÜNYAN	1	1					3	2	2	1	1	2		12
	2													
	3	1		1	1	2		2			1	2		10
	4				1			2						3
	5											1		1
	6				1						1			2
	7													
	8	1		1										2
	9													
	10													
	T.		3	-	2	3	2	3	6	2	1	3	5	

DARENDE	1				1	2						1	4
	2												
	3				1								1
	4												
	5												
	6												
	7												
	8												
	9												
	10												
	T.				2	2							1
DİVRİĞİ	1							1					1
	2												
	3												
	4												
	5							3					3
	6												
	7												
	8												
	9												
	10												
	T.							4					4
GÜRÜN	1		1	2		2	1	1	1				8
	2	1	1										2
	3	1		1	1	1	1	2		2			9
	4		1		1	2	1				1		6
	5												
	6										1	1	2
	7							1		1			2
	8												
	9												
	10												
	T.	2	3	3	2	5	3	4	1	3	2	1	29

HAFİK	1				3					3	1		1	8
	2													
	3							1						1
	4													
	5													
	6												1	1
	7													
	8													
	9										1			1
	10													
	12												1	1
	T.					3			1		3	2		3
KANGAL	1	2		1	2			1			1			7
	2													
	3			2	1	1	1		1					6
	4			1			1	1					1	4
	5	1		1										2
	6	2	2	2	2						1		2	11
	7													
	8						1			1				2
	9													
	10													
	T.	5	2	7	5	2	2	2	2	2	2		3	32
	KOÇGİRİ	1		1	3	4	1	3						1
2				1	1					1		1		4
3				2	1			1				1	1	6
4										1		1		2
5				1										1
6								1				1		2
7				1			1						1	3
8		1												1
9														
10														
11		1												1
T.		2	1	8	6	1	4	2		2		4	3	33

MERKEZ	1	1						1				2		
	2													
	3		1									1		
	4													
	5													
	6							2				2		
	7													
	8													
	9			1								1		
	10													
	T.	1	1	1					3				6	
TONUS	1	1		1	1		2	2		2		1	10	
	2													
	3	2		1	1	2							6	
	4					1							1	
	5			1				1					2	
	6	1	1			1		1					4	
	7			1									1	
	8													
	9								1				1	
	T.	4	1	4	2	4	2	3	2		2		1	25
	YILDIZELİ	1	1	1	1			1						4
2														
3		1	1										2	
4		1											1	
5		1	1			1				1	2		6	
6			1										1	
7														
8														
9														
10												1	1	
12						1							1	
T.		4	4	1		2	1					1	3	16
GENEL TOPLAM		22	15	28	25	23	21	26	16	17	16	11	20	240
*Suç Türü= 1: Adam öldürme, 2: Eşkıyalık ve yol kesme, 3: Tecavüz, 4: Cebren kız kaçırma, 5: Darp ve cerh, 6: Hırsızlık/Gasp, 7: Kundakçılık, 8: Teşhir-i silah, Silah Endahtı, Silah Bulundurma 9: İskat-ı Cenin, 10: Fuhuş, 11: Rüşvet, 12: Katle Teşebbüs, 13: Hakaret; 14: Haneye Tecavüz; 15: Kalpazanlık.														

3. 2. Tokat Sancağı'nda İşlenen Suçlar

Tablo 3: Tokat Sancağı'nda R. 1329/ M. 1913-1914Yılında İşlenen Suçlar

TOKAT SANCAĞI														
KAZA	*SUÇ TÜRÜ	AY												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
ERBAA	1	3	1		1	2	1	3	1	3				15
	2										1			1
	3							1	1					2
	4													
	5													
	6													
	7													
	8													
	9													
	10													
	T.	3	1		1	2	1	4	2	3	1			18
NİKSAR	1	2	1		1	1	3		4			1	13	
	2			1					1				2	
	3													
	4													
	5													
	6								1				1	
	7													
	8													
	9													
	10													
	T.	2	1	1	1	1	3		6				1	16
MERKEZ	1	1	3		1	1	2				1	1	10	
	2		2	1			1						4	
	3			3	4	2	2	1				3	15	
	4		1									1	2	
	5		1										1	
	6	2	1		1	1		2			1	1	9	
	7													
	8													
	9													
	10													
	T.	3	8	4	6	4	5	3			2	4	2	41

REŞADİYE	1			1			1						2	
	2											1	1	
	3													
	4					1							1	
	5					4				1		1	6	
	6			2		3	1	2	2		1	1	12	
	7													
	8									1			1	
	9													
	10													
	13					1							1	
	T.			3		9	2	2	2	2	1	1	2	24
	ZİLE	1		1	2	1	1	2	2		1		1	1
2										1			1	
3					3	3	2	4	1	1	1	2	3	20
4										1			1	
5							1			2			3	
6							1		2	4			1	8
7						1							1	
8					1						1		2	
9									1				1	
10														
T.			1	2	5	5	6	6	4	8	4	3	5	49
GENEL TOPLAM	8	11	10	13	21	17	17	14	13	8	8	8	148	

*Suç Türü= 1: Adam öldürme, 2: Eşkîyalık ve yol kesme, 3: Tecavüz, 4: Cebren kız kaçırma, 5: Darp ve cerh, 6: Hırsızlık/Gasp, 7: Kundakçılık, 8: Teşhir-i silah, Silah Endahtı, Silah Bulundurma 9: İskat-ı Cenin, 10: Fuhuş, 11: Rüşvet, 12: Katle Teşebbüs, 13: Hakaret; 14: Haneye Tecavüz; 15: Kalpazanlık.

3.3. Amasya Sancağı'nda İşlenen Suçlar

Tablo 4: Amasya Sancağı'nda R. 1329/ M. 1913-1914Yılında İşlenen Suçlar

AMASYA SANCAĞI														
KAZA	*SUÇ TÜRÜ	AY												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
GÜMÜŞHACIKÖY	1	1						1						2
	2						1							1
	3	1									1			2
	4													
	5							1						1
	6							1						1
	7													
	8													
	9													
	10													
	T.	2						1	3			1		7
HAVZA	1												1	1
	2													
	3													
	4													
	5												1	1
	6													
	7													
	8													
	9													
	10													
	T.												2	2
LÂDİK	1		1	1										2
	2					1	1							2
	3			1	2	1	3							7
	4													
	5					5								5
	6													
	7													
	8	1												1
	9													
	10													
	T.	1	1	2	2	7	4							17

MECİTÖZÜ	1		1	1		1			1		1	1	6		
	2							3					3		
	3							1					1		
	4							1	2		1		4		
	5							1				1	2		
	6						1						1		
	7														
	8			1										1	
	9														
	10														
	T.			2	1		1	1	6	3		2	1	1	18
MERKEZ	1	1	1								1	1	1	5	
	2														
	3														
	4										1	2	1	4	
	5										1	1		2	
	6							2						2	
	7														
	8														
	9														
	10														
	T.	1	1					2			3	4	2	13	
MERZİFON	1		1										3	4	
	2														
	3	1										1		2	
	4														
	5												1	1	
	6	1												1	
	7														
	8			1											1
	9														
	10														
	12												1	1	
	15											1		1	
	T.	2	2									2	5	11	

VEZİRKÖPRÜ	1	1	1	1			2	1					6	
	2											1	1	
	3			1									1	
	4													
	5													
	6	3								1			4	
	7													
	8													
	9													
	10													
	12									1			1	
	T.	4	1	2			2	1		2			1	13
	GENEL	10	7	5	2	8	8	12	3	2	6	7	11	81

*Suç Türü= 1: Adam öldürme, 2: Eşkiyalık ve yol kesme, 3: Tecavüz, 4: Cebren kız kaçırma, 5: Darp ve cerh, 6: Hırsızlık/Gasp, 7: Kundakçılık, 8: Teşhir-i silah, Silah Endahtı, Silah Bulundurma 9: İskat-ı Cenin, 10: Fuhuş, 11: Rüşvet, 12: Katle Teşebbüs, 13: Hakaret; 14: Haneye Tecavüz; 15: Kalpazanlık.

3.4. Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda İşlenen Suçlar

Tablo 5: Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda R. 1329/ M. 1913-1914 Yılında İşlenen Suçlar

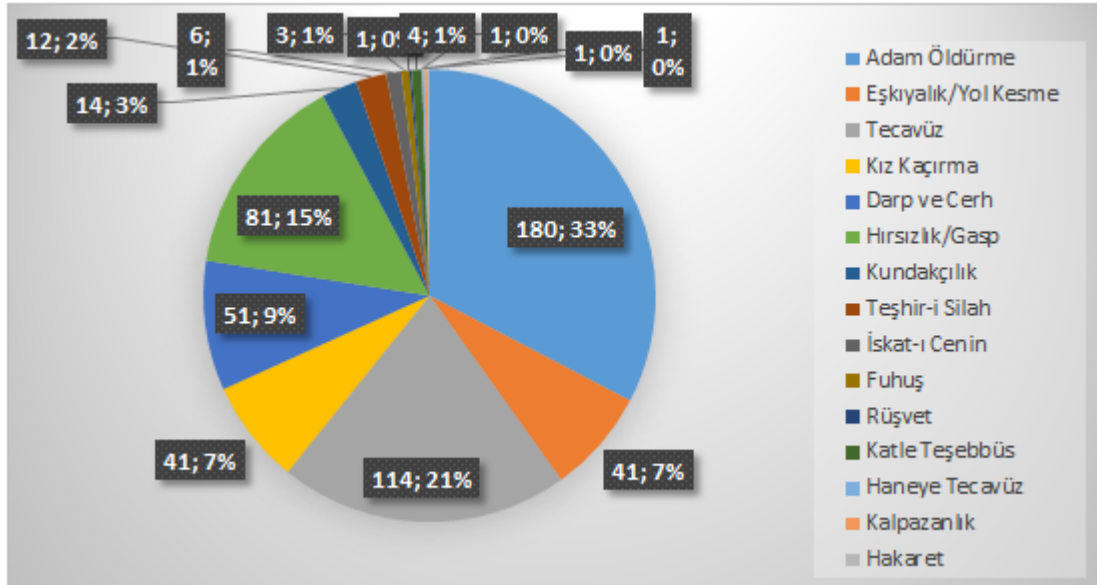
KARAHİSAR-I ŞARKÎ SANCAĞI														
KAZA	*SUÇ TÜRÜ	AY												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
ALUCRA	1				1	1							1	3
	2		1	1	2									4
	3			2	1									3
	4		1	1	1									3
	5													
	6				1				1				1	3
	7													
	8													
	9		1		1									2
	10													
	T.		3	4	7	1			1				2	18

KOYULHISAR	1		1						1	2	
	2			1						1	
	3			1	2				1	4	
	4										
	5		1					2		3	
	6	1								1	
	7				1					1	
	8										
	9										
	10		1							1	
	T.		1	3	2	3			3	1	13
MESUDIYE	1	1			1					2	
	2										
	3										
	4										
	5										
	6										
	7										
	8										
	9										
	10										
	T.		1			1					2
MERKEZ	1		1	2		2	3			1	9
	2			3		2					5
	3				1						1
	4										
	5			1		1	2			1	5
	6				1	2					3
	7										
	8					1					1
	9										
	10										
	14						1				1
T.		1	6	2	8	6			2	25	

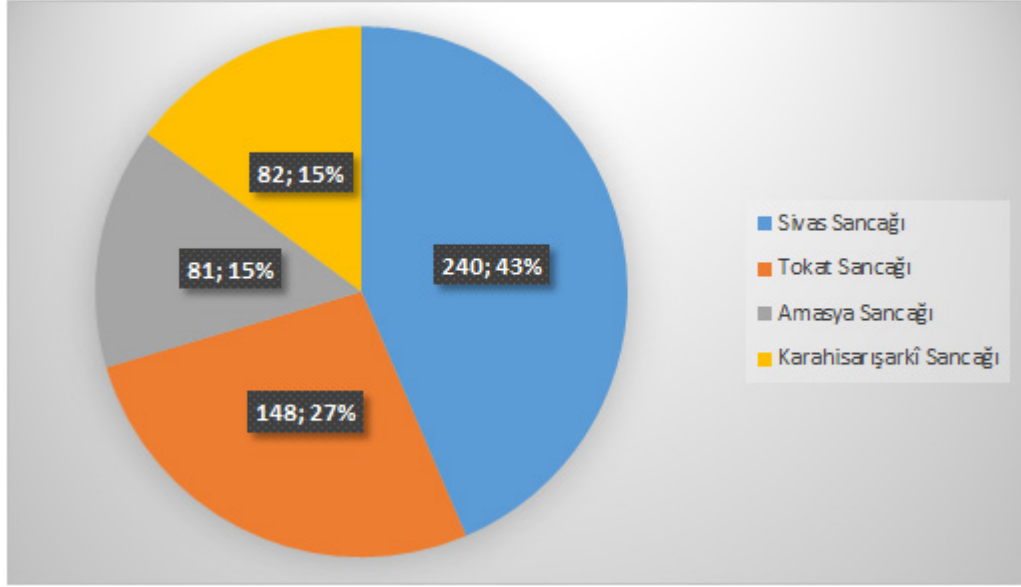
SUŞEHİRİ	1					1				1		2	1	5
	2			2	4									6
	3					1						1		2
	4													
	5			1	2	1								4
	6	2			1	1				1				5
	7											1		1
	8													
	9													
	10		1											1
	T.	2	1	3	7	4					2		4	1
GENEL TOPLAM	2	6	11	22	11	8	6	1	2			7	6	82

*Suç Türü= 1: Adam öldürme, 2: Eşkıyalık ve yol kesme, 3: Tecavüz, 4: Cebren kız kaçırma, 5: Darp ve cerh, 6: Hırsızlık/Gasp, 7: Kundakçılık, 8: Teşhir-i silah, Silah Endahtı, Silah Bulundurma 9: İskat-ı Cenin, 10: Fuhuş, 11: Rüşvet, 12: Katle Teşebbüs, 13: Hakaret; 14: Haneye Tecavüz; 15: Kalpazanlık.

Grafik 1: Sivas Vilayetinde R. 1329/M. 1913-1914 Yılında İşlenen Suçlar

Grafik 2: Silas Vilayeti'nde R. 1329/ M. 1913-1914 Yılında İşlenen Suçların Sancaklara Dağılımı

Yukarıdaki grafiklerden anlaşılacağı üzere R. 1329/M. 1913-1914 yılında Sivas Vilayeti genelinde toplam 551 suç işlenmiştir. Bu suçların 240'ı yani % 43'ü Sivas Sancağı'nda, 148'i yani %27'si Tokat Sancağı'nda; 81'ü yani %15'i Amasya Sancağı'nda ve 82'si yani %15'i de Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir. Vilayette en çok işlenen suç % 32 oranla toplamda 180 olan adam öldürme vakasıdır. Bu suçun 81'i Sivas, 52'si Tokat, 26'sı Amasya, 21'i Karahisar-ı Şarkî sancaklarında işlenmiştir. Adam öldürme suçundan sonra vilayette en çok işlenen ikinci suç 114 vaka ile tecavüz suçudur. Bu sayının toplam suça oranı %21'dir. Tecavüz suçunun 54'ü Sivas'ta, 37'si Tokat'ta, 13'ü Amasya'da ve 10'u Karahisar-ı Şarkî'de işlenmiştir. Oran olarak 3. sırada yer alan suç %15 oranla ve 81 vaka sayısı ile hırsızlık suçudur. Bu suçun 30'u Sivas, 30'u Tokat, 9'u Amasya ve 12'si Karahisar-ı Şarkî'de işlenmiştir. Onu takiben 51 vaka sayısı ile darp ve cerh olayları 4. sırada yer almakta olup toplam suça oranı %9'dur. Yaralama vakalarının 17'si Sivas'ta, 10'u Tokat'ta, 12'si Amasya'da ve 12'si de Karahisar-ı Şarkî'de yaşanmıştır. Eşkiyalık vakalarının Sivas Vilayet genelinde sayısı 41 ve tüm suçlara oranı %7'dir. Eşkiyalık vakalarının 9'u Sivas, 9'u Tokat, 7'si Amasya ve 16'sı Karahisar-ı Şarkî'de meydana gelmiştir. Vilayet genelinde toplam 14 vaka kundaklama, 12 vaka teşhir-i silah, silah bulundurma, 6 vaka çocuk düşürme, 4 vaka katle teşebbüs, 3 vaka fuhuş ve 1'er vaka da hakaret, haneye tecavüz, rüşvet, kalpazanlık vakalarıdır.

4. Sivas Vilayeti'nde İşlenen Suçlar

4.1. Adam Öldürme

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere Sivas Vilayeti'nde incelenen dönemde işlenen suçlar arasında adam öldürme suçu en çok görülen suçtur. Tüm vilayette toplam 180 katli olayı yaşanmıştır. Vilayet dâhilinde yaşanan toplam 551 suçtan 180'i katli olayıdır. Bu sayı toplam vakanın %32'sini oluşturmaktadır. Adam öldürme anlamına gelen katli, 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinde adam öldürme demek olan katli suçu, “gerek silah ile ve gerek tescim

(zehirleme) ile ve gerek suret-i ahir ile bir şahsı idam itmektir” olarak tanımlanmıştır.²⁰ Osmanlı hukuk literatüründe “katl” kelimesi adam öldürme dışında ağır ceza gerektiren birçok suç için kullanılmış, bu nedenle burada “adam öldürme” ifadesi tercih edilmiştir. Ancak incelenen defterlerde “katl” kelimesi kullanılmıştır. 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanununda adam öldürme suçu suçun işleniş tarzına göre taammüden öldürme, gayri taammüden öldürme ve hataen öldürme olarak üçe ayrılmıştır.²¹

7 Aralık 1913 tarihinde Karahisar-ı Şarkî Sancağı'na tabi Suşehri Kazası'nın Ağvanis Köyü'nde Süleyman adlı kişi kayınpeder ve validesini görmek üzere köyde bulunan dükkâna gitmiştir. O sırada Ohannes adlı kişi tarafından dükkâna silahla saldırıda bulunulmuş, Süleyman'ın kayınbiraderi Halil hemen silaha sarılarak telaş halinde silahı ateşlemiştir. Halil'in tabancasından çıkan mermi Süleyman'ın sol böğrüne isabetle sağ cihetinden çıkmış ve Süleyman kurşun yarasıyla vefat etmiştir. Bu olay defterde hataen katl olarak kaydedilmiştir.²² Benzer bir olay da 16 Mart 1913 tarihinde Tokat'ta yaşanmıştır. Gazi'nin evinde Gazi ve arkadaşı Musa oynarken Musa'nın elinde bulunan bıçak Gazi'nin sol baldırı üzerinden isabetle Gazi'yi yaralamıştır. Olaydan on beş gün sonra Gazi adındaki çocuk vefat etmiştir. Musa ise adliyeye teslim edilmiştir.²³ Hataen katl olarak kayıtlara geçen bir olay da Darende Kazası'nın bir köyünde yaşanmıştır. 11 Temmuz 1913 tarihli olayda maktul 12 yaşındaki Mahmut, 11 yaşında olan amca çocuğu Mehmet ile evlerinin kapısının önünde bir tabanca ile oynarken Mahmut hataen ölmüştür.²⁴ 12 Eylül 1913 tarihinde de Aziziye Kazası'nda bir “hataen katl” olayı yaşanmıştır. Verilen bilgiye göre “*bir papağanı vurmak üzere Hüseyin tarafından atılan revolver kurşunu ez kaza Murat'ın göğsüne isabet ederek derhal vefat eylediği mahallince icra kılınan tahkikattan anlaşılması ve akab-i vakada firar etmiş olan maznun takibe alınmıştır.*”²⁵Olay defterde “katle sebebiyet” olarak kaydedilmiştir. Benzer şekilde Gürün Kazası'nın Şuğulzir mahallesinden Mendel Koçu oğlu Karakin, mahalleden Karabet mahdumu Haçin'i dut ağacı altında otururken kucakladıkları tüfeğin ateş alması neticesinde hataen katletmiştir.²⁶

9 Nisan 1913 tarihinde Tokat Sancağı'na tabi Erbaa Kazası'nda Seyyid adlı kişi akşam karanlığında Sarıkaya yakınlarında köyüne gitmekte iken şahs-ı meçhul tarafından elinin iki yerinden bir aletle yaralanmış ve o civardaki iki yüz metre yüksekliğindeki bir kayadan aşağı itilerek vefat etmiştir.²⁷

9 Nisan 1913 tarihinde Bünyan'da yaşanan bir katl olayının sebebi bir kız meselesidir. Olayda kasabadan Hacı Ahmed Efendi oğlu Şükrü ile kasabadan Cebeci oğlu Ahmed ve biraderi Haydar, Sağır Osman oğlu Ahmed, Beliz oğlu Mehmet, Durdu Mehmet ve biraderi İbrahim bir gece evvel bir kız meselesi yüzünden tartışma yaşamışlardır. Durdu Mehmet'in evinde gece iki

20 İbrahim Yılmaz, “Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 2, İstanbul 2020, s. 740.

21 Yılmaz, “Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri”, s. 741.

22 Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü, *BOA., DH. EUM. MTK.* 28/5.. Bundan sonra *BOA., DH. EUM. MTK.*

23 *BOA., DH. EUM. EMN.* 28/27.

24 *BOA., DH. EUM. MTK.* 73/10.

25 *BOA., DH. EUM. EMN.* 65/6..

26 *BOA., DH. EUM. EMN.* 65/6..

27 *BOA., DH. EUM. EMN.* 28/27.

buçuk raddelerinde yaşanan tartışmada Şükrü, kama ile öldürülmüştür.²⁸

Amasya Sancağı'na tabi Gümüşhacıköyü Kazası'nda 6 Nisan 1913 tarihinde bir miras meselesi yüzünden katli olayı yaşanmıştır. Kazanın Hacıyemen Mahallesi'nde oturan Dilsiz oğlu Mehmet ve Ahmed kardeşler miras meselesi yüzünden tartışmışlardır. Zira Ahmed baba Halil'in gayrimişru çocuğudur. Ancak baba mirasını nikâhlı eşinden olan oğlu Mehmet'e değil de gayrimenkulasından olan oğlu Ahmed'e bırakmak istemiştir. Mehmet, bu duruma sinirlenerek çıkan tartışmada bıçağını Ahmed'in göğsüne sokarak Ahmed'i cerh ve katli eylemiştir.²⁹ Miras meselesi yüzünden bir vaka da Amasya'da yaşanmıştır. Amasya'nın Zara Köyü'nden Musa Kebe oğlu Mehmet, aynı köyden Ahmed'i miras meselesinden tevellüd münaza neticesinde katletmiştir.³⁰

13 Nisan 1913 tarihinde Köprü kazasının bir köyünde tarla meselesi yüzünden tartışma yaşanmıştır. Kart Osman oğlu İsmail, İbrahim, Ali oğlu Canbolad ve Zaver Bey zevcesi Atike ile Ali oğlu Canbolad, mahdumu İbrahim ve Zafer Beyoğlu İshak arasında tarla hududunu tecavüz meselesinden dolayı çıkan tartışmada Ali oğlu Canbolad başından taşla yaralanmış ve bunun üzerine evinden aldığı silahla Kart Osman oğlu İbrahim'i yaralamıştır. Çıkan arbede esnasında İsmail ve İshak'ın validesi Atike de aynı silahtan çıkan kurşunla öldürülmüşlerdir. Jandarma ve adliye memurları tarafından yakalanan katil İbrahim ile pederi yaralı Canbolad kasabaya götürülmekte iken Canbolad da başındaki yaradan müteessiren vefat etmiştir.³¹ Benzer bir olayda da Tokat'ın Taşlık Köyü'nden Musa oğlu İshak arazi meselesinden mütevellid çıkan tartışmada katli edilmiştir.³² 1 Nisan 1913 tarihinde ise Tokat'ın Niksar Kazası'nın bir köyünden Yandaş aynı köyden Arif zevcesi Nunuş'u hayvan mahsulatına zarar verdiği gerekçesiyle öldürmüştür.³³ Aynı kazanın Şahinli Köyü'nden Hacı İbrahim oğlu Osman, Tevfik, Ahmed ve Hasan aynı köyden İmamoğlu Erzincanlı Mustafa'yı suyolu meselesinden dolayı çıkan tartışmada kurşunla öldürmüşlerdir.³⁴

19 Haziran 1913 tarihinde Aziziye Kazası'nın bir köyünde Ali oğlu Mehmet aynı köyden Battal Beyoğlu Hasan ile arazi sulama meselesi yüzünden kavga etmiş ve çıkan kavgada Hasan katledilmiştir. Olay defterde “*ekin sulamak meselesinden mütevellid tarafeyn arasında zuhur eden münazaada müteaddi Mehmet elindeki kürekle maktul Hasan Bey'in başından cerh ve darb ederek iki gün sonra müteessiren vefat ettiği memureyn-i adliyece mahallinde icra kılınan tahkikattan anlaşılmağa katil merkum derdestle cihet-i adliyeye teslim edilmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir.³⁵

22 Ağustos 1913 tarihinde Gürün'ün Cebeli Köyü'nden Kadir oğlu İsmail ve aynı köyden Hızır Çavuş oğlu Musa arasında namus meselesi yüzünden bir tartışma yaşanmış ve Musa öldürülmüştür. Yapılan izahata göre Musa köyde bulunmadığı bir sırada İsmail Musa'nın zevcesine sarkıntılık etmiş, bu nedenle aralarında çıkan tartışmada Musa, İsmail tarafından kurşunla yaralanarak öldürülmüştür.³⁶

28 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

29 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

30 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

31 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

32 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16..

33 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

34 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

35 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

36 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6..

Katli olayları akrabalar arasında da yaşanmıştır. Örneğin 17 Haziran 1913 tarihli Yenihan Kazası'nın Akvıran Köyü'nde yaşanan bir katli olayında amca Hasan Ağa, yeğeni Mustafa'yı darben katletmiştir. Mustafa, köyünde korucu bulunmak sebebiyle geceleyin dolaşmakta iken amcası müdür-i sabık Hasan Ağa tarafından darp ve başından sopa ile cerh edilmiş, Mustafa darptan müteessiren sekiz saat sonra vefat etmiştir. Olay Mustafa'nın eşi tarafından kolluk kuvvetlerine haber verilmiş, Hasan yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.³⁷

Katli olaylarının ne şekilde gerçekleştirildiği defterlerde genellikle belirtilmiştir. 6 Temmuz 1913 tarihinde gerçekleşen bir katli olayının "mahnûkan" yani boğularak olduğu ifade edilmiştir. Kangal Kazası'nda yaşanan olayda Ahmet isimli kişi, eşi Ayşe'yi boğarak öldürmüştür.³⁸ Defterde olayın detayına ve sebebine dair bir bilgi verilmemiştir. Zile Kazası'nın Kızılöz Köyü'nden Yakup oğlu Şakir aynı köyden Ali oğlu Ali'yi bir çocuk tartışmasından dolayı "ihtinaken" yani boğarak öldürmüştür.³⁹ 15 Haziran 1913'te Hafik Kazası Kulköy Köyü'nde gerçekleşen bir katli olayının "salben" yani asarak öldürme olduğu anlaşılmaktadır. Olaya dair yapılan izahatta köyden Ağca oğlu Ali zevcesi Cennet'in gayrimeşru bir çocuğu olduğu ve bu çocuğu köydeki nehre attığı, bu olayın da köyde bulunan yedi kişi tarafından görüldüğü belirtilmiştir. Bu kişiler arasında köyün muhtarı, iki imamı ve nahiye naibi de bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre bu kişiler tarafından Cennet üzerinde baskı oluşturulmuş ve Cennet kendini asarak öldürmüştür. Defterde olay "salben katli" olarak açıklanmıştır. Ve verilen izahatta yine bahsedilen kişilerin ifadelerinin alınarak adliyeye sevk edildikleri ve tutuklandıkları dile getirilmiştir.⁴⁰

Defterlerde fail-i meçhul cinayetlere dair örnekler de bulunmaktadır. Örneğin 14 Haziran 1913 tarihinde Erbaa Kazası'nda yaşanan katli olayı fail-i meçhul bir vakadır. Değirmenli Köyü'nden Ali adlı bir kişi köyde eşkıyalık ve fuhuş olayının jandarmaya haber verilmesi ve olay yerinde çıkan silahlı çatışmada omuzundan aldığı kurşun yarasıyla vefat etmiştir. Bu olayda fail kısmına meçhul yazılmıştır. Yapılan izahatta failin belirlenmesine dair adliyece çalışma yürütüldüğü belirtilmiştir.⁴¹ Bölgede fuhuş nedeniyle başka katli olayları da yaşanmıştır. Örneğin, Koçgiri Kazası'na bağlı Gökçebil Köyü'nden Kabas oğlu kerimesi Dursune'yi, "hanesi civarında bir hanede fuhşiyat icra etmesine karşı gelmelerinden mütevellid husumet üzerine Dursun ve Ali, maktuleyi balta ile katli etmişlerdir".⁴²

4.2. Eşkialık, Yol Kesme

"Eşkialık" kelimesi sözlükte "talihsiz, haylaz; haydut, yol kesen" anlamlarındaki "şaki" sözcüğünün çoğuludur. Osmanlı belgelerin de eşkıyalık ve yol kesme suçu "kat"-ı tarik" şeklinde ifade edilmiştir. Sözlükte de bu ifade yol kesicilik olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Suç cetvellerinde de aynı ifade kullanılmıştır. Osmanlı Kanunnamelerinde bu suç için verilen cezalar, İslâm hukukuna uygun şekilde, idam, el-ayak kesme, sürgün, hapis ve kalebentlik gibi cezalar olmuştur. Cezasının

37 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

38 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

39 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6..

40 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

41 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

42 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

43 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005, s. 495.

belirlenmesinde elbette suçun işleniş tarzı, failin durumu gibi etkenler belirleyici olmuştur.⁴⁴

Eşkîyalık, silahlı veya silahsız şekilde zor kullanarak yol kesme ve mala veya cana zarar verme şeklinde gerçekleşmektedir. Genellikle merkezi otorite boşluğu, ülke içerisindeki dâhili veya harici sebeplerle ortaya çıkan genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliği ihlâl şeklinde gerçekleşir. Ekonomik ve sosyal bir takım problemlerle de ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

Sivas vilayetinde incelenen dönemde toplam 41 vaka kat-ı tarik vakasıdır. Bu sayının tüm suçlara oranı %7'dir. Eşkîyalık vakaları genellikle hırsızlık ve gasp maksatlı yapılmıştır. Ancak suçun normal hırsızlık suçu dışında toplum düzenini bozarak toplum aleyhine işlenmiş olma, toplumun huzuru, düzeni ve asayişini bozma gibi vasıfları nedeniyle hırsızlıktan daha ağır bir suç olduğu kabul edilmiştir.⁴⁶ Örneğin Tokat'ın Erbaa Kazası'nda yaşanan eşkîyalık olayında gayrimüslim üç kişi tarafından yine gayrimüslim üç kişinin yolları kesilmiş, silahlı olan saldırganlar eşya ve nakitlerini gasp ederek olay yerinden uzaklaşmışlardır. Olayın faillerinden Yanko adlı şahıs yakalanmış ancak diğerleri firar etmiştir.⁴⁷ Aziziye'de yaşanan bir vakada ise bir asker firarisinin eşkîyalık olaylarına karıştığı anlaşılmaktadır. Olaya dair verilen bilgiye göre Kırkısrak Köyü'nden tarik-i şekavette dolaşan asker firarisi Mehmet ve bir refiki, Gökün Köyü'nde kâtip Arif Bey'in yolunu keserek 300 lira parasını gasp etmişlerdir. Failler çıkarılan müfreze tarafından derdest edilerek evraklarıyla beraber adliyeye teslim edilmişlerdir.⁴⁸

23 Kasım 1913'te Zara'nın Alakilise Köyü'nde yaşanan vakada kazanın Nasır köyünden Feyzullah oğlu Mehmed ve refiki Zaim oğlu Halil, Konya Vilayeti'nden bu köye gelmekte olan bir şahsın önüne çıkarak eşyalarını gasp etmişlerdir. Olaya dair verilen izahatta "*müteaddiler Alakilise civarında Erzincan'dan gelmekte bulunan müteaddi-i aleyhin önüne müsellahen geçerek nükud ve eşyasını gasp eyledikleri vaki olan müracaattan anlaşılmağa şahs-ı merkuman derdestle bu babdaki evrakıyla maan cihet-i adliyeye tevdi ve teslim edilmiştir*" ifadelerine yer verilmiştir.⁴⁹

8 Eylül 1913 tarihinde Merzifon'un Gümüşhacıköy kazası üzerindeki şose yolda köye bir buçuk saatlik mesafede üç meçhul kişi, köye gitmekte olan dört kişinin önünü keserek eşya ve nakitlerini gasp etmişlerdir. Ancak failer yakalanamamıştır.⁵⁰ 14 Aralık 1913'te Zile Kazası'nda da benzer olay yaşanmış, Çördük Köyü yakınlarında Maşad Köyü'nden İmam oğlu Hacı Ömer ve biraderi Ahmet, Yozgat'ın bir köyünden olduğu anlaşılan Kavacı oğlu Ömer'in yolunu keserek nükud ve eşyasını ahz ve gasp eylemişlerdir.⁵¹

44 Esra Yakut, "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması", *Kebikeç*, S. 33, Ankara 2012, s. 21-22 vd.

45 Volkan Ertürk, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Vize Sancağında Eşkîyalık Faaliyetleri (1553-1574)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale 2012, S. 12, s. 98.

46 Abdülkadir Gül, "Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, Erzincan 2013, s. 44.

47 *BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.*

48 *BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.*

49 *BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.*

50 *BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.*

51 *BOA., DH. EUM. EMN. 58/21.*

17 Nisan 1913'te Tokat Sancağında yaşanan eşkıyalık vakasında Artukabad'ın bir köyünden olan Şükrü ve refiki Veli adındaki iki kişinin Karabacak oğlu Aram ve çobanının önünü keserek nakit ve eşyalarını gasp ettikleri anlaşılmaktadır. Verilen malumatta “*mütecasir-i merkuman müsellahen ve leylem tarik-i âmda müteaddi-i aleyhin önlerine çıkararak nükuud ve eşyalarını ahz ve gasp eyledikleri icra kılınan tahkikatla derdest edilen mütecasir şükrüniün bedeninde zuhur eden emvalden anlaşılmiş ve olbabdaki evrakıyla cihet-i adliyyeye teslim kılınmıştır*” ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere failer geceleyin fiili silahlı bir şekilde gerçekleştirmişler ve yakalandıklarında gasp ettikleri eşya ve para üzerlerinden çıkmıştır. Fiilin gerçekleşmesinden dört gün sonra yakalanan failer adliyyeye teslim edilmiştir.⁵²

4.3. Tecavüz

İslam hukukunda, nikâhsız cinsel ilişki kişinin rızası olup olmadığına bakılmaksızın zina olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışta İslam'ın nesebi koruma amacını gözettiği anlaşılmaktadır. Tecavüz suçu Osmanlı hukukunda da kişinin özgürlüğüne yapılan bir saldırı olarak değerlendirilmiş ve cinayet suçları arasına dâhil edilmiştir.⁵³ Hukuksal düzenlemede tecavüz suçu için farklı cezai yaptırımların uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu cezalar genellikle, dayak, burun ve kulak kesme, alın dağlama gibi bedenî cezalar ile kürek, teşhir, hapis, ölüm, para veya sürgün cezası şeklinde belirlenmiştir.⁵⁴ Tanzimat sonrası dönemde ise, 1858 tarihli Ceza kanunnamesi ile daha çok kürek, hapis gibi cezaların uygulandığı görülmektedir.⁵⁵

Tecavüz suçu mağdur edilen kişinin durumuna göre farklı ifadelerle hukuki metinlerde yer almıştır. İncelenen defterlerde “fi'l-i şenî”, “cebren fi'-i şenî”, “izale-i biker”, “cebren izale-i biker”, “cebren fi'-i şenî-i livâta” gibi tabirler kullanılmıştır. Tecavüz suçu eğer evlenmemiş bir kıza karşı işlenmiş ise buna bekâreti bozma manasında izale-i biker denmiş, evli veya dul bir kadına karşı işlenmiş ise utanılacak işler manasında fi'il-i şen'i denmiştir. Eğer tecavüz zor kullanılarak yapılmışsa cebren fi'il-i şen'i ifadesi ile belirtilmiştir. Tecavüz mağduru bir erkek ise buna da fiil-i şen'i livata denmiştir.⁵⁶

Sivas'ta incelenen dönemde en çok işlenen suçlardan biri tecavüz suçudur. Sivas vilayeti genelinde 114 tecavüz vakası yaşanmış, bunun 54'ü Sivas Sancağı'nda, 37'si Tokat Sancağı'nda, 13'ü Amasya Sancağı'nda ve 10'u Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir.

Yukarıda izah edildiği üzere bekâr bir kıza karşı işlenen tecavüz suçu kayıtlarda “izale-i biker” şeklinde yer almıştır. Örneğin 10 Temmuz 1913 tarihinde Gürün Kazası'nda yaşanan bir tecavüz vakasında Ayşe adında 11 yaşındaki bir çocuğun cebren kaçırılarak tecavüze uğradığı anlaşılmaktadır. Ayşe köyü yakınlarında hayvan otlatmakta iken Vahap ve Kadir adındaki iki kişi tarafından kaçırılmış, “*Vahab'ın muavenetiyle Kadir tarafından cebren bikrinin izale eylendiği*”

52 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16.

53 Fatih Öztöp, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, s. 122.

54 Ahmet Aksın, Emrah Maral, “Osmanlı Devletinde Irza ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)”, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, s. 820. [https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-\(1789-1850\)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-(1789-1850)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf).

55 Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM*, C. 29, S.29, Ankara 2011, s. 149.

56 Faruk Kurtuluş, *Suç Cetvellerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Diyarbakir Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri 1912-1917 (R.1328-1333)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019, s. 79.

anlaşılmıştır. İki fail firar etmişler ve kolluk kuvvetlerince takibata alınmışlardır.⁵⁷ Küçük yaştaki çocuklara karşı işlenen tecavüz suçunun azımsanmayacak derecede olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir örnek de 3 yaşındaki bir çocuğun bekâretinin bozulduğu anlatılmaktadır. Olay Koyulhisar'ın bir köyünde yaşanmıştır. Failler, köyden Hamdi ve eşi Ayşe'dir. Yapılan izahatta olayın nedeni anlatılmamakla birlikte olayda bir karı kocanın suçlu olması kin ve nefretle hareket edildiğini akla getirmektedir. Huriye adında 3 yaşındaki çocuğu kucağına alan failler suçu bu şekilde işlemişlerdir.⁵⁸ Defterlerde yalnızca çocuk değil genç kızlara karşı da izale-i biki suçunun işlendiği çok örneğe rastlamak mümkün. Mesela 1 Haziran 1913 tarihinde Kangal'ın Fatmaviran Köyü'nden Nebi, aynı köyden Mustafa'nın kızı Gülnaz'a cebren tecavüzde bulunmuştur.⁵⁹

Defterlerde yer alan tecavüz vakalarında erkek çocuğa karşı işlenen cinsel istismarın da oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Vakaların nerdeyse yarısına yakını livatadır. Genellikle de küçük yaştaki erkek çocukların bu tür bir muameleye tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Örneğin, Zile'de yaşanan bir tecavüz vakasında tecavüze uğrayan çocuk 5 yaşındaki bir erkek çocuğudur. Zile'nin bir köyünde Mustafa adlı kişi, aynı köyden 5 yaşındaki Kara Mehmet oğlu İbrahim mahdumu Abbas'ı "bi'l-iğfal hanesi ahırına götürüp cebren fi'l-i livata icra eylemiştir.⁶⁰ Tokat'ta da Cemaleddin mahallesinden Çamurlu oğlu Ethem mahdumu Mehmet, Dere mahallesinde ikamet etmekte olan Kirkor oğlu Ohannes tarafından tecavüze uğramıştır. Mahalle arasındaki kademhaneye girdiği sırada böyle bir kötülükle karşılaşan mağdur Mehmet 15 yaşındadır.⁶¹ Merzifon'un Hacı Hasan mahallesinden Lütfü ise 13 yaşında olan Ohannes'i geceleyin ve tehditle evine götürerek "fil-i şen-i livata" icra eylemiştir.⁶² Zara kasabasından ve Bektaş oğullarından Mehmet bin Bekir Çavuş, Karacaviran Nahiyesi'nin Alişan Bey Ağılı Köyü'nden 14 yaşındaki Kakü oğlu Mahmut'a "geceleyin kasaba derununda harabelikte livata etmiş devriye memuru tarafından görülerek derdest edilmiş ve tutulan zabtıyla adliyeye tevdi ve teslim edilmiştir".⁶³ Anderyas Kasabası'nın Aşağı Orman mahallesindeki kahvehanede çırak olarak çalışan 12 yaşındaki çocuk kahvede oyun oynadıktan sonra yarı sarhoş olan iki kişi tarafından tecavüze uğramıştır. Doktor raporuyla doğrulan olay sonrası failler yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.⁶⁴

Daha büyük yaş grubundaki erkeklerin de tecavüz olayına mazur kaldıklarına dair örnekler de sık rastlanılmaktadır. Örneğin Amasya Sancağı'na tabi Gümüşhacıköy Kazası'nda 28 Aralık 1913'te yaşanan bir vakada Ceri ve Sıddık adındaki iki kişi, Bademli karyesinden 18 yaşında olan Ali'ye tecavüzde bulunmuşlardır. Verilen malumata göre Ali, faillerin evinde misafir olarak kalmaktadır. Geceleyin ev sahibi Mesut ve refiki Ceri, geceleyin cebri bir surette Ali'ye cinsel istismarda bulunmuşlardır. Ali'nin şikâyeti üzerine derhal failler yakalanmış ve adliyeye teslim edilmiştir.⁶⁵ Zile'de yaşanan başka bir vakada da Kavak Köyü'nden Palanın oğlu Hüseyin beraberindeki yedi kişi ile birlikte köyden Demirci oğlu Necip'e geceleyin kırdı uyumakta iken

57 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

58 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

59 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

60 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

61 BOA., DH. EUM. EMN 39/9.

62 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

63 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

64 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

65 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

cebren tecavüzde bulunmuşlardır.⁶⁶

Defterlere evli kadınlara karşı işlenen tecavüz vakaları da yansımıştır. Aziziye'nin Bostanlık Köyü'nden Nazif oğlu Musa, Emir Bey, Muharrem, Ali ve İsmail adındaki beş kişi köyden Ali oğlu İsmail'in eşi Elife'ye geceleyin evine girip kaçırmak suretiyle tecavüzde bulunmuşlardır.⁶⁷ Yıldızeli'nin Yakup Köyü'nden Ali, aynı köyden Kara Ali oğlu Hasan zevcesi Esm'e'yi pancar toplamakta iken cebri surette kaçırmış ve tecavüzde bulunmuştur. İşlenen suç kayıtlara “*cebren menkuha firarı ve cebren fil-i şeni*” şeklinde geçmiştir. Mağdurun eşi Hasan'ın şikâyeti üzerine yakalanan fail Ali, Esm'e'nin şikâyetini geri çekmesi üzerine serbest bırakılmıştır.⁶⁸

Husumet nedeniyle de tecavüz vakaları yaşanmıştır. Mesela Karahisar-ı Şarkî Sancağı'na tabi Koyulhisar Kazası'nda yaşayan Pembe Hatun, daha önce eşi Osman ve köylüsü olan Mehmet Ali arasında yaşanan tartışma nedeniyle tecavüze uğramıştır. Olaya dair yapılan izahatta “*mezburenin zevci Osman ile müteaddi Mehmed Ali miyanelerinde daha önce cereyan eden husumet neticesi olarak merhum Mehmed Ali'nin mezbureye karye civarında cebren fi'l-i şeni icra eylediği ifadatı vaki ve tabip tarafından mehuz rapor ile tahakkuk eylemesine mebni adliyece tahkikat cereyan etmektedir*” ifadelerine yer verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Ali, husumetlisi Osman'ın eşini kin ve nefret duyguları ile kaçırarak kadına tecavüz etmiştir. Olay doktor tarafından durumun raporlanması ile adliyeye intikal etmiştir.⁶⁹ Bir tecavüz vakası sonrasında ise mağdurun hamileliğinin sonlandığı anlaşılmaktadır. Bünyan'da yaşanan vakada İsmail, Kadir ve Eşref adındaki üç kişi eşi hapisanede olan Ayşe'nin evine geceleyin zorla girmişler ve kadına tecavüzde bulunmuşlardır. Olay esnasında hamile olan kadının çocuğunu bu olay sonrasında düşürdüğü anlaşılmaktadır.⁷⁰

4.4. Cebren kız kaçırma

Çok eski dönemlerden itibaren Türk tarihinde kız kaçırma vakalarının görüldüğü bilinmektedir. Bu vakalar genellikle başlık parası veremeyecek durumda olan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yani genellikle evlenme amaçlı kız kaçırma olaylarına rastlanmaktadır. Ancak her kız kaçırma vakasında aynı amacın güdülmediği de bir gerçektir. Tecavüz etmek veya intikam almak gibi nedenlerle de kız kaçırma suçunun işlendiği durumlar olmuştur. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde kız kaçırma suçunun cezası mağdurun yaşına veya bekâr olup olmadığına göre değişmektedir. Kaçırılan kız on beş yaşından küçük ise kürek cezası, büyük ise iki veya üç yıl hapis cezası verilmektedir. Evli bir kadının kaçırılması söz konusu ise bir yıla kadar kürek cezası verilmektedir.⁷¹ İncelenen defterlerde bu suç için genellikle “kız kaçırma”, “cebren kız kaçırma”, “nekahil-i iyâl kaçırma”, “nikâhlı karı kaçırma” gibi ifadeler kullanılmıştır. Sivas'ta incelenen dönemde 41 kız kaçırma vakası yaşanmıştır. Bunun 26'sı Sivas Sancağı'nda, 4'ü Tokat Sancağı'nda, 8'i Amasya Sancağı'nda ve 3'ü Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir.

Tokat'ın Reşadiye Kazası'nda 9 Şubat 1914 tarihinde cebren kız kaçırma olayı yaşanmıştır. İmamoğlu Salih kızı Güllü ile kendi köyüne giderken, Çolak Halil oğlu Mustafa, İlyas oğlu Ali, Hasan ve biraderi Salih ve Dursun adındaki beş kişi tarafından zorla kaçırılmış ve tecavüze

66 BOA., DH. EUM. EMN 39/9.

67 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

68 BOA., DH. EUM. EMN. 41/22.

69 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

70 BOA., DH. EUM. EMN 39/9.

71 Taşdemir, .a.g.t., s. 141-142. Öztop, a.g.t., s. 113-114-115.

uğramıştır. Yapılan şikâyet sonrası faillerin tümü yakalanmış ve adliyeye teslim edilmiştir.⁷² Aziziye'nin Dilciler Köyü'nde de benzer şekilde bir kız kaçırma vakası yaşanmıştır. 29 Kasım 1913 tarihinde yaşanan olayda köyden Mehmet oğlu Süleyman, refikleri Hamit ve Ahmet, köyden Döndü kızı Sultan'ı geceleyin evde yalnız olduğu bir sırada zorla kaçırmışlardır. Faillerden yalnızca Süleyman yakalanırken diğerleri firar etmişlerdir.⁷³ Yine Aziziye'de 11 Aralık 1913'te eşinin evde bulunmamasından istifade ile bir kadın zorla kaçırılmıştır. Karapınar Köyü'nden Ali, aynı köyden Bekir oğlu Ahmet'in zevcesi Zeynep'i "*zevcinin bulunmamasından bi'l-istifade*" geceleyin kaçırmışlardır. Olaya dair verilen malumatta henüz yakalanamayan failler için kolluk kuvvetleri takibatta oldukları bilgisi verilmiştir.⁷⁴ Aziziye'nin Kuşçu Köyü'nde ise benzer şekilde Çam Ali oğlu Kırca Mehmet zevcesi Şer'ife, Hasan oğlu Kara Ahmet ve Mahmut zevcesi Elife tarafından kaçırılmıştır. Bir kadının da fail olması akla olayın bir düşmanlık nedeni ile yapıldığı fikrini getirmektedir.⁷⁵

Defterlerde cebren kız kaçırma vakalarında bazen tarafların anlaşmış oldukları kayıtlara yansımıştır. Örneğin Reşadiye'nin Gökdere Köyü'nden İmamoğlu Salih kızı İslam babasının vefatı üzerine köye giderken yolda Mustafa, Hasan ve biraderi Abidin tarafından zorla kaçırılmıştır. Yapılan şikâyet üzerine yakalanan failler daha sonra tarafların kendi aralarında anlaşmaları üzerine serbest bırakılmışlardır.⁷⁶ Aziziye'de nin yaşanan kız kaçırma olayında ise kaçırılan kız bekâretinin alınması nedeniyle suçu işleyen kişiyle evlendirilmiştir. Verilen malumata göre Zühdü oğlu Ahmet, bir iki seneden beri Zöhre'nin pederi Hacı Mehmet Ağa'nın hanesinde hizmetkârlıkta bulunmaktadır. Bu fırsattan istifade gecenin birinde refikleriyle birlikte işgal ettiği Zöhre'yi kaçırmıştır. Zöhre'nin bekâretini alan Ahmet, şikâyet edilmiş ancak daha sonra tarafların velileri aralarında anlaşmışlardır. Bu anlaşma gereği Zöhre Ahmet ile evlendirilmiştir.⁷⁷

4.5. Darp ve cerh

Darp ve cerh vakaları yaralanmalara sebep olunan durumlardır. Bu suçun cezası mağdurun aldığı yaranın niteliğine göre verilmektedir. Yaralanma büyük ise cinayet veya cünha, daha küçük ise kabahat suçları arasında sayılmıştır. Suçlu kişinin suçu ne maksatla işlediği de suçun sınıflandırılmasında belirleyici bir unsur olmuştur. Eğer suç önceden tasarlanarak işlendi ise sonucu ne olursa olsun cinayet olarak değerlendirilirken, tasarlanmayan ve hafif yaralanmalar ile işlenen suçlar kabahat veya cünha olarak sınıflandırılmıştır.⁷⁸ Sivas'ta incelenen dönemde 51 suç darp ve cerh suçudur. Bunun 9'u Sivas Sancağı'nda, 9'u Tokat Sancağı'nda, 7'si Amasya Sancağı'nda ve 16'sı Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir.

Yaralama vakalarında katil kastıyla yapılan vakaların bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Yıldızeli'nde 24 Ağustos 1913 tarihinde yaşanan bir olayda Nevruz Köyü'nde yaşayan Bekir oğlu Mehmet, çocukları Recep, Osman ve İsmail ile kardeşi Mustafa çavuş ve Ali adlarındaki altı kişi aynı köyden tartıştıkları Osman'ın kızı Fatma'yı yaralamışlardır. 12 yaşında olan Fatma

72 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

73 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

74 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

75 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

76 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

77 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

78 Öztop, a.g.t., s. 141.

tartışma esnasında başına isabet eden kurşun ile yaralanmıştır. Verilen malumatta yaranın ağır olduğu belirtilmiş ve defterin suç kısmında vakanın “*katl kasdıyla teşhir-i silah ve cerh*” olarak belirtilmiştir.⁷⁹ 31 Ocak 1914 tarihinde Amasya Sancak merkezinde yaşanan bir vakada da yine katl kasdıyla cerh söz konusudur. Tarla meselesi yüzünden Şeyh coi? Mahallesi’nden Hakkı’nın oğullarından Mustafa’nın oğlu Mehmet ile Hızır Paşa Mahallesi’nden Ahmet’in oğlu Ahmet arasında yaşanan kavgada Mehmet, tüfekte Ahmet’i yaralamıştır. Olayın ardından yakalanan Mehmet, adliyeye teslim edilmiştir.⁸⁰ Yine Amasya’da meydana mevkiinde yaşanan bir yaralama olayında katletmek kastı vardır. Amasya’nın Hızır Paşa mahallesi’nden Tavacı İbrahim oğlu otuz yaşlarında olan Veli, aynı mahalleden Çorumlu oğlu Şükrü ve Oruç oğlu Yunus’u yaralamıştır. Yapılan izahat, “*müteaddi ve müteaddi-i aleyhler meyhanede birlikte işret edip hanelerine avdetleri esnasında kasabaya yarım saat mesafede vaki Meydan Kaptanı mahallesine takriblerinde beynlerinde oluşan münazaa üzerine müteaddi-i merkum Veli mahturen hâsıl bulunduğu revolverini müteaddi-i alyhadan Yunusa katl kasdıyla üç dört defa endaht eylemiş ve fail-i mansurun men-i husulü için aralarına giren Şükrü’nün kolu Veli’nin kurşunuyla mahruc olmak suretiyle fail-i katl kuvveden file çıkamamış ve mütecasir akab-i vakada firar etmiş ise de polisler tarafından bi’t-takip yakalanmışlar*” şeklindedir. Buradan da anlaşılacağı üzere olay meyhanede eğlendikten sonra tarafların sarhoş olduğu bir esnada gerçekleşmiş; Veli, yanındaki tabancasını Yunus’a yöneltmiş ve araya giren Şükrü de kurşunlardan yara almıştır. Olay akabinde Veli polis takibi sonucu yakalanmıştır.⁸¹

Yaralama vakalarının çoğu tarla sulama, arazi anlaşmazlığı gibi kırsal bölgelerde yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde gerçekleşmiştir. Örneğin, 6 Temmuz 1913’te Suşehri’nin bir köyünde Mustafa oğlu Osman ve Halil ile aynı köyden Ahmet, tarla sulama meselesinden dolayı tartışmışlar, taraflardan Osman kurşunla diğeri ise sopa ile darp neticesinde yaralanmıştır.⁸² Yine Suşehri’nde 13 Temmuz 1913’te bir tarla sulama meselesinden dolayı yarama vakası yaşanmıştır. Olay gayrimüslim üç vatandaş arasında yaşanmış, bunlardan Leon isabet eden kurşunla ölmüştür. Kırkor ise olay esnasında yalnızca yara almıştır.⁸³ Yıldızeli Kazası’nda yaşanan yaralama vakasının sebebi ise hayvan sulama meselesidir. Kazanın Delikkaya Köyü’nden Nasuh oğlu Mehmet ve Kurtoğlu Hasan’ın fail olduğu ancak yaralanan şahısların adının belirtilmediği olaya dair verilen malumatta “*öküzlerini sulamaktalar iken hayvanların yekdiğerleriyle vuruşmalarından dolayı miyanelerinde vuku bulan münazaada hâsıl oldukları kamalarla birbirlerini tehlikeli surette cerh eyledikleri ihbar kılınmıştır*” açıklaması yapılmıştır.⁸⁴

Taciz olayları neticesinde meydana gelen yaralanma hadiseleri de defterlere yansımıştır. Zile’de yaşanan bir taciz olayı bu türden bir vakadır. Olay Zile merkezinde, Hacı Eyüb oğlu Hacı’nın Kethüda mahallesi’nden Oğlakçı oğlu İbrahim’e tecavüze teşebbüs etmesi neticesinde vuku bulmuştur. Hacı, bu teşebbüsü sırasında kurşunla sol kolundan tehlikeli bir surette yaralanmıştır.⁸⁵

79 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.

80 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

81 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

82 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

83 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

84 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

85 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

4.6. Hırsızlık/Gasp

Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçu "sirkat" kelimesi ile ifade edilmiştir. Sözlükte bu kelime "çalma, çalınma" manasına gelmektedir.⁸⁶ Bu suç hukuk literatüründe başkasına ait bir malın sahibinin rızası hilafına mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınması olarak açıklanmaktadır.⁸⁷ Osmanlı hukukunda hırsızlık suçu mahiyetine göre cünha veya cinayet olarak değerlendirilmiştir. Gece vakti, iki veya daha fazla kişi tarafından işlenmesi, faillerden birinin veya daha fazlasının silahlı ve olay esnasında şiddet ve silah kullanması hırsızlık suçunun cinayet kapsamında nitelendirilmesine yol açmıştır.

Hırsızlık olayı bir hane veya müştemilat fark etmeksizin içinde insan bulunan bir yere duvar delmek, merdiven kullanmak, kapıyı zorlayarak veya anahtarla girmek şeklinde gerçekleştirildiyse de cinayet olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda suçluya müebbet kürek cezası verilir. Hırsızlık eylemi geceleyin bir veya daha fazla kişiyle insan oturur bir yer veya mabette gerçekleşmiş ise; gündüz yine insan oturur bir mahalde fakat silahlı yapılmış ise suç cünha kapsamında sayılmıştır. Hırsız görevli bir hizmetli olup efendisinin evine gelen birinin bir şeyini çaldı ise veya efendisiyle beraber gittikleri yerde bir şey çaldı ise, esnaf ve bunların adamları kendilerine emanet edilen bir şeyin tamamını veya bir kısmını çaldı ise bu tür hırsızlıklar da cünha niteliğindedir ve suçu işleyen hapis cezasına çarptırılır.⁸⁸

Sivas'ta incelenen dönemde 81 suç darp ve cerh suçudur. Bunun 30'u Sivas Sancağı'nda, 30'u Tokat Sancağı'nda, 9'u Amasya Sancağı'nda ve 12'si Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda işlenmiştir.

Hırsızlık suçu genellikle geceleyin, ev, dükkân, ahır gibi yerlere duvar delerek, anahtar uydurarak, kapı kırarak gerçekleştirilmiştir. Örneğin Bünyan'ın Palas Köyü'nden Eyüb oğlu Yusuf ve Ahmet oğlu Mustafa, aynı köyden Porsuk oğlu Mehmet'in evine geceleyin ev sahibinin evde bulunmadığı bir sırada evin duvarını delmek suretiyle girmişlerdir. Birtakım ev eşyasını çalan hırsızlar daha sonra yakalanmış ve adliyeye sevk edilmişlerdir.⁸⁹ Gürün Kazası'nda da benzer şekilde duvar delmek suretiyle bir hırsızlık vakası yaşanmıştır. 16 Ocak 1914'te meydana gelen vakada Kasabanın Şuğulzir mahallesinden Sirob, biraderinin zevcesi Losya ve Şişeci oğlu Artin, mahalleden Kirkoryan Salomon Efendi'nin evine evin duvarını delmek suretiyle girerek evde bulunan eşyaları çalmışlardır.⁹⁰

Hayvan hırsızlığı ile ilgili vakalar da incelenen defterlere yansımıştır. Vezirköprü Kazası'na bağlı Boğa Köyü'nden Kara Ahmet oğlu Mustafa'nın bir çift öküzü meçhul kişi veya kişiler tarafından çalınmıştır. Şahıslar geceleyin Mustafa'nın ahırının kapı kilidini kırarak bu eylemi gerçekleştirmişler yapılan şikâyet üzerine inceleme başlatılmıştır.⁹¹ Yine Vezirköprü'de bir hayvan sirkati de Toprak Köyü'nde yaşanmıştır. Köyde "leylem saat sekiz raddelerinde Serkez oğlu Hızır ahır kapısındaki frengi balta ile sökmek suretiyle açılıp bir çift öküzü sirkat edilmiş" tir. Hayvanları

86 Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 957.

87 Suha Oğuz Baytimur, "Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçları Ve Uygulanan Cezalar (1789-1839)", *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Burdur 2018, s. 92.

88 Fatih Öztop, Demet Karasu, "Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında "Hırsızlık" Suçları ve Failleri (R.1329 / 1913-1914)", *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 10, Kilis 2017, s. 115-116.

89 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

90 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

91 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

çalın kişi bu olayda da belli olmayıp deftere meçhul olarak kaydedilmiştir.⁹² Andiryas Kasabası'ndan Adem Ağa ve biraderinin de küçük baş hayvanları çalınmıştır. Adem Ağa ve biraderinin Andiryas toprağında ve kasabaya üç çeyrek saat mesafede bulunan çiftlikte bulunan ağılından on adet koyunu meçhul kişilerce çalınmıştır. Yapılan inceleme sonrası koyunların çalındıktan sonra Koyulhisar'ın Ağılıyazı Köyü'ne götürüldüğü ve faillerin de bu köyden Mahzur oğlu Hacı Ahmet ve biraderzadesi olduğu anlaşılmıştır. Failler yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.⁹³

Aziziye'nin Karamakas Köyü'nde yaşanan bir olayda ise anahtar taklit etmek suretiyle gerçekleşen bir hırsızlık vakası yaşanmıştır. 14 Aralık 1914 tarihinde Karamakas Köyü'nden Hacı Şer'if'e ait evin kapı anahtarını taklit ederek geceleyin eve giren İsmail oğlu Halil ve Mustafa oğlu Yusuf buradan bir adet kilim sirkat etmişlerdir.⁹⁴ Kilit taklit edilerek yaşanan bir hırsızlık vakası daha Aziziye'de yaşanmıştır. Kasaba merkezinde yaşanan olayda kasabadan Mahmut Usta oğlu Bakkal Osman, kasabadan Çerkez İbrahim'in bakkal dükkânına anahtar taklit ederek girmişler ve dükkândan sekiz yüz kuruş nakit para çalmışlardır. Yakalanan fail adliyeye teslim edilmiştir.⁹⁵

Tokat Sancağı'na tabi Reşadiye Kazası'nda 24 Ocak 1914 tarihinde yaşanan hırsızlık vakası bir devlet dairesinde yaşanmıştır. Verilen malumata göre Reşadiye Kazası sandık emini Ahmet Efendi, Reşadiye kazası hükümet dairesi dâhilinde bulunan sandık odasına girerek sandığı kırmış ve içerisinde bulunan 41000 kuruş nakidi almıştır. Olay, yapılan tetkikat ve tahkikat üzerine anlaşılmıştır.⁹⁶ Tokat'ta devlet dairesinde yaşanan başka hırsızlık olayları da olmuştur. Olay Tokat sancak merkez hapishanesinde yaşanmıştır. Müebbeden kürek cezasına mahkûm Selim Çavuş ve beş seneye mahkûm Turhallı Hacı ve Ali adlı kişilerin fail olarak bulunduğu vakada Selim Çavuş'un mahbus bulunduğu Tokat hapishanesinin ambarının duvarını delerek mevcut kama ve revolverleri çaldığı belirtilmiştir. Zaten mahkûm olan failer hakkında işlem başlatılmıştır.⁹⁷ 2 Nisan 1913 tarihinde ise Kangal'ın Karahisar-ı atik Köyü'nün camiinde bulunan kilimler Kayapınar Köyü'nden Halil ve amcasıoğlu Mehmet tarafından çalınmıştır. Hırsızlar cami duvarını delerek bu suçu işlemişler, olay akabinde yakalanarak adliyeye teslim edilmişlerdir.⁹⁸

4.7. Kundakçılık

Osmanlı hukuk literatüründe kundakçılık suçu "ihrak" kelimesi ile ifade edilmiştir. Kelime sözlükte yakma, yakılma anlamlarına gelmektedir.⁹⁹ Kundakçılığın Osmanlı Ceza kanunnamelerinde cinayet suçu olarak tasnif edilmiş olduğu görülmektedir. Yine kanunnamelerde ihrak suçunu işleyen faillere verilen ceza suçun mahiyetine göre değişmektedir. Eğer suç şehir, köy ve kasaba sınırları içinde işlenmiş ise cinayet suçu sayılmış, failin idam ile yargılanması öngörülmüştür. Yerleşim alanları dışında işlenen ihrak suçları için kürek veya kalebentlik cezaları yeterli görülmektedir.¹⁰⁰

92 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

93 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

94 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

95 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

96 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

97 BOA., DH. EUM. EMN 58/21.

98 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

99 Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 417.

100 Kurtuluş, *Suç Cetvellerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Diyarbekir Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri 1912-1917 (R.1328-1333)*, s. 73-74.

Bir mal ya da taşınmaz, arazi, orman, biçilmiş ürün yığınları, odun ve kereste benzeri nesnelere kötü niyet göstererek ateşe verme kundakçılık olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde yaşanan vakalar kazara çıkan yangın gibi olaylardan ayrı olarak tutulmuş ve suç sayılmıştır.¹⁰¹

Sivas Vilayeti'nde incelenen dönemde 14 vakanın kundakçılık olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 5'i Aziziye'de, 3'ü Zara'da, 2'si Gürün'de, 1'i Tonus'ta, 1'i Zile'de, 1'i Kouyluhisar'da, 1'i ise Suşehri'nde gerçekleşmiştir.

Gürün Kazası'nın bir köyünde 18 Eylül 1913 tarihinde yaşanan ihrak olayına dair verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla aynı köyde ikamet eden Murtaza, Mehmed, Yusuf, Bekir ile Hacı Mehmet arasında daha önce yaşanan bir tartışma olmuştur. Bu tartışmadan mütevellid Hacı Mehmet, adı geçen kişilerin malını kundaklamıştır. Kundaklama olayının ne türden olduğuna dair bir açıklama yapılmamıştır. Fail olayın hemen ardından yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir.¹⁰²

İhrak olayının bazen hırsızlık suçu ile birlikte yaşandığı olmaktadır. 17 Eylül 1913'te Amasya Kazası'nda yaşanan ihrak vakasında fail Mehmet ve kızı Döndü'nün tahrirat müdürü olarak görev yapan Yusuf Kamil Bey'in evine hırsızlık maksadıyla girdikleri, ardından Kamil Bey'in evini kundakladıkları anlaşılmaktadır. Verilen izahattan anlaşıldığına göre Mehmet'in kızı Döndü Yusuf Kamil Bey'in evinde hizmetli olarak çalışmaktadır. Evin hanımının komşuya gitmesini fırsat bilen Döndü evde bulunan sandığı açarak içerisinde bulunan eşyaları almış, olayın anlaşılması için olayın aynı gecesi babası ile birlikte hane içerisine gazyağı serpmek suretiyle evi ateşe vermiştir. Ancak durum anlaşılacak failer adliyeye teslim edilmiştir.¹⁰³

İhrak olaylarında ürün ihrakına sık sık rastlanmaktadır. 28 Eylül 1918'de Aziziye Kazası'nın bir köyünde Kerim ve Mehmet Mirza adındaki iki kişi arasında tartışma yaşanmış bu husumetten dolayı da Kerim, Mehmet Mirza'ya ait kırk arpa miktarı yeri kundaklamıştır.¹⁰⁴ Benzer şekilde Kouyluhisar'da da buğday yığını yakılmıştır. 12 Ağustos 1913 tarihinde yaşanan olayda Ağilyazı Köyü'nden Şevket ve Mehmet, aynı köyden eşi vefat etmiş olan Fatma'nın buğday yığını yakmışlar ve olayın akabinde yakalanarak adliyeye teslim edilmişlerdir.¹⁰⁵ Bir başka buğday yığını yakma vakası da Zile'de yaşanmıştır. 5 Ağustos 1913 tarihinde yaşanan vakada Alaca Mescit Mahallesinden İsmail oğlu Salih, aynı mahallede ikamet eden Salih'in Gamalmaz oğlu Hafız Mehmet'in kasaba kenarında bulunan beş kilelik buğday yığını beslemekte olduğu kin ve adavet üzerine akşam ezanından sonra ateşe vererek ihrak eylemiştir.¹⁰⁶ 19 Şubat 1914 tarihinde ise Zara'da bir samanlık kundaklanmıştır. Olay Zara'nın Acısu Çiftliği Köyü'nde yaşanmıştır. Köyden Bektaş oğlu Kamil ve refiki Tevfik, Zaralı Hacı Musa oğlu Ahmet'in samanlığını daha önce aralarında tarla meselesi nedeniyle çıkan tartışmadan ötürü geceleyin kundaklamış, yapılan müracaat üzerine failer yakalanarak adliyeye teslim edilmişlerdir.¹⁰⁷ Zara'da Acısu çiftliğinde başka bir ihrak olayı da 23 Ağustos 1913'te yaşanmıştır. Burada yaşayan Anto, Karabet ve Agop adlı kişiler yine

101 Nagihan Yıldız Tepret, *Suç Cetvellerine Göre Hüdavendigâr Vilayetinde Suç ve Suçlular (1912-1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019, s. 108.

102 BOA., DH. EUM. MTK. 63/14.

103 BOA., DH. EUM. MTK. 63/14.

104 BOA., DH. EUM. MTK. 63/14.

105 BOA., DH. EUM. MTK. 39/9.

106 BOA., DH. EUM. MTK. 39/9.

107 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

Acısu çiftliğinde ikamet eden Kulaksız oğlu Nazar'ın buğday harmanı yerini kundaklamışlardır. Verilen izahattan anlaşıldığına göre faillerden Agop ve Anto yakalanırken Karabet firar etmiş ve yakalanamamıştır.¹⁰⁸

Sivas'ta incelenen dönemde işyerine karşı yapılan kundaklamalar da görülmüştür. 12 Şubat 1913'te Suşehri Kazası'nın Yeniköy Köyü civarındaki Hasan ve Âlim Beylerin değirmenin Garipoğlu Akif adlı kişi tarafından kundaklandığı anlaşılmaktadır. Olay ile ilgili izahatta suçun şahsi bir husumet nedeniyle işlendiği belirtilmiştir.¹⁰⁹

Aziziye'de 23 Haziran 1913 tarihinde bir ağıl ihrakı vakası yaşanmıştır. Verilen bilgilere göre Kırksırağı Köyü'nden Yusuf oğlu Derviş ve Topal oğlu Cedo, başka bir köyde ikamet eden İsmail oğlu Molla İbrahim ve Yusuf'a ait ağılı ateşe vererek kundaklamışlardır. Olayın sebebi ile ilgili verilen izahatta taraflar arasında daha önceden var olan bir husumet gösterilmiştir.¹¹⁰ 30 Ağustos 1913'te Aziziye'de Hüseyin oğlu Bekir ve Haydar oğlu Hasan, Mehmet oğlu Mustafa'nın koyunlarının bulunduğu ağılı aralarında daha önceden var olan husumet nedeniyle yakmıştır. Nahiye müdürlüğünce yapılan tahkikatta failerin suçları sabit olmakla yakalanmış ve adliyeye sevk edilmişlerdir.¹¹¹

4.8. Teşhir-i Silah, Silah Endahtı, Silah Bulundurma

Osmanlı hukukunda silah teşhir etmek, eğer nefs-i müdafaa dışında gerçekleşirse suç sayılmıştır. Hukuken hırsızlık, gasp durumlarında yapılan silah teşhiri cinayet suçu dâhilinde değerlendirilirmiş, korkutmak amaçlı yapılan silah teşhirleri ise cünha suçu kapsamına dâhil edilmiştir. Silah teşhiri sırasında tehdit de varsa fail cinayet ile yargılanabilmektedir.¹¹² Bu suç, bir tehlike ya da tartışma sırasında yaşanabileceği gibi darp ve cerh suçlarıyla beraber de görülebilmektedir. Ortada bir öldürme kastı yok ise fail bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına çarptırılabilir.¹¹³

Sivas'ta incelenen dönemde, korkutmak maksadıyla silah gösterme, silah bulundurma ve silah endahtı suçlarına yönelik 12 vaka yaşanmıştır. Bunlardan ikisi silah bulundurmadır. Merzifon'da 8 Mayıs 1913'te fabrika sahibi iki gayrimüslim vatandaşın ev ve fabrikalarında üç adet el bombası bulundurduğu anlaşılmaktadır. Suç, kayıtlara emniyet-i dâhiliye itibarını sarsma şeklinde geçmiştir. Sarabyan Artin, oğlu Marjinyan ve Agop adındaki kişiler bu olay üzerine yakalanarak adliyeye sevk edilmişlerdir.¹¹⁴ Kayıtlara geçen diğer olay da iki gün sonrasına ait olup aynı yerde aynı kişilere ait fabrikada bir adet daha el bombasının bulunmasıdır.¹¹⁵

Defterlerde yer alan bir vakada kurşun atmak, iki vakada silah endahtı şeklinde ifade edilen suç, diğer olaylarda teşhir-i silah olarak kayıtlara geçmiştir. Bu olaylardan birinde katl kastıyla teşhir-i silah edildiği anlaşılmaktadır. 29 Kasım 1913 tarihinde Reşadiye Kazası'nda yaşanan olayda Hafız oğlu Süleyman, Ahmet bin Ömer'e katletmek amacıyla silah göstermiş ancak muhtemelen

108 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6..

109 BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.

110 BOA., DH. EUM. MTK. 73/10.

111 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.

112 Öztöp, II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916), s. 173.

113 Yıldız Tepret, Suç Cetvellerine Göre Hüdavendigar Vilayetinde Suç ve Suçlular (1912-1917), s. 138.

114 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16.

115 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16.

Ömer'in bir şekilde kurtulması ile katl olayı gerçekleşmemiştir.¹¹⁶ Ancak bir olayda dokuz aylık bir bebeğin öldüğü anlatılmaktadır. 12 Ağustos 1913'te Kangal'ın Kuşyuvası yaylasında yaşanan olayda Bazikli aşiretinden Osman, aynı köyden Bekir, çocukları Mustafa ve Hasan ile tartışmış, bu tartışma esnasında ateşlenen silahtan çıkan kurşun Bekir'in dokuz aylık kızı Güler'e isabet etmiştir. Olay defterde “*tarafeyn yekdiğeriyle münazaa eylemekte iken endaht edilmiş silahtan huruç eden mermi müddeinin dokuz aylık masumuna isabetle vefatına sebebiyet verilmiştir*” şeklinde aktarılmıştır.¹¹⁷

Ateş etmek suçu bazen devlet görevlilerine karşı da işlenmiştir. Örneğin, Kangal Kazasında yaşanan bir vakada Kurtoğlu Köyü'nden birkaç kişinin askere ateş açtığı anlaşılmaktadır. 13 Ağustos 1913'te yaşanan olayda Hasan oğlu Mustafa, Mahmut oğlu Hüseyin, Ahmet oğlu kurbanı ve Kahraman oğlu İsmail adlı kişiler Kurtoğlu Köyü'ne vazifeli olarak gitmekte olan Deliktaş Köyü karakol kumandanı jandarma çavuş Ömer ve askerlerden süvari Hasan ve Musa'ya ateş açmışlardır. Verilen izahatta çatışmanın birkaç saat sürdüğü bildirilmiştir. Faillerden yalnızca Hüseyin yakalanarak adliyeye sevk edilmiş diğerleri firar etmiştir.¹¹⁸ Bazen de tam tersi bir şekilde devlet görevlilerinin beylik silahlarını şahsi meseleleri sırasında ateşledikleri olmuştur. Örneğin 17 Mart 1913'te Bünyan'da yaşanan olayda korucu olan Hamza adındaki kişi, katl kastıyla silah endahatında bulunmuştur. Çiftlik Köyü'nden İbrahim ile hayvan otlatmak meselesi yüzünden tartışan Hamza tartışma esnasında silahını ateşleyerek İbrahim'i öldürmek istemiş ancak İbrahim olayda başından yara alarak kurtulmuştur. Tabip tarafından alınan rapor adliyeye sunulmuş ve Hamza adliyeye sevk edilmiştir.¹¹⁹

4.9. İskat-ı Cenin

İslam hukukunda ana rahmine düşen bir bebeğin yüz yirmi günden sonra düşürülmesi sağlık sorunları olmadığı müddetçe cinayet sayılmaktadır.¹²⁰ Çocuk düşürme olayı yalnız İslam toplumlarında değil tarihin her döneminde neredeyse tüm toplumlarda suç olarak görülmüştür. Hinduizm'de çocuğunu bilerek düşüren anneler kastın dışına atılırken, Budist ve Zerdüşterde de çocuk düşürmek yasaklanmıştır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta da çocuk düşürmek hoş karşılanmamıştır. Çoğu toplumda bu suçun cezai müeyyidesi çok ağır olmuştur.¹²¹

İslam hukukunda yasak olmasının yanında Osmanlı toplumunda ıskat-ı ceninin engellenmesinin altında yatan bir diğer neden nüfus artışını sağlama isteğidir. Zira özellikle son yıllarda yaşanan savaşlar ve salgın hastalıklar Osmanlı nüfusunu bir hayli azaltmıştır. Devlet, tedbiren nüfus artışını sağlamaya yönelik olarak ıskat-ı cenini yasaklamıştır.¹²² 1858 tarihli Ceza Kanunnamesine göre suça sebep olan kişi kasıtlı veya kazara fark etmeksizin ceninin diyetini öder.

116 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

117 BOA., DH. EUM. MTK. 39/9.

118 BOA., DH. EUM. MTK. 39/9.

119 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

120 Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 4, Ankara 2018, s. 319.

121 Faysal Mayak, “İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme) Meselesi Üzerine Osmanlıca Dergilerde Yazılan Yazılar (1867-1927)”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), Karaman 2021, s. 357.

122 Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, Güven Dinç; “Osmanlı İmparatorluğunda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2009, s. 595.

Kasıt varsa ayrıca kürek cezasına da çarptırılır. Ayrıca annenin gönüllü veya gönülsüz de olsa üçüncü bir kişi çocuğun düşürülmesini sağladıysa 6 aydan 2 yıla kadar hapsedilir.¹²³

İncelenen dönemde Sivas'ta işlenen suçlardan 6 tanesi iskat-ı cenin suçudur. 8 Kasım 1913 tarihinde yaşanan olayda Zile Kazası'nın Şeyh Ali Mahallesi'nden Ahmet, mahalleden Ali Usta oğlu Derviş'in zevcesi Şahdane ile bir köpek meselesi yüzünden tartışmış ve tartışma esnasında hamile olan Şahdane'ye vurması neticesinde Şahdane çocuğunu düşürmüştür.¹²⁴ 28 Nisan 1913 tarihinde Alucra Kazası'nın Karayörük Köyü'nde yaşanan olayda ise çocuk düşürme suçunu birden fazla kişi işlemiştir. Köyden Hüseyin'in zevcesi Arife, kızı Keziban, gelinleri Şer'ife ve Zennure, oğlu Bilal, aynı köyden Ayşe'nin çocuk düşürmesine neden olmuşlardır. Olayın nasıl geliştiğine dair bilgi verilmemiştir.¹²⁵ 2 Ocak 1914 tarihinde Hafik Kazası'nda iskat-ı cenin suçu katil suçu ile birlikte işlenmiştir. Zira vakada ölen kadın Şemsi hamiledir. Olayın sebebine dair bilgi verilmeyen vakada Yusuf zevcesi Şemsi, Mahmut, eşi Medine, gelini Hatice ve Fatma adlı kişiler tarafından hamile iken öldürülmüştür.¹²⁶

4.10. Fuhuş

Şer'i hukukta evlilik dışı bir cinsel münasebette bulunmak zina sayılmaktadır. Osmanlı hukukunda bu suçu işleyenler için çeşitli cezalar uygulanmış ancak daha yaygın olarak hapis ve sürgün cezaları verilmiştir.¹²⁷ Devlet, fuhşa aracılık edenlere ilk dönemlerden itibaren birtakım cezalar öngörmüştür. Fatih Kanunnamesinde fuhşa aracılık edenlere para cezası öngörülürken, 1493 tarihli Aydın-Eli Siyasetnamesi'nde burun kesilme ve eşeğe bindirilip teşhir edilme gibi cezaların öngörüldüğü anlaşılmaktadır. II. Bayezid ve Kanuni dönemi kanunnamelerde de fuhşa aracılık edenlere çeşitli bedensel cezaların verildiği görülmüştür. Suçluların bazen omuzlarında birer mumla, çıplak bir vaziyette ve yüzleri karalanmış bir şekilde toplum içinde teşhir edilmesi gibi caydırıcı cezalar da verildiği olmuştur.¹²⁸

Sivas Vilayeti dâhilinde incelenen dönemde 3 vaka yaşanmıştır. Bunlardan biri Yıldızeli Kazası'nda, biri Suşehri Kazası'nda diğeri ise Koyulhisar Kazası'nda yaşanmıştır. Yıldızeli Kazası'nda yaşanan vakada fuhuş suçu cebren kadın kaçırma ve cerh suçu ile birlikte işlenmiştir. 24 Mart 1913'te yaşanan vakada kazadan Tevfik, Osman ve Abdullah adlı üç şahıs kazanın bir köyünde ikamet etmekte olan Mahmut ve kızı Keziban'ın yolunu keserek Keziban'ı kaçırmışlar ve fuhşa zorlamışlardır. Yapılan izahatta "*cihet-i şer'iyye de olan işlerini rüyet için kasabaya gelerek avdet etmiş olan merhum Mahmut'la mezburenin kasabaya bir buçuk saat mesafede önlerine geçerek silah istimal ederek Mahmut'u sol taraf bacağından cerh ettikten sonra mezbureyi dağa kaldırıp*" ifadeleri yer almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere şahıslar kasaba mahkemesinde işlerini halletmek için yola çıkmışlar, adı geçen üç kişi tarafından silahlı saldırıya uğramışlardır. Mahmut'u silahla yaralayan şahıslar kızını dağa çıkararak fuhşa zorlamışlardır. Olaydan 48 saat

123 Konan, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", s. 331.

124 BOA., DH. EUM. MTK. 47/18.

125 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16.

126 BOA., DH. EUM. EMN. 58/21.

127 Orhan Salih, "Ahlâkın Arka Sokakları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbulu'nda Fuhuş ve Ceza", s. 625-626. [https://www.osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-4/orlin_sabev_\(orhan_salih\).pdf](https://www.osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-4/orlin_sabev_(orhan_salih).pdf)

128 Fehminaz Çabuk, "Osmanlı Devleti'nde Memurların Müdahil Olduğu Bazı Fuhuş ve Fahişe Meseleleri Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1922)", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1509.

sonra yakalanan failler, adliyeye teslim edilmişlerdir.¹²⁹

Koyulhisar’da 1 Haziran 1913 tarihinde yaşanan olayda da benzer şekilde katl, cerh ve fuhşiyat suçları bir arada yaşanmıştır. Fişne Köyü’nden Hacı Ali oğlu İbrahim fuhşiyat icra ederken aralarında kavga etmişler, olay yerinde bulunan Osman, Zülal ve Halil hafifçe yaralanmıştır. Zülal, Osman’ı başının sol tarafından ağır bir surette yaralamış, Osman aldığı yaradan mütessiren 4 gün sonra ölmüştür.¹³⁰

29 Nisan 1913’te Suşehri Kazası’nda meydana gelen olayda da cebren kadın kaçırarak fuhşiyata zorlama söz konusudur. Andıryas Kasabası’ndan Muharrem, Abdullah, Mehmet, Durmuş, Kemal ve Nuri adlı kişiler, kasabadan Şer’ife ve Arife adlı iki kardeşten Arife’yi zorla kaçırarak fuşşa zorlamışlardır. Olay geceleyin faillerin, mağdurların evine kapıyı kırarak girmeleri ve Şer’ife’yi darp ederek Arife’yi zorla kaçırmaları şeklinde yaşanmıştır. Emniyet mensuplarının haberdar edilmesi ile faillerden yalnızca Muharrem yakalanmış diğerleri firar etmiştir.¹³¹

4.11. Rüşvet

Çok eski dönemlerden beri tüm toplumlarda görülen rüşvet suçu Osmanlı toplumunda da her dönem var olmuştur. Neşri Tarihi’nde daha ilk dönemlerinden itibaren Osmanlı toplumunda rüşvetin olduğuna dair bilgiler verilmiştir. 17. yüzyıldan itibaren de bu suç giderek yaygınlaşmış, bütün kurumlara sirayet etmiş ve devleti yıkılışa sürükleyen önemli nedenlerden biri olmuştur.¹³² 1838 tarihli ceza kanunnamesinin büyük kısmında rüşvete yer verilmiştir. Kanunname ile rüşvet kesinlikle yasaklanmış, rüşvet alanın da verenin de cezalandırılacağı belirtilmiştir. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi ile rüşvet suçuna verilen cezalar daha da ağırlaştırılmış suçun mahiyetine göre memuriyetten atma, kalebentlik, sürgün gibi cezalar verilmiştir.¹³³

İncelenen dönemde Sivas’ta yalnızca bir tane rüşvet suçu işlenmiştir. Zara Kazası’nda 13 Mart 1913 tarihinde yaşanan olayda askeri personelden Hayri Bey rüşvet almıştır. Yapılan izahattan anlaşıldığına göre Hayri Bey kazadan bir kişiden otuz adet mecidiye rüşvet almıştır. Yapılan izahatta rüşvet veren kişi kayınbiraderini ihtiyat-ı askeriyeden kurtarmak için bu suçu işlemiştir. Failler yakalanarak adliyeye teslim edilmiştir.¹³⁴

4.12. Katle Teşebbüs

Osmanlı hukukunda adam öldürmeye teşebbüs etmek suçu, niteliğine bakılarak ceza verilmiştir. Failin dışında oluşan olayların katl olayının gerçekleşmesine engel olduğu durumlarda bu suç işlenmiş sayılmaktadır. Silahın tutukluk yapması, araya giren kişilerin olması veyahut öldürmek istenen kişinin bir şekilde kurtulması gibi durumlar katl fiilinin gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bu durumlarda da işlenen suç cinayet kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durumda suçun niteliği verilen cezayı belirlemektedir. Fail, idam cezasını veya müebbet kürek

129 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

130 BOA., DH. EUM. EMN. 30/67.

131 BOA., DH. EUM. EMN. 32/16.

132 Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekârlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler”, *Sayıştay Dergisi*, S. 59, Ankara 2005, s. 20-25.

133 Erdoğan Keleş, Tazminat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2005, C. 24, S. 38, s. 261- 278

134 BOA., DH. EUM. EMN. 28/27.

cezasını gerektiren bir fiil gerçekleştirdiyse en az yedi yıl kürek cezasına çarptırılır. Eğer fail müebbet kalebentlik gerektiren bir suç işledi ise o zaman en az 7 yıl kalebentlik ile cezalandırılır. Müebbet sürgün gerektiren suçunun karşılığında ise en az 3 yıl kalebentlik ile cezalandırılır.¹³⁵

Sivas'ta incelenen dönemde katle teşebbüs vakasına dört defa rastlanmıştır. Bunlardan 2 tanesi Sivas Sancağı'nda diğer 2 tanesi Amasya Sancağı'nda yaşanmıştır. Sivas'ta yaşanan bir olay 8 Eylül 1913 tarihinde Yıldızeli Kazası'nın Mesudiye mahallesinde yaşanmıştır. Mahalleden Demircioğlu Mustafa, kızı Hüsne'yi iffetsizlik yapması nedeniyle evde kimsenin bulunmamasından istifade ile hane kapısını kilitleyerek katletmek istemiştir. Olayın ihbar edilmesi üzerine eve gelen güvenlik birimlerince baba Mustafa yakalanmış ve adliyeye sevk edilmiştir.¹³⁶ Diğer olay Hafik Kazası'nın Gökdin Köyü'nde gayrimüslim vatandaşlar arasında yaşanmıştır. Agop ve oğlu, aynı köyden Neşan'ı çeşitli yerlerinden katli kasdıyla yaralamışlardır. Olay defterlere katle tasaddu şeklinde yazılmıştır.¹³⁷ Vezirköprü'de yaşanan vakada Şer'if adında bir kişinin sekiz refiki ile birlikte revolver tüfeğiyle katle teşebbüste bulunduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ Diğer olay ise Merzifon'un Alacaminare mahallesinde yaşanmıştır. Mandalcı oğlu Asador, İznif adındaki kadını öldürmeye teşebbüs etmişlerdir.¹³⁹

4.13. Hakaret

Kişinin manevi varlığına zarar veren hakaret suçu İslam hukuku çerçevesinde ta'zir cezası gerektiren bir suçtur. Hakaret suçlarına, klasik dönem Osmanlı hukuk uygulamasında, hakaret suçlarının cezası hapis, siyaset ve sürgün idi. Dini değerlere karşılık edilen hakaretler siyaset cezasına, ulemaya karşı yapılan hakaretler sürgün cezasına dâhil edilmiştir.¹⁴⁰ Tanzimat dönemi ile başlatılan kanunlaştırma hareketinde bu suç da ceza kanunnamelerinde yerini almıştır. 1840 tarihli Ceza Kanunnamesinde sövme, hakaret ve iftira gibi insan şerefine yönelik suçlar ve bunların cezaları düzenlenmekte, kişinin malı gibi manevi değerlerinin de korunmaya layık olduğu ifade edilmektedir.¹⁴¹ İncelenen suç cetvellerinde yalnızca bir vakada hakaret suçuna rastlanmıştır. Olay, 4 Ağustos 1913 tarihinde Reşadiye'nin Kızılca Köyü'nde yaşanmıştır. Olayın neden, nasıl yaşandığına ve hakaretin ne içerdiğine dair bir bilgi verilmemekle birlikte Jandarma kumandanı Arif ve köyden Bahaeddin'in kerimesi Ayşe arasında geçtiği belirtilmiştir.¹⁴²

4.14. Haneye Tecavüz

Kişi özgürlüklerinin bir parçası olan konut dokunulmazlığı tarihin eski dönemlerinden beri var olan bir hukuksal durumdur. İslam hukukunda konut dokunulmazlığının ihlali ta'zir cezasının verilmesini gerektiren bir suç olmuştur. İlk defa Fatih Kanunnamesinde “bir kişi bir

135 Fatih Öztöp, Demete Karasu, “Ceraim-İ Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçları (R.1329 - M.1913/1914)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 29, İzmir 2017, s. 207.

136 BOA., DH. EUM. EMN. 65/6.

137 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

138 BOA., DH. EUM. MTK. 28/5.

139 BOA., DH. EUM. MTK. 32/17.

140 Ahmet Erdoğan, *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019, s. 187.

141 Muhammed Emin Kızılay, “Hakaret Suçu Çerçevesinde Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku ve Türk Pozitif Hukuku Mukayesesi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 2, Erzurum 2021, s. 49.

142 BOA., DH. EUM. MTK. 39/9.

kişinin haremine nazır olsa yirmi akçe cerime alına” şeklindeki ifade ile yerini bulmuştur. Sonraki dönemlerde de benzer şekillerde kanunnamelerde yer almış, II. Bayezid Kanunnamesinde suçun cinsel saikle gerçekleştirilmesi durumunda ceza verilmesi öngörülmüştür. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde de aynı şekilde cinsel suçla birlikte işlendiğinde faile ceza verilmiştir.¹⁴³ Tanzimat’la birlikte düzenlenen hukuki sistemde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 1840 Ceza Kanunnamesinde hiç kimsenin mal ve emlakine dokunulamayacağı, zorla alınamayacağı ve satılamayacağı belirtilerek kanuna aykırı hareket edenlere bir sene müddetle sürgün cezasının verileceği aktarılmıştır.¹⁴⁴ 1858 tarihli Ceza Kanunu ile konut dokunulmazlığını ihlal suçuna bir haftadan altı aya kadar hapis cezası öngörülmüştür. Suçu işleyen bir memur ise altı aydan üç seneye kadar hapis cezası verilmektedir.¹⁴⁵

İncelen defterlerde haneye tecavüz suçuna dair yalnızca 1 olay yer almaktadır. Olay, 27 Eylül 1913 tarihinde Karahisar-ı Şarki’nin Andıryas Köyü’nde gerçekleşmiştir. Meçhul altı kişi Bogos oğlu Aronyan’ın evine gece karanlığından istifade ederek girmiştir. Yapılan izahatta evden bir şey alınıp alınmadığına dair bir bilgi verilmezken failerin henüz yakalanamadığı belirtilmiştir.¹⁴⁶

4.15. Kalpazanlık

Kalpazan kelime olarak kalp para yapan manasında kullanılan bir kelimedir. Osmanlı Devleti, para basma yetkisini sadece devlete tanımış, şahısların para basımı ve para üzerinde değişiklik yapmalarına müsaade etmemiştir. Bu yasağa binaen de çıkarılan kanunlarla caydırıcı cezalar uygulamıştır. Klasik dönemde ta’zir suçları kapsamında yer alan bu suç Tanzimat’tan sonra çıkarılan kanunnamelerde de ele alınmıştır.¹⁴⁷ 1851 tarihli Ceza Kanunu’nda kalpazanlara 6 aydan 4 yıla kadar pranga cezası verilirken 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde cezalar daha da artırılmıştır. Kalpazanlar bu kanunname ile 10 yıl kürek cezasına çarptırılacaktır.¹⁴⁸ İncelenen defterlerde kalpazanlık suçu yalnızca bir yerde geçmektedir. 14 Aralık 1913’te Amasya Sancağı’na tabi Merzifon Kazası’nın Erzincan mahallesinden Esinyan, Mahlan Sevri oğlu Sekrinan, Mikyad oğlu Artin’in bu suçu işlediğine dair bilgi verilmiş ancak suçun ne şekilde yapıldığına dair bir bilgi verilmemiştir. Suçluların olaydan sonra firar etikleri anlaşılmaktadır. Zira yapılan izahatta “*merkum Esinyan ma aile Samsun’a savuştuğu anlaşılmış ve tahkik kılınmış ise de oradan da savuştuğu ve mahallinin henüz anlaşılamadığı tahkikat-ı adli neticesindedir*” denmektedir.¹⁴⁹

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde her kazadan ayrı ayrı istenen suç cetvelleri tutulduğu dönemin toplumsal yapısını yansıtmaları açısından son derece önemli arşiv vesikaları arasındadır. Sivas Vilayeti’nde R. 1329/M. 1913-1914 yılında suç defterlerinde yer alan verilere göre toplam

143 Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65 (4), Ankara 2016, s. 2309.

144 Özlem Poyraza, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ağır Cezaları Gerektiren Suç Sebepleri Üzerine Bir Tetkik (1839-1861)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), Manisa 2022, s. 307.

145 Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu”, s. 2324.

146 *BOA., DH. EUM. MTK. 63/14.*

147 Harun Karakaya, “1858 Ceza kanunnamesinde Kalpazanlık Suçunun Maddi Konusu”, *Adalet Dergisi*, S.62-63, Ankara 2019, s. 403.

148 Muharrem Öztel, “Osmanlı Devleti’nin Kalpazanlıkla İmtihani (1818-1921)”, *Belleten*, C. 84, S. 299, Ankara 2020, s. 343.

149 *BOA., DH. EUM. MTK. 21/15.*

551 suç işlenmiştir. Sivas Vilayeti o dönemde dört sancaktan müteşekkildir. Suçların bu sancaklara dağılımı incelendiğinde vakaların yarısına yakın bir kısmının % 43 oranla Sivas Sancağı'nda işlendiği görülmüştür. 551 vakadan 240'ı Sivas Sancağı'nda yaşanmıştır. Vilayet genelinde 15 farklı suç çeşidi tespit edilmiş olup bunlar arasında ilk sırada yer alan suç çeşidi adam öldürme suçudur. 551 suçtan 180'i bu suç dâhilindedir. Onu takiben 114 vaka ile tecavüz suçu ikinci sırada yer almıştır. Vilayette hırsızlık vakalarına 81 olayda rastlanmış olup en çok işlenen üçüncü suçtur. Kız kaçırma, yaralama ve eşkıyalık olayları da vilayette sıklıkla rastlanan suç çeşitlerindedir. Her suç vakasının defterlere yansımadağı ve hatta karakol veya mahkemeye intikal etmediğı de düşünülecek olursa bu sayıların çok daha fazla olduğı tahmin edilebilir. Osmanlı coğrafyasında suçlar bölgelere göre farklılıklar arz etmektedir. Hatta aynı bölgede dönemsel farklılıklar dahi olabilmektedir. Bunun sosyal, siyasi, iktisadi pek çok nedeni bulunmaktadır. Devletin çok geniş bir coğrafyaya sahip olduğı da düşünülünce bölgesel farklılıkların olması son derece normaldir. Suç cetvelleri verilerinin tamamının taranması ve istatistiksel verilerinin ortaya çıkarılması ile bu farklılıklar ortaya konulabilir. Bu çalışmada elde edilen veriler bu türden daha geniş bir çalışmaya katkı sağlayacak bilgiler ihtiva etmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EUM. EMN): 28/27, 32/16, 30/67, 39/9, 65/6, 63/14, 47/18, 58/21, 32/31, 49/8, 31/16, 31/23, 44/13, 41/22, 32/3.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Muhaberat ve Tensikat Müdürlüğü Belgeleri (DH. EUM. MTK): 21/15, 28/5, 32/17, 73/10.

Tetkik Eserler

Akgündüz, Ahmed, “Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer’i Tahlili”, İslami Araştırmalar Dergisi, C. 12, S.1, Ankara 1999, S. 1-2. s. 1-16.

Akman, Mehmet, “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, İstanbul 2005, s. 489-512

Aksın, Ahmet; Maral, Emrah, “Osmanlı Devletinde Irza ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar ve Uygulanan Cezalar (1789-1850)”, *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, [https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-\(1789-1850\)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf](https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=osmanli-devletinde-irza-ve-namusa-yonelik-islenen-suclar-ve-uygulanan-cezalar-(1789-1850)_ahmet-aksin-emrah-maral.pdf).

Aydın, M. Akif, “İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiğı Evrim”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 2006, s. 11-21.

Aydın, M. Akif, “Osmanlı Ceza Hukuku (Ceza Maddesi içinde)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 478-482.

Aydın, M. Âkif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.

Baytimur, Suha Oğuz, “Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar (1789-1839)”, *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 8, S. 15, Burdur 2018, s. 91-108.

Çabuk, Fehminaz, “Osmanlı Devleti'nde Memurların Müdahil Olduğı Bazı Fuhuş ve Fahişe

Meseleleri Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1922)", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1505-1523.

Daşcıoğlu, Kemal, "Osmanlı Döneminde Rüşvet ve Sahtekârlık Suçları ve Bunlara Verilen Cezalar Üzerine Bazı Belgeler", *Sayıştay Dergisi*, S. 59, Ankara 2005, s. 20-25.

Demirel, Ömer, "Sivas", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 278-282.

Durhan, İbrahim, "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", *A. Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, Erzincan 1999, s. 215-232.

Erdoğan, Ahmet, *Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2019.

Ertürk, Volkan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Vize Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri (1553-1574)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Çanakkale 2012, S. 12, s. 97-107.

Gül, Abdulkadir, "Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, Erzincan 2013, s. 1-29.

Gümüş, Musa, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu*, S. 14, İzmir 2013, s. 163-200.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi- Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 2, Ankara 1958, s. 102-126.

İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*, Kronik Kitap Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2022.

Karakaya, Harun, "1858 Ceza kanunnamesinde Kalpazanlık Suçunun Maddi Konusu", *Adalet Dergisi*, S.62-63, Ankara 2019, s. 403-428.

Keleş, Erdoğan, Tazminat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2005, C. 24, S. 38, s. 259-280.

Kızılay, Muhammed Emin, "Hakaret Suçu Çerçevesinde Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuku ve Türk Pozitif Hukuku Mukayesesi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 2, Erzurum 2021, s. 47-70.

Koç, Yunus, "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, s. 115- 126.

Koç, Yunus, "Osmanlı Örfi Hukukunda Standartlaşma (16. Yüzyıl)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Ankara 2005, s. 131-148.

Konan, Belkıs, "Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 57, S. 4, Ankara 2018, s. 319- 335.

Konan, Belkıs, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *OTAM*, C. 29, S.29, Ankara 2011, s. 149-172.

Kurtuluş, Faruk, *Suç Cetvellerine Göre II. Meşrutiyet Döneminde Diyarbekir Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri 1912-1917 (R.1328-1333)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019.

Mayak, Faysal, “Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme) Meselesi Üzerine Osmanlıca Dergilerde Yazılan Yazılar (1867-1927)”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2), Karaman 2021, s. 356-356.

Önal, Hüseyin, “1327/1911 Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu Değişikliklerinde Suça İştirak Bahsi ve Hukuki Tartışmalar”, *Son Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesi Meseleler Fikirler ve Kurumlar*, Ed. Hamdi Çilingir, Hüseyin Önal, İlem Yay., İstanbul 2021.

Örsten Esirgen, Seda, “Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65 (4), Ankara 2016, s. 2306-2329.

Öznel, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nin Kalpazanlıkla İmtihanı (1818-1921)”, *Bellekten*, C. 84, S. 299, Ankara 2020, s. 315-356.

Öztop, Fatih, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, s. 6-7.

Öztop, Fatih; Karasu, Demet, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları ve Failleri (R.1329 / 1913-1914)”, *Asia Minor Studies*, C. 5, S. 10, Kilis 2017, s. 115-116.

Öztop, Fatih; Karasu, Demet, “Ceraim-İ Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçları (R.1329 - M.1913/1914)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 29, İzmir 2017, s. 205-209.

Poyraza, Özlem, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ağır Cezaları Gerektiren Suç Sebepleri Üzerine Bir Tetkik (1839-1861)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), Manisa 2022, s. 301-318

Salih, Orhan “Ahlâkın Arka Sokakları: 18. Yüzyıl Osmanlı İstanbulu’nda Fuhuş ve Ceza”, [https://www.osmanliistanbulu.org.tr/images/osmanliistanbulu4/orlin_sabev_\(orhan_salih\).pdf](https://www.osmanliistanbulu.org.tr/images/osmanliistanbulu4/orlin_sabev_(orhan_salih).pdf).

Şentop, Mustafa, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, İstanbul 2006, s. 87-105.

Şimşek, Fatma; Eroğlu, Haldun; Dinç, Güven, “Osmanlı İmparatorluğunda Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2009, s. 593-609.

Taşdemir, Esmer, *II. Meşrutiyet Döneminde Erzurum Vilayetinde Cinayet Suçları ve Failleri (1912-1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı 2019, s. 9.

Yakut, Esra, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*, S. 33, Ankara 2012, s. 21-34.

Yıldız Tepret, Nagihan, *Suç Cetvellerine Göre Hüdavendigâr Vilayetinde Suç ve Suçlular (1912-1917)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.

Yılmaz, İbrahim, “Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 2, İstanbul 2020, s. 739-762.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Doç. Dr.
Şinasi SÖNMEZBülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Öğretim Üyesi,
isnmez7@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8216-1630>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/05/2023 22/05/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1294750>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Fransız Basınında Sakarya Zaferi

Sakarya Victory at the French Press

Öz

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi sonrasında Türk milleti için yeni bir dönem başladı. İtilaf Devletleri, Ateşkes Antlaşmasının maddelerini yeniden şekillendirecekleri bir Osmanlı Devleti için hazırlamışlardı. Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra İngiltere, Fransa ve İtalya doğrudan işgallere başladı. İtilaf Devletlerinin saflarına sonradan katılan (1917) Yunanistan ise İngiltere'nin desteği ile İzmir'e 15 Mayıs 1919'da asker çıkararak işgalini Batı Anadolu'dan Sakarya nehrine kadar genişletmiştir. Ülkenin batısından başlayarak genişleyen Yunan işgali Türk halkının tepkisini daha çok çekmiş, Milli Mücadelenin direncini arttırmıştır.

Fransa, İngiltere ile daha önce yaptığı gizli anlaşmalar doğrultusunda Türkiye'nin kendine ayrılan bölümlerini işgal etmeye başladı. Dönemin Fransız basını, Türk topraklarında bulunan ordularının Ateşkes Antlaşması doğrultusunda ülkelerinin çıkarlarını, Ermeniler ve diğer Hristiyan azınlıkların can güvenliğini koruduğunu yazıyordu. Başlangıçta Türkiye ile ilgili haberler İstanbul'da bulunan haber ajansları veya gazetelerin muhabirleri aracılığıyla veriliyordu. Ayrıca İşgaller karşısında Türk halkının tepkileri ya doğrudan kendi gözlemleri ya da Türk basınında çıkan haberlere dayanılarak aktarılıyordu. Atatürk'ün önderliğinde başlatılan Milli Mücadele ile ilgili haber ve yorumlar ise genellikle "Kemalistler" veya "Kemalist Ordular" başlığı altında verilirken, Yunan işgali ile ilgili haberler başlangıçta Atina muhabirlerinin izlenimleri doğrultusunda aktarılıyordu. Yunan işgaline karşı girişilen Milli Mücadele hareketi gazetelerin büyük bir çoğunluğu tarafından "Türk- Yunan Çatışması" başlığı altında anlatılıyordu Sakarya Zaferinden sonra Fransız basınında, Türk- Yunan savaşının sadece haberlerini değil, bu savaşın nedenlerini de sorgulamaya başladığını görüyoruz.

Müttefikler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların Türkiye ve Yunanistan üzerinden tartışılmaya başlandığı bir döneme geçiliyordu. Müttefiklerin önde gelen üyeleri Fransa, İngiltere ve İtalya'nın arabuluculuğu konusu basında dile getirilirken, bu ülkeler arasında gerek Yunanistan'ın

ATIF: SÖNMEZ, Şinasi, "Fransız Basınında Sakarya Zaferi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (298-315)

CITE: SÖNMEZ, Şinasi, "Sakarya Victory at the French Press", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (298-315)

işgal girişimi, gerekse gelişmeler karşısında hükümetlerin tutumları eleştiri konusu haline gelmeye başlamıştır. Bir diğer konu ise her gazete Milli Mücadele'nin merkezi olan Ankara'ya ve savaşın yapıldığı cephelere kendi muhabirlerini göndermiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Savaşı, Milli Mücadele, Fransız Basını, Doğu Sorunu

Abstract

After the Ottoman Empire withdrew from the First World War with the Armistice of Mudros, a new era began for the Turkish nation. The Entente Powers had prepared the articles of the Armistice Agreement for an Ottoman State that they would reshape. Shortly after the signing of the treaty, England, France and Italy began direct invasions. Greece, which later joined the ranks of the Allied Powers (1917), expanded its lands from Western Anatolia to Sakarya River right after landing troops in Izmir with the support of England. The Greek occupation, which expanded from the west of the country, provoked a response of Turkish people more and increased the resistance of the national unity.

France began to occupy the parts of Turkey reserved for them, based on the secret agreements it had previously made with England. The French press of the period was writing that their army on Turkish soil was protecting the interests of their country and the life of Christians and Armenians in line with the ceasefire agreement. In the beginning, news about Turkey was being given through the news agencies or the reporters of the newspapers in Istanbul. In addition, the reactions of Turkish people against the invasions were transferred either directly by their own observations or based on the news in the Turkish press. While the news and comments about the war of independence initiated under the leadership of Atatürk were usually written under the title of “kemalists” or “kemalist armies”, the news about the Greek occupation was initially transferred from the impressions of correspondents from Athens. The war of independence against the Greek occupation was described by the majority of the newspapers under the title of “Turkish-Greek Conflict”. After Sakarya victory, the French press not only gave news of the Turkish-Greek Conflict, but also began to question the reasons for this war. Disagreements among the Allies started to be discussed over Turkish Greek Conflict. While the leading members of the Allies, France, England and Italy's mediatorship issue was discussed in the press, the attitudes of the governments towards both the invasion attempt of Greece and the developments started to become a subject of criticism among these press. Another issue is that each newspaper sent its own correspondents to Ankara where new nation was shaping, and to the fronts where the war was happening.

Keywords: Battle of Sakarya, National Struggle, French Presse, Eastern Question

Giriş

Milli Mücadelenin en önemli dönüm noktasını oluşturan Sakarya Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin devletlerarası ilişkilerinin yeniden belirlendiği bir eşik olmuştur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan itibaren Anadolu ve çevresindeki topraklarının büyük bir bölümü işgal edilmiş, geriye kalan kısmında güdümlü bir yönetim oluşturulması planlanmıştı. Türkler bu plana tepki olarak bir varoluş mücadelesi başlattı. Sakarya Savaşı Milli Mücadelenin dönüm noktası oldu.¹ Mücadele ettiği güçler, Birinci Dünya Savaşı'nda yenildiği devletler veya onların teşvik ettiği devletler, Osmanlı topraklarında yaşayan etnik, dinsel topluluklardı.

İngiltere ve Fransa öngördüğü gelecekteki Türkiye ve çevresinin nasıl şekilleneceği konusunda çıkarları doğrultusunda planlarını uygularken iki müttefik arasındaki anlaşmazlıklar Sakarya Zaferi'nden itibaren görünür hale geldi. Müttefikler 1916'da aralarında yaptıkları Sykes-Picot² Antlaşması'na göre Osmanlı topraklarının Suriye ve Irak'ta bulunan bölümünü yeniden taksim ettiklerinden, Fransa; Suriye ve Lübnan topraklarını Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal etmeye başlamıştı. İki müttefik söz konusu toprakları paylaşıyor olmalarına rağmen Fransızlar İngilizlere karşı Ortadoğu'da güç kaybını ortadan kaldırmanın yollarını arıyordu. Türklerin başlattığı Milli Mücadeleyi desteklemek Fransızlar için bir çıkar yol olabilirdi. Başka bir deyişle her koşulda Yunanistan'ı destekleyen İngiltere'nin aksine Fransa, Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'e ile görüşmenin yollarını aramaya başladılar. Böyle bir yaklaşım Fransa'nın Türkiye'de bulunan bazı askerî temsilciler tarafından Milli Mücadelenin ilk aylarında ifade edilmeye başlandı³. Fakat bu kişisel girişimler Fransız ordusunun Çukurova'yı işgali ile kesintiye uğradı. Çok daha önceden başlatılan, kimi zaman sonuçsuz kalan anlaşma girişimi Fransız işgallerinin son bulması ile ancak 1921 Ankara Antlaşması ile gerçekleşebildi.⁴

- 1 15 Mayıs 1919'da İzmir'de başlayan Yunan işgali 13 Ağustos 1921'de Yunanlıların Ankara'yı hedef alan saldırısına kadar geldi. Savaş Sakarya yakınlarında başladı ve üç hafta sürdü. Yunan ordusu 21 Ağustos 2 Eylül arasında on bir gün saldırdı. Ancak 8 Eylülde başlayan karşı Türk saldırısı ile Yunanlıların gücü kırıldı. 13 Eylül'den itibaren geri çekilmeye başladılar. Bu zaferden sonra Meclis Atatürk'e Müşirlik rütbesi ve gazilik unvanı verdi. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, e Yayınevi, 1983 İstanbul, s. 429.
- 2 Sykes-Picot Antlaşmasına göre; "Rusya Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis ile Muş ve Siirt hattına kadar şarki Kürdistan'ı ve İran hududunda Ammediye'yi alacaktır. Karadeniz sahilindeki Rus arazisinin hududu ilerde tahdid olunacaktır. Rusya bundan başka Adana vilayeti ile cenubu Ayıntab-Mardin ve şimalde Talas Kayseri-Harput hattına kadar araziyi alacaktır. İngiltere El-Cezire'nin Bağdat'a kadar olan cenub kısmını ve Suriye'de Hayfa ve Akka limanlarını alacaktır. İngiltere ile Fransa arasında akd edilen bir itilaf da bir Arap hükümet-ı müttehidesi veya müstakil bir Arap hükümeti tesisinden bahs ve bu hükümete arazi tayin ediliyordu. İskenderun serbest bir liman olacaktı. İtilaf Devletleri'nin Filistin'de ve mahal-ı mubarekedeki menafiini muhafaza için mezkûr arazi Osmanlı mülkünden tefrik edilecek ve ayrı bir hükümetin idaresi altına verilecekti. Osmanlı Devleti bu antlaşmada her şeyini kaybetmiş bir devlet muamelesi görerek masa başında diplomatik pazarlık konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle Sykes-Picot Antlaşması savaş devam ederken "Ortadoğu haritasının ana hatlarını" ortaya koymuştur. Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 36, Ankara 2020, ss. 29-70
- 3 Hülya Baykal; "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Fransız İlişkileri ve Bir Türk- Fransız Dostu Albay Mouglin", s. 470, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 1992.
- 4 Bilge, Yavuz; "1921 Tarihli Türk Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Volume: 8, Issue: 23, s.273- 308, Ankara 1992.

Fransa ile Paris Barış Konferansından sonra Yunanistan'ın İzmir'den başlayarak Türkiye'nin bazı bölgelerini işgal etmesini silah ve malzeme yoluyla destekleyen İngiltere'nin, bölge üzerinde daha çok söz sahibi olmasını istemeyen Fransa, Yunanlıların İzmir'den başlayarak işgal alanlarını genişletmesine başlangıçta sessiz kaldı. Yunan işgali karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türk direnişi, Fransa'nın İngiltere'nin izlediği Ortadoğu politikasına karşı itiraz etmesinin önünü açtı. Yunan işgalinin ilk dönemlerinde İstanbul ve hükümet çevrelerinde oluşan tepkilere karşı izle gör politikası izleyen Fransa, Milli Mücadele'nin ilerleyen aşamalarında hükümet düzeyinde ve askerî temsilciler aracılığıyla Ankara Hükümetiyle görüşmelere başladı. Bu görüşmelerde Fransa'nın temel amacı Türkiye'deki ekonomik çıkarlarının zarar görmemesiydi.⁵ Fakat 20 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile yapılan Ankara Antlaşması, İngiltere ile aralarında öteden beri var olan görüş ayrılıklarını açıkça ortaya çıkarmış oldu.⁶ Türkiye açısından ise, Fransa ile yapılan anlaşma ile Yunanlılara karşı verilen mücadelede hem moral olarak hem de askeri bakımdan önemliydi.⁷

Fransız Basını özellikle gazeteler aracılığıyla Türkiye'deki gelişmeleri genellikle Türk Yunan çatışması biçiminde aktarırken savaşın ilerleyen aşamalarında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile yapılan görüşmelere yer veriyordu. Basında yapılan bazı değerlendirmelerde Türkiye'nin Bolşevik yönetimi ile yakınlaşmasının Fransız çıkarlarına zarar vereceği endişesini de dile getiriyorlardı.⁸ Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransız basınında savaşın seyri, Türk ve Yunan yönetimlerinin politikaları ile ilgili yorum ve değerlendirmelerin yapıldığı görülüyordu. Bir diğer nokta ise, Türk ve Yunanlılar arasında çatışmaların yoğun olduğu tarihlerde gazetelerin büyük bir çoğunluğunda cephede çatışma haberleri Türk ve Yunan kaynaklarına dayandırılarak verilmekteydi. Oysa zaferden sonra Fransız gazeteci ve gözlemciler Ankara ve savaşın geçtiği cephelere gitmeye başladı.

1. Mondros Ateşkes Antlaşması Sonrası Türkiye Üzerine Basında Değerlendirmeler

“Türkiye ateşkesi imzaladı” başlığı altında verilen haberlerde Fransa ve müttefiklerinin kazandığı, Türkiye'nin bütün şartları kabul ettiği alt başlığı ile belirtmiştir. Haberin ayrıntılarında daha önce ele geçirilemeyen Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Karadeniz'e kadar serbestçe geçileceği, özellikle vurgulanıyordu⁹. *Petit Journal* gazetesi Osmanlı Devleti'ni Alman yanlısı Enver Paşa'nın savaşa soktuğu ve ülkenin karşılaştığı “ölümcül bir son” olarak nitelendirdi. Aynı gazetenin birinci sayfasındaki başka bir haber Türkiye

5 Sina, Akşin; *Ankara Antlaşmasının 75. Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Fransız İlişkileri*, Editör Sina Akşin, “1921 Martında İlk Türk-Fransız Antlaşması”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 588, s. 109-118, Ankara 1996.

6 Hüseyin, Bulut; “Atatürk Devri Türk Fransız İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 62, s. Erzurum, Mayıs 2018, s. 539-548.

7 İsmail, Soysal; “Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, Sayı: 47, Ankara 1983, s. 959-1044.

8 Yahya, Akyüz; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s. 185.

9 *Le Petit Journal*; “La Turquie a Signé l'Armistice”, 1 Novembre 1918, s. 1. *Le Gaulois*, “Armistice Avec la Turquie est Signé”, No: 44993, s. 1.

ve Karadeniz haritasının altında “Boğazlar ve Karadeniz Şimdi Serbest” diye nitelendirdi. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Boğazlar ve Karadeniz’in İtilaf devletlerinin kontrolüne geçmesi gazetenin değerlendirmesine göre serbestlikti.

Le Gaulois gazetesinde ise Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin karşı karşıya olduğu durum değerlendirilmiştir. Müttefiklerin savaşın başlangıcında acımasız başarısızlıklara uğramasına rağmen sonunda istediklerini elde ettiklerini yazdı. İtilaf Devletlerinin Çanakkale’de maruz kaldıkları yenilgiye rağmen, Selanik’in ele geçirilmesiyle Balkan yarımadasının Türklerin elinden alındığını, Türkiye’nin Asya’da bulunan topraklarında da benzer örnekler yaşandığı iddia edildi. Türkiye’nin “Kayzer’in yıldızına bu kadar inandığı için” Asya’daki topraklarının yarısının işgal edildiğini, ne ordusu, ne de yaşamak için malzemeleri kaldı¹⁰ diyerek Osmanlı yönetiminin Almanya ile savaşa girmesinin bedelini ödediğini ifade ediyordu. Bir başka gazetede ise “Ve iki: Türklerle Ateşkes”¹¹ başlığı altında Mondros Ateşkes Antlaşması haberi duyuruldu. Alt başlıkta ise “Almanya’nın Doğuda Çöküşü” cümlesi yer aldı¹². Bir başka gazete de ise Türkiye’nin Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasını parçalanmakta olan Alman yapısının bir başka cephesi çöktü biçiminde değerlendirdi.¹³ Türklerin Mondros Ateşkesini imzaladığı günlerde Fransız kamuoyu kendilerine düşman olarak belirlediği Almanya’nın yenilgisini daha çok önemsiyordu.

2. Sakarya Savaşı’nın Fransız Basınına Yansımaları

Fransız basını Türkiye’deki Türk-Yunan savaşı haberlerini başlangıçta Atina veya İstanbul’dan aldı. 1921 Temmuz ayında savaşta Türklerin mi yoksa Yunanlıların mı üstün olduğu konusunda Fransız kamuoyunda kesin bir kanaat oluşmadığından her iki tarafın verdiği bilgilerle yetindi¹⁴. Eskişehir ve Kütahya Savaşı’nın sürdüğü sıralarda Yunan basınında zafer haberlerinin yazdığını aktaran *Populaire* gazetesi, Yunan gazetelerinde Eskişehir’in Yunanlılar tarafından alınmasının Türkleri savaş dışı bıraktığını, Yunan kaynaklarının “düşman Ankara yönünde takip edilecektir” dediğini bildirdi. Aynı gazete İstanbul’da yapılan bir açıklamaya dayanarak, Türk askerinin alarm durumunda olmadığını, ordunun toparlanma aşamasında olduğunu, uygun bir zamanda karşı saldırıya geçeceklerini aktardı.¹⁵ Bazı Fransız gazetelerinde, askerî yetkililer, Yunanlıların işgal girişimlerini teknik olarak ele alarak, her iki tarafın askerî durumunu ele aldılar. Général Delacroix, Yunanlıların yayıldığı Batı bölgesi ve Türklerin oluşturduğu cephenin haritasını çizerek yaptığı değerlendirmeye göre, Yunanistan’ın çok geniş bir cepheye yayılarak sürdürdüğü işgal girişimini İç Anadolu’nun coğrafi koşullarını dikkate almadan yaptığını,

10 Lucien Nicot, “Quatre ans de Guerre Turquie”, *Le Gaulois*, Novembre 1918, No: 44993, s.1.

11 Başlıktaki İki sözcüğü Osmanlı Devleti’nin Almanya’dan sonra Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmesini ifade etmektedir.

12 *L’Intransigeant*, “Et le Deux! L’Armistice Avec le Turcs” 1 Novembre 1918, s.1.

13 Georges Berthoulat; “LaDéfection de la Turquie”, *La Liberté* 1 Novembre 1918, N: 2031, s. 1

14 Le Paupulaire; “La Guerre Greco-Turc” 24 Juillet 1921 s. 1. , Le Poupulaire; “Les Deux Adversaire Chantent Victoire”, 25 Juillet 1921.,s1.

15 Le Paupulaire; “ La Guerre En Orient”, 23 Juillet 1921, s. 1.

elindeki imkânlarla hedeflediği başarıya ulaşamayacağını belirtti.¹⁶ Mevcut durumda Kemalist grupların dağılık olmasından ötürü dağılmış olan ordusunu henüz tam olarak toparlayamadığını, bu nedenle Kemalistlerin top yekûn bir karşı koyuşa geçemediklerini düşünüyordu. Yunan yerel kaynakları ise gemilerinin Karadeniz’de dolaştığını, fırsat bulduğunda Sinop limanını bombalayacağını, amaçlarının büyük bir zafere hazırlık olduğunu, sadece Sèvres Antlaşması ile tatmin olamayacaklarını aktarıyordu. Nihai amaçlarının Ankara’ya ulaşmak olduğunu bu nedenle büyük zafere biraz daha sürenin olduğunu söylediklerini ekledi. Ayrıca Sovyetlerin Karadeniz’de el koydukları iki geminin Yunanlılara iade edileceğini, Sovyet Yönetimi Dışişleri Bakanı Çiçerin’in Yunanlılar ile savaş halinde olmadıkları için bu kararı aldıkları bilgisine yer verdi.¹⁷

Bu gelişmeler Yunan kamuoyunun istediği gibi gitmemişti. 30 Temmuz 1921’de alınan haberlerde İzmit’in Yunan işgalinden kurtarıldığını, Kemalist güçlerin İzmit’te esir alınan Yunanlıları teslim etmek için Yunan yetkililerle görüşüğünü bildiriyor, ayrıca İstanbul yolunun Türklere tekrar açıldığını haber veriyordu¹⁸. 12 Ağustos’ta Atina’dan alınan bilgiye göre Yunanlılar Eskişehir tarafında yeni bir saldırı hazırlığındaydı. Haber İstanbul’dan da teyit edilerek Eskişehir yakınlarında Yunanlıların saldırdığını, otuz saatlik Türk direnişten sonra eski hatlarına geri çekildikleri bilgisi verildi. Ayrıca Yunan basınına göre Sèvres Antlaşması uyarınca Trakya’da Yunanlılara bırakılan yerlerde Yunanistan’ın askeri bir idare kuracağı iddiasını aktarıyordu. Fakat Fransız gazeteleri Yunanlıların Anadolu’da ilerlemelerine rağmen Yunan başarısızlığından söz etmeye başladılar. “İzmir’de durumun belirsiz olduğunu duyduk” başlığıyla verilen haberde, bazı yerlerde Yunanlıların bütün gücüyle saldırmasına rağmen Türklerin direndiğini belirtirken, sonucun belirsiz olduğunu bildiriyorlardı.¹⁹ Ayrıca Konya ayaklanmasının haberini de “Sultana bağlı gruplar Kemalist rejime karşı ayaklandı” diye veriyordu.²⁰ *Populaire* gazetesi 30 Ağustos 1921’de Sakarya nehrine bağlı Göksu deresi çevresinde çatışmaların Yunanlıların aleyhine geliştiğini Ankara’dan gelen haberlere göre aktardı.²¹ 3 Eylülde aynı gazete Yunan kaynaklarından edindiği haberlerde Sakarya nehri üzerinde savaşın bütün şiddetiyle devam ettiğini yazdı. Yunanlılara göre Kemalistler inatçı bir direniş gösteriyorlar, cepheye takviye birlikler yolladılar. Türklerin bütün direnişlerine rağmen zaman zaman geri çekildiklerini iddia ederek, Yunanlıların saldırı pozisyonuna dikkat çektiler. Aynı haberde Türklerin cephesinden de bilgiler aktararak. Türklerin de savaşın şiddetli bir şekilde sürdürdüğünü ve kendi lehine seyrettiğini söylediklerini yazıyordu.²² Gazete savaşla ilgili gelişmeleri hangi kaynaktan elde ediyorsa yorumsuz bir şekilde aktardığı görülüyor. *Le Peuple* gazetesi ise aynı tarihte “Yunan Başarısızlığı Şüphe Götürmez” başlığı altında verdiği haberde savaşın

16 *Le Temps*; “Les Opérations En Asie Mineur”, Lundi 1 Aout 1921; No: 2912, s1.

17 *Le Poupulaire*; “En Asie Mineur: Le Conflit Greco-Turc”, 01 Aout 1921, s.1. , *Le Poupulaire*; “Le Conflit Greco-Turc”, 30 Aout 1921, s.1.

18 *Figaro*; “Les Grecs Ont Evacué İsmidt: La Route de Constantinople est Ouvert aux Turcs”, 30 Juin 1921, No: 181, s. 3.

19 *L’Action Française*; “Après la Defait Grec: On Mandé de Smyrne, que la Stuation Est Obscure”, 30 Aout 1921, No:242, s. 1.

20 *Le Peuple*; “La Guerre Greco-Turc: Offensive Grec sera Reprise”, 12 Aout 1921, No: 220, s.3

21 *Le Populaire*; “Le Conflit Greco-Turc”, 30 Aout 1921, s.1.

22 *Le Populaire*; “Le Conflit Greco- Turc, 03 Septembre 1921, s.1

seyri ile ilgili bilgileri vermiştir.

Yunanlıların Haymana yakınlarına kadar ilerlemesine rağmen Türklerin savundukları cepheden geri çekilmediklerini, çetin bir savunma savaşı verdiklerini belirtmiştir.²³

Sakarya cephesinden savaşın seyri ile ilgili haberler günlük gazetelerde ki haberler genellikle hem Türk tarafının hem de Yunan tarafının verdiği bilgilere dayanıyordu. Savaşın bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde gazeteler tarafların cephedeki en küçük ilerlemeleri kendi lehine başarı olarak ilan ettiklerini belirtmişlerdir.²⁴ Örneğin cephede Türk kaynaklarından alınan haberler özetle şöyle aktarılmıştır:

“Menderes Birlikleri: Güzel Pınar ve güneydeki Yunan birlikleri Türklerin uçan birlikleri tarafından ele geçirildi. Önemli düşman kayıpları var. Türkler çok sayıda esir ve malzeme elde etti.

Afyonkarahisar Cephesi: Yunanlılar birliklerimiz karşısında gerilediler. Elvanlar’ın kuzey batısında stratejik yerler ele geçirildi.

Eskişehir Cephesi: Türklerle Yunanlılar arasında çarpışmalar Eskişehir önlerinde devam ediyor. Savaş Türklerin lehine geliyor.”²⁵

1921 Eylülünün birinci haftasından itibaren Yunanlıların beklediği zafer elde edilemediği gibi, artık ilerleyemedikleri, hatta bazı yerlerde geri çekildikleri haberlerinin gelmeye başlamasıyla, basın cephe haberlerinin yanında olası sonuçları yorumlamaya başladılar.

Katolik Kilisesinin görüşlerini yansıtan *La Croix* gazetesi “Sakarya Savaşı Yunanlıların Lehine Dönecekti” başlığı altında verdiği haberde, Türk ve Yunan tarafının iddialarının yanında, durumla ilgili Londra’dan aldığı habere de yer veriyordu. Yunanlıların beklediği gibi bir başarı elde edemediklerini ve cephede bir ilerleme sağlayamadıklarını, her ne kadar kısmi başarılar elde etseler de belirleyici bir durum oluşmadı deniyordu.²⁶ 1921 Eylülünün ikinci haftasından itibaren Türk ordusunun Yunan ilerleyişini durdurduğu ve bazı noktalarda Yunanlıları geri püskürttüğü haberleri geleceğe başlamıştı. Gazetelerin Atina’dan aktardıkları bilgilere göre de gidişatın Yunanistan’ın lehine olmadığı yönündeydi. *Le Radical*²⁷ gazetesinin Atina’dan 12 Eylülde aldığı haberde Yunan resmi açıklaması yer aldı. “23 Ağustosta başlamış olan Büyük Sakarya Savaşı, düşmanın doğuda ve kuzey çizgisinde bulunan Polatlı Kaleköy çizgisinden atılabilirse bitecektir. Bu on beş günlük çetin savaş çok zor geçti. Bu suretle düşmanla olan göğüs göğse çarpışmalarda belli bir alan elde edildi. Düşmanı bulunduğu yerden atmak için önemli bir plan yapmak gerekiyordu. Kütahya ve Eskişehir yenilgisinden sonra düşman güçlerini yeniden toparlamak için Sakarya kıyısında bir hat oluşturuldu” denildikten sonra, Eskişehir savaşından sonra meydana gelen gelişmeler, Sakarya ırmağı civarında Türklerin yaptığı hazırlıklar, cephe hattının durumu ve mesafesi, uzunluğu ile ilgili bilgiler verilmişti.

23 Le Peuple; “La Défaite Greque n’est plus Douteuse”, 31 Aout 1921, No: 239, s. 3.

24 Le Populaire; Le Conflit Greco-Turc”, 3 Septembre 1921, . 148, s.1.

25 Le Temps; L’Offensive Turque En Anatolie, 01.09.1921, s. 1.

26 *La Croix*; “Le Conflit Greco-Turc”, 7 Septembre 1921, No: 14700, s. 2.

27 *Le Radical*; “La Guerre en Orient: La Grande Bataille de la Sakharia”, Mardi 13 Septembre 1921, s. 1.

Populaire gazetesi Sakarya Savaşı'nın bittiği haberini Yunan kaynaklarına dayandırarak verdi. Yunan resmi makamlarının 7 Eylül 1921'de savaş hakkında, 23 Ağustosta başlayan geniş kapsamlı şekilde başlayan Sakarya Savaşı'nın, bugün itibarı ile sona erdi diye açıklama yaptığını bildirdi.²⁸ Aynı gazetede 17 Eylül'de "Yunanlılar Yenilgilerini İtiraf Etiler" diye verdiği haberde, Atina'da askeri çevrelerin Kemalistlerin başarısını kabul ettiğini, hatta Yunan ordusunun genel bir geri çekilme planı düşündüğü yazıldı. İzmir Yunan askerî komutanı, ayın on üçünde İzmir'den Bursa'ya hareket etti deniyordu.²⁹ Bu haberden üç gün sonra *Le Temps* gazetesi Roma'yı ziyaret eden Yunanlı Bakanın *Epoca* gazetesine yaptığı açıklamaya yer verdi. Bakan Metaxas'ın müttefiklerin Türk Yunan mücadelesine ilgisiz kaldığını ve Ankara'nın ele geçirilmesini reddettiğini, Doğu sorununa savaşla bir çözüm bulunamayacağını düşünüyorlar dediğini yazdı. Ayrıca, Ankara kaynaklarına dayandırılan cephe haberleri de mevcuttu.³⁰ *Le Radical* gazetesinde Yunan resmi açıklamasına göre, 23 Ağustosta başlayan Sakarya Savaşı Türklerin doğuda ve kuzey çizgisinde bulunan Polatlı-Kaleköy çizgisinden atılabilirse bitecektir dendiğini, çetin bir savaş olduğunu, göğüs göğüse on beş günlük savaşta belli bir alan elde edilmişti dendi. Haberde, Sakarya Irmağı çevresinde Türklerin yaptığı hazırlıklar ve cephe ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.³¹

3. Sakarya Zaferi'nden Sonra Basında Yer Alan Değerlendirmeler ve Yorumlar

Yunanlıların Sakarya'daki başarısızlığını *Le Temps* gazetesi Reuter haber ajansından aldığı bilgilerle duyuruyordu. "Yunanlılar Geri Çekilmeyi Onayladı veya Başarısızlığı Londra'dan Soruyoruz" üst başlığı ile verdiği haberde, Yunanlıların işgal ettiği yerlerden onlarca kilometre geri çekildikten sonra İstanbul'dan alınan habere göre, Yunanlıların başarısızlıklarının devam ettiğini, savaşa devam etmek için kuvvet takviye ettiklerini, ikmal konusunda zorluklar yaşadıklarını bildirmiştir.³² Yunan Resmi çevrelerinin 13 Eylül'de yaptığı açıklamasına göre "Temmuz ayındaki operasyon ve Eskişehir savaşından sonra ordularının Uşak- Afyon- Eskişehir demiryolu bağlantısı kesilmişti. Yunan ordusunun Ağustosta düşmanı takip ederek Anadolu'nun içlerine daldığını, Sakarya zaferinden sonra düşmanı nehrin karşı kıyısına attığını ve Porsuk Sakarya arasında doğrudan bir iletişim kurmayı başardığını belirtmiştir. Şartların olumsuzluğuna rağmen Sakarya'nın solunu Yunan ordusunun işgal ettiğini, nehirden geçecek olan malzemelerin 30 kilometrelik dar bir alandan geçirildiğini, bütün ordunun düşmanın herhangi bir tehlikesine maruz kalmadan düzenli bir şekilde geçtiğini ve Yunanlıların yenilmelerine rağmen zoru başardıkları görüşündeydi.

15 Eylül'de Yunan kaynaklarından aktarılan bilgilere göre yenilginin kabul edildiği, farklı çözüm yollarının arayışı sürüyor denmiştir. Küçük bir düşman birliği tahrip edilmiş olan demiryolu yakınından şafakta Sakarya'yı geçmeyi dendi. "Karşı atağımızla düşmanı

28 *Le Populaire*; "Les Grecs Arrêtée Sur La Sakharia" 13 Septembre 1921, s. 1.

29 *Le Populaire*; Les Grecs Avouent leur Retrait", 17 Septembre 1921, s.1.

30 *Le Temps*; Le Conflit Greco-Turc; 10 Septembre 1921; No: 21952; s. 1.

31 *Le Radical*; "La Guerre En Orient: La Grande Bataille de la Sakharia, 13 Septembre 1921,

32 *Le Temps*, Dans la Proche Orient: Le Conflit Greco-Turc, 09.18.1921, No: 21960, s.1.

nehre döktük” denilmesine rağmen haberin sonunda “Yunanistan müzakere istiyor” denilerek Yunan hükümetinin askeri operasyonlardan sonra “Küçük Asya Sorunu’nu diplomatik olarak ele almak istediğini belirtmiş, yine de haberin resmi olarak doğrulanmadığı bilgisi verilmiştir.

Sakarya Savaşı’nı Türklerin kazandığının kesinleşmesinden sonra ise, haberler doğrudan Türk kaynaklarından aktarılmaya, yapılan yorumlar ve değerlendirmelere göre İtilaf Devletleri’nin özellikle de İngiltere’nin, Yunanlıları Anadolu’yu işgal girişimine teşvik etmesinin sonuçları gazeteler tarafından sorgulanmaya başlandığı görülüyor.³³

Her ne kadar Yunan ordularının geri çekilmeye başlaması Yunan otoriteleri tarafından kabul edilmese de³⁴ Yunan ordusunun Sakarya’yı geçememiş olması gerek Yunan kamuoyunda gerekse Avrupa kamuoyunda umutsuzluğun açıkça ifade edilmesine yol açmaya başladı. Ülke içinde Yunan halkında uyandırılan zafer coşkusu yerini umutsuzluğa bıraktı diye değerlendirilen “Dikenli Taç” başlığı altında yayınlanan makalede Yunan işgal girişiminin yol açtığı ekonomik ve siyasi sonuçlar ele alınmıştır. Hükümetin asker kayıplarını düşük gösterme çabasının Yunan halkına artık inandırıcı gelmediği belirtilerek, ümitsizliğin nedenlerini sorgulamıştır. Savaş için yapılan masrafların yol açtığı ekonomik kayıpların yansımalarının da halk üzerinde etkisi görülüyor denmektedir. İşgal girişiminin nerede ve ne zaman sonuçlanacağına ilişkin bir öngörü olmadığı için, Yunan ordusunun durumunun cephede bir belirsizliğe doğru sürüklendiği belirtilmiştir. Batılı güçlerin de savaş ile ilgili bir karar ya da tavsiyelerinin olmamasının ortaya çıkacak sonuçların belirsizliğini artırdığını ifade edilmektedir.³⁵ Bu değerlendirmeden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal’in bildirisi aynı gazete sayfalarında yer alıyordu.

*“ Türk halkını yok etmek için Ankara’yi işgal etmek isteyen Yunan ordusu elbirliği sonucunda yenilerek Sakarya’nın batısına atılmıştır. Kahraman ordumuz düşmanı takip etmektedir... Biz asla başkasının hakkına göz dikmedik. Bizim isteğimiz var olan hakkımızı almak ve bağımsızlığımıza saygı duyulmasıdır. Dünya Türk halkının bu arzusuna, milli sınırları içerisinde bağımsız yaşamasına saygı duyacaktır. Ancak bu hedefe ulaştığımızda silahlarımızı bırakacağız.”*³⁶

André Pierre’e göre Anadolu’yu işgal girişimi, İngiliz-Yunan emperyalizminin başarısızlığıydı ve sonuç ne bir Türk zaferi ne bir Yunan felaketiydi. Türk ordusunun girişeceği mücadelenin sonucuna göre ancak zaferden söz edilebilirdi. 21 Eylül 1921’den sonra “Türklerin zaferden söz edebilmesi için Sakarya’dan başlattıkları ilerlemeyi Yunanlıları denize dökmüncüye kadar devam ettirmesi gerekir” diyordu. Sakarya zaferinden hemen sonra ortada yenen ya da yenilen olmadığını sadece Sakarya’da Türklerin Yunan

33 *Le Populaire*, “La Guerre en Asie- Mineure : Les Turcs Annoncent des Victoires”, 16 Septembre 1921, s.1.

34 “Basın bültenleri geri çekilmeden bahsediyor. Yunan Askerî otoriteleri gelen haberleri yalanlamasına rağmen kaynaklar Yunan ordusunun Mustafa Kemal’in başarısı karşısında geri çekildiklerini iddia ediyorlar. Üstelik yakın zamanda alınan haberlere göre bakanlıkta önemli bir kriz var. Yunan Hükümeti Yunan halkını kesin ve net bir zafere inandırmaya çalışıyor”. *Le Figaro*; “La Situation En Anatolie”, 18 Septembre 1921, s. 1.

35 Philios; “Lettre D’Athènes, La Couronne d’épine”, *Le Figaro*, 16 Septembre 1921, s. 1-2.

36 *Le Figaro*; “Une Proclamation de Mustapha Kemal”, 21 Septembre 1921, No: 264, s. 3.

ilerleyişini durdurdu diyordu. Yunanistan ile ilgili değerlendirmesinde ise, inanılmaz insan ve maddi kaynaklarını feda etmesine rağmen Kemalist orduyu yok edememişti. Ortaya çıkan durum karşısında Yunanistan'ın büyük güçlerin araya girerek arabulucu olmasını, Yunan Hükümeti temsilcilerinin inkâr politikası ile çözüm arayışı içinde olduğunu ama bunun işe yaramadığını belirtmiştir. Atinalı temsilcilerin, Yunan başarısızlığının Avrupa'da nasıl bir yankı uyandırdığını öğrenmek için Cenevre'ye gittiklerini ifade etmiştir.

Fransız basınının olup bitenler karşısında tutumunu eleştiren Pirlo, "Bizim burjuva basını Alman yanlısı Konstantin'in başarısızlığından memnun" diyerek "dostlarımız İngilizlerin başarısızlığından memnundur" ifadesiyle hükümetine de eleştirel bir göndermede bulunmuştur. Fransız hükümetinin Kral Konstantin'i Yunan halkının tahtından indirmesini beklediğini, fakat Gaunarist hükümetle Venizelos'un aynı çizgide olduğunu, Yunan halkı için bir şeyin değişmeyeceğini belirtmiştir. Yunan köylülerinin Anadolu'da boşuna kanlarının döküldüğünü, Venizelos ve Konstantin'in Balkanlar ve Doğuda aynı emperyalist politikayı izleyen, kapitalizmin vassalları olduğu kanaatindedir. Yunanlılar için en iyi çözümün Ankara ve İstanbul ile barışarak, Britanya'nın uzun zamandır sürdürdüğü Boğazlar politikasını reddetmesini, ayrıca komşuları Bulgaristan ile anlaşarak Trakya'da barışı sağlamasını, onlara Ege Denizine çıkış sağlayacak uygun bir geçiş yolu vermesini tavsiye etmiştir.

İngiltere için ise Loyd George'un gazetesinde Sèvres Antlaşmasının artık geçerli olmadığını yazdığını belirttikten sonra, İngiltere'nin Anadolu ve Boğazlarda ki hegomanya politikasından vazgeçmedikçe Türk halkının meşru taleplerini karşılamayacağını belirtmiştir.³⁷

"Zafer Coşkusu" başlığı ile Sakarya Savaşı'nı değerlendiren A. André, zaferin sevincinin İstanbul'da uyandırdığı yankıyı, "Ankara Güneşi İstanbul'da" diye tanımlıyordu. Halifenin şehrinin bir ucundan bir ucuna zafer şarkılarının söylendiğini aktarırken, oysa üç gün önce Türk ordusunun kazanacağından ümidini kesmiş olan topluluklar camileri hıncahınc doldurarak zafer için dua ediyorlardı. İstanbulluların Kemalist mahalle (Ankara) ile iletişiminin açılmasıyla, Yunanlıların Sakarya'nın batısına atıldığı haberi kesinleşmiş, Yunan General Papulas'ın sesi çıkmaz olmuştu. Bütün bu gelişmeler zafere ilişkin bir kanıttı. İstanbul'da bir bayram havası varken, Yunan tarafında gazeteler bahaneler yaratarak Türk zaferini önemsiz göstermeye çalışıyordu. İstanbul'da Ali Kemal'in gazetesi *Peyami Sabah* da Sakarya zaferini önemsiz göstermeye çalışırken, diğer İstanbul gazeteleri Türklerin Sivrihisar'a kadar ulaştığı haberini duyuruyordu. André, bu durumun Ali Kemal'in gazetesi için kötü olduğunu, üstelik yanlış haber için okuyucularına bir açıklama yapmadığını, hatta Yunan gazetelerinin bile *Peyami Sabah*'in haberine dayanarak, Yunan ordusunun Ankara önlerine kadar geldiği haberini verdi diyordu.³⁸

Sakarya Savaşı ile ilgili olarak İngiliz basınından yansıyan haberleri aktaran *Populaire* gazetesi, Lord Curzon'un açıklamalarına da yer verdi. Curzon, savaş sırasında Moskova-

37 André Pierre; "La Défaite de l'Imperialisme Greco-Anglais", *Le Populaire*; 21 Septembre 1921, No: 166, s.1.

38 A. André; "L'étré de Constantinople: L'Enthousiasme de la Victoire", *Le Radicale*, 22 Septembre 1921, s.1.

Ankara ilişkilerinin İngiltere'nin başarısızlığına etki ettiği iddiasında bulunmuştu. Sovyetler Birliği yönetiminin Ankara'ya önemli miktarda silah ve malzeme yardımı yaptığı görüşündeydi. Devamında, Sovyetlerin Orta Asya'da ve doğuda bulunan ülkeler üzerinden İngiltere'ye karşı bir düşmanlık kampanyası yürüttüğünü belirtiyordu. Kemalist zaferin açıkça başarı kazanmasında Curzon, Ankara-Moskova ilişkilerine dikkati çekiyor denmiştir. İngiliz gazetelerine göre Majestelerinin hükümetinin Sovyetlerin politikasının nedenlerinin tamamen farkında olduğunu, milliyetçilerle işbirliğini silah, malzeme ve para yardımı ile pekiştirdiğini belirterek, Sovyetlerin Londra temsilcisine bu konuda maddi kanıtlar sunduğunu, bu durumdan rahatsız olduklarını belirttiğini yazıyorlardı. Devamında Sovyet hükümetinin, Ankara'nın İtilaf Devletleri ile barışçıl bir çözüme ulaşmasını engellemek için her türlü ikna yöntemini kullanmıştır denmiştir. İddia bununla da kalmayıp özetle şöyle devam ediyordu: Sovyetler Ankara'yı savaşa zorlamak için Anadolu sınırına ordusunu yığarak, Ankara hükümetine Sovyet ordusunun savaşa aktif olarak katılmasını önermiştir. İngiliz Bakan, Afganistan'da her Sovyet konsolosluğunun bir propaganda merkezi olduğunu ve Sovyet ajanlarının İngilizlere karşı savaşmak için silah alımında kullanılmak üzere 10 milyon rupi para topladığı iddiasında bulundu dediğini aktarmıştır.³⁹

Sakarya Savaşı'nın Türklerin zaferi ile sonuçlanmasından hemen sonra Fransa'nın savaş sırasındaki izlediği tarafsız tutumunu terk ettiği gazetelerde çıkan haber ve değerlendirmelerde fark ediliyordu. *L'oeuvre* gazetesinde Charles Saglio Fransız hükümetinin Türk ve Yunan tarafı ile ilgili tutumuna ilişkin Yunan Başbakanı'nın 19-22 Ekim 1921'de Paris'e yapacağı ziyarette Fransa Başbakanı Briand ile yapacağı görüşmede durumun ortaya çıkacağına dikkati çekmiştir. Yunanlıların İzmir bölgesindeki eylemlerine karşı İngilizlerin kayıtsızlığı ve Fransa'nın zayıflığından yararlanıp, Türklere karşı bütün kaynaklarını harcayarak bir sefere çıktıklarını belirtiyordu. Yunanistan'da meydana gelen reaksiyonlar konusunda ise Sakarya Savaşı için "General Papoulas'ın ordusunun başarısızlığıdır" diye değerlendirmiştir. Başarısızlığı kanıtlayan asıl sebebin, Yunan ordusunun Ankara'ya ulaşamadığı gibi, Kemalist güçleri yok edemediği görüşündedir. Yunan general ayrıca Türk Ordusunun Yunan ordusu kadar silaha sahip olması durumunda kendilerini ortadan kaldırdığı inancındadır.

Saglio Yunan kamuoyundaki görüşler ve hükümetteki rahatsızlıklar ile ilgili görüşleri de yer vermiştir. Yunan halkının gelişmelerden memnun olmadığını, hükümette bazı bakanların izlenen politikaya olumsuz tavır almaya başladığını, ekonomideki olumsuz gelişmelerin kötü sonuçlar doğurduğu bilgisini vermiştir. Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal için yaptığı harcamaların Yunan halkını bıktırdığını, artık Kral Konstantin'in sonunun geldiği görüşündedir. Ekonomideki olumsuzlukları rakamlarla açıklamıştır. Yunan hazinesinde altı yüz milyon Drahmi olmasına rağmen, yedi yüz elli milyon Drahmi borçlandığını, Anadolu işgaline aylık yüz elli milyon Drahmiyi ancak ayırabileceğini, oysa işgal için aylık üç yüz milyon Drahmi masraf yapması gerekir demiştir. Geri kalan açığı müttefiklerinden elde etmek için çaba sarf eden hükümetin savaş sonunda iflas ettiği görüşündedir.⁴⁰ Çözüm olarak Yunan hükümetinin Başbakan Gounaris'in müttefiklerden

39 *Le Populaire*; "Tension Anglo-Russe: La Note de Lord Curzon à Tchitcherine", No: 167, 22 Septembre 1921, s.2.

40 Yunanlıların Anadolu işgali ile ilgili yaptığı masraflar ve borçlar konusu Yüksel Kaştan'ın Alman

yardım almak için görevlendirildiğini aktarmıştır.⁴¹

L'Ouest-Eclair gazetesinde René Pinon Türk-Yunan savaşında Yunanlıların geri çekilmesinden sonra Anadolu ve çevresinde nasıl sonuçlar doğacağını değerlendirmiştir. Bundan sonra Fransa'nın İngiltere karşısında bölgede izlemesi gereken politikaları değerlendirirken bölgede artık İngiliz- Fransız rekabetine de değiniyordu. Geline nokta Sèvres Antlaşması'nın kâğıt üzerinde kalmasının nedenini, İngiltere'nin bölgede izlediği politika değişikliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. İngiltere'nin Yunanlıları Anadolu'yu işgaline teşvik ederek anlaşmayı ihlal etmiştir. İhlal söz konusu olmasaydı her şeye rağmen Türkler ile barışın sağlanabileceğini savunmuştur. İngiltere'nin bölgenin silahsızlandırılması yerine Yunanlıları kışkırtarak, onları Anadolu platosuna sürmesinin başarısızlığın nedeni olarak görmüştür. Bu kavgada Fransız halkının çok bilgiye sahip olmadığından bir dilekte bulunmadığını, İngilizlerin politika malzemesi için Yunan Kralı Konstantin'den zafer beklentisinin yıkıcı sonuçlar doğuracağı önceden söylenmiştir. İngilizlerin bu girişimin Türkleri Bolşevizm'e doğru iteceğini, hatta bütün İslam dünyasında bir isyana yol açacağı görüşündedir. İleride olacakları tahmin eden İngilizlerden bazılarının Hindistan'da bile kanlı isyanların çıkabileceğini söylediklerini belirtmiştir. Sonrasında büyük güçlerin Yunanlıları kısmi bir başarı kazandığında barışa zorlamadıklarını, her iki tarafın savaşa devam etmesinin uygun gördüklerini, ama Yunanlıların başarısızlığı durumunda Yunanlılara ne olacağını sorgulamıştır.

Pinon, karşı karşıya olunan durumun Fransa açısından da iyi olmadığını, Yunanlıların yenilmesi halinde, İngilizlerin İstanbul ve Boğazlara el koyabileceklerini, Hindistan yolu üzerindeki Batum ve İran'ı kendileri için koruma amacıyla olduklarını düşünüyordu. Üstelik bütün bu değindiği konularda İngilizlerin tek başına yapabilme kapasitesine sahip olduklarını söylüyordu. Fransız kamuoyunun hükümetin arkasında olduğunu hissettirerek, İngilizlerin kendi başına hareket etmelerine izin vermemesini öneriyordu. Ayrıca Fransa'nın uzun vadede Suriye ve Mezopotamya'da çıkarlarını koruması için önlemler alması gerektiğini belirtmiştir.⁴²

20 Ekim 1921'de Fransa ile Türkiye arasında yapılan Ankara Antlaşmasından sonra basında Fransa ile İngiltere arasında Türkiye konusunda ki anlaşmazlıkları yazılmaya devam edildi. Basının büyük bir bölümü, Türkiye ve çevresinde, İngiltere'nin Fransa'nın çıkarlarına zarar verecek adımlar atmasının önüne geçilmesini istemiştir. *L'Action Française* gazetesinde Jacque Banville, Fransa ile Mustafa Kemal arasında yapılan anlaşmayı mutluluk verici olay olarak değerlendirmiştir. Fransa'nın Türkiye ile Anlaşma noktasına gelmesinin temel sebebi olarak Yunanlıların Sèvres Antlaşmasına razı olmayıp Anadolu'yu işgal etmeye kalkışmasından kaynaklandığı görüşündedir. Geline noktada ise eğer Yunanlılar bundan sonra mantıklı davranırsa Yunan Bakan Gaunaris'in Paris ve Londra ziyaretlerinde daha verimli sonuçlar alacağına inanmaktadır.. Yunan Hükümetinin

Basınında Milli Mücadele ile ilgili çalışmasında belirtilmiştir. Yüksel, Kaştan; "Alman Kaynaklarına Göre Milli Mücadelede Türk Ordusu İle Yunan Ordusu Arasında Gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi Ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 68, 2019 ss. 362-372.

41 Charles Saglio; "M. Gounaris Va Venir à Paris: La Grece Constantiniene Veut Reparer sa Défaite et Cojurer sa Faillite", *L'Oeuvre*, No: 2208, Lundi 17 Octobre 1921, s.1.

42 René Pinon; "La Retrait des Grecs", *L'Ouest-Eclair*, No:7507, 24 Septembre 1921, s.1.

içinde bulunduğu durumu görmesinin, aksi bir tutum izlediği takdirde ortaya çıkacak sonuçları yine kendilerinin ödeyeceğini belirtmektedir. Yunanistan'ın Türklerle savaşı bitirmesi konusunda müttefiklerin sözünü dinlememesinin nedeni olarak, Yunanistan'a karşı İngiltere ile Fransa'nın ortak hareket etmemesinden kaynaklandığına inanmaktadır. İngiltere'nin Türk- Yunan savaşı konusunda Fransa'nın tutumuyla ilgili olarak özellikle Ankara ile ilişkilerinde Fransa'dan emin olmadığı söylenmektedir diyerek bambaşka bir düşünce ortaya koymuştur. Banville, İngiltere'nin de Mustafa Kemal ile pazarlık yaptığını, Ankara Antlaşmasını ittifaka aykırı bir adım olarak görmesini eleştirmiştir⁴³ *L'Homme Libre* gazetesinde ise Eugene Lautier İngiltere ve Fransa'nın doğu konusundaki anlaşmazlığında İngiliz gazetelerinde Fransa ile ilgili yapılan eleştirilerine cevap vermiştir. İngiliz basınının, Fransa'nın Çukurova'daki ekonomik çıkarlarını, özellikle verimli pamuk ekimi sahalarını neden terk ettiği konusunda, "Gerçek olanlar bazen olası olmak istemezler" diyerek, Müslümanlar arasında ahlaki zaferin uyandıracığı yankıyı dikkate almak gerekir demiştir. Çukurova'yı terk ettikten sonra orada yaşayan Hıristiyanların karşılaşacağı baskı için ise, onların Fransız yakınlığından mahrum olacaklarının bilincinde olduklarını ama sonuçta Fransa'nın çıkarlarını gözetmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.⁴⁴

Sakarya Zaferi'nin sonuçları ile ilgili değerlendirmeler Fransız kamuoyunda zaferden sonra da devam etti. Türklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılmaları sonrasında batılılar tarafından öteden beri dile getirilen "doğu sorunu" söyleminin daha fazla telaffuz edilmesine neden oldu. Türkler için Milli Mücadele bir bağımsızlık savaşı olarak görülürken, Batılı çevreler doğu sorunu olarak değerlendirme eğilimindeydi. Fransız kamuoyunda da bazı çevreler Sakarya Zaferi ile başlayan Türklerin üstünlüğünü, doğu sorununda Birinci Dünya Savaşının galip devletleri arasında, özellikle Fransa ve İngiltere'nin Türkiye ve çevresindeki çıkar çatışmalarında karşılaştıkları başarısızlıkları Türk-Yunan savaşı ve bu savaşın sonuçları üzerinden ele aldıkları görülmektedir. Eduard Driault "Doğu Sorunu" adlı kitabında Sakarya Savaşı ile ilgili değerlendirmesinde "Yalanların sonu yoktur" diye başlayarak Yunan devlet adamı Venizelos'un hırsının Sèvres Antlaşmasının uygulanmasına engel olduğunu, iyi niyetli Yunan Kralı Konstantin'in bu hırsa boyun eğerek Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimine onay verdiğini anlatmıştır. Dönemin Fransız hükümetinin de Ermeniler ve Yunanlıların yüzyıllardır devam eden Fransa sevgisini bir tarafa bırakarak, Çukurova'yı işgalinden vazgeçip ve Türklerle Ankara Antlaşmasını imzaladığını anlatmıştır. Yunanlıların Anadolu'yu işgalini, İngiltere'nin teşvik etmesinin asıl nedeni üzerinde bilinen düşünceleri o da tekrar etmiştir. Doğu Akdeniz'de yeniden bir Yunan İmparatorluğu kurma fikrine kapılan İngiltere'nin asıl amacının bölgedeki çıkarlarını gözeterek, aynı zamanda Fransa'ya karşı üstünlük kurma amacında olduğunu belirttikten sonra Türklerin Anadolu'da yeniden egemenlik kurmasını Avrupa'ya karşı kılıcını kaldırmış her zamanki barbar Türkler olarak nitelendirmiştir.⁴⁵

43 Jacque Banville; "L'Accord Franco-Turc et La Grece"; *L'Action Française*, No: 205, 22 Octobre 1921, s.1.

44 Eugien Lautier; "Le Conflit Franco-Anglais Sur La Question d'Orient", *l'Homme Libre*; No: 1933, 8 Novembre 1921,s. 1.

45 Eduard Driault; *La Question D'Orient 1918-1937, La Paix De la Méditerranée*, Librairie Felix Alcan, Paris 1938, s. 70-110.

Jean Schlicklin, *L'Europe Nouvelle* değisinde Doğu sorununu Türk-Yunan savaşı üzerinden değerlendirerek İtilaf Devletlerinin çatışma ile ilgili izledikleri politikaları ele almıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk Yunan çatışmasında arabuluculuk yapmak istediklerini ama bu devletlerin arabuluculuk konusunda başarılı olamayacaklarını belirtmiştir. Yunanlıların Anadolu'da kesin bir zafer kazanacağına ikna eden güçlerin arabulucu olmalarının mümkün olmadığını belirten yazar, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın Doğu politikaları konusunda ayrıştıklarını, Yunanistan'ın İngiltere'nin teşviki ile giriştiği işgal girişiminde başarılı olamayacağını anlaması için Sakarya Savaşında uğrayacağı başarısızlığı eklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Müttefiklerin Türkleri tamamen teslim olmaya veya onları yok etmek için Yunanlıları savaşa srklemediğini, belli amaçlar için Yunanlıları teşvik ettiklerini, bu nedenle Müttefiklerin arabuluculuk girişiminin başarısız olacağını söylemiştir. Müttefiklerin bu politikasının doğu halkları üzerinde ve bundan yararlanmak isteyen Sovyetlerin gözünde de küçük düşürdüğünü yazmıştır.

“Müttefikler Türk-Yunan Çatışması sorununu Doğu'da genel barış sorunu ile karıştırdıklarını ve sorunun iki tarağı için tek bir çözüm ngrdklerin ikna ediyorlardı... Bugün tüm müttefik hkmetleri barış yapmak için oybirliği ile sabırsızlıklarını ilan ediyorlar...”

Ancak doğuda genel barışın sağlanması Türkiye'nin genel statüsünün belirlenmesi için her Şeyden nce Türk-Yunan düşmanlığının sona erdirilmesi gerekmektedir. Ancak Türk Yunan düşmanlığı  Şekilde biter:

- 1. İki düşmandan birinin veya diğerinin kesin zaferiyle,*
- 2. Aralarında doğrudan anlaşma ile,*
- 3. Müttefiklerin çatışmaya doğrudan müdahale etmesiyle”*

İngiltere'yi kast ederek, bazı müttefiklerin birincisini istediklerini ama Yunanlıları destekleyecek maddi gçlerinin kalmadığını, hatta Yunanlıların Türklerle barış yapması ihtimaline karşı Londra'nın Yunan hkmetine baskı biler yaptığını ne sürmüştür. Ankara'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı tarihteki topraklarını istediğini, Atina'nın ise onlara müttefiklere güvenerek işgal girişiminde bulunduğunu, yaptığı masrafları müttefiklerden istediğini, isteseler de istemeseler de onların müttefik olduğunu kabul etmelerini istediklerini, Ankara'nın haklı olduğunu, Atina'nın haksız olmadığını bilmemiz gerekir demiştir. Bunun yolunun müttefiklerin Yunanistan'ın zararını karşılayacak fedakrlıkta bulunması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İstanbul Hükümeti ile Türk-Yunan sorununun konuşulmasının faydasız olduğunu, Küçük Asya'daki Hıristiyan azınlığın haklarının korunmasının Ankara ile barış konferansı sırasında bir başlık açılarak çözüleceğini ifade etmiştir.⁴⁶

46 Jean Schlicklin; “Le Problme De Proche Orient”, *L'Europe Nouvelle*, No: Paris 27, Juillet 1922, s. 838-841.

Sonuç

İtilaf Devletlerinin taraflarından Fransa ile İttifak Devletlerinin tarafında yer alan Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşında karşı karşıya geldi. Türk ordusu Her ne kadar Çanakkale Savaşında İtilaf Devletlerine direniş gösterse de savaşın sonucunu belirleyen Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. İtilaf Devletlerinin ağır koşullarının getirdiği yükümlülöklere dayanarak, İhtilafın üyeleri, özellikle İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar Türk topraklarını işgale giriştiği gibi, özellikle İngiltere ve Fransa kendi orduları dışında Türkiye toprakları üzerinde yaşayan azınlıkları, etnik ve dinsel farklılıkları kışkırtmış veya Yunanistan gibi ölkeleri silah yardımıyla işgale ortak etmeye çalışmıştır. Hatta bazı bölgelerde kendilerine bağılı manda adı altında yönetimler oluşturmuşlardır.

Fransa ile Osmanlı Devleti'nin eskiye dayanan rekabeti olmakla birlikte çok yoğun bir şekilde ticari ilişkileri, gerek Ortadoğu'da gerekse Akdeniz ve çevresinde rekabeti eksik olmamıştır. Bir diğere önemli nokta ise çoğu zaman sancılı Osmanlı-Fransız ilişkilerinde 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır Mısır'ı işgalinden itibaren İngiltere faktörü hiç eksik olmamıştır. Bu iki ölkenin Osmanlı toprakları üzerinde ki yayılma girişimlerinde işbirliği yaptıkları gibi aralarında rekabet de etmişlerdir. Aynı durum Osmanlıya bağılı Arap toprakları üzerinde Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında da devam etmiştir. Sèvres Antlaşmasını Osmanlı Hükümetine dayatan İtilaf Devletleri'nin Türk toprakları üzerinde ki faaliyetleri İki öлке arasında önceleri çok belirli olmayan ama Milli Mücadelenin ilerleyen safhalarında açıkça belli olmaya başlamıştır. İki öлке arasındaki anlaşmazlıklar Sakarya Savaşı ve devamında Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimi üzerinden her iki ölkenin basın organlarında dile getirilmeye başlanmıştır. Fransız basını İngiltere'nin Yunanistan'ı Anadolu'yu işgal girişimine verdiği desteğı bir hata olarak nitelendirmeye başlamıştır.

Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkardığı tarihlerde gerek Yunanistan gerekse İngiltere'ye herhangi bir eleştiri getirmeyen Fransız basını gelişmeleri bir Türk Yunan çatışması olarak nitelendirmiştir. Türklerin Sakarya'da Yunan ilerleyişini durdurmasından itibaren Türk-Yunan savaşı ile ilgili görüş ve değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır.

Fransız basını askerî ekonomik ve siyasal çerçevede savaşı ve tarafların gücünü ele alarak okuyucularına aktarmışlardır. Yunan işgalinin gittikçe genişlemesinin mali ve askeri güce ihtiyaç duyuracağını ele alan bazı yazarlar, Yunanistan'ın bu ihtiyacı karşılayamayacağını belirtmişlerdir. Yunan hazinesinin böylesine bir işgali kaldıramayacağı gibi, dışarıdan elde ettiği yardım ve borçların da yetersiz kalacağını ifade etmişlerdir. Türklerin her ne kadar silah yönünden yetersiz olsa bile insan kaynakları bakımından bu eksikliği kapattığı kanaatini taşımışlardır. Fransa Hatay ve çevresinde kendine bağılı İskenderun sancağını kurmasına rağmen Çukurova'yı işgal girişiminde başarısız olduktan sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile diyalog kurmanın yollarını aramış, nihayetinde Ankara 20 Temmuz 1921'de Ankara Antlaşmasını yapmıştır. Fransızları Türklerle Anlaşmaya götüren sebeplerden birinin de İngiltere'nin Ortadoğu ve Türkiye konusunda izlediğı politikanın Fransız çıkarlarına aykırı olduğu gerçeğini Fransız basını dillendirmeye başlamıştır. Nihayetinde Sakarya Zaferinden sonra basında yapılan bazı değerlendirmelere göre İtilaf Devletleri'nin amacının Sèvres Anlaşması'nın bazı maddelerinden taviz verilerek Türklerle bir anlaşma yolunun aranmamasının sebebini İngiltere bağlamışlar, İngiltere'nin gereksiz

yere Yunanlıları işgale teşvik ettiğini savunmuşlardır. Bu görüşü savunanlar aynı zamanda İngilizlerin Karadeniz ve Boğazları kendi başına kontrol etme niyetinde olduklarını da ifade etmişlerdir. Fransız tarafının öne çıkan itirazı Yunan işgalinden öteye işgal girişimi ve başarısız sonucunun Fransa ve İtilaf Devletleri aleyhine gelişmeleri doğurmasıdır. Öyle ki Türklerin Kurtuluş Savaşındaki başarısının bütün Müslüman dünyasını bir umuda sevk ederek Fransa'yı da rahatsız edeceği kaygısı dile getirilmiştir.

Kaynakça

Kitaplar

Akşın, Sina, *Ankara Anlaşmasının 75. Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Fransız İlişkileri*, Editör Sina Akşın, "1921 Martında İlk Türk-Fransız Antlaşması", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 588, s. 109-118, Ankara 1996.

Akyüz Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975, s. 185.

Driault;Eduard, *La Question D'Orient 1918-1937*, La Paix Dela Méditerranée, Librairie Felix Alcan, Paris 1938.

Shaw, Stanford J, Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, e Yayınevi, 1983 İstanbul, s. 429.

Makaleler

André, "L'Étère de Constantinople: L'Enthousiasme de la Victoire", *Le Radicale*, 22 Septembre 1921.

André, Pierre; "La Défaite de l'Imperialisme Greco-Anglais", *Le Populaire*; 21 Septembre 1921, No: 166.

Banville,Jacque, "L'Accord Franco-Turc et La Grece"; L'Action Française, No: 205, 22 Octobre 1921.

Baykal, Hülya, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Fransız İlişkileri ve Bir Türk- Fransız Dostu Albay Mougin", s. 470, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 1992.

Berthoulat, Georges, "LaDéfécion de la Turquie", *La Liberté* 1 Novembre 1918, N: 2031.

Bulut, Hüseyin, "Atatürk Devri Türk Fransız İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 62, s. Erzurum, Mayıs 2018

Kaştan, Yüksel, "Alman Kaynaklarına Göre Milli Mücadelede Türk Ordusu İle Yunan Ordusu Arasında Gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi Ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 68, 2019.

Lautier, Eugien, “Le Conflit Franco-Anglais Sur La Question d’Orient”, L’Homme Libre; No: 1933, 8 Novembre 1921.

Nicot, Lucien, “Quatre ans de Guerre Turquie”, *Le Gaulois*, Novembre 1918, No: 44993.

Philios; “Lettre D’Athène, La Couronne d’épine”, Le Figaro, 16 Septembre 1921.

Pinon, René, “La Retrait des Grecs”, *L’Ouest-Eclair*, No:7507, 24 Septembre 1921.

Saglio, Charles, “M. Gounaris Va Venir à Paris: La Grece Constantinienne Veut Reparer sa Défaite et Cojurer sa Faillite”, *L’Oeuvre*, No: 2208, Lundi 17 Octobre 1921.

Schlicklin, Jean, “Le Problème De Proche Orient”, L’Europe Nouvelle”, No: Paris 27, Juillet 1922.

Soysal, İsmail, Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984), Belleten, Sayı: 47, Ankara 1983.

Umar, Ömer Osman, Melek Yenisu, Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 36, Ankara 2020.

Yavuz, Bilge, “1921 Tarihli Türk Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Volume: 8, Issue: 23, s.273- 308, Ankara 1992.

Gazeteler

Figaro	18 Septembre 1921
-----	30 Juin 1921
-----	21 Septembre 1921
L’Action Française	30 Aout 1921
L’Intransigeant	1 Novembre 1918
La Croix	7 Septembre 1921,
Le Gaulois	1 Novembre 1918
Le Petit Journal	1 Novembre 1918
Le Peuple	31 Aout 1921,
-----,	12 Aout 1921,
Le Populaire	03 Septembre 1921
-----	13 Septembre 1921
-----	17 Septembre 1921
-----	22 Septembre 1921
-----	3 Septembre 1921

-----	30 Aout 1921
-----	16 Septembre 1921
-----	23 Juillet 1921
-----	24 Juillet 1921
-----	01 Aout 1921
-----	25 Juillet 1921
-----	30 Aout 1921
Le Radical	13 Septembre 1921
-----	13 Septembre 1921.
Le Temps	01 Septembre.1921
-----	1 Aout 1921
-----	18 Septembre 1921
-----	10 Septembre 1921

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Öğretim Görevlisi Dr.
Erkan DAĞLIAkdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi,
erkandagli@akdeniz.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3986-4781>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 01/06/2023 Kabul edildi. / Accepted 14/06/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1308302>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Musevi Mebusu: Samuel Abravaya Marmaralı

*First Jewish Member of the Turkish Grand National Assembly:
Samuel Abravaya Marmara*

Öz

Osmanlı Devleti bünyesi içinde yaşayan toplumu yani tebaayı bazı özelliklerine göre özellikle de dini inancına göre sınıflandırmıştır. Devlet çok farklı kıtadaki yönetimi altındaki insanları ırkından ziyade dini inancına göre sınıflandırarak “Millet Sistemi” içerisinde bir arada tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilerek rejimin adı belli olmuştur. Ülkedeki her kesimden insanın hür düşüncesinin savunulması ve farklı din ile ırka mensup vatandaşların da bu mecliste yer alması demokrasiyi daha da kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede Atatürk çok partili demokrasiyi desteklese de 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendini feshetmesiyle ikinci deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çok partili adımlardan netice alamayan Atatürk, 1931'deki genel seçimlerden önce demokratik adımlardan vazgeçmeyerek Gayrı Müslim adaylar ile müstakil mebuslar politikasını uygulamıştır. Müstakil mebuslara iktidara kısmi güdümlü muhalefet rolü verilse de, farklı duygu ve düşüncedeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının mecliste temsil edilmesi amaçlanmıştır. Dr. S. Abravaya Milli Mücadele sürecinde Anadolu hareketinin yanında yer almış, cephe gerisinde hekimlik görevinde bulunmuş ve özellikle de yabancı dildeki belgelerin çevirisi konusunda karargahta önemli hizmetlerde bulunmuştur. Dr. S. Abravaya hekim, Musevi Cemiyeti Başkanı, Atatürk'ün doktorlarından ve mebus olarak bu coğrafyaya hizmet etmiştir. Bu çalışma Atatürk döneminde 1935 ve 1939 seçimlerinde Musevilerin temsilcisi olarak Niğde'den müstakil mebus olan Samuel Abravaya Marmaralı'nın hayatı ve faaliyetlerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Yahudi Toplumu, Samuel Abravaya Marmaralı, Müstakil Mebuslar, Niğde.

ATIF: DAĞLI, Erkan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Musevi Mebusu: Samuel Abravaya Marmaralı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (316-332)

CITE: DAĞLI, Erkan, “First Jewish Member of the Turkish Grand National Assembly: Samuel Abravaya Marmara”, *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (316-332)

Abstract

The Ottoman State classified the society living in it, namely the subjects, according to some of their characteristics, especially according to their religious beliefs. The state has kept the people under its rule in many different continents together in the “Nation System” by classifying them according to their religious beliefs rather than their race. With the withdrawal of the Ottoman Empire from the stage of history, the Republic of Turkey was declared on October 29, 1923, and the name of the regime became clear. The defense of the free thought of people from all walks of life in the country and the participation of citizens belonging to different religions and races in this parliament further strengthened democracy. In this context, although Atatürk supported multi-party democracy, the second attempt was also unsuccessful when the Free Republican Party dissolved itself in 1930. Atatürk, who could not get results from the multi-party steps, did not give up the democratic steps before the general elections in 1931 and implemented the policy of non-Muslim candidates and independent deputies. Although the independent deputies are given the role of partially guided opposition to the government, it is aimed to represent the citizens of the Republic of Turkey with different feelings and thoughts in the parliament. Dr. S. Abravaya took part in the Anatolian campaign during the National Struggle, worked as a physician behind the front, and rendered important services in the headquarters, especially in the translation of documents in foreign languages. Dr. S. Abravaya served as a physician, President of the Jewish Community, one of Atatürk’s doctors and a deputy to this geography. This study covers the life and activities of Samuel Abravaya Marmaralı, who was an independent deputy from Niğde as the representative of the Jews in the 1935 and 1939 elections during the Atatürk period.

Keywords: Atatürk, Jewish Community, Samuel Abravaya Marmaralı, Independent Deputies, Niğde.

Giriş

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılda Batılılaşma adımları kapsamında yurt içinde ve yurt dışında meydana gelen olayların da etkisiyle yasal/meşruti yönetimli bir sisteme geçmek zorunda kalmıştır. Osmanlı’daki bazı aydınlar II. Abdülhamit’in Padişah olarak tahta geçmesinin şartı olarak anayasayı ilan etmesi ve meşruti yönetime geçilmesini talep etmiştir. II. Abdülhamit de Osmanlı’nın ilk anayasası olan “*Kanun-i Esasi*” 28 Aralık 1876’da ilan ederek 31 Aralık 1876’da I. Meşrutiyet Osmanlı siyasetinde hata bulmuştur. Daha sonra da Avrupa’daki gibi meşruti yönetimin gereği olan meclis çalışmalarının başlaması için seçim kanununun hazırlanmıştır. Bu kapsamda Meclis-i Mebusan’ın açılması için 28 Ekim 1876’da hazırlıklar tamamlanarak seçimlerin nasıl yapılacağı yedi maddelik bir yönerge ile belirlenmiştir. Bu yönetmelik kapsamında Osmanlı’da meclis; “*Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan*” şeklinde düalist bir yapıdan meydana gelmiştir.¹ Yedi maddelik seçim

1 Ahmet Oğuz, *Birinci Meşrutiyet Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Ankara, 2010, s. 103-107.

yönetmeliği kapsamında 130 mebusun 80 tanesi Müslüman ve 50 tanesi de gayrimüslim olacak şekilde kararlaştırılmıştır. Ayrıca Osmanlı'daki düalist meclis yapısından dolayı 80 Müslüman mebusun 21 tanesi ve gayrimüslim mebusun da 5 tanesi Padişahın tayin ettiği Meclis-i Ayan'da temsil hakkı kazanmıştır. Fakat bu I. Meşrutiyet Osmanlı siyasi hayatında uzun soluklu olmamış ve Padişah kendisine şart koşulan meşruti yönetim tarzını kaldırmak için 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek "*Meclis-i Mebusan*"ı süresiz şekilde tatil etmiştir.² Her ne kadar I. Meşrutiyet kısa ömürlü olsa da millet sistemi içerisinde Osmanlı Devleti, Müslüm-Gayrimüslim halkın meclisinde temsil edilmesi önemli bir demokratik adım olmuştur.

1909'da II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı'da daha esnek bir meşruti yönetim oluşmuş ve toplumun her kesiminden insanlar Osmanlı meclisinde yer almaya başlamıştır. Fakat ülke yönetimini ele alan İttihat ve Terakki Fırkası Balkan Savaşları'ndan sonra ülkede milliyetçi söylemleri ön plana alarak ümmetçilikten Türkçülüğe yönelik söylemlere yönelik söylemler içinde olmuştur. Milliyetçi söylemlerin yüksek sesle dile getirilmesi homojen olan Osmanlı toplumunda huzursuzluğa yol açmıştır.³ İttihat ve Terakki üyeleri asıl kurtuluşun ne İslamcılıkta ne de Osmanlılıkta olmadığını anlayarak, Anadolu'nun asıl unsuru olan Türk milletini ön plana almıştır. Bu kapsamda milli eğitim, dilin Türkçeleştirilmesi ve milli ekonomi politikasıyla Türk burjuvazisini oluşturmak için adımlar atmıştır. Osmanlı Devleti'nde görev alan etnik unsurların uzaklaştırılarak yerlerine Türk milletinin görev alması ve azınlık unsurların ayrıcalıklarının kaldırılması için mücadele etmiştir. Bu adımlar özellikle de askeri bürokrasiden çok fazla destek görmüş ve toplum ile bürokraside azınlıkların etkisi kırılmaya başlamıştır.⁴

Osmanlı Cihan Harbini kaybettiği için toprakları işgale uğramış ve işgal kuvvetleri olan İtilaf Devletlerinin baskısıyla Meclis-i Mebusan 21 Aralık 1918'de kapatılmıştır. Başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesi Mondros Mütarekesi'nin maddeleri gerekçe gösterilerek işgale uğrayama başlamıştır. Bu işgaller karşısında Anadolu'da halk işgallere koymaya başlayarak zamanla Heyet-i Temsiliye teşkilatı kurulmuştur. Heyet-i Temsiliye teşkilatı milli bir oluşum olarak meclisin açılması için mücadele ederek 1919'da seçimlerin yapılmasını kararlaştırmışlardır. Gayrimüslimler 1919 seçimlerini protesto ettikleri için seçime katılmayarak Meclis-i Mebusan da yer almamışlardır. Gayrimüslimler bu mecliste yer almadığı için milli bir meclis görüntüsü vermiş ve Misak-ı Milli'yi 20 Ocak 1920'de ilan etmiştir. İtilaf Devletleri kuvvetleri Anadolu'yu rahatça işgal etmek için karşısında bir direniş göstergesi olan Meclis-i Mebusan'ı 16 Mart 1920'de zorla kapatırıp mebusları tutuklatarak İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir.⁵

İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine Ankara'da millet meclisinin açılması gündeme gelmiş ve Heyet-i Temsiliye'nin aldığı karar üzerine acil bir şekilde seçim yapılması kararlaştırılmıştır. İstanbul'dan kaçabilen mebuslar ve yeni seçilen

2 M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, 2004, s.145.

3 Orhan Turan, "II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 60, 2018, s. 69.

4 Ali Çakırbaş, *Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1923-1964)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde, 2017, s. 3.

5 A. Çakırbaş, *agt.*, s. 7.

mebuslarla Ankara'da 23 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ve Heyet-i Temsiliye'nin desteği ile bu mecliste gayrimüslim azınlıklara yer verilmeyerek, son Osmanlı meclisinde olduğu gibi BMM milli bir hüviyette bürünmüştür. Azınlık unsurların bazılarının İtilaf Devletleri adına çalışması ve meclisteki mahrem bilgilerin sızdırılması ve dönemin ideolojik etkisi gibi nedenlerle bu karar uygulanmıştır. Sadece istisna olarak 1923-1935 yılları arasında anne tarafından Ermeni, baba tarafından Süryani olan Münib Boya kendini Türk olarak ilan etmiş ve 1923'te BMM'nin II. Döneminde Van Mebusu olarak görev yapmıştır.⁶

Atatürk Türkiye'sinde 1935 yılına kadar hiçbir gayrimüslim dönemselsel ideolojinin de etkisi ile mecliste görev almamıştır. Atatürk her ne kadar demokrasinin gereğini yerine getirmek için çok sesliliğe önem verse de bazı adımların atılabilmesi için olgunlaşma zamanını beklemiştir. Türkiye'de Serbest Cumhuriyet Fırkasının 1930'da kurulması ile gayrimüslimlerin mecliste mebus olarak temsil edilmesi ilk kez gündeme gelmiştir.⁷ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Fethi Okyar Bey yeni bir sloganla din ve ırk farkı gözetmeksizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslim ve azınlıkların oylarına talip olmuştur. Bu kapsamda yerel seçimlerde; *“Yahudilerden Beyoğlu Bölgesinden Avukat Marko Naum, Rumlar'dan Rum spor kulüpleri başkanı Pandazitist Efendi, Arpacioğlu Nikolaki, Osmanlı Bankası Müdürü Panciri Bey, Siasam Beyi Vegleri Efendi, Ermenilerden Sefaret kâtibi Herant Bey, Kazancıyan Bey ve eski Osmanlı Bankası Müdürü Berç Kersteciyan Bey”*i aday olarak belirlemiştir. Fethi Okyar Bey, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslim ve azınlıkların aday göstermesi üzerinde mecliste ve basında milli söyle içinde olan kişiler tarafından sertçe eleştirilmiştir. Bunun üzerine Fethi Bey, yaptığının yanlış olmadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslim olsun Gayrimüslim olsun bütün vatandaşların temsil hakkının olduğunu, bununda Cumhuriyet rejimindeki demokrasi ile açıklanacağını ifade etmiştir.⁸

Osmanlı toplumu içerisinde Musevi halkı diğer etnik unsurlara göre sayıca az olsa da ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda etkisi yüksek olmuştur. Yahudi toplumu, özellikle de Osmanlı'daki parlamenter sisteme geçiş sürecinin en başından itibaren yetki ve karar verme konumlarında görev almıştır. I. Meşrutiyet döneminde açılan Meclis-i Mebusunda Yahudileri temsilen 17 kişi temsil hakkı kazanmıştır.⁹ II. Meşrutiyetin 1908'de açılmasıyla Osmanlı Mebusan Meclisinde 4 Yahudi mebus Musevileri temsil etmiştir. Bunlar; *“Emanuel Karasu, Nesim Mazliyah, Albert Feraci ve Sason Efendilerdir. Bunlardan Emanuel Karasu Efendi birinci, ikinci ve üçüncü dönem meclis çalışmalarında Selanik'ten dördüncü dönemde ise İstanbul'dan mebus seçilmiştir. Mason localarına bağlı olan Karasu Efendi, aynı zamanda locaların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmasını da sağlamıştır.”*¹⁰ Bu dönemde Osmanlı'nın dualist meclis yapısından biri olan Ayan Meclisinde Padişahın namzet gösterdiği Yahudi temsilci de Bohor Eskenazi ayan temsilcisi olarak görev yapmıştır. Osmanlı'da 1912 ve 1914 mebus seçimlerinde Musevi mebuslar sayılarını ve konumlarını

6 Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 70.

7 Rıfat N. Bali, “Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları”, *Tarih ve Toplum*. S. 167, 1997, s. 25.

8 R. N. Bali, “a.g.m.”, s.26.

9 A. Oğuz, *a.g.e.*, s.130.

10 Naim A. Güler, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 125; Ahmet Kısa, “Meclisi Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri 1908-1912”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı 22, 2015, s. 355.

korumuş, fakat Gayrimüslimler 1919 seçimlerini topyekûn protesto ettikleri için bu son Osmanlı meclisinde yer almamışlardır.¹¹

Anadolu’da başlayan Milli Mücadele sürecinde ve daha sonra Cumhuriyetin ilk sancılı zamanlarında azınlıklardan Ermeniler ve Rumlar Ankara’daki Milli Hükümete sorun çıkarmış olsalar da Yahudiler daha temkinli-ılımlı politikalar yürütmüştür. Yahudi toplu hem Osmanlı’da hem de Ankara’daki Cumhuriyet Hükümetine en az sorun çıkarın gayrimüslim azınlık gurup olmuştur. Bu yumuşak politika tavırları sayesinde devlet kademelerinde ve bürokraside çeşitli görevlerde yer almalarını sağlamıştır. Yani Osmanlı’daki konforlu statülerini Cumhuriyet Türkiye’sinde de devam ettirebilmişlerdir. 1930’lu yılların Türkiye’sinde ideolojik keskin söylemlerin yumuşamasıyla azınlıkların da mecliste temsil konusu basında ve aydınlar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Gündümlü Muhalefet olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Partisi gayrimüslim azınlıklarında da seçimlere katılmasını destekler tarzda söylemler içinde olması azınlıkların yoğun ilgisini çekmiştir. 1930 yerel seçimlerinde azınlıklarında temsilci olarak yer almaya başlaması CHP tarafından ilk başlarda çok sert eleştirilse de Atatürk’ün de bu konuda yumuşak söylemleri sayesinde 1935’ten itibaren TBMM’de azınlık mebuslara yer vermeye başlanmıştır. Bu kapsamda Atatürk döneminde Musevileri temsilen meclise giren ilk vekil Samuel Abravaya Marmaralı olmuştur.¹²

Samuel Abravaya Marmaralı’nın Hayatı

Samuel Abravaya Marmaralı, tüccar Bünyamin Efendi ile Reyna Hanım’ın oğlu olarak 1880’de İzmir’de dünyaya gelmiştir. Her ne kadar doğum tarihi 1880 olarak bilinse de mezar taşına 1879 olarak yazılmıştır.¹³ Abravaya adının anlamı hakkında İngiliz gazeteci Betty Ross’a verdiği demeçte İbranice iki kelimedenden oluşan “*Abre- Evaya*”dan geldiğini anlamının ise bolluk-bereket babası olduğunu ifade etmiştir. 1934’te Samuel Abravaya Soyadı Kanunuyla “*Marmaralı*” soyadını almıştır. Ailesinin uzun zamandır Marmara bölgesinde yaşamasından dolayı bu soyadını taşımıştır. İngiliz gazeteci Betty Ross ile yaptığı röportajda aslında “*Özçelik*” soyadını taşımak istediğini belirtse de bu isteğinde başarılı olmamıştır.¹⁴

İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamlayan Samuel Abravaya 1897’de İzmir Lisesi’ni iyi derece ile tamamlamıştır. Samuel Abravaya’nın, babası ticaretle uğraştığı için ekonomik olarak rahat bir ailede büyümüştür. Fakat babasının işlerinin kötüye gitmesiyle on altı yaşında İstanbul’da başladığı tıp eğitimini tamamlayamaması gündeme gelmiştir. Samuel Abravaya parlak bir öğrenci olması sayesinde devletin zorunlu görev karşılığı verdiği burstan faydalanarak 1903’te tıp fakültesini yüksek not ile tamamlamıştır. Bu zorunlu hizmet kapsamında devlet ilk olarak Selanik’in Tikveş bölgesinde belediye hekimliği görevi için Samuel Abravaya’yı bir yıl süreyle görevlendirmiştir. Daha sonra

11 N. A. Güleryüz, *a.g.e.*, s.124.

12 A. Çakırbaş, *agt*, s. 98.

13 TBMM AGEM, TBMM ATKÖ, No:308; İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi (TBMM V. Dönem 1935-1939), Cilt 2, No: 26, 2001, s. 600.

14 Betty Ross, *Turkey’s First Jewish M.P.*, World Jewry, July, 26, 1935, s.3; *Yeni Asır*, 29 Ekim 1935, s. 2.

ise Dedeoğaç Belediyesi'nde üç yıl süreyle hekimlik hizmetinde bulunmuştu.¹⁵ Zorunlu hekimlik görevlerini tamamlayan Dr. S. Abravaya, tıp eğitiminde uzmanlık unvanını almak için Paris'e gitmiş ve uzman hekim olarak 1 Mart 1909'da ülkesine geri dönmüştür. Hem hekimlik yapmak hem de kendini daha fazla geliştirmek için genç yaşına rağmen Darülfünun'un tıp fakültesinde asistanlık görevlerini yürütmüştür. Gayretli çalışmaları neticesinde fakültenin dahiliye kliniğinin müdür yardımcılığı konumuna yükseldikten sonra 1919'a kadar Darülfünun'da çeşitli önemli hizmetlerde bulunmuştur. Darülfünun'da on yıl kadar görev yaptıktan sonra zorunlu hizmet görevlerini tamamlayarak müstafi unvanı ile İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde hekimlik yapmıştır. Yardımsever bir yapısı olan Dr. S. Abravaya serbest doktor olarak Or-Ahayim Yahudi Hastanesi'nde fakir insanlardan ücret almadan insanları muayene ve tedavi etmiştir. Tıp fakültesinde görev almasının ona en büyük katkısı akademik yayınlar kaleme alması olmuştur.¹⁶

Dr. S. Abravaya, hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet Türkiye'sinde tıp konusunda önemli hizmetlerde bulunmuş ve önemli cemiyetlerde görev almıştır. II. Meşrutiyet'ten önce sağlık bakanlığı gibi hareket eden "*Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye*" ve "*Sıhhiye-i Umumiye*" gibi oluşumların içinde temsilci olarak yer almıştır. Uzun süre Osmanlı Tıp Cemiyeti'nin de ikinci başkanlığını yapmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde Maltepe Askerî Hastanesinde Hekim Yüzbaşı unvanı ile Türk ordusunda hizmette bulunmuştur. Bu görevinden sonra Dr. S. Abravaya, 1932 tarihinde İstanbul'da Tıp Fakültesi'nin Müdür vekili olarak bu görevde üç yıl süreyle görev yapmıştır. 1933 Üniversite Reformu kapsamında Almanya'dan gelen Yahudi ve muhalif Alman bilim insanlarının İstanbul Üniversitesi'ndeki en büyük yardımcısı olmuştur. Dr. Samuel Abravaya, Türk Tıp Encümeni, Türk Tıp Cemiyeti üyeliklerinde aktif olarak görev yapmış ve Türk tıbbının gelişmesi için özverili şekilde çalışmıştır. Dr. S. Abravaya'nın önemi sadece ülke içinde görülmemiş, tıp alanına sunduğu katkılar sayesinde "*Fransız Gastroenteroloji Cemiyeti üyeliği*" ile 1950 yılında "*Yahudi Cemaati Cismani Meclis Başkanlığı*"na seçilmiştir.¹⁷

Dr. S. Abravaya'nın Türk tıbbına en büyük hizmeti ise "*Garip Bir Karın Sendromu*" teşhisiyle olmuştur. Türk tıp literatüründe Dr. S. Abravaya'dan sonra bu yeni hastalığın adı ona atıf yapılmak için Muzaffer Şevki Yener tarafından "*Abravaya Sendromu*" ismi verilmiştir.¹⁸ Dr. S. Abravaya, hem ülke içi hem de ülke dışında şöhreti yükselmiş ve yardımsever bir hekim olarak Türk Yahudiliği Cemiyetinin kuruculuğunu üstlenmiştir. Musevi toplumu üzerindeki olumlu etkisi onun Yahudilerin temsilcisi olarak TBMM'ye vekil olarak seçilmesini sağlamıştır. Gayrimüslim olarak meclise girmesi ulusal ve uluslararası kamuoyunda çok olumlu karşılanarak çok sayıda tebrik telgrafları almıştır.¹⁹

Dahiliye alanında uzmanlaşan Dr. S. Abravaya, Atatürk'ün son zamanlarda çok fazla nükseden hastalıklarına çare bulmak için danışman hekim olarak daima Atatürk'ün hizmetinde bulunmuştur. Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, anılarında Dr. S. Abravaya

15 İ. Güneş, *a.g.e.*, s. 602.

16 Şenal Günay, *Türk Parlamento Tarihi (TBMM VI. Dönem 1939-1943)*, Cilt: 5, No 39. 2007, s. 588.

17 Ali Güleri, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marmarali-samuel-abravaya-1879-1953/Erişim> Tarihi:10.02.2023.

18 Muzaffer Şevki Yener, *Sendromlar*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1956, s. 9.

19 B. Ross, *a.g.e.*, s. 14.

Marmaralı'dan şöyle bahsetmektedir: "...Savorona Yatı'na yerleştiği gün, Atatürk, sayın Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'i davet ederek müdavi doktorları arasına almış bulunuyordu. Saraya döndükten sonra Operatör Prof. Dr. Mim Kemal Öke de bunlara iltihak etmiş, ayrıca Hükümetin tensip ve kararı ile İç Hastalıkları Mütahassısı Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Sinir Hastalıkları Mütahassısı Prof. Dr. Süreyya Hidayet Serter ile Dr. Samuel Abreveya Marmaralı ve Dr. Kâmil Berk'ten mürekkep bir İstişare Heyeti teşkil edilmişti. ..."²⁰ Doktor mebus olarak mecliste yer alması aynı zamanda Atatürk'ün de sağlık sorunları yaşadığı süreçte danışman hekim olarak görev yapmasını sağlamış ve Atatürk'ün son zamanlara birebir şahitlik yapmıştır.

Başbakan Celal Bayar ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün vefatının kamuoyuna açıklanacak hükümet duyurusunu kaleme almışlardı. Sağlık Bakanlığı öncülüğünde hazırlanan raporu Atatürk'ün müdavi ve müşavir doktorları ulusal ve uluslararası kamuoyuna resmi belgenin duyurulması için imzalamışlardır. Raporda; "Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Hayrullah Diker, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Prof. Dr. Akil Muhtar Özden, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Asım Arar ve Dr. Abrevaya Marmaralı" gibi hekimlerin imzaları yer almıştır.²¹

Dr. S. Abravaya, Fransızca, Almanca ve Rumca dillerini Türkçe kadar iyi öğrenmiş ve konuşmuştur. Evli ve 2 kızı olan Dr. S. Abravaya'nın kızlarından birisi İstanbul Amerikan Kız Koleji'nde eğitim almış, diğeri ise Paris Hukuk Fakültesi'nde hukuk doktorası yapmıştır. Dr. S. Abravaya Marmaralı ilerleyen yaşında ülser rahatsızlığına yakalanmış ve ameliyat edilmiş olmasına rağmen rahatsızlığı ilerleyerek 22 Mart 1953'te 73 yaşında iken vefat etmiştir. Dr. S. Abravaya için 25 Mart 1953'te Neve Şalom Sinagogu'nda dinî ayin yapılarak Arnavutköy Musevi mezarlığına defnedilmiştir.²²

Akademik Eserleri:²³

1. "Humma-yı Tifoidinin Esneyi Seyrinde Mayi-i Dimagi-i Şevkide Lenfotizoz ve İltihab-ı Sahaya-yı Dereni", *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 14 Kasım 1916, Cilt 1, Sayı:4, s.309-314.

2. "Garip Bir Karın Sendromu", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, İstanbul, Aralık 1946, s.436-442.

Siyasi Hayatı

Türk siyasi hayatının önemli kırılma noktalarından biri de 1935 genel seçimleri olmuştur. Bu seçimle ülkede bazı şeylerin rayına oturması ile Atatürk öncülüğünde yine bazı ilkler gerçekleşmiştir. Şüphesiz bunlardan en değerlisi ise Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesi olmuştur. Atatürk her zaman her ortamda Türk kadınının değerinden,

20 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 764.

21 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ebis No: 01014861 Belge Kayıt: 901625; Arar, 1958, s. 63. (C.A. kısaltılarak verilecektir).

22 Şalom, 26 Mart 1953; *Cumhuriyet*, 24 Mart 1953.

23 Rıfat N. Bali, *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 162-163.

özverisinden, çalışkanlığından ve ahlakında bahsederek onun her daim yükseltilmesi için örnek bir lider olmuştur. Bu kapsamda 1935 seçimleri ile ilk defa on yedi Türk kadını CHP'den aday gösterilerek Millet Meclisinde temsil hakkı kazanmıştır. 1935 seçimlerindeki diğer ikinci önemli gelişme ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gayrimüslim azınlıkların da müstakil/bağımsız aday olarak TBMM'de milletvekili olmaları sağlanmıştır. Aslında bu bağımsız vekil uygulaması meclis içi denetimi sağlamak için 1931'de uygulanmaya başlanmış idi. Fakat 1935 seçimleri ile bağımsız mebus olma hakkı gayrimüslim vatandaşlara da tanınmıştır. TBMM'de hem Müslüman, hem gayrimüslim, hem de Türk kadınının temsil hakkı kazanması Türk demokrasisinin ne derece güç kazandığının kanıtı olmuştur.²⁴ 1935 seçimlerinde TBMM'de gayrimüslim müstakil mebusluk için beş kişiye kontenjan ayrılmıştır. Bu şu kişilerden meydana gelmiştir: “Ankara’dan Doktor Nikola Taptaş, Afyon’dan eski Osmanlı Bankası Müdürlerinden Berç Keresteciyan, Eskişehir’den Türk Ortodoks İstamat Zihni, Van’dan Münib Boya ve Niğde’den Doktor Abravaya Marmaralı.”²⁵ Gayrimüslim müstakil mebuslar seçim çalışmaları sırasında bütün Türk halkının vekili olacaklarını beyan etseler de, daha çok ait oldukları azınlık gruplar tarafından desteklenmiştir.²⁶

Dr. S. Abravaya, 1935 yılına kadar hekimlik yapmış ve tıp alanında dünyada ses getiren çalışmalara devam etmiştir. Fakat 1935 seçimleri ile kendisini biranda gayrimüslim müstakil mebus aday gösterilmiştir. Hem şöhretli bir hekim olması hem de Türk Musevi cemiyetinin başkanlığını yapması onun Yahudi toplumunun meclisteki temsilcisi olmasına neden olmuştur. Niğde’den bağımsız aday gösterilerek, yapılan seçim neticesinde 583 oy alarak 17 Şubat 1935’taki seçim tutanağı ile 1935’in 1 Mart’ında mebus olarak TBMM’de yer almıştır. Mesleğinin gereği olarak meclisin V. Döneminde daha çok “*Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni Üyeliği*” görevlerinde bulunmuştur.²⁷ Mebus seçilen diğer gayrimüslim müstakil mebuslar gibi, Dr. S. Abravaya da seçim bölgesi olan Niğde ile hiçbir bağı olmamıştır. Ne mebus olmadan önce ne de mebus olduktan sonra Niğde’ye hiç gitmemiştir. Haritada Niğde’nin nerede dahi olduğunu tam olarak bilmediği için ansiklopedik bilgiye ihtiyaç duymuştur. Her ne kadar mebuslar seçildikleri illerin sorunlarını meclise taşımak için seçilseler de, bu müstakil mebuslukların asıl amacı meclis içi kısmı muhalefeti sağlamak olmuştur. Mebus Dr. S. Abravaya, aktif bir vekil olarak görev yapacağını basına ifade etmiştir. Özellikle üç başlık üzerinde çalışmaları hakkında bilgiler vermiştir. İlk olarak sadece Yahudilerin yani azınlıkların değil bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının meclisteki temsilcisi olacağını, ikinci olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hizmet edeceğini ve üçüncü olarak da Cumhuriyet ilkelerine sadık şekilde görev yapacağını beyan etmiştir.²⁸

Mebus Dr. S. Abravaya, meclis kürsüsünde çok fazla söz hakkı alıp zabıtlara geçen konuşması olmamıştır. Sadece Atatürk’ün vefatı üzerine yapılacak merasim sarfiyatı

24 Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 79, 2011, s. 17.

25 Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 174.

26 *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1935, s.1.

27 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 2, İnikat 2, 7 Mart 1935, s. 19; İ. Güneş, a.g.e., s. 600.

28 Selim Gökel, “Niğde’nin Musevi Milletvekili Vardı”, *Bor Haber Gazetesi*, 16 Ağustos 2012, s. 2.

için bir kanun önerisinde bulunmuştur. Bu kanunla ile Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de yapılacak cenaze töreni için yapılacak masrafların devlet tarafından karşılanması için bir layiha hazırlayarak, bütçe komisyonuna iletmiştir. Atatürk'ün son zamanlarına danışman hekim olarak çok yakın vakıf olan Dr. S. Abravaya Marmaralı, 14 Kasım 1938 tarihinde meclis kürsüsüne çıkarak Atatürk'ün vefatından dolayı hissettiği acıyı dile getirmek için söz almıştır. Niğde Mebusu Dr. Samuel Abravaya Marmaralı, Atatürk'e olan sevgisini ve hüznünü şu ifadelerle açıklamıştır: *“Arkadaşlar, şimdiye kadar, son dakikaya kadar huzurunuzda çıkmak şerefine mazhar olub da söz söyleyeceğimi katiyen bilmiyordum. Fakat son dakikada, kırılacak derecede çarpan kalbimin heyecanı beni buraya şevketti. Buraya geldiğim dakikada dahi ne söyleyeceğimi bilmiyorum. Atatürk'ün büyüklüğü, Atatürk'ün dehası, Atatürk'ün eseri hakkında neler söylendi, neler yazıldı. Kütüphaneler dolusu kitaplar mevcut. Radyoda neler dinledik. Bunlara ilâve edecek söz bulmak şimdilik benim için kabil değildir. Esasen maksadım bunlardan bahsetmek değildir. Güzümün önünde hazin ve elim tabloyu gördüğüm zaman elini, ayağını seve seve öptüm. Fakat bu dakikada o arzu yine bende uyandı ve huzurunuzda - Huzurunuz diyorum. Çünkü huzurunuz demek doğrudan doğruya Atatürk'ün huzuru manevisi demektir Eğilmek ve milyonlarca defa elini, ayağını öpmek için buraya geldim. Sağ olun Türk milleti.”²⁹*

Atatürk'ün 1938'de vefat etmesi neticesinde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Atatürk'ten sonra çok farklı adımlar atmadan ülkeyi yönetmeye başlamış ve 1939 genel seçimlerinde gayrimüslim müstakil mebusların mecliste yer alması için bir değişikliğe gitmemiştir. Bu kapsamda Dr. S. Abravaya Marmaralı, TBMM'nin VI. Döneminde yeniden Niğde'den bağımsız aday gösterilerek oyların 622'sini olarak 3 Nisan 1939'da meclisteki ikinci dönemine başlamıştır. Meclisteki ikinci döneminde bu sefer hekimlik müşavirliğinden daha çok Maliye Encümeni üyeliğinde faaliyet göstermiştir.³⁰ Dr. S. Abravaya bu görevi 8 Mart 1943 tarihine kadar sürdürerek azınlık mebus olarak sekiz yıl ülkesinin millet meclisinde hizmet etmiştir. Bu dönemdeki siyasi faaliyetlerini incelendiğinde bazı kanun maddelerinin düzeltilmesi ve değiştirilmesi konusunda oluşturulan komisyonlarda görev aldığı görülmüştür. Bu görevlerden birisi de İskân Kanunu'nun 32. Maddesinin değiştirilmesi için oluşturulan komisyona katılması olmuştur.³¹

CHP'nin tek başına iktidar olduğu 1935-1950 yılları arasında uygulanan müstakil mebusluk bazı çevreler tarafından gölge vekillik olarak yorumlanmıştır. Hatta gayrimüslimlerin bağımsız vekil olarak gösterilmesi demokrasinin neticesiymiş gibi yorumlansa da, özellikle dışta ve içteki azınlık grupları kontrol altında tutmak için uygulandığı iddia edilmiştir. Müstakil mebusluk konusunda dönemin Nafia (Bayındırlık) Vekili Hilmi Uran hatıralarında şöyle açıklamıştır: *“26 Mart 1939 tarihinde yapılmış olan umumi mebus seçimlerinde Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de, Ankara'da ve Niğde'de birer yer açık bırakılmak ve oralara Halk Partisinden namzet gösterilmek suretiyle müstakil mebus seçtirilmiş olması yine İnönü'nün ileri sürdüğü ayrı bir siyaseti idi. Çünkü bu suretle Büyük Millet Meclisinde güya Berç Türker Ermenileri, Özdamar Papa Eftim'in*

29 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 27, İnikat 4, 14 Kasım 1938, s. 40.

30 TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 1, İnikat 2, 10 Nisan 1939, s. 519.

31 TBMM Arşivi, Samuel Abravaya'nın Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 318.

başında bulunduğu Türk Ortodokslarını, Dr. Taptas asıl büyük Rum kütlesini ve Abravaya da Yahudileri temsil etmiş olacaktır. Hâlbuki ne temsil edenler ne de temsil edilenler, takip edilen maksada inanmamışlardı. Binaenaleyh, o maksada yararlı olamamışlardı.³²

Dr. S. Abravaya'nın Basına Verdiği Demeçler

Dr. S. Abravaya seçim öncesi kendisini ziyarete gelen gazetecilere seçimlere katılmaktaki amacını şu sözlerle açıklamıştır: *“Ben bir Türk yurttaşım ve öteden beri bu gaye ile yürümüştüm. Bu defa sayılabılığa namzetliğimi koyarken de ancak Türk ulusunun bir sayılabılı olmak şerefine nail olmak istedim. Bu şerefli vazife hakkında nokta-i nazarım budur. Sayılabılığım tahakkuk ederse çok faziletkâr olan Türk doktorlarının hukukunu müdafaa etmek için elimden geldiği kadar çalışacağım. Başlıca gayelerimden biri de Türk doktorluğunu yükseltmek olacaktır. Bunlardan başka içtimaî sahada da faydalı olmağa çalışacağım. Bazı gazeteler bizi azınlık namzedi olarak gösteriyorlar. Hâlbuki benim nazarımda Ahmed ne ise Avram da odur.³³”*

Dr. S. Abravaya'nın mebus seçilmesi Yahudi Cemaati tarafından da büyük bir sevinç ile karşılanmıştır. Cemaat artık gayrimüslimlere karşı uygulanan ayrımcı siyasetin böylece sona ereceğine inanmıştır. Batı medyası da Musevi kökenli birisinin mebus seçilmesine ilgi göstererek World Jewry dergisi bir muhabirini Türkiye'ye göndererek, Dr. S. Abravaya'nın meclisteki ilk gününde onu yalnız bırakmamıştır. World Jewry Dergisi muhabiri olan Betty Ross, onunla yaptığı söyleşiden oluşan röportajı dergisinde yayınlamıştır.³⁴ Yapılan uzun söyleşi daha sonra İzmir'de yayınlanan Yeni Asır gazetesinde Türkçe olarak da yayınlanmış ve tartışmalara yol açmıştır.³⁵

Dr. S. Abravaya, Betty Ross'un *“Millet Meclisinde her şeyden evvel Yahudi ihtiyaçlarıyla mı uğraşacaksınız?”* sorusuna da, seçim sürecinde azınlık adaylarının kullandığı ve hükümetin de onlardan kullanmalarını beklediği bir üslupla cevap vermektedir: *“Ben her şeyden evvel bir Türk sayılabılıyım. Burada ekalliyet meseleleri yoktur.”* Abravaya devamlı Yahudiler için Türkiye'de azınlık olarak görülüp, buna göre özel muamele görmektense: *“Cumhuriyetin bir öz ve tamamlayıcısı mevkiinde bulunarak”* diğer vatandaşlarla eşit hak ve görevlere sahip olmanın daha iyi olacağını söylemiştir.

Dr. S. Abravaya, Yahudilerin neden siyasette ve hükümette önemli yerlere gelmediklerine ilişkin soruya, Yahudilerin siyaset ve yönetim kariyerlerine değil Sinai ve ticari faaliyetlere yöneldikleri cevabını vererek, Yahudilerin Türkiye'de ayrımcı bir muamele görmediklerine ilişkin daha sonra sık sık kullanılan şu önemli saptamayı yapmıştır: *“Buna mukabil Türkiye kültür dünyasında çok kudretli bir tarzda temsil olunuyorlar. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma hukuku profesörü bir Yahudi'dir. Burada diğer fakültelerin tedaris heyetinde. Hitler Almanya'sını terk ile Türk kültür ve ilim hayatına katılmış çok Yahudi âlim bulunmaktadır.³⁶”*

32 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 348-349.

33 *Cumhuriyet*, 4-5 ve 9 Şubat 1935, s.1.

34 B. Ross, *a.g.e.*, s.16.

35 *Yeni Asır*, 29 Ekim 1935, s. 2.

36 *Yeni Asır*, 29 Ekim 1935, s. 2-3.

Türk Yahudilerinin Filistin hakkında ne düşündüğünün sorulması üzerine; Türkiye’deki iyi bir Yahudi’nin Türkiye’nin geleceği için çalışması gerektiğini, Filistin’in ise ülkelerinde iyi muamele görmeyen Yahudilerin sığınabileceği önemli bir yer olduğunu ve onunla Siyonist teşkilatının resmi görevlilerinin ilgilenmesi gerektiğini anlatıyor. Betty Ross’un Türkiye’yi ima ederek “*bundan sonra hangi ülkenin Yahudi’sinin kötü muamele göreceğini kim bilebilir?*” şeklindeki sorusu üzerine; “*Türkiye’de bir Hitler’i asla tasavvur edemem*” diyerek, Cumhuriyet yönetiminin ırk farklarını ortadan kaldırmak yönünde çok mesafe aldığını ve Türkiye’de en basit bir Yahudi aleyhtarlığı vaziyetinin düşünülmemeyeceğini iddia etmektedir.

Dr. S. Abravaya, 1934’teki Trakya olayları içinse şunları söylemiştir: “*Evet Trakya’da bazı münferit eşhas halkı kışkırtmak suretiyle bir Yahudi aleyhtarlığı hareketi doğurmak istemişlerdi. Fakat büyük bir ciddiyet ve süratle hareket etmesini bilen hükümet, en doğru tahkikatın yapılması için, hadise mahalline Cumhuriyetin Dahiliye Vekilini yolladı. Vekilin hadise etrafında neşretmiş olduğu rapor adalettteki bir taraflılığın şaheseridir. Vekil, tahkikatı sonunda mahallin polis müdürünü ve bazı diğer memurları azletti. O gün bugün bütün Yahudiler ocaklarına dönmüşler ve sulh ve sükûn içinde yaşamaktadırlar.*”³⁷

Dr. Abravaya Türkiye’de dinin serbestçe yaşanabildiğini, Yahudi okullarının eğitim verdiğini, İbranicenin öğretilbildiğini ve bu bakımlardan Türkiye’nin birçok ülkeden üstün durumda olduğunu ifade ettikten sonra, Türk ve Yahudilerin birbirleriyle evlenmeleri üzerine dikkat çekici yorumlarda bulunmuştur. Bu tür evlilikler “hocaların ve dervişlerin sihirli nüfuzlar”ını kıran laiklik sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu tür evlilikler artacak ve ileride “mütecanis bir memleket gençliği” doğacağını söylemiştir. Abravaya “*sosyal inkılabın*” kadınlara ilişkin yönü sayesinde, Türk kadının peçeden sıyrılıp haremden kurtulduğunu ve erkeklerle eşit bir hukuka sahip olması sayesinde bu tür evliliklerin yapılabildiğini söylemiştir. Kız ve erkek çocuklarının beraber eğitim yapabilmesiyle sınıf ve ırk ayrımının ortadan kalkarak her geçen gün birbirlerine benzediklerini aktarmıştır.

Söyleşinin özellikle tartışma yaratan kısmında Dr. Abravaya’ya atfen şu ifadeler yer almıştır: “*Şayet, zamanla, Yahudiler diğer ırklarla, aralarında erimek yolu ile kaynaşacak olsalar bile, bu kaynaşma ve erime ancak sözde kalır. Zira Yahudi ırkı hiçbir gün tamamen yok olamaz. Yahudi dehası ve “esprit’si her zaman yaşayacaktır. İster bize Türk desinler, ister Çekoslovak veya İtalyan. Din ve ırk ayrı şeyler kalmalı ve üzerinde hiçbir akis yapmadıkları politika sahalarına asla sürüklenmemelidirler. Din bir kimsenin yaratıcı kabiliyetinin ve zati istidatlarının tahakkukuna sade çekilmesi hususunda bahane olarak kullanılmamalıdır.*”

Betty Ross’un “*Türkiye’de Yahudi meseleleri nelerdir?*” sorusuna Abravaya şöyle cevap vermiştir: “*Türkiye’de hiçbir vakit, ne dinî ne de iktisadi Yahudi aleyhtarlığı olmamıştır. (...) Cumhur reisimiz Kemal Atatürk, tam bir “liberal”dir. O vicdan hürriyetine hürmetkârdır. Fertlerin aynı ayn din ve mezhepleriyle meşgul olmaz. Yurttaşlardan istediği*

37 Yeni Asır, 29 Ekim 1935, s. 3; Erdal Aydoğan, Tansu B. Mahmutoğlu, “Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları”, *Belgi Dergisi*, Vol.2, No.16, 2018, 883.

ancak ve ancak dürüstlük ve sadakattir. Büyük Türk devrimine baş ve gönül bağlılığıdır. Biz ne Yahudi ve ne de Müslüman diye ayrılmış değiliz ve bu yolda bir telakki dahi mevcut değildir. Hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız.³⁸

Söyleşinin Yeni Asır'da yayınlanmasından kısa sonra yine İzmir'de çıkan Anadolu gazetesinde Orhan Rahmi Gökçe imzasıyla Dr. Abravaya'yı çok sert bir şekilde eleştiren bir yazı yayınlanmıştır.³⁹ Orhan Rahmi Gökçe söyleşinin belli bir kısmına yönelik olarak değil, tamamına yönelik bir polemik kaleme almıştır. Dr. Abravaya'nın şahsında Yahudilerin Türkleşmeyeceklerini söylediklerini iddia eden Gökçe eleştirilerini beş noktada dile getirmiştir. İlk olarak *"Türk rejiminin"* vatandaştan sadece dürüstlük ve sadakat değil, Türk olmasını beklediğini iddia etmiştir. *"Tam Türk olmak, yani kana kadar, dile, duyguya, kafaya, aile terbiyesine, kültüre kadar Türklük."*

Orhan Rahmi Gökçe ikinci olarak Abravaya'nın Yahudilerin Türkiye'de muayyen bir meselelerinin olmadığını söylemesinin, gayrimuayyen ve meçhul sorunları olduğu anlamına geleceğini, bunun yerine Yahudilerin hiçbir meselesi yoktur demesi gerektiğini yazmıştır.

Gökçe'ye göre üçüncü olarak Dr. Abravaya'nın *"Türkleri misafirperver ve alicenap"* olarak görmesi, Yahudileri ayrı ve misafir bir millet olarak gördüğüne işaret etmiştir. Gökçe bunu ancak bir yabancıнын söyleyebileceğini, Türk'üz diyen birinin söyleyemeyeceğini; ev sahibin çektiği güçlüklerle karşı yardımcı olmayarak *"çatı altında ipliğini boyayan bir misafire ise izin verilmeyeceğini söylemiştir.*

Orhan Rahmi Gökçe'nin Dr. Abravaya'ya yönelik eleştirilerinin dördüncüsü Musevi terbiyesi ve İbranice'nin hiçbir zaman *"genel Türk terbiyesi"* çerçevesine giremeyeceğini ve bunların Türklük noktasında olmayacağını ifade etmiştir. Genel olarak Yahudi aleyhtarı olan milliyetçi-sol Kemalist Anadolu gazetesi yazarı Orhan Rahmi Gökçe Dr. Abravaya'ya atfen çıkan Yahudilerin erime ve kaynaşmalarının ancak sözde kalacağını, Yahudi dehası ve esprisinin Türk de dense, Çekoslovak da dense yaşamaya devam edeceği mealindeki ifadelerini Yahudilerin Türkleşmeyeceklerinin bir kanıtı olarak sunmuştur. Gökçe önyargılarını tarihsel olaylara savunarak şöyle devam etmiştir: *"Nitekim tarih, bunu bize serahatle göstermiştir. Ne yazık ki, bunu şimdi bir sayıların ağzından da dinliyoruz. Doktorun kaldırdığı ışık altında, şimdi Türk Yahudilerini daha iyi görüyoruz.⁴⁰"*

Orhan Rahmi Gökçe'nin bu ağır eleştirileri üzerine Dr. Abravaya on beş gün sonra bir tekzip yazısı göndermiştir. Anadolu gazetesi tekzibi şu ifadelerle birlikte vermiştir: *"Mülakatı tenkid edilmişti. Çünkü bu mülakatta, Dr. Abravaya'ya atfedilen öyle fikirler vardı ki, Türk içtimai heyeti içinde başlı başına bir Yahudilik meselesi yaratıyordu."* Dr. Abravaya'nın Niğde Saylavı sıfatıyla şu tekzibi göndermiştir: *"30 Ekim 1935 tarihli gazeteniz bugün elime geçti. Miss Betty Ross'a verdiğim mülakatta Türklük ruhu ile telif edilemeyen hiçbir söz söylemedim. Betty Ross'un bana isnat ettiği ve öz Türklük prensipleri ile temessül [asimilasyon] kanaatlerime mugayir olan ve Yahudiliğin irkinaaid bulunan*

38 Yeni Asır, 29 Ekim 1935, s. 3-4.

39 Anadolu, 30 Ekim 1935, s. 2.

40 Anadolu, 30 Ekim 1935, s.3.

ifadeleri şiddetle red ve tekzip eylemenizi dilerim.⁴¹”

Doktor Abravaya'nın 1935 seçimlerinde müstakil sayılabilmek üzere mecliste yer alması dış basında olduğu kadar iç kamuoyunda merak uyandırmış ve Akşam gazetesi 5 Şubat 1935'te kendisi ile uzun bir röportaj gerçekleştirmiştir. Samuel Abravaya Marmaralı, gazetecilere mülakat vermek pek âdetinin olmadığını ifade etmiştir. Daha önce siyasette yer aldınız mı sorusuna, siyasetten daha önemlisi Milli Mücadele'de Ankara Hükümeti ve milletin menfaati için görev aldım diye beyanda bulunmuştur.⁴²

Muhabirin “*Daima Türkçe mi konuşuyor musunuz?*” sorusuna şu cevabı vermiştir: “*Tabii değil mi ya... Evde ve işimde daima Türkçem konuşurum. Türk edebiyatı okurum. Abdülhak Hâmidî, Faruk Nafizî, birçok Türk şairlerini okudum. Fakat edebiyatla iştiğalim daha ziyade bir okuyucunun edebiyatla alakasından ibarettir. Türk tarihini, yani kendi tarihimi, kendi memleketimin tarihini büyük bir zevkle okurum. Bütün ahbablarımı Türkçe konuşmağa davet ederim. Türkçe konuşmayanlara kızar, darılırım. Türkçe konuşmakla büyük bir vatan borcumu yaptığımıza kailim.⁴³”*

Yahudi cemaatinin temsilcisi olarak Mecliste nelerle meşgul olacaksınız? diye soru yöneltince aşağıdaki uzun ifadesinde şunlardan bahsetmiştir: “*Tekrar edeyim ki söyleyeceklerim ancak projelerden ibarettir. Evvelâ kadınlarımızın kazandıkları hakka meftunum. Kadınlarımız her hakkı kazanmak için her şeyle mücehhezdirler. Onları Mecliste erkeklerle yanyana görmek büyük bir zevktir. Ben milli mücadelede gözümle gördüm. Harekâta milliyede iptidai bir irfan sahibi olan köylü kadınlarımız omuzlarında erzak, cephane, su taşıyorlardı. Bence bir mebus memleketin her bucağı ile hatta bir karış toprağı ile bile alakadar olmalıdır. Hukukçu olmak itibarı ile evvel emirde mesleğim dahilinde bana teveccüh edecek işlerle meşgul olacağım. Fazla olarak en zevkime giden şeylerden biri bize bütün nimetleri bahseden toprak ve köylü işleri ile meşgul olmaktır. Kabil olursa memleketin en tenha köşelerine gidip köylü Mehmetçiklerimizle görüşeceğim, onların ihtiyaçların, arzularını dinleyeceğim. Sonra Türkçemizin kökleşmesi için çalışmak tasavvurundayım. Çünkü ırk meselesi tetkik edilirse görülür ki bu toprakta yaşayanların aslı tamamı ile tükürtür. Lisanımızın da Türkçe olması gayet tabiidir. Sonra mektep ve maarif işleri ile meşgul olmak en büyük emelimdir. Mektep denince yalnız kuru bir bina kastetmiyorum. Mektep ve pedagojiye hakkı ile vakıf muallimlerden bahsediyorum.”* Sözlerini şu ifadelerle bitirmiştir: “*Tasavvur edemezsiniz mebus olarak memleketime hizmet etmek beni ne kadar mesud edecek. Türk milletinin mebusu olabilmek kadar büyük şeref ve nimet var mıdır?⁴⁴”*

Sonuç

Atatürk Türkiye'si 1923'te Cumhuriyeti ilan ederek Osmanlı'nın aksine ülke içinde yaşayan insanları dini yapılarına göre tanımlamamış, milleti Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlamıştır. Bu kapsam da ister Müslüman, ister Gayri Müslüm, ister Türk, ister Rum, ister Ermeni ve isterse Yahudi olsun her Cumhuriyet vatandaşının Millet Meclisi'nde temsil edilmesi 1930'lu yıllarda gündeme gelmiş ve onlara 1935'te müstakil/bağımsız

41 *Anadolu*, 16 Kasım 1935, s.1.

42 *Akşam*, 5 Şubat 1935, s. 7.

43 *Akşam*, 5 Şubat 1935, s. 7.

44 *Akşam*, 5 Şubat 1935, s. 7-8.

mebusluk hakkı tanınmıştır.

Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır çok farklı millet ve dine mensup insan topluluğu yaşamış ve Atatürk Türkiye'sinde de farklı toplumlar bu coğrafyada yaşamaya devam etmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte Milli Mücadele zamanlarında en sorunsuz azınlık toplum Musevi Cemiyeti olmuştur. Eğitimde, bilimde, sanatta ve özellikle de ticari hayatta Yahudiler her zaman Anadolu coğrafyasında etkin rol oynamışlardır. Atatürk'te birçok alanda böyle etkin bir milletin Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlarını artırmak için Doktor kimliği ve Musevi Cemiyetinde önemli etkisi olan Samuel Abravaya Marmaralı'yı Niğde'den bağımsız mebus olarak TBMM'de yer almasını istemiştir.

Samuel Abravaya Marmaralı, tıp eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'nun çeşitli kasabalarında doktorluk hizmetini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yapmıştır. Dr. S. Abravaya yardım sever kişiliği ile Museviler başta olmak üzere toplumun her kesiminin saygısını kazanmıştır. Atatürk ilkelerine bağlı örnek bir Türkiye Cumhuriyeti mensubu olarak Türkiye'nin sağlık konularında sorumluluk almaktan kaçmamış ve tıp alanında ilklere imza atmıştır. Örnek bir Musevi vatandaşı olarak müstakil mebus olarak iki dönem Niğde mebusluğu yapmıştır. Atatürk'ün hastalığı sürecinde danışman hekim olarak vazife almış ve O'nun sağlığına kavuşması için özveride bulunmuştur.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ebiş No: 01014861 Belge Kayıt: 901625. 1938.
TBMM Arşivi, Samuel Abravaya'nın Tercüme-i Hal Kâğıdı, Sicil No: 318.
TBMM Arşivi, No:308.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 2, İnikat 2, 07.03.1935, s.19.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 27, İnikat 4, 14.11.1938, s.40.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, C. 1, İnikat 2, 10.04.1939, s.519.
Akşam, "Müstakil Saylav Namzetlerinin Söyledikleri", 5 Şubat 1935.
Arar, Asım, *Son günlerinde Atatürk*, İstanbul. Selek Yayınları, 1958.
Aydoğan, Erdal, Mahmutoğlu, Tansu B. "Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Belgi Dergisi*, Vol.2, No.16, 2018, ss. 878-894.
Bali, N. Rıfat, "Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları", *Tarih ve Toplum*, S. 167, 1997, ss. 25-33.
Bali, N. Rıfat, *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
Cumhuriyet, "Büyük ve Acı Bir Kayıp, 24 Mart 1953.
Cumhuriyet, "Müstakil Saylavlar", 4-5 ve 9 Şubat 1935.
Cumhuriyet, 4 Şubat 1935.
Çakırbaş, Ali, *Cumhuriyet Döneminde Gayrimüslim Milletvekilleri ve Faaliyetleri*

(1923-1964), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Niğde, 2017.

Gökçe, Orhan Rahmi, “Bir Türk Saylavı Olduğu Halde Yahudiliği Müdafaa Ediyor”, *Anadolu*, 30 Ekim 1935.

Gökçe, Orhan Rahmi, “Dr. Abravaya Neşriyatımıza Cevap Veriyor”, *Anadolu*, 16 Kasım 1935.

Gökel, Selim, “Niğde’nin Musevi Milletvekili Vardı”, *Bor Haber Gazetesi*, 16 Ağustos 2012.

Güler, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000.

Güleri, Ali, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marmarali-samuel-abravaya-1879-1953/> Erişim Tarihi:10.02.2023.

Güleryüz, A. Naim, *Toplumsal Yaşamda Türk Yahudileri*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 2012.

Günay, Şenal, *Türk Parlamento Tarihi (TBMM VI. Dönem 1939-1943)*, Cilt: 5, No: 39, 2007.

Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem 1935-1939, (Özgeçmişler)*, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.

Kısa, Ahmet, “Meclisi Mebusan’da Musevi Vekiller Ve Faaliyetleri 1908-1912”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 8, Sayı 22, 2015, ss. 343-362.

Oğuz, Ahmet, *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010.

Okutan, M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, 2004.

Olgun, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 79, 2011, ss.263-290

Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Ross, Betty, *Turkey’s First Jewish M.P.*, World Jewry, 3-14. 1935.

Soyak, H. Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. 2005.

Şalom, “Una Grande Pedrita Para el Judaizmo de Turkiya”, 26 Mart 1953.

Turan, Orhan, “II Meşrutiyet’in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 60, 2018, ss. 65-86.

Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.

Yener, Ş. Muzaffer, *Sendromlar*, İsmail Akgün Matbaası İstanbul, 1956.

Yeni Asır, “Türkiye’nin İlk Yahudi Saylavı”, (Betty Ross’un Dr. Abravaya ile Söyleşisi), 29 Ekim 1935.

Ekler:

ARSEN LUPEN
Roman serisi tamamlandı
5 cilt ve sonuncusu çıktı
Kırmızı İncelemeler
AKŞAM KİTAPHANESİ

AKŞAM

Çocuklara en değerli armağan
Kırmızı İncelemeler
Kırmızı İncelemeler
Kırmızı İncelemeler
AKŞAM KİTAPHANESİ

Şube 17 - No: 5888 - Fiats her yerde 5 kuruş
SALI - 5 Şubat 1935
Telefon: 24240 (İdare) - 24249 (Tahiri) - 24248 (Matbaa) - 20113 (Kilise)

Sayılay namzetlerinin isimleri

Kamâl Atatürkün Türk ulusuna beyannamesi

Atatürk geçen dört sene içinde yapılan işleri anlatıyor ve ulusdan itimad istiyor

Atatürkün beyannamesinden: Sanyileşme programını tahakkukuna, ünlemlerle standartize edilmesine, küçük kredi tesisleriyle vücut getirilmesine çalışacak, maliyede vergi islahatına devam edilecek, nüfus programımız devrimden fakülte edilcek. Türk ulusunun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksek göç diktiğimiz ideyeldir. Üstün sınıfların ulusal duygularını ve milli aydınlanmalarını bir olmak yolunda.

Milli vaziyet
Ekonomik tedbirlerin icrâna ve sevkine ulusun genel vâkıfında, ve her şeyden önce devlet idaresinde, ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksek göç diktiğimiz ideyeldir. Üstün sınıfların ulusal duygularını ve milli aydınlanmalarını bir olmak yolunda.

Diğ politikamız
Uluslar arası gürvenlilik ve barışta devrim, ulusal birlik, ulusunun yitmiş menfaclarına en uygun tedbirler, ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Sayılay namzedleri isimleri 7 nel sahi-femizde okunuyor.

Bay Mustafa Kemal Atatürk

Bay İsmail Paşa

Doktor Fehmi Paşa

Bay Mustafa Kemal Atatürk
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay İsmail Paşa
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Doktor Fehmi Paşa
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay Mustafa

Bay Cevdet

Bay Şair

Bay Numan

Bay Mustafa
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay Cevdet
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay Şair
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay Numan
Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Müstakil sayılay namzetlerinin söyledikleri

Doktor Abravaya "Türk milletinin mebusu olabilecek kadar büyük şeref ve nimet var mıdır?" diyor

Bay İsmail Paşa
— Ben daha önceki bildiğimden, bu şeref ve nimet var mıdır? diye düşünmüştüm. Şimdi ise bu şeref ve nimet var mıdır? diye düşünmüştüm. Şimdi ise bu şeref ve nimet var mıdır? diye düşünmüştüm.

Doktor Abravaya
— Ekonomik tedbirlerin icrâna ve sevkine ulusun genel vâkıfında, ve her şeyden önce devlet idaresinde, ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksek göç diktiğimiz ideyeldir. Üstün sınıfların ulusal duygularını ve milli aydınlanmalarını bir olmak yolunda.

Bay Mustafa Kemal Atatürk
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay İsmail Paşa
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Doktor Fehmi Paşa
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay Mustafa Kemal Atatürk
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Bay İsmail Paşa
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

Doktor Fehmi Paşa
— Yeni kezağ yolları kuzay ve güneyde, her yerde ve her yere ulusal hissesini hak ettiği, ulusal birliktir. Barış seven ve (Devrim) ulusal politikamız.

AKŞAM KİTAPHANESİ
Kitaplarındaki kırmızı incelemeler
24240 (İdare) - 24249 (Tahiri) - 24248 (Matbaa) - 20113 (Kilise)

Köprüköy
Kırmızı İncelemeler

Kadıköy
Kırmızı İncelemeler

Bakırköy
Kırmızı İncelemeler

Beşiktaş
Kırmızı İncelemeler

Beşiktaş
Kırmızı İncelemeler

KIZIL ÇARİCE

Sayınca ve Hüyük filmi
MELEK Sinemasında
M E E K Sinemasında
Francia sinema Paramount filmi

MARSHALL
DIE TRICH
KIZIL ÇARİCE
İpek Sinemasında

SAFO
ALPHEUS DANCER'İN EN SONUĞU
(Komedi) FRANCESCA'YI GİZLİLENDİRİYOR
MARY MARQUET'İN
FRANÇOIS BURGEOIS'İN
Bütün İstanbul'un hareketlenmesini bekleyen bir gösteri.

HAYAT KURBANLARI
Valde gel ve şefkatli ibadete
Organize
HAYAT KURBANLARI
CLIVE BROOK

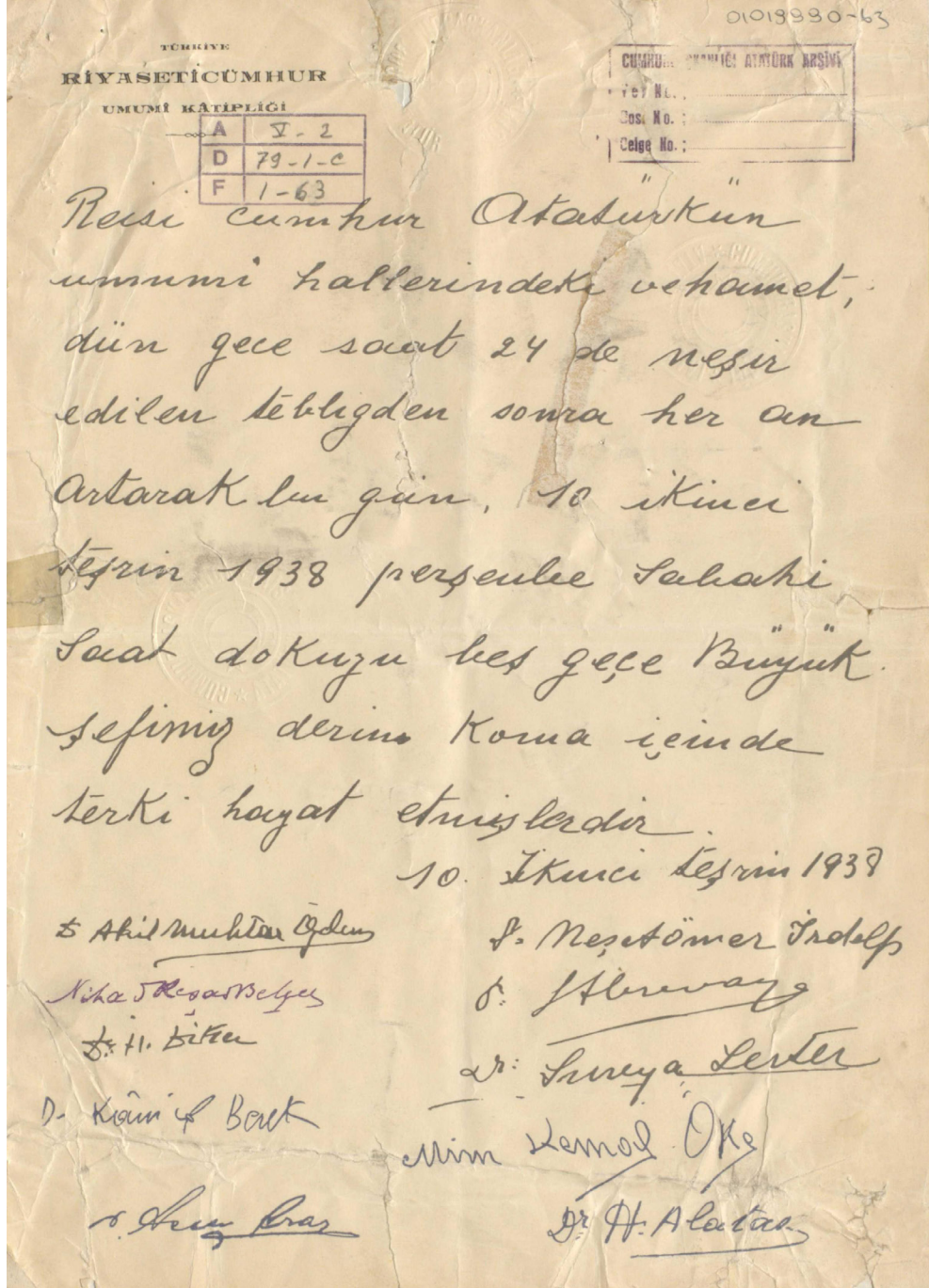
BORSA
Akşam borsası (falteri)
1 Ocak 1935
2 Ocak 1935
3 Ocak 1935
4 Ocak 1935
5 Ocak 1935
6 Ocak 1935
7 Ocak 1935
8 Ocak 1935
9 Ocak 1935
10 Ocak 1935
11 Ocak 1935
12 Ocak 1935
13 Ocak 1935
14 Ocak 1935
15 Ocak 1935
16 Ocak 1935
17 Ocak 1935
18 Ocak 1935
19 Ocak 1935
20 Ocak 1935
21 Ocak 1935
22 Ocak 1935
23 Ocak 1935
24 Ocak 1935
25 Ocak 1935
26 Ocak 1935
27 Ocak 1935
28 Ocak 1935
29 Ocak 1935
30 Ocak 1935
31 Ocak 1935

SİK Sinemasında
Bu sinema, en güzel filmi
SAYINCA ve HÜYÜK filmi
MELEK Sinemasında
Francia sinema Paramount filmi

Şöpen ve Aşkılar
YILDIZ Sinemasında
Francia sinema Paramount filmi

YENİ SERİSİYAT
Bu sinema, en güzel filmi
SAYINCA ve HÜYÜK filmi
MELEK Sinemasında
Francia sinema Paramount filmi

Zehiri Kucak
Bu sinema, en güzel filmi
SAYINCA ve HÜYÜK filmi
MELEK Sinemasında
Francia sinema Paramount filmi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Ebis No: 01019990/63/662748, "Atatürk'ün 10 Kasım 1938 Tarihine Ait Ölüm Raporu ve Samuel Abravaya'nın İmzası".

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr. Öğr. Üyesi
Hacı ATAŞ

Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları
Anabilim Dalı,
haciatas@osmaniye.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9276-2966>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 05/06/2023 14/06/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1309848>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Abbâsîler Döneminde Irak Hac Kafilelerine Düzenlenen Saldırıları

Attacks on Iraqi Hajj Caravans during the Abbasid Period

Öz

Hac yollarının güvenliği meselesi İslâmiyet öncesine kadar giden ve bölge insanını yakından ilgilendiren konulardan biridir. Çöllerde, hayatlarını yağma ve soygunla sürdüren Araplar, hac kervanlarını bir geçim aracı olarak görür ve fırsat bulduklarında bu kervanları yağmalardı. Bu yüzden Araplar on iki aydan dördünü haram ay olarak ilan etmek suretiyle bu problemin üstesinden gelmeye çalışmışlardır. İslâm'ın bölgede güç kazanmasıyla beraber Araplar'ın büyük çoğunluğu İslâm'ı tercih etmiştir. Müslüman olmadan önce çöllerde, geçimlerini baskın ve soygunlarla yürüten Bedevî Araplar'ın büyük bir kısmı İslâm ordusuna dâhil edilmiştir. Bu uygulama onların fetihlerle meşgul olmasını sağlamıştır. Böylece Müslümanlar uzun yıllar güvenli bir şekilde hac yolculuğuna çıkabilmiştir. Ancak Abbâsîler'in ilk asrından sonra siyasî istikrarın bozulmasıyla birlikte hac yollarının güvenliği yeniden önem kazanmıştır. Özellikle, Horasan ve Irak tarafından yola çıkan kabileler uzun ve meşakkatli bir yolculuğu göze almak zorundaydı. Buna bir de yağmacı grupların saldırıları eklenince bu yol iyice tehlikeli bir hâl almıştır. Abbâsîler dönemindeki otorite boşluğundan faydalanarak hac kabilelerine saldıran gruplar arasında çeşitli kabilelere mensup bedevî Araplar bulunmaktadır. Dinî, siyasî ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan Karmatîler de hac kabilelerini hedef alan diğer bir gruptur. Bu saldırıların çoğu ciddi oranda mal ve can kaybı ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada Abbâsîler döneminde Irak hac kabilelerine düzenlenen saldırılar ele alınmıştır. Bu saldırıların arkasında yatan sebepler ve bunlara karşı alınan tedbirler de çalışmamız kapsamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Siyasî ve ekonomik istikrarın kaybolduğu dönemlerde, hac kabilelerine yönelik saldırıların artış gösterdiği görülmüş; bu süreçte, bazı bedevî kabileler ve isyancı grupların hac kabilelerini bir geçim kaynağı olarak gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Irak Hac Kafileleri, Bedevîler, Karmatîler, Abbâsîler.

ATIF: ATAŞ, Hacı, "Abbâsîler Döneminde Irak Hac Kafilelerine Düzenlenen Saldırıları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (333-357)

CITE: ATAŞ, Hacı, "Attacks on Iraqi Hajj Caravans during the Abbasid Period", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (333-357)

Abstract

The issue of the safety of the pilgrimage routes is one of the issues that goes back to pre-Islamic times and is closely related to the people of the region. The Arabs, who lived in the deserts by plundering and robbery, regarded the pilgrimage caravans as a means of livelihood and looted these caravans whenever they had the opportunity. Therefore, Arabs tried to overcome this problem by declaring four of the twelve months as haram. As Islam gained power in the region, the majority of Arabs preferred Islam. Most of the Bedouin Arabs, who made their living in the deserts by raids and robberies before becoming Muslims, were included in the Islamic army. This practice kept them busy with conquests. Thus, Muslims were able to go on pilgrimage safely for many years. However, with the deterioration of political stability after the first century of the Abbasids, the security of the pilgrimage routes gained importance again. In particular, the convoys departing from Khorasan and Iraq had to risk a long and arduous journey. When the attacks of looting groups are added to this, this road has become even more dangerous. There are Bedouin Arabs belonging to various tribes among the groups that attacked the pilgrimage convoys by taking advantage of the authority vacuum in the Abbasid period. The Qarmatians, who emerged for religious, political and economic reasons, are another group that targets pilgrimage convoys. Most of these attacks resulted in serious loss of life and property. In this study, the attacks on Iraqi pilgrimage convoys during the Abbasid period are discussed. The reasons behind these attacks and the measures taken against them were also evaluated within the scope of our study. It was observed that attacks on pilgrimage convoys increased in periods when political and economic stability was lost; In this process, it has been determined that some Bedouin tribes and rebel groups consider pilgrimage convoys as a source of livelihood.

Keywords: Islamic History, Iraqi Hajj Caravans, Bedouins, Karmatians, Abbasids.

Giriş

Kâbe'nin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından inşa edilmesinden bu yana Mekke'deki yaşam hac ibadeti etrafında şekillenmiştir. Mekke'ye müşriklerin hâkim olduğu yıllarda bile Araplar, hacca son derece ehemmiyet vermişler; putlarını, Kâbe'nin etrafına yerleştirerek bu ibadete verdikleri ehemmiyeti gözler önüne sermişlerdir. İslâm'ın Hicaz bölgesine hâkim olmasıyla birlikte Kâbe etrafındaki putlar temizlenmiş ve Hac, seyahat etmeye gücü yetenlere farz kılınmıştır.¹ Hz. Muhammed (s.a.v.), hicretin 10. yılında ilk ve tek haccı olan “Veda Haccı”nı îfâ ederek bu ibadetin nasıl yapılacağını Müslümanlar'a bizzat göstermiştir.²

Hac, genel kanaate göre hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. Aynı yıl Müslümanlar, Hz. Ebû Bekir'in idaresinde ilk haccını îfâ etmiştir. Bu hac aynı zamanda “Hac Emirliği” adıyla

1 Âl-i İmrân, 3/97.

2 Bedri Muhammed Fahd, “Hacc Emirleri Tarihi”, çev. Münir Atalar, *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy 1 (1997): 59; Hacı Ataş, *Hac Emirliği (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)* (Kayseri: Kimlik, 2021), 99-102.

yeni bir kurumun ortaya çıkmasını sağlamış; Hz. Ebû Bekir de bu emirliğin ilk başkanı olarak tayin edilmiştir.³ Hac ibadetinin sağlıklı bir şekilde icrası ve kabilelerin güvenliğinin sağlanması amacıyla ortaya çıkan “Hac Emirliği” kurumu ilk dört halife ve Emevîler döneminde en hassas görevlerden biri olarak görülmüş; bu sebeple, çoğu zaman bu görev halifelerin öncülüğünde yürütülmüştür. Halifelerin hac kafilesine iştirak edemediği yıllarda bu vazife onların en güvendiği isimlere tevdi edilmiştir.⁴ Bu yüzden bahsi geçen dönemde hac kabilelerinin güvenliğini zedeleyici bir olay kayıtlara geçmemiştir.

Hac kervanlarına düzenlenen saldırılar ilk defa Abbâsîler zamanında gündeme gelen bir konu değildir. Elimize ulaşan rivayetlerden anlaşıldığına göre İslâmiyet’ten önce de bu kabileler yağmacı insanların hedefi durumundaydı. Bir rivâyete göre, Akrâ b. Hâbis isminde biri Allah Resûlü’ne gelerek “Sana sadece Eslem, Gıfâr ve Müzeyne’den hac hırsızları (سُرَّاقُ الْحَجِّيجِ) bey’at ettiler” dedi. Allah Resûlü de ona, “Eslem, Gıfâr ve Müzeyne kabilelerinin Temîm, Âmir, Esed ve Gatafân kabilelerinden daha hayırlı olduğunu ve onların mağlup olduğunu görmedin mi?” dedi. Adam bunun üzerine, “evet” diye cevap verdi.⁵ Rivayetten anlaşıldığı gibi bazı kabileler o dönemde “Hac Hırsızları” olarak tavsif edilmekteydi. Bu rivayet bize, İslâm’dan önceki dönemde de hac kabilelerine saldırılar düzenlendiğini göstermektedir.

Abbâsîler döneminde İslâm coğrafyası üç kıtayı kapsayan çok geniş sınırlara ulaşmış, aynı doğrultuda hac yolları da çeşitlenmiştir. Abbâsîler dönemiyle birlikte Müslümanlar, dört farklı yoldan hac yolculuğuna çıkmışlardır. Bunlar; Irak, Mısır, Suriye ve Yemen hac yollarıdır. Irak ve Horasan tarafından yola çıkan insanlar, Abbâsîler döneminde ıslah edilerek güvenli hâle getirilen Irak hac yolunu takip etmişlerdir. Bu yol, Hârûn Reşîd’in (ö. 809) zevcesi Zübeyde Hatun tarafından restore edilerek hacıların yolculuğu için münasip duruma getirilmiştir. Ancak zamanla harap olan bu yol hükümetler tarafından imar edilerek yeniden hacıların hizmetine sunulmuştur. Buna rağmen Irak yolu, zamanla en tehlikeli hac yolu haline gelmiştir. Nitekim Abbâsîler döneminde birçok sene Irak ve Horasan’dan hiç kimsenin hacca gidemediği ifade edilmiştir.⁶

1. Hac Kabilelerine Düzenlenen Saldırıların Sebepleri

Tarih boyunca İslâm coğrafyasının farklı beldelerinden yola çıkan hac kabileleri birçok tehlike ile yüz yüze kalmıştır. Bu kabileler, yüklü miktarda değerli mal ve eşya taşıdıkları için özellikle devlet otoritesinin kaybolduğu yıllarda hedef hâline gelmiştir. Bu saldırılara yol açan birçok etken olmakla birlikte bu çalışmada belli başlı, öne çıkan sebepler üzerinde durulmuştur.

3 Adem Tutar, “İslâm Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed’in Hac Emirliğini Tesisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 82-83; Ataş, *Hac Emirliği*, 92-98.

4 Mehmet Erkal, “Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhî Meseleler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy 2001 (2001): 150-51.

5 Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *el-Câmi’ u’s-şâhîh* (Şam: Dâru Tavgu’n-Necât, 1422), 4/182; el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’ u’s-şâhîh* (Beyrut: Dâru İhya’i-Turâs el-Arabî, ts.), 4/1955.

6 Abdurrahman Acar, “Büyük Selçuklular Zamanında Hac ve Hac Emirliği”, *Diyanet İlmî Dergi* 39, sy 1 (2003): 71.

1.1. Siyasî Sebepler

Abbâsî devletinin ilk asrına kadar siyasî bütünlüğün korunması sebebiyle devlet içerisinde parçalanmalar yaşanmamış, Hac ve Umre mekânlarının yer aldığı Hicaz da hilâfetin kontrolünde kalmıştır. Ancak devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte zaman zaman Hicaz bölgesi elden çıkmıştır. Bu bölge, sonradan kurulan devletler için de itibar meselesi olduğundan burada, ciddi mücadeleler yaşanmıştır. Mısır ve Suriye topraklarında kurulan Fâtımî Devleti (909-1171), 1062 tarihinden itibaren Hicaz'a hakim olmuş, bu tarihten itibaren bölgede hac organizasyonunu kimin yürüteceği ve Mekke'de hangi devlet adına hutbe okunacağı gibi konularda bazı çekişmeler yaşanmıştır. Bu mücadele, Fâtımî Devleti'nin sona erdiği tarih olan 1171 yılına kadar devam etmiştir.⁷

Siyasî çekişmenin yaşandığı dönemlerde Mekke Emiri, hangi devletin otoritesi güçlü ise onun adına hutbe okuturdu. Örneğin, 557/1162 yılında Irak hac kafilesi Arafat'ta vakfelerini yaptıktan sonra Mescid-i Hayf'a inmiş, ancak Mekke halkı kendilerine engel olunca Kâbe'yi tavaf etmeden Medine'ye dönmek zorunda kalmıştır.⁸ Bahsi geçen yılda hutbe Fâtımî Halifesi adına okunduğu için, Irak tarafından gelen hacılar Abbâsî devletinin temsilcisi olarak görülmüş ve muhtemelen bu sebeple de tavaf yapmalarına izin verilmemiştir.

İran kökenli Şîî bir hanedan tarafından kurulan Büveyhî Devleti (932-1062), 19 Aralık 945 tarihinde Bağdat'a girmiş ve böylece Abbâsî yönetimi Büveyhîler'in hâkimiyetine girmiştir. Yaklaşık bir asır devam edecek olan Büveyhî hâkimiyeti sırasında zaten sembolik olan Abbâsî hilâfeti iyiden iyiye güçten düşmüştür. Aynı dönemde Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye topraklarında hüküm süren Fâtımîler (909-1171) ise, Abbâsî devletinin merkezî otoritesini derinden sarsmıştır.⁹ Ülkenin batısında ve doğusunda kurulan bu iki Şîî devlet ile Abbâsî yönetimi arasında siyasî çekişmelerin yanında, hac yollarının güvenliğini sağlama konusunda da bir rekabet yaşanmıştır. Bahsi geçen Şîî devletlerin hac bölgesine hâkim olma çabası zaman zaman hac yollarının güvenliğini tehlikeye düşürse de bu durum, bazı yıllarda, bölge halkının lehinde bir rekabetin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Ülkedeki siyasî istikrarsızlık nedeniyle Abbâsî devletinin ihmal ettiği hac hizmetleri Büveyhî Sultanları tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Bu kaotik dönemde Irak ve Horasan kervanlarının sevk ve idaresini üzerine alan Büveyhî sultanlarından biri Adudüddeve'dir (ö. 372/983). Onun hac mekânlarında hatırı sayılır bir hizmete imza attığı bilinmektedir. Büveyhî Sultanı, Irak kervanları dâhil olmak üzere tüm hacılardan alınan yol vergisini kaldırmıştır. Irak-Mekke güzergâhında ciddi bir imar faaliyeti yürüten Sultan, hacıların bu yoldaki ihtiyaçları için su yolları yaptırmış, her yıl Kâbe'ye örtü göndermiştir. Mekke'deki nüfuzlu kabilelere devlet hazinesinden yüklü miktarda para yollayan Sultan, Arap emirlerine ihsanda bulunmak suretiyle Irak hacıların gidiş-dönüş emniyetini sağlamaya çalışmıştır. Adına hutbe de okunan Adudüddeve, vefatına kadar hac yolunun güvenliği konusunda çaba sarf etmiştir. Öyle ki Büveyhî Saltanatının güç kaybetmesiyle,

7 Abdulkâdir el-Şurâşî, *el-Cevâhiru'l-Muğiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muḥammed Kutubhâne, 1374), 1/220; Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 66.

8 Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 66.

9 İsa Abidoğlu, *İslâm'da Hac Olgusu* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021), 217.

Irak hacılarına Mekke’de şiddet uygulanmaya başlandığı ifade edilmiştir.¹⁰

Büveyhî Sultanları’nın hac yollarının güvenliğini temin etme noktasındaki olumlu çabaları Fâtımî Sultanları’na da yansımıştır. Ancak Fâtımîler’in, fanatik bir Şîî grup olan Karmatîler’e zaman zaman destek çıkması, hac kafilelerinin güvenliğini tehlikeye düşürmüştür. İki Şîî devletin hâkim olduğu yıllarda Karmatîler, hac kafilelerinin güzergâhında kurulan çarşı ve pazarların kontrolünü ellerinde tutuyordu. Bu grup, hac kafilelerinden istedikleri haracı alamadıklarında bu kafileleri yağmalamaktan geri durmaz; hatta, daha da ileri giderek zaman zaman hacca giden insanları kılıçtan geçirirlerdi. Karmatîler’in yanında, Kûfe ile Medine arasında yaşayan Bedevî kabileler de hacıların konakladıkları yerlerde kurulan pazarlarda ellerindeki ürünleri fahiş fiyatlara satarak devlet otoritesindeki boşluktan nemalanırlardı. Bedevîler, hac kervanlarının konakladıkları pazarlara getirdikleri hurma, tereyağı, bal gibi gıda malzemelerini; sebze ve meyveleri, hacıların hizmetine sunmak için tezgâhlarda sergiliyorlardı. Ancak, mola yerlerindeki bu pazarlardaki fiyatlar fahiş derecede olduğu için, hacıların bir kısmı daha Mekke’ye ulaşmadan ellerindeki sermayeyi tüketiyordu.¹¹

Büveyhî Devleti’nin tasallutundan rahatsız olmaya başlayan Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh (ö. 467/1075), 444/1052 yılında bu defa Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’i Bağdat’a davet etmişti. Tuğrul Bey bu davetten iki yıl sonra, 446/1054 senesinde el-Kâim’e gönderdiği mektupta davetini kabul ettiğini bildirmiştir. Bağdat’a gelerek Abbâsî Devleti’ni Büveyhî sultanından kurtaracağını bildiren Sultan, başka bir amacının da Mekke’ye giderek Hac yapmak olduğunu söylemiştir. Tuğrul Bey, Bedevîler’in saldırılarına maruz kalan hac yollarının güvenliğini sağlama konusundaki kararlılığını ve Mısır’daki Fâtımî halifeliğine son verme niyetini de mektubunda ifade etmiştir. Neticede Sultan, hem Halife’nin taleplerini yerine getirmek hem de kendi niyetlerini gerçekleştirmek amacıyla Aralık 1055’te Bağdat’a girmiştir.¹²

Tuğrul Bey’in 1055 tarihinde Bağdat’a girmesinden sonra, Abbâsî nüfuzunun bölgede tamamen etkisini yitirdiği söylenebilir. Uzun bir süredir devam eden istikrarsızlık nedeniyle tehlikeli bir hâl alan Irak-Mekke hac yolunun güvenliği bundan sonra Selçuklu Devleti’nin uhdesinde yürütülmüştür. Çünkü bu yolun güvenliği o zamana kadar Abbâsîler ve Şîî devletler tarafından sağlanıyordu.

Selçuklu Devleti’nin Hicaz’a hâkim olduğu yıllarda Horasan-Bağdat-Mekke hac yolunun tam olarak güvenli olduğu söylenemez. Özellikle Fâtımîler’in bölgeye hâkim olduğu dönemde Selçuklular’ın bu yolda kayda değer bir başarı elde edemedikleri görülmektedir. Bu yüzden Sultan Alparslan zamanında hac kafilelerinin sayıca önceki dönemlerden çok daha az olduğu kaydedilmiştir.¹³ Ancak, o dönem hac emiri olarak tayin edilen Ebü’l Ganâim Nûreddîn el-Mehdî’nin (ö. ?) çabaları kayda değerdir. Fâtımîler’in güçlü olduğu

10 Esra Doğan Turay, “Büyük Selçuklu Devleti ve Horasan Hac Kervanları”, içinde *İslâm Sonrası Türk Dünyasında Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları*, ed. Berna Karagözoğlu (İstanbul: Demavend Yayınları, 2022), 272.

11 Abidoğlu, *İslâm’da Hac Olgusu*, 217.

12 Acar, “Büyük Selçuklular Zamanında Hac Emirliği”, 72.

13 Turay, “Horasan Hac Kervanları”, 275.

bir dönemde Mekke valisini Sünniler'in safına çekmeyi başaran bu zat, hutbeyi de onların adına okutturmuştur. Bu sayede Irak kervanları kısa bir süreliğine de olsa güvenle hacca gidip gelmiştir. Ancak Fâtımî yönetimi valiyi, Mısır'dan gönderilen yardımı kesmekle tehdit etmiştir. Haremeyn halkı da kendisine baskı uygulayınca çaresiz kalan vali, hutbeyi yeniden Fâtımî halifesi adına okutmak zorunda kalmıştır.¹⁴ Buna rağmen Horasan ve Irak bölgesinden gelen hac kabileleri kısa süreli de olsa emniyet ve asayiş içinde hacca gidip gelebilmiştir.

Abbâsîler'le Fâtımîler arasında yaşanan siyasî mücadele zaman zaman hac kabilelerinin yola çıkışını engelliyordu. Nitekim 487-489/1095-1097 yılları arasında Irak bölgesinden insanlar hacca gidememiştir. Yine 516/1123, 530/1136 ve 532/1138 yıllarında Irak'tan hiçbir kabile Haremeyn'e ulaşamamıştır. Bu dönemin istisnası, 520-529/1127-1135 yılları arasında yaşanmış; bahsi geçen yıllarda Irak kabileleri sorunsuz bir şekilde hacca gidebilmiştir.¹⁵

Irak hac kervanlarına düzenlenen saldırılar çoğunlukla çöl ikliminin hâkim olduğu Necd bölgesinde yaşayan Bedevîler tarafından düzenleniyordu. Irak kabileleri bu kabilelerin sahasından geçmek zorundaydı ve önceki yıllarda yol emniyeti karşılığında onlara yüklü miktarda ödenek ayrılırdı. Ancak siyasî istikrarın kaybolduğu yıllarda bu kabilelere ödenen yol ücreti zamanla kesintiye uğradığı için Irak kabileleri hedef alınmıştır. Selçuklu Sultanları da kendilerinden önceki halifelerin yöntemini uygulayarak Bedevîler'e ödenek ayırmıştır. Bu ödeneğin hatırına Irak kabilelerine düzenlenen saldırılar bir süreliğine de olsa dizginlenmiştir.¹⁶

Melikşah döneminde (1072-1092), hacıların güvenliği ve hac yolculuğunun sorunsuz bir şekilde yapılması için önemli adımlar atılmıştır. Melikşah, Abbasi halifesi Kâim-Biemrillâh'a gönderdiği mektupta, Tuğrul Bey gibi kendisinin de hacca gitmek ve aynı zamanda hac yollarını Bedevîler'den temizlemek istediğini söylemiştir. Onun güçlü siyaseti sayesinde Mekke'ye giden Irak kabilelerine yönelik saldırılar azalmış, özellikle Hafâce kabilesi tarafından yapılan baskınlar durdurulmuştur. Bu dönemde, hacılara saldıran kabilelerle iş birliği yapan ve hacılara zulmeden Mekke emirlerine de gözdağı verilmiştir.¹⁷

1.2. Dini Sebepler

Horasan'dan yola çıkarak Bağdat'a gelen ve buradaki hac kabilelerine katılan hacıları oldukça uzun ve çetin bir yolculuk bekliyordu. Ancak hacıları bekleyen asıl tehlike isyancı grupların yağma ve talanlarıydı. Bu asi gruplardan biri olan Karmatîler yaklaşık iki asır boyunca Abbâsî Devleti'ni tehdit ettiği gibi hac kabilelerinin de korkulu rüyası olmuştur.

Kûfe'deki İsmâilî dâîsi Hamdân b. Eş'as'a (ö. 293/906) nisbetle bu harekete "Karmatî" ismi verilmiştir. Kaynakların aktardığına göre hareketin kurucusu Hamdân, Sâbiî dinine mensuptur ve Kûfe yakınlarındaki Dür köyündendir. Abbâsîler'in, 255/869 yılında ortaya çıkan Zenc isyanıyla meşgul olduğu bir dönemde ortaya çıkan Karmatî hareketi, ilk olarak

14 Ebû Zeyd Veliyyüddîn İbn Haldûn, *Târîh-u İbn Haldûn* (Beyrut: Dârü'l-fikir, 1988), 4/132.

15 Turay, "Horasan Hac Kervanları", 302.

16 Turay, 275.

17 Turay, 277.

Kûfe’de faaliyetlerine başlamış; ancak Abbâsî Devleti, 278/891 yılında bir grup Kûfeli’nin Bağdat’a giderek onlardan bahsetmesi sonucu bu hareketten haberdâr olabilmıştır.¹⁸

Irak ve Suriye’de faaliyetlerini yürüten ve buradaki köylülerden kendisine önemli bir destek bulan Karmatî lideri Zikreveyh b. Mihreveyh (ö. 294/907), Abbâsî devletinin otorite boşluğundan da faydalanarak bölgede isyan başlatmıştır. Zikreveyh ve mensupları, Kâdisiye yakınlarında Abbâsî ordusunu mağlûp ettikten sonra hacdan dönen Irak hacılarına saldırıp birçok kişiyi öldürmüştür. Zikreveyh ve adamları 294/907 yılında Abbâsî ordusu tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmış ve yaralı bir şekilde esir edilen Zikreveyh birkaç gün sonra aldığı yaranın etkisiyle ölmüş; saldırıdan kurtulan taraftarlarından birçoğu da yakalanarak öldürülmüştür. Böylece Suriye’deki Karmatî isyanları, Halife Müktefî-Billâh’ın görevlendirdiği Muhammed b. İshak ve Hüseyin b. Hamdân gibi kumandanların çabalarıyla sona erdirilmiştir.¹⁹

Diğer bir Karmatî grup Bahreyn tarafında ortaya çıkmıştır. Hamdân tarafından Bahreyn’e gönderilen Ebû Saîd el-Cennâbî, Bahreyn’de müstakil bir Karmatî devleti kurmuş, ancak Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî’nin düzenlediği bir suikast sonucunda 301/913-14 yılında öldürülmüştür.²⁰ Devlet, onun öldürülmesinden sonra oğulları tarafından idare edilmiştir.

Ebû Saîd el-Cennâbî’nin ölümünden sonra Bahreyn Karmatîleri’i, 311/923 yılına kadar Abbâsîler’e karşı önemli bir başarı elde edememişlerdi. Fakat bu tarihte liderliği ele geçiren Ebû Tâhir el-Cennâbî, Güney Irak’a bir dizi saldırı başlatmış ve 317/930 yılının hac mevsiminde gerçekleştirdiği Kâbe baskınında binlerce kişiyi öldürerek Hacerülesved’i Bahreyn’deki Hecer’e götürmüştür. Hacerülesved, yirmi yıldan fazla bu şehirde kaldıktan sonra ancak iade edilmiştir.²¹ Onun 332/944 yılında ölümünden sonra kardeşleri Abbâsîler’e karşı barışçı bir politika izlemiştir.

Büveyhî Sultanı Adudüdevle’nin ölümünü (372/983) fırsat bilen Bahreyn Karmatîleri’i 373/983-84 yılında Basra’yı, bundan iki yıl sonra da Kûfe’yi ele geçirdiler. Ancak bu şehirlerde fazla tutunamayan Karmatîler, geri çekilmeye mecbur kaldılar ve bir daha da Irak’ta söz sahibi olamadılar.²² Ukayl kabilesinin Müntefik kolunun lideri Asfar 382/992 yılında Karmatîleri’i kesin bir yenilgiye uğrattınca Bahreyn’e çekildiler. Son yenilginin ardından iyice güç kaybeden Karmatîler, bundan böyle hac kafilelerine de

18 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u’l-beyân ve Târihu’l-ümem ve’l-mülûk* (Beyrut: Dârü’d-Türâs, 1387), 10/25; Sabri Hizmetli, “Karmatîler”, içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 510.

19 Taberî, *Târih*, 10/135; Ebû’l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân* (Şam: Dârü’r-risâle el-Âlemiyye, 1434), 16/316.

20 Taberî, *Târih*, 10/148; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehabî, *el-İber fi haberî men gaber* (Beyrut: Dârü’l Kütübî’l İlmiyye, t.y.), 1/440.

21 ez-Zehabî, *el-İber fi haberî men gaber*, 1/411; Ebû’l-Felâh Abdülhay İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zehab fi ahbâri men zehab* (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406), 3/359.

22 Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târih* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-Arabî, 1997), 7/409; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-Arabî, 1413), 22/52; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî İbn Haldûn, *Târih-u İbn Haldûn* (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1408), 4/610.

saldıramaz hâle geldiler.²³ Karmatîler, mahallî isyanlar sonucu 459/1067’de Bahreyn’deki, ardından da Katîf’teki hâkimiyetlerini kaybettiler. Abdullah b. Ali el-Uyûnî komutasındaki birlikler Abbasî ve Selçuklu askerlerinin de yardımıyla Karmatî mensuplarını Lahsâ şehrinde sıkıştırdılar. Şehrin etrafına hendek kazan Karmatîler, yedi yıl süren kuşatmanın sonunda teslim oldular.²⁴ Böylece 469/1076 yılına gelindiğinde Bahreyn Karmatîleri’nin bu bölgedeki hâkimiyetlerine son verilmiştir.

Karmatîler’in, hac kabilelerine saldırılarının ardında çeşitli sebepler aramak mümkündür. Bu sebeplerden biri de onların sahip olduğu dinî düşünceleridir. Karmatîler, Sünnî İslâm âlimleri tarafından tekfir edilmiştir.²⁵ İbnü’l-Cevzî, “el-Karâmîta” ismiyle neşrettiği eserinde Karmatîler’le ilgili şu görüşlere yer vermiştir: “Karmatîler, İslâm düşüncesi açısından tehlikeli bir oluşumdur. Her şeyden evvel bu hareketin yıkıcı olduğunu söylememiz gerekmektedir. Ehl-i Beyt’e yakınlık göstererek avâmı yoldan çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Bu fikri gerçekleştirebilmek için İsmâîlîler’le kol kola girmişlerdir.”²⁶ İbnü’l-Cevzî, Karmatîler’le ilgili görüşlerini şu ifadelerle devam ettirmiştir: “Onların, ictimâî açıdan mühlid mezheplerle ilişkileri vardır; onlar, Mazdek diniyle de alakalıdır. Mazdek dinine göre kadınlar ve her türlü taşınmaz varlıkların ortak kullanılması caizdir. Onlar da tıpkı Mazdek inancına sahip kimseler gibi düşünmektedir.”²⁷

Karmatîler hakkında görüş bildirenlerden biri de Selçuklu Veziri Nizâmülmülk’dür. Ona göre, “Bu insanlardan daha dinsiz, daha sapkın ve daha alçağı görülmemiştir. Onların en önemli amacı bu dini yıkmaktır. Müslüman gibi görünürler ancak gerçekte kâfirdirler.”²⁸ Karmatîler’i tekfir eden başka bir İslâm âlimi de Gazzâlî’dir. Onun bu husustaki görüşü şöyledir: “İsmâîlîler/Karmatîler her şeyi bâtinî anlamda yorumlayarak şeriatı âtil hâle getirmeleri sebebiyle küfre düşmüşlerdir...”²⁹

Süheyl Takkuş’a göre Karmatîler, İslâm’la hiçbir alakası olmayan hulül ve tenasüh anlayışını benimsemeleri; imamların masumluluğu ve vasîliğine dayanan prensipleri kabul etmeleri nedeniyle küfür ehliendir.³⁰ Karmatîler hakkında bilgi aktaran başka bir yazara göre onlar tutuculuk, kültürel açıdan gerilik, hoşgörüsüzlük ve dışlayıcılık gibi hasletleriyle ön plana çıkmışlardır.³¹ Ali Avcu’ya göre ise Karmatîler, 318/930 yılında Bağdât’ı işgal

23 Bkz: Hizmetli, “Karmatîler”, 510-14.

24 İbrâhim el-Bessâm, *Hazânetü’l-Tevârih en-Necdiyye* (b.y.: y.y., 1419), 7/27; Ahmed Ma’mûr el-Asîrî, *Mûcizü’l-Târih el-İslâmî* (Riyad: y.y., 1996), 248.

25 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 219-220; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 287; Ayrıca bkz: Yusuf Ötenkaya, “Sünnî Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 625-626.

26 Ebû’l-Ferec el-Cevzî, *el-Karâmîta*, thk. Muhammed Sabbâğ (Şam: el-Mektebül-İslâmî, 1965), 12-13.

27 el-Cevzî, *el-Karâmîta*, 19; Ayrıca bkz: Ötenkaya, “Karmatî Heterodoksluğu”, 625-627.

28 Nizamü’l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 67.

29 Muhammed el-Gazzâlî, *Fedâihü’l-Bâtiniyye* (Kahire: Daru’l-Kavmiyye, 1964), 55.

30 Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihu’l-devleti’l-abbâsiyye* (Beyrut: Daru’n-Nefâis, 2009), 184; Ayrıca bkz: Ötenkaya, “Karmatî Heterodoksluğu”, 628.

31 Abdullah Ekinci, “Ortaçağ Ortadoğusu’ndaki Marjinal Hareketlerin (İsmâîlî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslâm Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları”, *Türk Tarih Kurumu Belleten* 69,

etmek amacıyla yola çıktıklarında bunu, ekonomik etkenlerden ziyade İslâm şeriatını ortadan kaldırmak ve Mehdî'nin zuhûrunu kolaylaştırmak için yapmışlardır.³²

Karmatîler ise, başta imamet meselesi³³ olmak üzere birçok konuda Abbâsîler'i ve onun temsil ettiği Ehl-i Sünnet görüşünü tenkit etmişler; bununla da yetinmeyip, Hilâfet hususunda onları gayr-i meşru görmüşlerdir.³⁴ Bu sebeple yönetime karşı savaşmak Karmatîler açısından bir cihat olarak görülmüş olmalıdır. Bunun yanında Karmatîler, yönetime ait olan her türlü maddi değere sahip eşyayı da talan etmekten geri durmamışlar; bu düşünceyle yönetimin organize ettiği hac kafilelerini kendilerine helal kabul etmişler ve onları yağmalamaktan geri durmamışlardır. Kendileri gibi düşünmeyen halkı da aynı kategoride değerlendirdikleri anlaşılan Karmatîler, diğer insanların can ve mallarını kendilerine helal saymışlardır. Özetle, her iki taraf da birbirini tekfir etmiş ve bu tekfirleşmenin sonucu olarak da karşı tarafın can ve malları helal kabul edilmiştir.

Karmatîler'in 317/929-930 yılındaki hac mevsiminde Mekke'ye saldırarak çok sayıda hacıyı katletmesi ve Hacerülesved'i yanlarında götürmeleri İslâm dünyasında Karmatîler'e karşı nefreti doruk noktasına taşımıştır. Taberî bu olayı aktarırken şu ifadelerle yer vermiştir: "Bu yıl Karmatîler Mekke'ye girmiş, pek çok insanı katletmiş, çok miktarda mala el koymuştu. Hacerülesved'i bile yerinden söküp götürmüşlerdi. Cesetlerin çoğunu zenzem kuyusuna atmışlar, diğerlerini ise nerede öldüyse orada bırakmışlardı. Ebû Tâhir bu katliamları yaparken 'Şayet bu ev, Allah'ımızın evi olsaydı üzerimize ateş yağardı. Tüm cesetleri zenzem ve Safâ arasında bıraktık. Rab olarak insanları öldürmek bize yaraşır' dedi."³⁵ Karmatî lideri Ebû Tâhir'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere Kâbe'de yaptıkları katliama kendilerince haklı bir gerekçe bulmuşlardır. Mekke'de sebep oldukları katliam ve yağmanın gerekçesi, kendilerinden olmayan herkesin kanlarının ve mallarının helal görülmesidir.

Karmatîler'in Kâbe'ye saldırılarının arkasında Mehdî inancının yattığı da ileri sürülmüştür. Bu fanatik Şîî grup, 922 yılına kadar Mehdî'nin zuhur etmesini beklemiş; ancak, onun ortaya çıkmaması üzerine fırka mensupları arasında ciddi bir Mehdî krizi yaşanmıştır. Onlar, Mehdî'nin ortaya çıkmamasını İslâm şeriatının yürürlükte olmasına bağlamıştır. Bu sebeple, İslâm şeriatının temsilcisi ve Mehdî'nin zuhuruna engel olarak gördükleri Abbâsî Devleti'ni yıpratmaya yönelik terör faaliyetlerine başvurmuşlardır.³⁶

1.3. Ekonomik Sebepler

Hârûn Reşîd'in halifeliğinde Abbâsî devleti ekonomik açıdan en parlak dönemini yaşamıştır. Onun Abbâsî halifeleri arasında en fazla hacca giden yönetici olduğu

sy 255 (2005): 512.

32 Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 10, sy 3 (2010): 218.

33 İmamet meselesi hakkın da geniş bilgi için bkz. Süleyman Çam ve Muhammed Sefa Öngüç, "Mâtürîdilikte İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebü'l-Yürs el-Pezdevi ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî Örneği)", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11, sy 2 (2020): 641-69.

34 Bkz: Ötenkaya, "Karmatî Heterodoksluğu", 632-33.

35 Taberî, *Târîh*, 11/263-264.

36 Avcu, "Karmatîler", 217-18.

bilinmektedir. Ondan sonraki halifelerin ise hiçbirinin hacca gitmediği belirtilmiştir. Bunun en önemli sebebi ekonomik şartların zayıflaması olarak gösterilmiştir. Zira, Halife'nin başında bulunduğu hac kabileleri devletin önemli giderlerinden biri hâline gelmişti. Halife'nin, başta Mekke ve Medine halkı olmak üzere yol güzergâhındaki bütün beldelerde ihsanda bulunması bir gelenek haline gelmişti. Bu gelenek ise muazzam miktarda bir ödeneğe bedel olduğundan Hârûn Reşîd'den sonraki halifeler bu bedeli göze alamadıklarından dolayı hacca iştirak etmeyi terk etmişlerdir.³⁷

Dokuz defa hacca gittiği rivayet edilen Hârûn Reşîd'in, her defasında Mekke ve Medine halkına muazzam miktarda hediye dağıttığı ifade edilmiştir. Halife'nin 186/802 yılındaki haccına oğulları Emîn ve Me'mûn da eşlik etmiş ve halka bir buçuk milyon dinar dağıtılmıştır. Rivayete göre Hârûn Reşîd, 188/804 yılındaki son haccına yaya olarak gitmiş ve bu haccında da insanlara muazzam miktarda ihsanda bulunmuştur. Her hacca gidişinde yüz civarında fakir aileyi de yanında götüreren Halife, bizzat hacca iştirak edemediği zamanlarda ise hac emirine bol miktarda hediye vererek kendisini cömert bir şekilde temsil etmesini sağlamıştır.³⁸ Ondan önce Halife Mehdî'nin de 160/777 yılında, Irak'tan gönderilen 30 milyon dirhem ve Mısır'dan gelen 300 bin dinarı hac hizmetleri için harcadığı nakledilmiştir.³⁹

Hârûn Reşîd'in zevcesi Zübeyde Hanım'ın da hacılara hizmet konusunda eşinden geri kalmadığı görülmektedir. Zübeyde Hanım, Kûfe-Mekke arasındaki güzergâhta açtığı kuyular ve Haremeyn'de ihtiyaç sahiplerine dağıttığı hediyeler ile adını tüm bölgede duyurmuştur. Onun tek bir hac mevsiminde harcadığı paranın 54 milyon dinar olduğu söylenmiştir.⁴⁰ O da eşi gibi Bağdat-Mekke güzergâhında çok sayıda yeni su kuyusu açtırmış, yine güzergâh üzerinde çok sayıda mescid ve konaklama yerleri inşa ettirmiştir.⁴¹

Abbâsî halifelerinin ihsanda bulunduğu diğer bir grup ise Bedevîlerdir. Halife'nin liderliğinde yola çıkan kabileler, hac güzergâhında ikamet eden Bedevî kabilelere her yıl yüklü miktarda hediye dağıtırdı. Bu hediye karşılığında Bedevîler, hac kabilelerinin güvenli bir şekilde bölgelerinden geçişini temin ederdi. Halifelerin, artık hac yolculuğuna çıkmaması nedeniyle bu ödeneğin miktarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır.⁴² Böylece Bedevîler, hediyelerin miktarındaki kesinti nedeniyle geçim sıkıntısı yaşamaya başlamışlar; bu sıkıntıyı aşmak için hac kabilelerine baskın düzenleyip onları yağmalamışlardır.

Hac kabilelerini yağmacıların saldırısından korumak hac emirinin görevleri arasındaydı. Ancak, Abbâsî otoritesinin zayıfladığı dönemlerde hac emirinin vazifesi,

37 Kennedy Hugh, *Mekke'ye Yolculuğun Tarihi, Hac: İslâm'ın Kalbine Yolculuk*, ed. Ayşe Zeynep Alp-Alparslan Durmuş, çev. Ömer Mansur Çolakoglu (İstanbul: EDAM Yayınları, 2012), 96; Ayrıca bkz: Abidoğlu, *İslâm'da Hac Olgusu*, 216-217.

38 Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *ez-Zehebü'l-mesbûk fî zikri men hacce mine'l-hulefâ'i ve'l-mülûk* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 2000), 79-80.

39 İbrâhîm b. İshâk el-Harbî, *Kitâbü'l-Menâsik ve Emâkinu Turuki'l-Hac* (Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1969), 291.

40 Ebû Bekr Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1417), 14/434; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1994), 2/314.

41 Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 61.

42 Abidoğlu, *İslâm'da Hac Olgusu*, 215-16.

haccın ifa edilmesi sırasında insanlara rehberlik etmekten ibaret hâle gelmiştir. Hac emirleri tayin edildikten sonra onların yanına “Sebil” adı verilen görevliler de verilmiştir. Bunların vazifesi, kafilenin yolculuğu esnasında özellikle Kûfe ile Mekke arasındaki çölde, yolcuların sularını temin etmektir. Hac Emiri ve Sebil’in tayin edilmesinden sonra Abbâsî yönetimi, hac emirine, devletin maddi olanaklarına göre bir meblağ tahsis ederdi. Yönetim, 641/1244 yılında görevlendirilen hac emirine 50 bin dinar tahsis etmiştir. Bu tahsisatın giderleri içerisinde Kâbe ve Türbe-i Şerif’in örtü masrafları, mukaddes yerlerdeki ihtiyaç sahiplerinin sadakaları ve Bedevîler’den gelebilecek saldırıları önlemek için ayrılan haraç da yer alırdı.⁴³ Görüldüğü gibi Mehdî ve Hârûn Reşîd dönemlerinde milyonlarca ifade edilen ihsan miktarı zamanla binlere kadar düşmüştür. Hediye miktarındaki bu astronomik düşüş hac kabilelerinin neden hedef alındığını açıkça göstermektedir.

Halife Mehdî döneminde (775-785) hacılara buz ikramı yapılacak kadar ileri düzeyde olan hac hizmetlerinin 9. yüzyılın ortalarından itibaren su tedarikinde bile ciddi sıkıntılar yaşanma noktasına kadar gerilediği görülmüştür. Mesela 1004 yılında yola çıkan hacılardan bazılarının yolda suları tükenmiş, yeni su bulamayınca şiddetli susuzluk sebebiyle avuçlarına idrarlarını yaparak susuzluklarını giderme yoluna gitmişlerdir. Bu hadiseden birkaç yıl sonra 1011’de düzenlenen seyahat esnasında bir bardak su 200 gümüş sikkeye satılmıştır. Karmatiler, 1012 yılındaki hac seyahatinde yol güzergâhındaki sarnıçları yıkmış, su kuyularını da çalılarla doldurarak hacıların suya ulaşmasını engellemişlerdir. Bu sebeple 15.000 hacı adayının susuzluk yüzünden hayatını kaybettiği aktarılmıştır. Çölün çetin şartları, gıda ve su ihtiyacının karşılanamaması sebebiyle 1014 yılında yola çıkan kafilenden 20.000 insanın Mekke’ye ulaşmadan hayatını kaybettiği ve içlerinden sadece 6.000 kişinin, içtikleri deve idrarı sayesinde ancak Mekke’ye ulaşmayı başardığı nakledilmiştir.⁴⁴

Abbâsî Devleti, Bağdat’tan yola çıkan hac kafilisine tahsis edilmek üzere zaman zaman 300 bin dinara kadar çıkan bir ödenek ayırmıştır. Halife Mütevekkil-Alellah döneminde (847-861) Muhammed b. Süleyman’ın hac emirliğini yaptığı yıl (246/860) bahsi geçen miktarda bir ödenek hac emirine tahsis edilmiştir.⁴⁵ Elbette bu miktarın tamamı Bedevîler’e dağıtılmış değildir, ancak bunun bir kısmının bile Bedevîler’e verildiği düşünüldüğünde, hacıların güvenliğini sağlamak amacıyla önemli bir meblağın tahsis edildiği söylenebilir. Fâtımîler’in hâkimiyeti döneminde hac kabileleri ile birlikte tatlı ve mum masrafları olarak 120 bin dinar, sadaka için 10 bin dinar, hac kafilisini saldırılardan korumak için de 40 bin dinar; eski kuyuların tamiri ve yenilerinin açılması için 60 bin dinar ödenek ayrılmıştır.⁴⁶ Abbâsî ve Fâtımîler’in hac kabilelerini korumak maksadıyla ciddi miktarda bir meblağ tahsis etmeleri bu işin ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. Anlaşılan o ki, Bedevîler’e ayrılan ödeneğin miktarı ile hac kabilelerinin güvenliği arasında bir paralellik bulunmaktadır. Miktar ne kadar fazla ise güvenliğin sağlanması da o kadar ileri boyuttadır. Ancak hacılara saldırıların hiçbir zaman son bulmaması, bu ödenek miktarının ya tamamen

43 Fahd, “Hacc Emirleri Tarihi”, 55.

44 Ali Mezâheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok (İstanbul: Varlık Yayınları, 1972), 26; Abidoğlu, *İslâm’da Hac Olgusu*, 216.

45 Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-mülük ve’l-ümem* (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1412), 11/341.

46 Fahd, “Hacc Emirleri Tarihi”, 62.

kesildiğini veya oldukça cüzi oranlara gerilediğini göstermektedir.

Abbâsî devletinin ekonomik sıkıntı yaşadığı yıllarda bile Bağdat'tan, on binlerce insan hac kafilesıyla Mekke'ye doğru yola çıkmıştır. Söz gelimi, 406/1016 yılında Bağdat'ta toplanan hacı adayının 20.000 civarında olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁷ Bu sayıda bir kafilenin yanlarında taşıdığı para ve mal miktarının da aynı oranda büyük olması beklenir. Bu sebeple Bedevîler ve isyancı gruplar hac kafilelerini, özellikle otorite boşluğunun olduğu yıllarda, ciddi bir gelir kaynağı olarak görmüş olmalıdırlar.

2. Hac Kafilelerine Düzenlenen Saldırıları

Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte hac kafileleri hedef olmaya başlamıştır. Yukarıda sebeplerini açıklamaya çalıştığımız saldırılar birkaç farklı grup tarafından düzenlenmiştir. Genellikle çöl bölgelerinde yaşayan Bedevî Araplar hac kervanlarını hedef alan ilk gruptur. Bunların yanında dinî, siyasî ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan Karmatîler de hac kafilelerini hedef alan diğer bir gruptur.

2.1. Bedevî Arapların Hac Kafilelerine Saldırıları

Hac kafilelerinin güvenliğine yönelik ilk tehlikenin Halife Vâsık-Billâh döneminde (M. 842-847) ortaya çıktığı söylenebilir. Süleym kabilesinden Uzeyze b. Kattâb liderliğinde bir grub, 230/844-45 yılında Hicaz bölgesinde isyan başlattı. Bâhile ve Benî Kinâne kabilelerine saldıran isyancılar buralarda yağma ve katliam yaptılar. Medine valisi Muhammed b. Sâlih, Hammâd b. Cerir'i, isyanı bastırmakla görevlendirdi ise de Hammâd, isyancılar karşısında başarısız oldu. Kendilerine yeni grupların katılmasıyla güç kazanan asiler, Mekke ile Medine arasındaki yolu kontrol altına aldılar. Hac yolunun asilerin eline geçmesi üzerine Halife Vâsık-Billâh, Boğa el-Kebîr komutasındaki bir orduyu Medine'ye gönderdi. Şâban 230/845 yılında Süleym kabilesini yenilgiye uğratan Boğa el-Kebîr, onların bir kısmını esir aldı ve yaklaşık 1.000 kişiyi de Medine'de hapsetti.⁴⁸ Böylece hac güzergâhını tehdit eden ilk saldırı Türk komutan Boğa el-Kebîr tarafından bertaraf edilmiş oldu.

Hacıları tehdit eden diğer bir saldırı 285/899 yılında Salih b. Müdrîk et-Tâî isimli bir Arap lider tarafından düzenlenmiştir. Kutsal mekânlardan dönen hacılara el-Ecfer'de⁴⁹ saldıran Bedevî grup, kadınları esir almış ve iki milyon dirhem meblağındaki ticaret malına ve hacıların eşyalarına el koymuştur.⁵⁰ Abbâsî devletindeki siyasî otoritenin kayb olduğu dönemlerde artan saldırılar Irak tarafından yola çıkan hacı adaylarını endişeye sevk etmiştir. Hilâfet yönetiminin otoriteyi yeniden ele aldığı dönemlerde bu kabileler üzerine askerî birlikler sevk edilerek saldırgan gruplar bertaraf edilmiştir. Bazen de bu kabilelerle, hac kafilelerine saldırmayacaklarına dair anlaşmalar yapılmıştır.⁵¹

47 Fahd, 54.

48 Taberî, *Târîh*, 9/129-130; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11/150-151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/90.

49 Ecfer: Hâil bölgesinin yaklaşık 140 km güney doğusunda yer alan Suudi Arabistan'a bağlı bir şehir. <https://ar.wikipedia.org/wiki>. 9 Mayıs 2023.

50 Ebü'l-Hasen Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab* (Kum: Dâru'l-Hicre, 1409), 4/172; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 21/21.

51 Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 65.

Halife Muktedir-Billâh dönemindeki (908-932) karışıklıklardan faydalanmak isteyen Bedevîler 302/914 yılında, Ziâb Vadisi ve çevresinde yol alan hac kafilesine saldırdı. Halife, hac kafilelerine saldırarak mallarını yağmalayan Bedevî Arapları cezalandırmak amacıyla Yunus b. el-Hâdim komutasında askerî birliği bölgeye sevk etmiştir. Bu birlik, kafileye saldıran grubun neredeyse tamamını öldürmüş, evlerini de talan etmiştir. Hacılardan gasp edilen mallar da geri alınmıştır.⁵²

Benî Hilâl kabilesinden bir grup ile Bedevî kabilelerden bazı insanlar 363/974 yılında hacca gitmek üzere yola çıkmıştır. Hac görevini ifâ etmek amacıyla yola çıkan bu insanlar, Hicaz bölgesinde karşı karşıya geldikleri hacı kafilesine saldırarak onlardan bir kısmını öldürmüşlerdi. Bu saldırıdan dolayı hac bölgesinde bir kargaşa hâkim olmuş, bu sebeple çok sayıda insan hac görevini yerine getirememiştir.⁵³

İbnü'l-Cerrâh et-Tâî liderliğindeki Bedevî grup, 379/989 yılında Sumeyrâ ve Feyd arasında yol alan hac kafilesini hedef almıştır. Kafilenin etrafını saran Bedevîler, 300.000 dirhem ve bir miktar elbise karşılığında hacılarınla anlaşınca kervana saldırıdan vazgeçerek kafilenin yoluna devam etmesine izin vermiştir.⁵⁴

Bedevîler'in hacılara yönelik başka bir saldırısı da 384/995 yıllarında vuku bulmuştur. Usayfir liderliğindeki bir Bedevî grup, hac kafilelerine saldırarak onların çölden geçişlerine izin vermemiştir. Usayfir'in hac kafilesini hedef almasının nedeni, Halife'nin onlara gönderdiği gümüş paranın değerinin düşük olmasındandır. Bu sebeple hac kafilesinin geçişine izin vermeyen Bedevî lider ile yapılan görüşmeler sonuç vermeyince Şam ve Yemen tarafından gelen hacılar geri dönmek zorunda kalmıştır. O yıl, sadece Mısır'dan yola çıkan kafileler hac yapabilmıştır.⁵⁵ Aynı kabile ile bir yıl sonra, hicrî 385 yılında, anlaşma yapılmış; Bedevî kabile, alacakları haraç karşılığında kafilelerin geçişine izin vermiştir.⁵⁶

İbnü'l-Cerrâh et-Tâî'nin başında bulunduğu Bedevîler, 389/998 yılında bir kez daha hac kafilesini hedef almıştır. Bu saldırı girişimi de anlaşmayla sonuçlanmış; hac kafilesi, Bedevîler'e 9.000 dinar vererek yoluna devam etmiştir.⁵⁷

Usayfir el-Muntafikî'nin başında bulunduğu Bedevî grup 394/1003 yılında, bir kez daha hac kafilesini hedef almıştır. Hacıları el-Batâniyye'de kuşatma altına alan Usayfir'in amacı, onları yakalayıp hapsedmekti. Hac kafilesinde yer alan Ebû'l-Hasan er-Reffâ ve Ebû Abdullah ed-Deccâî'nin sesi çok güzeldi ve etkileyici bir şekilde Kur'an okurlardı. Bu iki hacı, Usayfir'in yanına gelerek ona Kur'an okumuş; bunun üzerine Usayfir, hacıların yoluna gitmesine izin vermiştir. Usayfir'in bu iki hacıya, "Sizin yüzünüzden bir milyon dinarı bıraktım!" dediği rivayet edilmiştir.⁵⁸

52 Taberî, *Târîh*, 10/150.

53 Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/166; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/325.

54 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/337; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/433; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 26/485.

55 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/369; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27/17; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/464; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ'* (Riyad: Mektebet-ü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1425), 295.

56 Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 65.

57 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/15.

58 İbnü'l-Cevzî, 15/43; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/537.

İbnü'l-Cerrâh et-Tâî, 397/1006 yılında bir kez daha hac kafilesinin yolunu kesmiştir. Bu yıl hacılar, es-Sa'lebiyye'de kum fırtınasına yakalanmışlardı. Fırtınanın etkisiyle hava o kadar kararmıştı ki insanlar birbirini göremiyordu. Buna ilaveten o yıl hacılar, büyük bir su sıkıntısı ile de karşı karşıya kalmışlardı. Bütün bu felaketlere Bedevîler'in muhasarası da eklenince hac mevsimi sona ermiştir. Bu yüzden hacılar, bahsi geçen yılda, hac vazifelerini İfâ etmeden geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁵⁹

Irak'ın güneyindeki Benî Mezîd kabilesinin Abbâsîler'e olan düşmanlığı hacılara da yansımış; bu kabile, 543/1149 yılında hacılara saldırarak büyük bir katliama imza atmıştır.⁶⁰ Bu olaydan iki yıl sonra Za'b Kabilesi ve onlara katılan diğer Bedevî Araplar 14 Muharrem günü Mekke-Medine arasındaki "el-Garûbî" denilen yerde hacılara saldırdılar. Kafilenin başında hac emiri olarak bulunan Kaymaz el-Ercuvâni, henüz genç ve tecrübesiz biriydi. Kaymaz, hac ibadetini ifâ ettikten sonra Mekke'den ayrılmıştı. Medine yolunda, Bedevîler'in kendilerini beklediğini haber alınca "Medine'ye gitmesek iyi olur" dedi. Acemler onu, Sultan Sencer'e şikayet etmekle tehdit edince Kaymaz, "O halde Bedevîler'e bir miktar para verin de onların şerrinden kurtulalım" dedi. Hacılar bu teklifi de reddedince kafileyle birlikte el-Garûbî'ye doğru harekete geçti. Burası, iki dağ arasındaki dar bir geçitten sonra ulaşılabilen bir yerdirdi. Bu dar geçitte saldırıya geçen Bedevîler, hacılarla savaşmaya başlamış, onlarla baş edemeyeceğini anlayan Kaymaz, kendisi için emân alınca Bedevîler, hacıları mağlup edip mallarına el koymuştur. Saldırıdan kaçmayı başaranlar ise çölde helak olmuşlar; bu saldırıda, az sayıdaki hacıdan başka kurtulan olmamıştır.⁶¹

Battân kabilesi 626/1229 yılında hacılara saldırmış ve kafileyi hac güzergâhından çıkararak onlardan para istemiştir. Nihayetinde onlarla 12 bin dinar karşılığında anlaşma yapılmış, bu parayı da hac emiri Şemseddin Aslan kendi cebinden ödemiştir. Bu hâdise Bağdat'ta ulaşınca Halife, beş bin askerden oluşan birliği hacıların yolunu kesen eşkıyaları cezalandırmakla görevlendirmiştir. Askerî birlik, hacdan dönen kafilenin yolunu kesmeye hazırlanan eşkıyalarla çarpışmış; bunlardan bir kısmı öldürülmüş, diğerleri ise kaçmıştır.⁶²

Şemseddin Kıran'ın hac emirliğinde yola çıkan Irak kafilesi 631/1234 yılında, konaklama yerlerinden birinde Bedevîler'in kafileye saldıracağını haber almış; bunun üzerine kafiledeki âlimlerle istişare edilmiş, âlimlerin geri dönme yönünde görüş belirtmesi üzerine kafile dönüşü geçmiştir. Ancak kafileyi takip eden Bedevî grup, onlara yetişerek mallarını gasp etmiş; bazılarını da rehine olarak yakalamışlardır. Saldırgan Bedevîler, Bağdat'ta tutuklu bulunan arkadaşlarının serbest bırakılması karşılığında rehineleri serbest bırakacaklarını söylemişler; ancak teklifleri kabul edilmeyince ellerindeki rehineleri öldürmüşlerdir. Baskından kurtulan diğer hacılar ise, yeniden saldırıya maruz kalma tehlikesine karşı Bağdat'a dönerken yanlarındaki malları yakmışlardır.⁶³

59 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/556.

60 Turay, "Horasan Hac Kervanları", 303.

61 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 9/175; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Kâhire: Dârü Hicr, 2003), 16/355.

62 Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", 65-66.

63 Fahd, 66.

Arap kabilelerinin hac kervanlarına saldırılarının temel sebebi bu kervanları bir geçim kaynağı olarak görmeleridir. İktidarların güçlü olduğu dönemlerde bu kabilelere yüklü miktarda ödenek ayrılıyor, bu ödenek karşılığında onlar da hac kabilelerinin güvenliğini sağlıyordu. Ekonomik şartların kötüleşmesiyle birlikte Bedevîler'e ödenen miktarda ciddi düşüş yaşanmıştır. Dolayısıyla bu kabileler, kendi topraklarından geçen hac kabilelerine saldırıp onları yağmalamayı bu ödeneğin düşüşüne bağlamış olmalıydılar.

2.2. Karmatîler'in Hac Kafilerine Saldırıları

Karmatîler, 10. yüzyılın başlarından itibaren Abbâsî topraklarında etkin olmaya başlamışlar; varlıklarını, 12. yüzyıla kadar da sürdürmüşlerdir. Bu hareket, özellikle Bedevî kabileler üzerinde etkili olmuştur. İnsanlara, eşit hak ve yaşam vaad eden Karmatî liderler Suriye, Irak, Bahreyn, Yemen ve Horasan gibi Abbâsî topraklarının geniş bir kesiminde taraftar bulmuşlardır. Abbâsî halifesi Mu'temid devrinde Bedevîler'in çoğunlukta olduğu gruplar tarafından başlatılan hareketin faaliyetleri Mu'tazid, Müktefi ve Muktedir dönemlerinde Irak ve Suriye bölgelerini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Abbâsîler'in 883 yılına kadar Zenci isyanıyla ve bağımsızlığını elde etmek isteyen gruplarla uğraşması, Karmatî oluşumunu geç fark etmelerine sebep olmuştur. Zenci isyanında Güney Irak'daki hâkimiyeti kaybeden Abbasiler, ancak 892 yılında Kûfe'den gelen kötü haberler sayesinde Karmatîler'in farkına varabilmiştir.⁶⁴

Abbâsî yönetimine karşı ortaya çıkmış siyasî bir hareket görüntüsü vermesine rağmen bu hareketin arka planında dinî ve ekonomik nedenler de bulmak mümkündür. Yaklaşık iki asır boyunca Abbâsî yönetimini tehdit eden bu asi gruptan hac kafileri de fazlasıyla etkilenmiştir. Gulât-ı Şiâ'dan kabul edilen Karmatîler, muhataplarına karşı her türlü terör eylemini kendilerine meşru görmüşler; bu meşruiyetten hac kafileri de nasibini almıştır. Özellikle Irak hac kafileri uzun yıllar Karmatîler'in saldırısı nedeniyle yağmalanmış ve çok sayıda hacı bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir.

Abbâsî Devleti'nin siyasî nüfuzunu kaybetmeye başladığı yıllarda baş gösteren Karmatîler, beş farklı bölgede ortaya çıkmıştır: Suriye, Irak, Bahreyn, Yemen ve Horasan bölgelerinde farklı zamanlarda etkinliğini gösteren bu asi grup hac yollarının güvenliğini tehdit eden en tehlikeli unsur olarak kabul edilebilir.

2.2.1. Irak Karmatîleri'nin Hac Kafilerine Saldırıları

Irak Karmatîleri'ni 10. yüzyılın başlarında Sevâd bölgesinde ortaya çıkmış, Irak ve Suriye'de geniş bir halk kitlesinden destek bulmuştur. Karmatîler'in 900-902 yılları arasında Irak'taki kanlı ayaklanmaları Halife Mu'tazid-Billâh (892-902) tarafından bastırılmıştır.⁶⁵ O, Zikreveyh b. Mikreveyh isyanı hariç, Irak'taki tüm Karmatî isyanlarını sona erdirmeyi başarmıştır.⁶⁶ Hamdân b. Karmât'tan sonra Kûfe'deki Karmatî hareketinin başına getirilen Zikreveyh b. Mikreveyh liderliğindeki Karmatîler, Abbâsî halifesi Müktefi-Billâh (902-

64 Avcu, "Karmatîler", 209-27; Ötenkaya, "Karmatî Heterodoksluğu", 629-35.

65 Saim Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde (279-295/892-908) Abbâsîler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2006), 243-44; Hanoğlan Hacıyev ve Reşat Ahmet Ağaoğlu, "Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy 2 (2021): 185.

66 Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde Abbâsîler*, 244-45.

908) döneminde Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirmeyi başarmış ve yeniden Kûfe'de etkili olmaya başlamışlardı. Terör hedeflerine hac kabilelerini de eklemekten geri durmayan örgüt, hacıların Kûfe ile Basra arasındaki konaklama yerlerine baskınlar düzenleyerek çok sayıda Müslümanın kanını akıtmıştır.⁶⁷

Zikreveyh b. Mikreveyh liderliğindeki Irak Karmatîler'i 294/906 yılında el-Mesniyye Nehri'nden ayrılarak hacıların yolunu kesmek üzere harekete geçti. Hacıların güzergâhında bulunan "es-Selmân"⁶⁸ mevkiine gelerek hac kafilesinin gelişini beklemeye başladı. İlk hac kafilesi 28 Ekim 906'da "Vâkısa"⁶⁹ denilen yere gelerek burada konakladı. Vâkısa halkı, Karmatîler'in yakınlarda olduğunu ve kendilerine saldırmak için hazırlık yaptığını haber verince hac kafilesi buradan ayrıldı. Karmatîler, Vâkısa'ya geldiklerinde hac kafilesini burada göremeyince oranın halkından şüphelendiler. Halktan bazılarını sorguya çeken Zikreveyh, hac kafilesinin ayrıldığını öğrenince şüphelendikleri tüccarları öldürüp taşıdıkları yemleri yaktı. Korkuya kapılan Vâkısa halkı, kalelerine ve evlerine sığındı. Şehri, günlerce kuşatma altında tutan Zikreveyh daha sonra sonuç almadan buradan ayrılarak Zübâle⁷⁰ tarafına doğru hareket etmiştir.⁷¹

Karmatî lideri Zikreveyh, Mekke'ye giderken elinden kaçırdığı hac kafilesine, dönüş yolunda saldırmaya karar verdi. Irak hacıları, Mekke'de hac ibadetlerini tamamlamış memleketlerine doğru dönüşe geçmişlerdi. Zikreveyh, şeytan geçidi denen yerde hac kafilesine saldırarak onlarla çatışmaya başladı. Ancak hac kafilesi kalabalıktı ve muhtemelen Karmatîler'in saldırısına karşı hazırlık yapmışlardı. Bu sebeple Karmatîler istedikleri sonucu alamayınca Zikreveyh, "İçinizde Sultan'ın temsilcisi (Hac Emiri) var mı?" diye sordu. Kafilenin liderleri, "Hayır, aramızda böyle biri yok!" deyince Zikreveyh, "O zaman benim sizinle bir işim yok, gidebilirsiniz!" karşılığını verdi. Bu söz üzerine hac kafilesi yoluna devam etti. Ancak Zikreveyh'in amacı kafileyi gâfil avlamak, hazırlıksız yakalamaktı. Yollarına devam etmekte olan kafileye ani bir baskın vererek erkek hacıları kılıçtan geçirmiş, çocuk ve yaşlılara da eziyet etmiştir. Kadınlar arasında beğendiklerini esir almışlar kalanları ise öldürmüşlerdi. Hacıların değerli mallarını ve eşyalarını da yağmalamışlardı. Karmatîler'in saldırısından çok az sayıda Müslüman canını kurtarabilmiştir.⁷² Bu saldırıdan kurtulan hacılar, arkadan gelen diğer hac kabilelerini uyarmak için Mekke'ye doğru hareket etti. Bunlar, Karmatîler'in kendilerine yaptıklarını anlattılar ve Abbâsî ordusu gelinceye kadar Feyd ve Medine'ye dönmeleri uyarısında bulundular. Ancak hacı kafilesi bu uyarıyı dikkate almayarak yollarına devam etti.⁷³

67 Michael Jan de Goeje, *el-Karâmiya: Neş'etuhum, devletuhum ve alâkâtuhum bi'l-Fâtimiyyîn*, çev. Hüseyinî Zîne (Beirut: Dâru İbn Haldûn, 1978), 50-56; Hacıyev ve Ağaoğlu, "Bahreyn Karmatîleri", 185.

68 es-Selmân: Irak ile Tihame'yi birbirine bağlayan yolda bulunan bir suyun adı. Ebû Abdullâh Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'* (Beirut: Dâru Şâdir, 1995), 3/239.

69 Vâkısa: Irak ile Mekke'yi birbirine bağlayan yol üzerinde bulunan bir yerdir. el-Ĥamevî, 5/353-54.

70 Zübâle: Kûfe'den Mekke'ye doğru giderken yol üzerinde bulunan bir köy. el-Ĥamevî, 3/129.

71 Sâbit b. Sinân es-Sâbî, *Târîhu aĥbârî'l-Karâmiya*, 3. bs (b.y.: Dâru Hasan, 1982), 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/555; Abdullah Ekinci, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi", *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy 4 (2002): 101.

72 es-Sâbî, *Târîhu Karâmiya*, 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/655-56; Ekinci, "Abbasi-Karmati Mücadelesi", 101-2.

73 es-Sâbî, *Târîhu Karâmiya*, 31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/656.

Şeytan geçidinde hacıları katlederek mallarını talan eden Karmatîler, buradan ayrıldıktan sonra Vâkîsa, Sa'lebiyye ve Akabe'ye doğru yönelerek bu güzergâhta rastladıkları kuyu ve göletleri taş ve kum ile doldurarak kullanılmaz hale getirdiler. Daha sonra da Mekke yolundaki "el-Hebîr" mevkiinde dönüş yolundaki diğer hac kafilesini beklemeye başladılar. Bir süre sonra bekledikleri hac kafilesi gelince onlarla da çatışmaya başladılar. Üç gün boyunca süren çatışma sonunda su ve gıda sıkıntısı yaşayan hacılar Zikreveyh'e teslim olmak zorun kaldı. Bu gruba da acımasız davranan Karmatîler, hacıların tamamını katlettiler. Ölü sayısının yirmi bin civarında olduğu hatta bu ölümlerin cesetlerinden bir tepe oluştuğu nakledilmiştir. Karmatî kadınlarının ise, yerde yatan insanları kontrol ederek henüz canını teslim etmeyen yaralıları veya ölü taklidi yapanları katlettikleri bildirilmiştir. Yine de, Karmatî askerlerinin dikkatsizliğinden yararlanan ve ölü taklidi yapan az sayıdaki hacı bu katliamdan kurtulmayı başarmıştır. Karmatîler, öldürdükleri hacıların toplam iki milyon dinar değerinde malına da el koymuşlardı.⁷⁴

Karmatîler'in hac kabilelerine karşı saldırı ve yağmaları aktarılırken, muhtemelen abartıya kaçan ifadeler kullanılmıştır. Aşırı bir Şîi grup olarak kabul edilen Karmatîler'e olan düşmanlığın boyutunu artırmak amacıyla yukarıdaki saldırıda verilen rakamların ve katliamın boyutunun mübalağa yapılarak aktarıldığı söylenebilir.

İkinci kafileyi de yağmalayıp katlettikten sonra Zikreveyh, hac kafilesiyle Mekke'ye gelen Halife'nin askerlerini beklemeye başladı. Muhtemelen güvenlik tehlikesi nedeniyle hac kabileleri peyderpey yola çıkıyordu. İlk iki hac kafilesinin Karmatîler'in saldırısına uğradığını haber alan askerler bir grup tüccarla birlikte Feyd şehrinde, Halife'nin göndereceği destek birliğini beklemeye başladılar. Destek birliğinin haberini alan Zikreveyh, onlardan önce Feyd şehrine ulaşmak için harekete geçti. Şehirdeki iki kaleye sığınarak korunmaya çalışan tüccarları ve askerleri kuşatma altına alan Karmatîler, onları teslim olmaya çağırdı; aksi halde öldürülecekleri tehdidinde bulundu. Ancak kaledekiler, Zikreveyh'in tehdidine boyun eğmediler. Birkaç gün süren kuşatmanın ardından bir sonuç alamayan Karmatîler, kuşatmayı kaldırarak bölgeyi terk ettiler.⁷⁵

İki hac kafilesinin arka arkaya Karmatîler tarafından saldırıya uğraması ve çok sayıda hacının hayatını kaybetmesi, mallarının yağmalanması Abbâsî halifesini ve halkı derinden üzmüştür. Halife Müktefi-Billâh (902-908), Rebiülevvel ayında Vâsîf b. Suvartekin komutasındaki askerî birliği Karmatîler'in üzerine gönderdi. Halife'nin birlikleriyle Karmatîler, Rebiülevvel ayının sekizinde Ciffân'a giden yolda karşı karşıya geldiler. İki gün boyunca devam eden şiddetli çatışmalar neticesinde çok sayıda Karmatî mensubu öldürüldü. Askerlerinin birçoğunu kaybeden Zikreveyh kaçmaya hazırlanırken Halife'nin birkaç askeri tarafından ağır bir şekilde yaralandı ve askerlerinin bir kısmıyla birlikte esir edildi. Kaçmayı başaran az sayıdaki Karmatî mensubu Şam tarafına yöneldi ise de Hüseyin b. Hamdân tarafından burada yakalanarak öldürüldü. Zikreveyh de yakalandıktan beş gün sonra ölmüş (294/907) ve cesedi Bağdat'ta sergilenmiştir. Daha sonra başı kesilerek Horasan bölgesine gönderilmiştir. Hacılar, önümüzdeki yıl hacca gitmekten çekinmesinler

74 es-Sâbî, *Târîhu Karâmiya*, 32-33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/556.

75 es-Sâbî, *Târîhu Karâmiya*, 33; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/656-57.

diye onun kesik başının Horasan'a gönderildiği ifade edilmiştir.⁷⁶

2.2.2. Bahreyn Karmatîleri'nin Hac Kafilelerine Saldırıları

Hac kafilelerini tehdit eden diğer Karmatî grubu, 9. asrın sonlarında Bahreyn'i ele geçirerek burada hâkimiyetini ilan eden Ebû Saîd el-Cennâbî (ö. 301/913-14)⁷⁷ liderliğindeki gruptur. İsmâilî fırkanın en önemli temsilcilerinden sayılan Ebû Saîd, bölgenin en etkili ailelerinden olan Hasan b. Senbar'ın kızıyla evlenerek kısa zamanda hem Bedevîler'in hem de İranlılar'ın desteğini arkasına almış ve bölgede önemli bir güç hâline gelmişti. On yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede Bahreyn'in çoğunu ve Doğu Arabistan'ın kıyısındaki Katif'i kontrol etmeyi başaran Ebû Saîd, 286/899 yılına gelindiğinde Abbâsî yönetiminin iyice dikkatini çekmiştir.⁷⁸ Ebû Saîd liderliğindeki Karmatîler, üzerine gönderilen orduları gerilla savaşıyla yıpratarak etkisiz hâle getiriyordu. Bağdat Yönetimi, 287/900 yılında Abbas b. Amr el-Ganevî'yi (ö. 305/917-18) Karmatîler üzerine göndermiş ancak Ebû Saîd, bu ordunun tamamını kılıçtan geçirmiştir.⁷⁹

Ebû Saîd el-Cennâbî, 301/913 yılında Sicilyalı bir hizmetçisi tarafından öldürülünce⁸⁰ liderliği, oğlu Ebû Tâhir el-Cennâbî ele geçirmiştir. Onun yönetimindeki Karmatîler, tarihe geçen önemli olayların faili olmuşlardır.⁸¹ Ebû Tâhir'in de ilk hedefi, yanlarında bol miktarda mal ve eşya taşıyan hac kafileleri olmuştur. Bu amaçla, 302/914 yılında Mekke'den dönmekte olan hac kafilesine saldıran Karmatîler, hacıların değerli eşyalarını yağmalamış, kafiledeki çok sayıda kadın ve çocuğu da esir almışlardır.⁸²

Karmatî lideri Ebû Tâhir, 311/924 yılında 1.700 adamı ile Basra'ya girerek şehri talan etmiştir. Abbâsî Veziri İbnü'l-Furât, onların üzerine asker göndermiş ancak bu askerler çölde imha edilmiştir. Karmatîler'le mücadelede başarısız olan İbnü'l-Furât vezirlik görevinden azledilmiştir.⁸³ Bu olaydan bir yıl sonra (312/925) Ebû Tâhir önderliğindeki Bahreyn Karmatîleri, bir kez daha hac kafilesini hedef almıştır. Mekke'den dönmekte olan hac kafilesine "Hebîr" denilen yerde pusu kurarak kafilenin gelmesini beklemeye başlamıştır. Bağdat ve civar beldelerin hacıların yer aldığı kafilede bol miktarda mal ve değerli eşya yer alıyordu. Ebû Tâhir, bu kafilenin yolunu keserek onu yağmaladı. Karmatîler'in, ilk hac kafilesini yağmaladığını "Feyd" denilen yerde haber alan ikinci kafiye, bu haber üzerine burada kalmaya karar verdi. Ancak bir süre sonra gıda malzemeleri tükenince yollarına devam etmek zorunda kaldılar.⁸⁴

76 es-Sâbî, *Târîhu Qarâmița*, 34-35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/657.

77 Taberî, *Târîh*, 10/71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/504; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 21/27; Ebû Hafs Zeynüddîn İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996), 1/236; Salâhuddîn Halil es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Dâru İhya'i-Turâs el-Arabî, 2000), 11/364.

78 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/505; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 14/683; İbn Haldûn, *Târîh*, 1408, 3/437; Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, 247; Mehmet Azimli, *X. yy'a Kadar Şii Karakterli Hareketler* (İstanbul: Öykü Yayınları, 2006), 91.

79 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 16/246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/509-510.

80 es-Sâbî, *Târîhu Qarâmița*, 35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/630.

81 Azimli, *Şii Karakterli Hareketler*, 92.

82 İhsan Arslan, *Muktedir Billah Döneminde Abbasiler* (İstanbul: Metamorfoz Yayınları, 2014), 209.

83 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/685-86; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 23/350; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/5.

84 es-Sâbî, *Târîhu Qarâmița*, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/689-90; Abdullah Ekinci, "IX-XI.

İkinci kafilende bulunan Ebü'l-Heycâ b. Hamdân hacılara, Vâdi'l-Kurra'ya dönmelerini tavsiye ettiyse de yollarının uzayacağı gerekçesiyle bu tavsiyeyi dikkate almadılar. Kûfe yolunu takip ederek Bağdat'a dönen hacılar, yolda Karmatîler'in tuzağına düştü. Karmatîler kafileye saldırarak değerli malları ve hayvanları ganimet olarak almış, kafilenin erkeklerini, kadınlarını ve çocuklarını da esir ederek Hecer'e doğru yola çıkmıştır. Ebû Tâhir, esir ettiği hacıları dönüş yolundaki çölde, aç ve susuz bırakarak onlardan bir kısmının ölümüne yol açmıştır. Karmatî liderinin o sıralarda 17 yaşında bir genç olduğu rivayet edilmiştir.⁸⁵

Ebû Tâhir, hac kafilisine düzenlediği baskından sonra Kûfe'ye girmiş ve aralarında Heycâ b. Hamdân'ın da bulunduğu hacıları burada serbest bırakmıştır. Akabinde, Halife Muktedir-Billâh'a (908-932) haber göndererek Basra ve Ahvaz'ı kendisine vermesini istemiştir. Ancak Halife, Karmatî liderinin bu isteğini geri çevirmiştir. Talebi reddedilen Ebû Tâhir, muhtemelen kendisine başka hedefler belirlemek için Hecer'e dönmüştür.⁸⁶

Ebû Tâhir, 313/925 yılında bir defa daha hacıların yolunu kesmiştir. Halife'nin askerleriyle Karmatîler "Zübâle" denen yerde karşı karşıya gelmiş, burada yapılan çarpışmada askerler Karmatîler'e yenilerek geri dönmüşlerdir. Askerlerin dönüşünden sonra hacılara geçiş vergisi koyan Karmatîler, bu şartla onların Mekke'ye gitmelerine izin vermişlerdir.⁸⁷

Hac kabilelerinin korkulu rüyası olan Ebû Tâhir liderliğindeki Karmatîler, 314/927 yılında, muhtemelen hac yapmak amacıyla mensuplarıyla beraber Mekke'ye doğru yola çıkmış; ancak Mekke halkı onun kötü şöhretini bildiği için endişeye kapılmıştır. Bu sebeple Mekke'liler, ailelerini ve değerli mallarını yanlarına alarak Taif ve çevredeki beldelere gitmişlerdir.⁸⁸

Karmatîler'in hacılara yönelik saldırıları arasında en çok ses getireni 317/930 yılında meydana gelen saldırı olmuştur. Mansur ed-Deylemî liderliğindeki hac kafilisi, bahsi geçen yılda Halife'nin emriyle Bağdat'tan Mekke'ye doğru hareket etmiş; kabile, uzun yolculuğunu sorunsuz bir şekilde tamamlayarak Mekke'ye ulaşmıştı. Ancak Ebû Tâhir liderliğindeki Karmatî mensupları hac kabilelerinin ardından "Terviye Günü"⁸⁹ Mekke'ye girerek hacılara saldırmış, çok sayıda hacıyı kılıçtan geçirmiştir. Hacıların Arafat'a çıkışlarından kısa süre önce gerçekleşen saldırıda bazı hacıların malları da yağmalanmıştır. Hacılardan bazıları Ebû Tâhir'in katliamından kaçmak için Mescid-i Harâm'a sığınmış, ancak onlar da öldürülmekten kurtulamamışlardır. Katlettiği hacıların bir kısmını da zemzem kuyusuna atan Karmatî lideri, bir süre bu suyun kullanılmaz hale gelmesine yol açmıştır. Bu arada Karmatîler'den biri Kâbe'nin oluğunu sökmek için üzerine tırmanmış, ancak adam oluğu sökerken yere düşerek ölmüştür. Kâbe'nin örtüsünü de parçalayarak mensupları arasında

Yüzyıllarda Karmatilerin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Faaliyetleri" (Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 162-63.

85 es-Sâbî, *Târîhu Karâmîta*, 37; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/239; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/690.

86 es-Sâbî, *Târîhu Karâmîta*, 44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/697.

87 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/702.

88 İbnü'l-Esîr, 6/709; İkinci, "Karmatilerin Faaliyetleri", 164.

89 Terviye Günü: Haccın rükünlerinden, Arafat vakfesine çıkışın başlangıç vakti olan zilhicce ayının sekizinci günü. Bkz. Salim Öğüt, "Terviye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, 40/520-21.

paylaştırmıştır. Mekke halkının evlerini de talan eden Karmatîler, evlerden aldıkları değerli eşyaları aralarında pay etmişlerdir. Bununla da yetinmeyen Ebû Tâhir, Hacerülesved'i yerinden sökerek hâkimiyetleri altındaki Hecer'e götürmüştür.⁹⁰

Baskın sırasında Ebû Tâhir'in, "Allah'a yemin olsun ki, biz yaratır ve yok ederiz" dediği aktarılmıştır.⁹¹ Kaynaklarda, buna benzer başka rivayetler de bulmak mümkündür. Hac ibadetlerini icra etmeye gelen masum insanlara yönelik yapılan bu katliamın savunulacak bir tarafı yoktur. Ancak katliamın boyutunu artırmak amacıyla bazı rivayetlerde abartıya kaçıldığını da söylemek mümkündür.

Karmatîler'in hac mevsiminde Mekke'ye saldırıp binlerce hacıyı katletmesi tüm İslâm beldelerinde olduğu gibi Fâtımî dünyasında da tepkilere neden olmuştur. İfrîkiye Fâtımî Halifesi Ubeydullah el-Mehdî (909-934), Ebû Tâhir'in Mekke'de yaptığı katliamı ve Hacerülesved'e saygısızlığını işitince, "Gece ve gündüzlerin silemeyeceği kara bir leke ile ismini tarihe yazdırdın!" diyerek onu kınamış ve "Yapmış olduğun bu azgınlıktan dolayı devletimizin, davamızın ve mensuplarımızın küfür, zındıklık ve inkâr sıfatlarıyla anılmalarına sebep oldun. Şayet Mekke halkından gasp ettiğin malları geri vermez, Kâbe örtüsünü ve Hacerülesved'i iade etmezsen bil ki, karşı koyamayacağın bir orduyu üzerine yollarım. Yine bil ki, dünya ve ahirette şeytandan uzak durduğum gibi senden ve yaptıklarında da uzağım; yapmış olduğun bu kötü işlerden Allah'a sığınırım. Şayet emrettiğim işleri yapmazsan seninle aramızda kılıçtan başka bir şey olmayacaktır ey Allah'ın ve tüm insanların düşmanı!"⁹² diyerek Ebû Tâhir'i tehdit etmiştir.

İbnü'l-Esîr, Fâtımî Halifesi'nin mektubunu aldıktan sonra Ebû Tâhir'in Hacerülesved'i iade ettiğini ve Mekke halkından gasp ettiği malları da gönderdiğini aktarmıştır. Ancak bunu destekleyen başka bir rivayetin olmaması bu haberi şüpheli kılmaktadır. Diğer kaynaklar bu haberin aksine, bu olaydan 22 yıl sonra Hacerülesved'in iade edildiğini (339/951) aktarmıştır. Ubeydullah el-Mehdî ise 322/934 yılında vefat etmiştir. Aynı şekilde Ebû Tâhir de 332/943 yılında vefat ettiğine göre yukarıdaki rivayetin doğru olması mümkün görünmemektedir.

Abbâsî halifesinin Hâcib'i Muhammed b. Yâkut, 322/933-934 yılında Karmatî lideri Ebû Tâhir'e bir mektup yazarak onu, Halife'ye itaate davet etmiş; bu itaatine karşılık elindeki toprakların kendisine bırakılacağını ve istediği bir eyaletin başına vali tayin edileceğini bildirmiştir. Bunların yanında, Hecer'de Halife adına hutbe okutması karşılığında kendisine Basra'dan gıda malzemeleri gönderileceği vaadinde de bulunmuştur. Bütün bu vaatlerin karşılığında Ebû Tâhir'den, hac kabilelerine saldırmaktan vazgeçmesi ve Hacerülesved'i Mekke'ye götürmesi istenmiştir. Ebû Tâhir, hacılara saldırmamayı kabul etmiş ancak Hacerülesved'i iade etmeyeceğini söylemiştir. Aralarındaki anlaşma gereği Karmatîler, bir süre hac kabilelerini rahat bırakmış ve insanlar güvenli bir şekilde hac ibadetlerini yerine getirmişlerdir.⁹³

90 es-Sâbî, *Târîhu Qarâmiya*, 53; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/742; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 23/380.

91 Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 278.

92 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 6/742; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 15/225.

93 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/29.

İbnü'l-Esîr'in aktardığı bir rivayete göre Karmatîler'in hac kabilelerine saldırmama sözü sadece bir yıl sürmüştür. Bağdat'tan yola çıkan hac kafilesi 323/934 yılında 12 Zilkâde günü Kadisiye'de mola verdiği sırada Karmatîler'le karşılaşmış ve onlarla çatışmaya girmişlerdi. Kafilede yer alan Abbâsî askerleri de hacılara yardım etmesine rağmen, Karmatîler'e üstünlük kuramamışlar ve şehre sığınmak zorunda kalmışlardır. Bu sırada Kûfe'deki Şiîler, Kadisiye'ye sığınan hacılara dokunmaması için Ebû Tâhir'e ricada bulunmuşlar; bu rica üzerine Ebû Tâhir, geri dönmeleri şartıyla hacılara saldırmayacağını söylemiştir. Bu anlaşma gereği Bağdat tarafından yola çıkan kafile hac yapmadan geri dönmek zorunda kalmıştır.⁹⁴

Karmatîler'in hacılara düzenlediği son saldırının ardından örgüt üyeleri arasında birtakım anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Örgüt içinde yaşanan bu çekişmenin boyutu zaman zaman birbirlerini öldürme noktasına kadar gitmiştir. 326/937-38 yılına gelindiğinde iyice ayyuka çıkan çatışma ortamı nedeniyle Ebû Tâhir'in koltuğu da tehlikeye girmişti. Ebû Tâhir, 332/943 yılında geçirmiş olduğu çiçek hastalığından kurtulamayarak vefat edince hac kabileleri bir süreliğine emniyete kavuşmuştur.⁹⁵

Ebû Tâhir'in ölümünün ardından eski gücünü yakalayamayan Bahreyn Karmatîler'i, 339/951 yılında Hacerülesved'i Mekke'ye getirmeye karar vermiştir. Kaynakların bildirdiğine göre Abbâsî Devleti'nde Emîrül-Ümerâ olarak tayin edilen Türk komutan Beckem (ö. 329/941) Karmatîler'e, Hacerülesved'i getirmeleri karşılığında elli bin dinar para teklif etmiş; ancak, onlar bu teklifi kabul etmemişlerdi.⁹⁶ Bu tekliften yıllar sonra (339/951) her ne olursa Karmatîler, herhangi bir karşılık talep etmeden Hacerülesved'i iade etmişlerdir. Karmatîler, kutsal taşı önce Kûfe'ye getirerek buradaki bir camide sergilemişler daha sonra da onu Mekke'ye götürmüşlerdir.⁹⁷ Böylece tam 22 yıl (H. 317-339) Hecer'de tutulan Hacerülesved, bunca yıldan sonra ancak Mekke'ye getirilmiştir. Bu karşılıksız iadenin arkasında Fâtîmî halifelerinin ısrarının etkili olduğu söylenebilir ancak, kutsal taşın önce Kûfe'ye getirilerek bir süre burada sergilenmesi bu işin arkasında başka aktörlerin olabileceğini akla getirmektedir. Kanaatimizce bu işin arkasında Kûfe'deki Şiîler yer almış onlar, Karmatîler'i ikna ederek Hacerülesved'in Mekke'ye getirilmesini sağlamışlardır.

2.3. Hafâce Kabilesinin Hac Kabilelerine Saldırıları

Abbâsî Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik duruma göre farklı yerlerde konumlanan Hafâce Kabilesi, 10. yüzyılda Karmatîler'in çıkardıkları karışıklıklar üzerine kuzeye yerleştiler. Abbâsî Halifesi Tâi-Lillâh, Kûfe'nin idaresini 374/984-85 yılında, Emîr Ebû Tarîf Ulyân b. Sümâl el-Hafâce'ye tevdi etti. Bu görev, Hafâcîler'in aldığı ilk emirlikti. Bazı Hafâcî gruplar aynı dönemde Rahbe, Halep ve Humus'ta faaliyette bulundular. Genel olarak asi bir karaktere sahip olan kabile mensupları soygun ve yağmalama olaylarına

94 es-Sâbî, *Târîhu Qarâmiya*, 54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/43.

95 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/131.

96 Taberî, *Târîh*, 11/371; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/190; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 23/381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/204.

97 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/190; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/204; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 278.

kariştikları için sürekli yer değiştirdiler.⁹⁸

Ebû Filayka el-Kavmî'nin başında bulunduğu bir grup Hafâcî, 1.700 adamıyla birlikte 402/1012 yılında Vâkisa'ya gelerek el-Bermekî ve er-Reyyân kuyularının suyunu çekip içlerini Ebû Cehîl karpuzu ile doldurdular. Bu arada hac ibadetini tamamlayarak Mekke'den ayrılan bir hacı grubu Akâbe'de mola vermişti. Hafâce kabilesi onlara yetişip su almalarına engel oldu. Su karşılığında hacılardan 50.000 dinar para isteyen Hafâcîler, istekleri kabul edilmeyince hacılara saldırdılar. Hacıların birçoğu öldürüldü ve malları yağmalandı. İçlerinden çok az bir kısmı canlarını kurtarabildi. Olay, Bağdat'ta bulunan Fahu'l-Mülk'e ulaşınca vezir, hemen bölgeye asker sevk etti. Ebû'l-Hasan Ali b. Mezîd'in komutasındaki askerler Hafâcîler'in izini takip ederek onlara, Basra'ya yakın bir yerde ulaştı. Burada çıkan çatışmada hacılara saldıran grubun bir kısmı öldürüldü, birçoğu da esir alındı. Gasp edilen mallar da geri alındı.⁹⁹

Hafâcîler, 485/1092 yılında Bağdat-Kûfe yolunu kullanarak memleketlerine dönmekte olan hac kafilesine bir kez daha saldırdılar. Sultan Melikşâh'ın ölümünü de fırsat bilen Hafâcîler, çok sayıda hacıyı ve kafileye refakat eden askeri öldürdüler. Hacıların mallarını da yağmalayarak Kûfe'ye doğru hareket ettiler. Şehre baskın düzenleyerek halktan birçok insanı katlettiler. Kûfe halkı ise onları ok yağmuruna tutarak kendilerini savunmaya çalıştı. Şehri yağmaladıktan sonra buradan ayrılan Hafâcîler, yolda rastladıkları insanların mallarını da talan ettiler. Bu haber Bağdat'a ulaşınca üzerlerine asker sevk edildi. Hafâcîler, askerlerin geldiğini duyunca kaçmaya çalıştıysa da askerler onlara yetişerek birçoğunu öldürmüş, ellerindeki malları da almışlardır. Bu yenilgiden sonra Hafâcîler'in gücü iyice zayıflamış¹⁰⁰ ve bir daha hac kafilelerine saldıracak güce ulaşamamıştır.

Sonuç

Hac yollarındaki lojistik hizmetlerin yerine getirilmesi halifelerin en önemli vazifelerinden biridir. Bu anlamda Abbâsîler'in ilk asrı lojistik hizmetlerin icrası yönünden altın bir asır olarak görülmüştür. Dokuzuncu asrın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan siyasî istikrarsızlık ve ekonomik çöküntü hac kafilelerinin yolculuğuna da olumsuz yansımıştır.

Devlet otoritesinin güçlü olduğu yıllarda halifeler, hac kafilelerinin başında bizzat yer alır; yol güzergâhındaki Bedevîler başta olmak üzere tüm halka muazzam bir ihşanda bulunurdu. Zamanla bu ihşanların miktarında ciddi düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle, kolay lokma olarak görülen hac kafileleri isyancı gruplar ve Bedevîler tarafından hedef alınmıştır.

Ekonomik koşullardaki bozulmanın yanında, farklı siyasî ve dinî oluşumların ortaya çıkışı da hac kafilelerini etkileyen diğer bir unsurdur. Yaklaşık iki asır boyunca Abbâsî Devleti'ni uğraştıran Karmatîler, hacıların can ve mallarına kast ederek siyasî ve dinî farklılıklarını net bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Abbâsî Devleti'nin doğusunda ve batısında kurulan Şîî devletlerin hâkimiyetine girmesi de hac kafilelerini etkileyen diğer bir unsurdur. Her ne kadar bu durum bazı

98 Hüseyin Algül, "Benî Hafâce", içinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 70.

99 Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/211; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/90; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 7/586.

100 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 16/301; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 8/365; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 33/27.

yıllarda hacılara hizmet yönünde olumlu sonuçlar doğursa da Hicaz bölgesine hâkim olma mücadelesi genel olarak hac kabilelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Selçuklu Sultanları'nın da hac yollarına verdiği ehemmiyet bu saldırıları tamamen durdurmaya yetmemiştir.

Horasan-Bağdat-Mekke yol güzergâhının diğer yollara nazaran daha uzun ve meşakkatli olması bu güzergâhta seyreden kabilelerin yaşadıkları zorluğu artırmıştır. Aynı şekilde isyancı grupların ve Bedevî Arapların da genellikle bu hac güzergâhında yerleşik olması, onları saldırıya açık hâle getirmiştir. Bu kabilelerin çok az sayıda asker tarafından korunması da başka bir güvenlik zafiyetidir. Tüm bunların yanında Irak hacılarının sayıca ve mal bakımından diğer kabilelerden daha çok olması da isyancı grupların iştahını kabartmıştır.

Irak hac kabileleri yaklaşık üç asır boyunca (950-1250) saldırılara maruz kalmış; bu saldırılarda binlerce hacı katledilmiş, milyonlarca dinar paraları gasp edilmiştir. Bu süre zarfında Abbâsî Devleti onları yeterli derecede koruyacak güç ve iktidara sahip olamamıştır.

Kaynaklar

- Abidoğlu, İsa. *İslam'da Hac Olgusu*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.
- Acar, Abdurrahman. "Büyük Selçuklular Zamanında Hac ve Hac Emirliği". *Diyanet İlmi Dergi* 39, sy 1 (2003): 67-80.
- Algül, Hüseyin. "Benî Hafâce". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15:70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Arslan, İhsan. *Muktedir Billah Döneminde Abbasiler*. İstanbul: Metamorfoz Yayınları, 2014.
- Asîrî, Ahmed Ma'mûr el-. *Mûcizü't-Târîh el-İslâmî*. Riyad: y.y., 1996.
- Ataş, Hacı. *Hac Emirliği (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)*. Kayseri: Kimlik, 2021.
- Avcu, Ali. "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları". *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 10, sy 3 (2010): 199-246.
- Azimli, Mehmet. *X. yy'a Kadar Şii Karakterli Hareketler*. İstanbul: Öykü Yayınları, 2006.
- Bağdâdî, Abdülkâhir el-. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Çeviren Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-. *Târîhu Bağdâd*. 24 c. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1417.
- Bessâm, İbrâhim el-. *Hazânetü't-Tevârih en-Necdiyye*. 10 c. b.y.: y.y., 1419.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed el-. *el-Câmi'u's-Şahîh*. 9 c. Şam: Dâru Tavgu'n-Necât, 1422.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec el-. *el-Karâmîta*. Şam: el-Mektebü'l-İslâmî, 1965.
- Çam, Süleyman ve Muhammed Sefa Öngüç. "Mâtürîdilikte İmamet/Devlet Başkanlığı Anlayışı (Ebû'l-Yürs el-Pezdevi ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî Örneği)". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11, sy 2 (2020): 641-69.

Ekinci, Abdullah. "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmatî Mücadelesi". *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy 4 (2002): 83-106.

———. "IX-XI. Yüzyıllarda Karmatîlerin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Faaliyetleri". Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

———. "Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsmâîlî-Karmatî Hareketinin) Dönemin İslâm Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları". *Türk Tarih Kurumu Belleten* 69, sy 255 (2005): 499-516.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî. Mürûcü'z-zeheb. 4 c. Kum: Dâru'l-Hicre, 1409.

Erkal, Mehmet. "Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhî Meseleler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, sy 2001 (2001): 145-61.

Fahd, Bedri Muhammed. "Hacc Emirleri Tarihi". Çeviren Münir Atalar. *Diyanet İlmî Dergi* 33, sy 1 (1997): 37-72.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.

Gazzâlî, Muhammed el-. *Fedaihü'l-Bâtiniyye*. Kahire: Daru'l-Kavmiyye, 1964.

Goeje, Michael Jan de. *el-Karâmita: Neş'etuhum, devletuhum ve alâkâtuhum bi'l-Fâtimiyyîn*. Çeviren Hüseyin Zîne. Beyrut: Dâru İbn Haldûn, 1978.

Hacıyev, Hanoğlan, ve Reşat Ahmet Ağaoğlu. "Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, sy 2 (2021): 184-208.

Ḥamevî, Ebû Abdullâh Yâkût el-. *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'*. 7 c. Beyrut: Dâru Şâdır, 1995.

Ḥarbî, İbrâhîm b. İshâk el-. *Kitâbü'l-Menâsik ve Emâkinu Ṭuruki'l-Hac*. Riyad: Dâru'l-Yemâme, 1969.

Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24:510-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hugh, Kennedy. *Mekke'ye Yolculuğun Tarihi, Hac: İslâm'ın Kalbine Yolculuk*. Editör Ayşe Zeynep Alp-Alparslan Durmuş. Çeviren Ömer Mansur Çolakoğlu. İstanbul: EDAM Yayınları, 2012.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn. *Târîh-u İbn Haldûn*. 8 c. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed. *Vefayâtü'l-a'yân*. 7 c. Beyrut: Dâru Şâdır, 1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 c. Kâhire: Dâru Hicr, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 19 c. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târîh*. 10 c. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1997.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay. *Şezzerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. 11 c. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 c. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.

Kuraşî, Abdulkâdir el-. *el-Cevâhiru'l-Muḍîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. 2 c. Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâne, 1374.

Makrîzî, Abdilkâdir b. Muhammed el-. *ez-Zehebü'l-mesbûk fî zikrî men hacce mine'l-hulefâ'i ve'l-mülûk*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfe ed-Diniyye, 2000.

Mezâherî, Ali. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. Çeviren Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınları, 1972.

Müslim, el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. 5 c. Beyrut: Dâru İhya'i-Turâs el-Arabî, ts.

Nizamü'l-Mülk. *Siyasetname*. Çeviren Mehmet Taha Ayar. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Ötenkaya, Yusuf. "Sünni Politik Tarih Yazımında Karmatî İsmâîlîlerinin Heterodoksluğu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy 34 (2018): 619-47.

Sâbî, Sâbit b. Sinân es-. *Târîhu aḥbâri'l-Karâmiṭa*. 3. bs. b.y.: Dâru Hasan, 1982.

Safedî, Salâhuddîn Halîl es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 c. Beyrut: Dâru İhya'i-Turâs el-Arabî, 2000.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. 23 c. Şam: Dâru'r-risâle el-Âlemîyye, 1434.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhu'l-hulefâ'*. 1 c. Riyad: Mektebet-ü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1425.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân ve Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 c. Beyrut: Dâru'd-Turâs, 1387.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Tarihu'd-devleti'l-abbâsiyye*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 2009.

Turay, Esra Doğan. "Büyük Selçuklu Devleti ve Horasan Hac Kervanları". İçinde *İslâm Sonrası Türk Dünyasında Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları*, editör Berna Karagözoğlu, 264-323. İstanbul: Demavend Yayınları, 2022.

Tutar, Adem. "İslâm Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001): 75-86.

Yılmaz, Saim. *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde (279-295/892-908) Abbâsiler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 52 c. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1413.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-. *el-İber fî haberî men gaber*. 4 c. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, t.y.

Prof. Dr.
Mehmet GÜNEŞAfyon Kocatepe Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü Öğretim Üyesi,
mgunes@aku.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7611-0968>Yüksek Lisans öğrencisi
Gözde DEVEAfyon Kocatepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı,
gozdedeve.94@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9315-636X>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 10/04/2023 11/05/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1280611>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Merkez Hapishanesi (1870-1920)

Manisa Central Prison during the Last Periods of the Ottoman State (1870-1920)

Öz

Suçluların hapsedilmesini sistematik bir şekilde sokan hapishaneler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamış, Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ceza sistemi içerisinde yerini almıştır. Bilhassa Tanzimat'la birlikte kabul edilen yeni ceza kanunları ve daha sonra yayımlanan nizamnameler ile hapis cezası ve bu cezanın mekansal boyutunu oluşturan hapishaneler ön plana çıkmıştır. Ancak bu durum önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Hapishaneler hususunda en önemli sorunlardan birisi bina sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu ekonomik durum, çoğu zaman yeni hapishane binaları inşa edilmesine müsaade etmediği gibi, hapishane amacıyla kullanılan mevcut yapıların tamiratına da imkan sağlamamıştır. Mahpusların son derece izdihamlı mekanlarda yaşama zorunluluğu, sağlık ve güvenlik gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Manisa hapishanesi de bütün bu olumsuzlukları üzerinde bulundurması bakımından tipik bir örnek teşkil etmektedir.

* Bu çalışma, Mehmet Güneş danışmanlığında Gözde Deve tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2022 yılında tamamlanan Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Hapishanesi (1890-1918) isimli Yüksek Lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

ATIF: GÜNEŞ Mehmet, DEVE Gözde, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Manisa Merkez Hapishanesi (1870-1920)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (358-401)

CITE: GÜNEŞ Mehmet, DEVE Gözde, "Manisa Central Prison during the Last Periods of the Ottoman State (1870-1920)", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (358-401)

Bu çalışmada, ağırlıklı olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan muhtelif tasniflerdeki belgelerden istifade ederek, Aydın vilayetine bağlı Saruhan sancağı Manisa kazası hapishanesinin 1870-1920 yılları arasındaki vaziyeti incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda mezkur hapishanenin fiziki yapısı, tamirat ve inşası ve bunun için yapılan masraflar, mahkum ve tutuklular, hapishane görevlileri ve ücretleri ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Aydın vilayeti ve dahilindeki diğer bazı liva ve kaza hapishaneleri ile ilgili birkaç çalışma mevcut olmakla birlikte Manisa merkez hapishanesi ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmamış olup, bu çalışma ile bu konudaki eksikliğin giderilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hapishane, Manisa Hapishanesi, Mahkum, Mahpus, Tutuklu.

Abstract

The prisons that systematise the imprisonment of criminals started to spread starting from the second half of the 19th century and took part in the criminal system also in the Ottoman State as in the West. The prisons forming the penalty of imprisonment and the spatial dimension of this penalty came to the forefront particularly through new penal laws accepted with the Tanzimat and regulations published afterwards. However, this case brought along significant problems as well. One of the most significant problems considering the prisons appeared was the building problem. The economic condition that the state was in did not allow for establishing new prison buildings most of the time, and it also did not enable the repair of the existing buildings used as prisons. The obligation of prisoners to live in very crowded places led to some problems including health and security. During the last periods of the Ottoman State, Manisa prison was also a typical sample in terms of featuring all these disadvantages.

This study aimed to examine the prison conditions in the Manisa district of the Saruhan sanjak in Aydın province between 1870-1920 by mainly benefiting from the documents in various classifications in the Ottoman Archive of the Directorate of State Archives of the Presidency. In this context, the study attempted to give information about the physical structure of this prison, its repair and reconstruction, expenses made for this, prisoners and detainees, prison officers, and their wages. There have been a number of studies related to prisons of some other sanjaks and districts in Aydın province and its surround. No comprehensive study has been conducted related to Manisa central prison, and this study has aimed to meet the need in this issue.

Key Words: Prison, Manisa Prison, Prisoner, Captive, Detainee.

Giriş

Sözlükte “alıkoymak, engellemek” anlamına gelen “habs” kelimesi, bir hukuk terimi olarak sanık veya suçlunun yargı kararıyla belli bir mekanda cebren alıkonularak şahsi hürriyetinin kısıtlanması anlamını taşır.¹ Hapishane ise, “habs” kelimesinin mekan ismi

1 Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 54.

olan “mahbis” ile eş anlamlı olarak hapsedilen yer, tevkifhane anlamına gelmektedir.²

Hürriyeti bağlayıcı ceza olarak hapis, eski dönemlerin şehir devletlerine kadar gitmektedir. Bu dönemlerde hapis, süresi belirlenmiş bir cezanın infazı için değil, herhangi bir kurala bağlı olmaksızın, failin yargılanmasına veya infazına kadar alıkonulduğu bir ceza şekli olarak değerlendirilmiştir.³ İslamiyetin ilk devirlerinde ise hapishanenin, suçluların geçici olarak kapatıldığı yer olarak telakki edildiğine dair örnekler bulunmakla beraber⁴ İslam hukukunda hürriyeti bağlayıcı ceza olmadığından bunların cezaevi olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Osmanlı Devleti’nde de İslam hukukunun uygulanması sebebiyle, hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği bir yer anlamında hapishanelerden bahsedilemez. Ancak ta’zir cezası gerektiren suçlarda, padişah ve onun adına yetki sahibi olanlar bu türden bir cezayı belirleyebilmekteydi.⁵ Bununla birlikte Tanzimat Dönemi’nde kabul edilen 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunları, Osmanlı Devleti’nde hapis cezasının etkin bir cezalandırma yöntemi olarak görülüp ceza ve infaz hukukunda sağlam bir yer edinmesinde büyük rol oynamıştır.⁶ Osmanlı yargı sisteminin hapishanelerle tanışması büyük ölçüde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu’na dayanan 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu’nun çıkmasından sonra olmuştur.⁷ Bu kanun ile hürriyeti bağlayıcı ceza olarak kürek cezası, kalebentlik ve hapis cezaları kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde kriminal suçlar için yaygın olmayıp, XVIII. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan bir ceza türü olan kalebentlik,⁸ bazı ağır suçlar için devlet tarafından belirlenen kalelerin birinde ömür boyu veya bir süre için alıkonulma iken; hapis, daha hafif suçlar için devlet hapishanesinde, mahkumiyet süresince tutulma cezası olarak öngörülmüştür.⁹

İşlevsel açıdan daha çok sürgüne benzeyen ve yaşam alanı içinde yaşam alanından yoksun bırakmayı amaçlayan hapishanenin¹⁰ modern ceza sistemi içerisinde bir kurum olarak ortaya çıkışı, XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla geçiş dönemine rastlamaktadır. XIX. ve XX. yüzyıllarda da hapis, adeta bütün suç türleri için öngörülen bir ceza halini almıştır.¹¹

Suçluların hapsedilmesini sistematik bir şekle sokan hapishaneler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamış, Batı’da olduğu gibi Osmanlı

-
- 2 Ömer N. Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 3, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968, s. 14.
 - 3 Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 5.
 - 4 Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 217-218.
 - 5 T. Demirbaş, “a.g.m.”, s. 28-29.
 - 6 A. Bardakoğlu, “a.g.m.”, s. 63.
 - 7 Abdülaziz Bayındır, “Örneklerle Osmanlı’da Ceza Yargılaması”, *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 70.
 - 8 Neşe Erim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 1984, s. 81.
 - 9 T. Demirbaş, “a.g.m.”, s. 30.
 - 10 Şener Aksu, “Otorite-Yaşamalanı İlişkisinde Hapishanenin Yeri”, *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 65.
 - 11 Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti’ndeki Hapishaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 15.

Devleti'nde de cezalandırma sisteminde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Zindandan, mahbesten, hapishaneye geçiş şeklinde tezahür eden bu değişiklikler¹² başta mekansal yetersizlik olmak üzere, olumsuz sağlık koşulları ve iâşe sıkıntısı gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Hapishanelerin gayriinsani hali ve siyasi mahpusların durumu hakkındaki Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalelerinin de etkisi ile Osmanlı Devleti hapishane ıslahatı başlığı altında bir dizi yeni düzenlemelere girişmiştir.¹³ Bu düzenlemeler içerisinde 1880 Mayıs'ında çıkarılan, ancak 1917 yılı sonlarında resmîyet kazanan ve birkaç küçük değişiklikle 1930'a kadar yürürlükte kalan¹⁴ "Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkîfhâne ve Hapishânelerin İdâre-i Dâhiliyelerine Dâir Nizâmname" ayrı bir önemi haizdir. Hukukun ne şekilde işlemesi gerektiğini yazılı bir metinde ifade ederek tam bir dönüm noktası oluşturan¹⁵ ve 6 fasıl, 97 maddeden oluşan bu nizamnameye göre, her kaza, liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapishane bulundurulması kararlaştırılmıştır. Tevkifhaneler sanıklara, hapishaneler ise mahkumlara ait olup, kabahat ve cünha suçuyla üç aya kadar mahkum olanlar kaza hapishanelerinde, üç seneye kadar ceza almış mahkumlar liva hapishanelerinde ve üç seneden daha fazla cezaya çarptırılan mahkumlar ise merkez vilayet hapishanelerinde tutulacaktır. 5 seneden fazla hapis cezasına çarptırılanların tutulacağı yer ise umumi hapishaneler olarak belirlenmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde hapishaneler konusu son dönemlerde sıkça çalışılan bir konu olup, bu çalışmalar umumiyetle mahalli özellik arz etmektedir. Osmanlı arşiv belgelerine istinaden yapılan bu çalışmalar her ne kadar Osmanlı hapishanelerinin genel durumu açısından benzeri sonuçları ortaya koymakta ise de mahalli açıdan orijinal bilgiler içermektedir. Bu çalışmada da, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ana kaynak olmak üzere, Osmanlı coğrafyasındaki diğer hapishaneler gibi son derece ıslaha muhtaç bir vaziyet arz eden Aydın vilayetine bağlı Saruhan livası Manisa merkez hapishanesinin 1870-1920 yılları arasındaki fiziki durumu ve iyileştirme çabaları ile hapishanede bulunan mahkumlar, tutuklular ve hapishane görevlileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Aydın vilayeti ve dahilindeki diğer bazı liva ve kaza hapishaneleri ile ilgili birkaç çalışma mevcut olmakla birlikte¹⁷ Manisa merkez hapishanesi ile ilgili

12 Sevcan Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, s. 2.

13 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 380.

14 G. Yıldız, *a.g.e.*, s. 382.

15 Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noemi Levy-Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 210.

16 Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, TTK, Ankara 1996, s. 112; G. Yıldız, *a.g.e.*, s. 382.

17 Aydın vilayeti ve dahilindeki diğer bazı liva ve kaza hapishaneleri ile ilgili çalışmalar şunlardır: Ufuk Adak, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006; Saadet Tekin, "XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti ve Mülhakatındaki Hapishanelerin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, (2006), s. 65-77; Saadet Tekin, "Dr. Polîç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış", *OTAM*, S. 24, (2008), s. 205-222; Ertan Gökmen, "1915 Yılı'nın İkinci Dört Aylık Döneminde Manisa ve Kazalarındaki Hapishânelerde Mahkûm ve Mevkûflar", *Manisa Barosu Dergisi*, S. 93, (2005); Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S.1, (Mart

kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Çalışmanın bu boşluğu dolduracağı ve daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. Hapishane Binası

1.1. Hapishanenin Yeri ve Fiziki Yapısı

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde hemen hemen hapishane olarak inşa edilmiş özel yapılara rastlanılmamaktadır. Taşrada tutukluların ve mahpusların hapsolunmaları için kullanılan mekanlar genellikle şehrin en üst idari amirinin ikamet ettiği konağın tomruk dairesi veya mahzeniydi.¹⁸

İncelenen dönemde Manisa hapishanesinin yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte çoğunlukla Osmanlı hapishanelerinin hükümet konaklarının dahilinde veya yakınında bulunması özelliği dikkate alındığında¹⁹ aynı durumun Manisa hapishanesi için de geçerli olduğu tahmin edilmektedir.

Manisa hapishanesi ile ilgili ulaşılabilen ilk bilgiler 1870 yılına aittir. 16 Teşrinisani 1286 (28 Kasım 1870) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Manisa Hükümet Konağı satışa çıkarılıp merhum Karaosmanzade Arif Bey Konağı satın alınarak bir hapishane inşa edilmesi hususunda Meclis-i İdare-i Vilayet tarafından bir mazbata hazırlanmıştır. Bu mazbata çerçevesinde Mehmed Sadık Bey isimli bir yetkili,²⁰ Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafname ile Manisa'ya gelerek konak üzerinde inceleme yapması için kendisine izin verilmesi talebinde bulunmuştur. Mehmed Sadık Bey, kış mevsiminin yaklaşmış olduğu ve konağın henüz ikamet edilecek durumda olmadığından, bizzat inceledikten sonra gerekli işlemlerin yapılarak hazineye masraf çıkarmadan binanın hapishaneye dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.²¹ Mehmet Sadık Bey'e bu hususta izin verilmiştir. Ancak bahis konusu binanın hapishaneye dönüştürüldüğüne dair herhangi bir belge ve bilgiye rastlanamamıştır.

23 Rebiulevvel 1288 (12 Haziran 1871) tarihli bir belgede, bu tarihlerde Manisa kazası merkezinde bir hapishanenin var olduğu ancak ihtiyaca cevap vermekten çok uzak; zaptiye koğuşları dahi bulunmayan iptidai bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten mevcut hükümet konağının genişletilmesiyle beraber, bitişiğinde yeni bir mahkeme binası ve hapishane ile koğuşlar inşa edilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.²²

Osmanlı Devleti'nde mevcut hapishanelerin durumunun tespitine yönelik olarak Dâhiliye Nezâreti'ne verilecek malûmâta dâir hazırlanan *suâl varakaları*²³ hapishanelerin

2011), s. 87-102; Ebru Sezgin, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Soma Hapishanesi, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, S. 2, (2020), s. 1-15.

18 G. Yıldız, *a.g.e.*, s. 112

19 Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kırşehir Hapishanesi (1873-1919)", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 14, 2017, s. 66.

20 Belgede, bahis konusu şahsın sadece ismi yer almakta, yetki ve memuriyeti belirtilmemektedir.

21 BOA, DH.MKT., 1312-63, lef 1.

22 BOA, ŞD., 1375-64, lef 2.

23 Suâl varakaları hapishanelerin fiziksel özellikleri, konumu, mülkiyet durumu ile ilgili bilgileri ortaya koyan belgeler olup, vilayet, sancak ve kazalardan gelen suâl varakaları 28 Ocak 1914 (15 Kânun-ı sani 1329) tarihine kadar Dâhiliye Nezareti'nde toplanmıştır. Halim Demiryörek, *Osmanlı Hapishaneleri*

içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önem arz etmektedir. 15 Ocak 1914 tarihinde Manisa hapishanesi için hazırlanmış olan bir sual varakasından da hapishanenin bu tarihlerdeki vaziyeti hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bahis konusu sual varakasından yer alan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde Manisa hapishanesi, hükümet konağı dahilinde olmayıp Kışla-i Osmânî civarında, arazisi çok da kıymeti haiz olmayan bir mevkide yer almaktadır. Erkeklerle mahsus hapishane ile birlikte ayrıca bir de nisa (kadın) hapishanesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Erkek hapishanesi 1555 arşın murabba²⁴ (893 m²); bahçe ve diğer müştemilâtı ile beraber 4255 arşın murabba (2444 m²), kadın hapishanesi ise 400 arşın murabba (229,8 m²) genişliğindedir. Erkek hapishanesi bu boyutuyla ancak 200 kişiyi barındıracak kapasitede iken 760'tan fazla mahkum ve tutuklu ev sahipliği yapmak zorunda kalmakta ve bu durum büyük bir izdihama sebep olmaktadır²⁵. Her ne kadar Alaşehir'de ayrıca bir livâ adliyesi teşkil edilmesi dolayısı ile bu izdihamın azalacağı düşünülmekte ise de hapishane binasının çok eski ve sağlık açısından son derece elverişsiz olması hasebiyle bunun da bir çözüm olmayacağı anlaşılmaktadır. Tamir edilmiş olsa harcanacak paranın ziyan olacağı aşikâr olup, ancak 500 kişilik yeni bir hapishane binasının inşa edilmesi ile sorunun çözüme kavuşturulabileceği öngörülmektedir. Kadın hapishanesinin nispeten daha iyi durumda olduğu, 200 liralık masraf mukabilinde yapılacak tamirat ile talebi karşılayacak bir duruma gelebileceği tahmin edilmektedir.²⁶

1918 yılı itibarıyla Manisa hapishanesinin vaziyeti hakkında bazı bilgiler Hapishaneler ve Tevkifhaneler Müfettiş-i Umûmîsi Dr. Poliç Bey'in, Aydın vilayetindeki hapishanelerin genel durumu hakkındaki izlenimlerini içeren raporundan öğrenilmektedir. Aydın vilayetindeki diğer hapishanelerle birlikte 18 Mayıs 1918'de Manisa hapishanesini de teftiş eden Dr. Poliç Bey'in bu teftişi esnasında Bandırma, Soma ve Akhisar hapishaneleri dışındaki hapishanelerin gayrikanuni bir halde oldukları görülmüştür. Çok kalabalık olan Manisa hapishanesinden %20 kadar tutuklunun bir başka yere nakli kararlaştırılmıştır. Ayrıca tutuklu ve mahkumlar için ayrı binalar yapılmasının sorunu çözeceği raporda belirtilmiştir. Tevkifhanelerin mahkemeye bitişik olması gerektiği ve bunun küçük şehirlerde uygulanabildiği söylendikten sonra büyük şehirlerde de uygulanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. O yüzden de mahkemelerin şehrin ortasında, hapishanelerin ise varoşlarda inşası esas kabul edilmelidir.²⁷

Dr. Poliç Bey raporunda, Manisa hapishanesinin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarılabilmesi için alınması gereken bazı acil tedbirleri ise şu şekilde sıralamıştır:

“Habshânenin hâl-i perîşânîsi, masrafsız ve hiref-i mahkûmîn vâsıtasıyla kâbil-i icrâ ba'zı tedâbir-i âcileye ihtiyâç gösteriyor:

(1913-1914), (Ed. Refik Arıkan, Tufan Turan), Babiali Kültür Yay., İstanbul 2019, s. 30.

24 1 arşın murabba= 0,574564 m². Bkz., Halil İnalçık, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 73, Ağustos 1991, s. 44.

25 Yukarıdaki rakamlara göre erkek hapishanesinin 893 m² olduğu dikkate alındığında, 760 mahkumun her birisine 1.17 m²'lik bir alan düşmektedir ki bu da hapishanenin ne kadar izdihamlı bir durum arz ettiğini göstermektedir.

26 BOA, DH.MB. HPS.M., 10-6, lef 13. Bkz., EK 1.

27 Saadet Tekin, “Dr. Poliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 24, 2008, s. 215.

1. *Habshânenin mutasarrıflık cânibinden i 'zâm edilen bir memûr-ı mahsûs tarafından dâimi sûretde kontrol ettirilmesi.*
2. *Habshânenin bil-cümle aksâmını temizlemek îcâb ettiği gibi bi 'l-hassa gâyet pis ve te 'affün 'abdesthâneleri kireç ile tathîr etmek.*
3. *Gerek nisâ ve gerek zükûr habshâneler mevcûdunun 'umûmî ve sârî bir hastalığa duçar olmamaları ve üzerlerinde mevcûd bulunan tufeyliyâtdan kurtulabilmeleri için hiç olmazsa ayda bir kere istihmâm (yıkama) etdirilmeleri.*
4. *Koridorlarda mevcûd çukurlarla köşeleri bahçeden biraz toprak getirterek evlâ (?) etdirilmesi*
5. *Mahbûsîni mümkün mertebe habshâne hâricinde bir yevmiye ile istihdâmı.*
6. *Harâb ve binâen 'aleyh muattal bulunan su mecrâsının mahkûmîn tarafından ta 'mîri ve hâ-kezâ tıkanmış, dolmuş iki abdesthânenin de ta 'mîri umûr-ı 'âciledendir.*
7. *Habshânelerde vâlideleri ile bulunan çocuklara hiçbir gıda verilmediğinden tedricî bir sûretde ölüme mahkûm ediliyor. Habshânenin teftîşâtımız esnâsında mevcûd çocuklardan ikisi 'adem-i tagdîden (gidasızlıktan) kadîd (pek zayıf, bir deri bir kemik) hâlinde bulunuyor.*
8. *Gerek mahbûsînin sa 'yı netîcesiyle ve gerek habshânedede el-yevm mevcûd bakkaliye, kahve dükkânlarından hâsıl olacak vâridâtın çocuklara, hastalara ve habshânenin ta 'mîrine sarf edilmesini teklîf ederim.*"²⁸

Dr. Poliç Bey, Manisa'daki eski bimarhaneyi de teftiş ederek buranın yapılacak tamiratla hapishane olarak kullanılabilceğini öngörmüştür. Bu hususta hazırladığı rapora göre; döşemesi oldukça temiz, tavanı kapalı, 7-8 kadar odası bulunan bu binanın her odasında 12 ile 15 mahpus ikamet edebileceği gibi, ayrıca yaz mevsiminde odaların haricinde kapalı bir koridorda da 15 kişi ikamet edebilecektir. Ancak, toplamda 120 kadar mevkufu barındırabilecek kapasitede olan bu binanın hapishane olarak kullanılmadan önce duvarlarının kireçle sıvanması, döşemelerin ve bütün odaların temizlenmesi gerekmektedir. Binanın hem dahilinde ve hem de haricinde duvarlarla çevrili bir bahçeye sahip olması, hapishane olarak kullanılması açısından bir avataj sağlayacaktır. Girişte bulunan odalardan birisi gardiyan odası olarak kullanılabilir. Pencereler her ne kadar demir parmaklıklarla güvenli hale getirilmiş ise de bu mahbushaneye, müdde-i umûmî ve mustantik beylerin kararıyla cânî ve eşkıya gibi suçlular haricinde âdi hırsızlık gibi tehlikesiz kimselerin nakledilmesi uygun olacaktır. Raporda ayrıca, bu binanın tamirat ve temizlik işlerinin mahpuslar tarafından gerçekleştirilebileceği beyan edilmiştir.²⁹

1.2. Hapishanenin İnşaat, Tamirat İşleri ve Yapılan Harcamalar

Manisa hapishanesi ile ilgili arşiv belgelerinin büyük çoğunluğu hapishanenin yetersizliği sebebiyle ıslah ve tamiri konularıyla ilgilidir. Fiziki yetersizlikler başta olmak üzere, beraberinde getirdiği sağlık sorunları, mevcut binanın yeni koşullar ilave edilerek genişletilmesi bağlamında tamirata tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır. Bununla beraber

28 BOA, DH. MB. HPS., 161-46, lef 21.

29 BOA, DH. MB. HPS., 161- 46, lef 20.

zaman zaman müstakil bir bina kiralanması da gündeme getirilmiştir. Manisa hapishanesinin tamirâtı ile ilgili ilk belgeler 1879 yılına aittir.

7 Ağustos 1879 tarihinde Aydın vilayetinden Dahiliye ve Maliye Nezareti'ne gönderilen telgrafnamede bu tarihlerde hapishanenin çok izdihamlı olmasından dolayı hastalık ortaya çıkması sebebiyle hapishaneye beş yeni koğuş inşa edilerek kapasitesinin artırılması talebi gündeme getirilmiş ve bunun için de 12.500 kuruş keşif masrafı tespit edilerek hemen inşasına başlanmasına müsaade edilmiştir.³⁰

Haziran 1892'de hapishanenin cünha mahkumlarına mahsus bazı koğuşlarının harap olmaya yüz tutmuş bir halde tamire muhtaç olduğu ve bunun için 19.500 kuruşa ihtiyaç duyulacağı Aydın vilayetinden Şehremaneti'ne gönderilen tahriratta ifade edilmiş olup bunun üzerine, yapılacak tamirâtın mimarlık bilimine ve tasarruf esaslarına uygunluğunun araştırılması istenmiştir.³¹ Yapılan araştırmada tamirât için hazırlanan *keşif defteri*'nin yukarıda bahsedilen esaslara uygun olmadığı tespit edilerek, hazırlanacak *râyic defteri*'nin ne suretle tertip ve tanzimi icap edeceğini açıklayan Hendesehane'den verilen bir müzekkire talep edilmiştir. Bilahare hazırlanan müzekkire diğer evrakla beraber ilgili makama gönderilmiştir.³²

Tamirâtla ilgili prosedür yerine getirilmiş olmakla birlikte bu defa da yapılacak tamirât için gerekli meblağın (19.500 kuruş) nasıl karşılanacağı meselesi gündeme gelmiştir. Zira 1893 yılı itibarıyla Aydın vilayeti dahilindeki hapishaneler için tahsis edilen 34.578 kuruş, cüz'î masrafların karşılığı olduğu gibi tamamen harcanmış olacağından, bahis konusu koğuşların tamiri için gerekli görülen 19.500 kuruşun ilave bir ödenekle karşılanması hususu muhasebe kaleminden ifade edilmiştir.³³

Konu ile ilgili yazışmalar devam ederken hapishanenin yeni tamirâtlara ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bu arada yağın yağmurlardan hem tamire muhtaç olan koğuşlar hem de kalem odası (katipler için tahsis edilmiş oda olmalı) ve gardiyan odaları çökmeye başlamıştır. Zarar gören koğuşlardaki mahpuslar diğer koğuşlara nakil edilmek zorunda kalmıştır. Zaten çok kalabalık olan koğuşların daha da izdihamlı bir hale gelmesinin ortaya çıkaracağı sakıncalara dikkat çekilerek bir an evvel tamirâta başlanması gerektiği Aydın Valisi Seyyid Abdurrahman Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne arz edilmiştir.³⁴ Neticede, 1893 senesi zuhurat tertibi fazlasına ilaveten Aydın vilayeti gelirlerinden ödenmek üzere gerekli meblağın (19.500 kuruş) havalenamesinin gönderilmesine karar verilmiştir.³⁵

11 Ağustos 1896 tarihinde hapishanenin bahçesinde iki koğuş ile birlikte beş hela inşa edilmesi için girişimde bulunmuş ve bunun için düzenlenen keşifname, harita ve diğer evrakların hazırlanarak gönderildiği Aydın valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne takdim edilen tahriratta ifade edilmiştir.³⁶

30 BOA, İ.Ş.D., 47-2589.

31 BOA, DH.MKT., 1961-43.

32 BOA, DH.MKT., 1978-84; BOA, DH.MKT., 2022-89.

33 BOA, DH.MKT., 2058-3.

34 BOA, DH.MKT., 38-1, lef 1.

35 BOA, DH.MKT., 38-1, lef 4; BOA, İ.DH., 1303-35.

36 BOA, DH.TMIK.S., 25-24, lef 3.

1906 senesinde yapılan teftişte -Aydın vilayetindeki diğer hapishaneler gibi- “*esâsen matlûba muvâfık sûretde ta ‘dîl ve ıslâh edilmemiş olub son derece harâb veya derûnundaki mahbûsîni isti ‘âba kifâyet edemeyecek derecede ziyık ve hıfz-ı sıhha kavâidine gayr-ı muvâfık olduğu ve şiddet-i izdihâmdan ba ‘zen ‘ilel-i mühlîke dahi zuhûr ederek alışılmışın dışında vefeyâd vuku ‘ bulmakda olduğu*” tespit edilen Manisa hapishanesinin bu izdihamını hafifletmek için mevcut koşullara ilaveten altı koğuş daha yapılması kararlaştırılmıştır.³⁷ Bunun için Aydın vilayeti bütçesinden karşılanmak üzere 126.328 kuruşluk bir masraf öngörülmüştür.³⁸

18 Mayıs 1911 tarihinde Trabzon Mebusu Mahmud Mazhar Bey tarafından Meclis-i Mebusan’a takdim edilen bir takrirde Manisa hapishanesinin ne kadar kötü bir durumda olduğu ve acilen ıslah edilmesi gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir: “*İnsâniyyet nokta-i nazarınca ma ‘lûlîn ve mecânîn kadar şayân-ı merhamet olan birçok mahkûmînin vücûdlarını geçirmek ve kendilerini ıslâha bedel büsbütün ızlâl ve ifsâd etmek sûretiyle memleket için hakîki bir felâket ocağı sayılan Mağnisa habshânesinin şân ve icâb-ı medeniyyete münâsib bir sûretde ıslâhı...*” Mahmud Mazhar Bey, hapishanenin ıslahı için de daha önce 1902 yılında mahallince teşkil edilen komisyonun kararı esas alınarak yeniden bir keşif yapılmasını önermiştir. Bu bağlamda Liva İdare Meclisi tarafından tasvip edilen senelik 140.000 kuruşun en azından bir kısmının temin edilebileceğini ifade etmiştir.³⁹ Mahmud Mazhar Bey, daha sonra Manisa’ya giderek hapishaneyi bizzat incelemiş, gerçekten hapishanenin tamire muhtaç bir durumda olduğunu müşahede etmiştir. Mahmud Mazhar Bey’in bu teşebbüsü neticesinde, Hapishaneler Dairesi Müdüriyeti’nden Aydın vilayetine gönderilen tahriratla, yapılması gereken tamirata dair havalenamesi gönderilmek üzere keşifname ve resminin acilen gönderilmesi istenmiştir.⁴⁰

15 Mayıs 1913 ve 23 Ekim 1913 tarihlerinde Maliye Nezareti’ne gönderilen tahriratta Manisa hapishanesinin yıkılmaya yüz tutmuş olan kısımlarının tamiri için hazırlanan keşifname icabı 1.096 kuruşluk havalenamenin gönderilmesi talep edilmiştir.⁴¹ Daha sonra bu meblağın ödenmesi iptal edilerek hapishanenin 6.319 kuruşluk *keşf-i evveli* gereğince tamiri için talebine ihale bedeli olarak 5.850 kuruşun ödenmesi beyan ve kabul olunmuştur.⁴²

21 Ekim 1913 tarihinde Adliye Nazırı namına müsteşar tarafından Dahiliye Nezareti’ne yazılan yazıda, Manisa hapishanesinde temizlik işlerine dikkat edilmemesinden dolayı ortaya çıkan kötü kokunun mahpusların sağlığını tehlikeye attığı ve koşulların döşeme tahtalarıyla diğer bazı yerlerin acilen tamirata ihtiyaç duyulduğu beyan edilmiştir. Ayrıca nisa hapishanesindeki odalardan birisinin çatısının çökmek üzere olduğu ve bir an önce tamir edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yapılan teftiş neticesinde bütün bu tamiratın maliyeti olan 5.000 kuruşun sarfına izin verilmesi hususu Aydın vilayetinden Maliye Nezareti’ne yazılan tahriratta dile getirilmiştir.⁴³

37 BOA, DH.TMIK.S., 56-39, lef 2.

38 BOA, DH.MKT, 1033-47.

39 BOA, DH.MB. HPS., 1-28, lef 2.

40 BOA, DH.MB. HPS., 1-28, lef 1.

41 BOA, DH.MB. HPS., 4-22, lef 1-2.

42 BOA, DH.MB. HPS., 4-22, lef 5.

43 BOA, DH.MB. HPS., 4-22, lef 4.

Hapishanelerin tamir ve inşaa edilmesi için, mimari yapıları göz önüne alınarak bir *keşif defteri ve münâkasa pusulası*'nin düzenlenmesi gerekmektedir.⁴⁴ Aynı zamanda *keşif cedveli* olarak da isimlendirilen bu defterler sayesinde hapishanelerin tamir ve inşası için gerekli malzemelerin çeşit, miktar ve fiyatları tespit edilebilmektedir. Manisa hapishanesi için de bazı tarihlerde keşif defterleri/cetvelleri düzenlenmiştir. İncelenen dönemde Manisa hapishanesinin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önem arz eden, yapılan inşaat ve tamiratın türünü, kullanılan malzemelerin tür, miktar ve maliyetlerini içeren bu keşif cetvelleri aşağıda tablolar halinde verilmiştir:

Tablo 1. Manisa Hapishanesinin Tamiri İçin Düzenlenen 7 Ekim 1914 Tarihli Keş-i Evvel⁴⁵ ve 4 Mart 1915 Tarihli Keş-i Sâni⁴⁶ Cetveli⁴⁷

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin					
	Boy		Eni		Miktarı (kuruş)	Fiyatı (kuruş)
	Metre	Santim	Metre	Santim		
Hapishane içindeki koğuşların önünde bulunan avlu üzerindeki dört adet çatının ahşap kısımları kırılmış olduğundan değiştirilmesi	7	-	2	-	14	210
Haricen iki koğuşun ahşap tabanlarının tamiri	4	-	2	-	16	200
Noksan olan camların yerine konulması	-	40	-	50	10	30
Yeni doğrama çerçeve inşaatı	-	90	-	160	6	210
Noksan olan camların yerine konulması	-	40	-	50	180	540
TOPLAM						1.190

12 Ramazan 1333 (24 Temmuz 1915) tarihli bir belgeye göre, Manisa hapishanesinin taban tahtaları oturulamayacak derecede parçalanmış ve bazı koğuşların çatısındaki kiremitler de kırılmış olup tamirat için 2.297,5 kuruşluk bir masraf öngörülmüştür.⁴⁸ Yapılacak tamirat için gerekli malzemenin tür, miktar ve fiyatlarını ihtiva eden *keş-i evvel cetveli* aşağıda verilmiştir:

44 U. Adak, *a.g.t.*, s. 57.

45 BOA, DH.MB. HPS., 118-1, lef 11.

46 BOA, DH.MB. HPS. M., 25-26, lef 1.

47 İnşaat türü, kullanılan malzeme ve fiyatları birebir aynı olduğu için tek tablo halinde verilmiştir.

48 BOA, DH.MB. HPS., 9-41, lef 2.

Tablo 2. Manisa Hapishanesinin Tamiri İçin Düzenlenen 7 Temmuz 1915 Tarihli Keş-i Evvel Cetveli⁴⁹

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin				
	Boy	Eni	Boy X en	Birim fiyatı (kuruş)	Toplam Fiyatı (kuruş)
Beşinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	3,00	3,00	9,00	-	-
Birinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	2,00	2,00	4,00	-	
İkinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	2,50	2,50	6,25	-	
Dam koğuşunun ahşap taban tamirâtı	2,00	2,00	4,00	-	
Toplam	-	-	23,25	30	697,50
Bilumum hapishanenin kiremit aktarması	40,00	40,00	1.600	1	1.600
TOPLAM					2.297,50

Aynı seneye ait *keş-i sâni cetveli*'nin dökümü ise şu şekilde idi:

Tablo 3. Manisa Hapishanesinin Tamiri İçin Düzenlenen 8 Mart 1916 Tarihli Keş-i Sâni Cetveli⁵⁰

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin				Fiyatı (kuruş)
	Boy		Eni		
	Metre	Santim	Metre	Santim	
Beşinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	3	00	3	00	697,50
Birinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	2	00	2	00	
İkinci koğuşun ahşap taban tamirâtı	2	50	2	50	
Dam koğuşlarının ahşap taban tamirâtı	2	00	2	00	
Hapishane kalem odasının gerekli tamirâtı	3	00	3	00	270,00
Bilumum hapishane üzerinin kiremit aktarması	40	00	40	00	1.600
Hapishanenin çeşitli kısımlarındaki adi sıva tamirâtının toplamı	-	-	-	-	600
Hapishanenin şark cihetindeki döşeme tamirâtı	20	00	1	50	90
TOPLAM					3.257,50

Yukarıda belirtilen tamiratlar için ihtiyaç duyulan malzemelerin tür, miktar ve fiyatları ile istihdam olunacak amele ve nakliye ücretleri ise şu şekilde idi:

49 BOA, DH.MB. HPS., 114-30, lef 2.

50 BOA, DH.MB. HPS. M., 25-26, lef 5.

Tablo 4. Manisa Hapishanesinin Tamirâtı İçin Gerekli İnşaat Malzemeleri⁵¹

İnşaat malzemesinin türü	Miktarı			Ebadı			Müfredât fiyatı (kuruş)	Toplam fiyatı (kuruş)
	Adet	Kilo	Kıyye	Boy	Eni			
Kireç	-	40 (kantar)	1.800	-	-	-	10	400
Kum	-	25 (araba)	-	-	-	-	5	125
Kiremit	3.000	-	-	-	-	-	100	200
Çivi	-	-	38	-	-	-	8	304
Taban tahtası	36	-	-	3,55	25	2	10	360
Okunamadı	10	-	-	4	7	-	5	50
Makamlık trave	11	-	-	15 (ayak)	-	-	10	110
TOPLAM								1.549

1917’de Manisa merkez ve nisa hapishanesi ile Manisa İttihat ve Terakki Mektebi arasındaki su yollarının tamiri için 3.606 kuruşluk masraf tespit edilmiş, hapishane müdürünün daveti ile keşfe gelen *su yolcusu* tarafından hazırlanan keşif varakası uygun bulunarak, tahsisatın 1917 senesi Dahiliye bütçesinin 13. faslını teşkil eden *Hapishaneler Masârîf-ı Tamiriyyesi Tertibi*’nden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁵²

Manisa tevfikhanesinde döşeme, hela, kapı ve çatı tamiratının masrafını içeren 1919 tarihli keşif varakasında belirtilen 29.220 kuruşluk meblağa, 400 kuruş daha ilave edilerek 29.620 kuruşa tamamlanmış; bu meblağın, 1919 yılı Dahiliye bütçesinden ve *Hapishaneler Masârîf-ı Tamiriyyesi Tertibi*’nden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁵³ Aşağıdaki tabloda bu tamiratın ayrıntıları verilmiştir:

Tablo 5. Manisa Tevfikhanesinin Döşeme, Hela, Kapı ve Çatı Tamirâtı Masrafını İçeren 13 Mart 1919 Tarihli Keşif Varakası

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin					
	Ebadı (m)			Miktarı (m ²)	Birim fiyatı (kuruş)	Toplam fiyatı (kuruş)
	Boy	Eni	Yüks.			
1. koğuşun çeşitli yerlerinde harabe olan ahşap taban tamiri	5	2	-	10	200	2.000
2. koğuşun çeşitli yerlerinde harabe olan ahşap taban tamiri	3	2	-	6	200	1.200
3. koğuşun içinde yıkılmış olan leyli abdesthanenin etraf duvarlarının tuğla, kum, kireç ve halis harçla yeniden tamiri	1,40	0,20	2	8,40	400	3.360
Ahşap tabanın tamiri	4	1	-	4	200	800

51 BOA, DH.MB. HPS. M., 25-26, lef 8.

52 BOA, DH.MB. HPS, 13-37, lef 3-7.

53 BOA, DH.MB. HPS., 163-19, lef 2.

4. koğuşun ahşap taban tamiri	1	1	-	2	200	200
Ahşap resmiği (?)	-	1,40	2	2,80	200	560
5. koğuşun çeşitli yerlerinde ahşap taban tamiri	10	1	-	10	200	2.000
Haricen gasilhanenin yeniden ahşap tabanı	2	2	-	4	400	1.600
Evrak koğuşunun yeniden ahşap hela kapısının inşası	2	0,90	-	1 adet	360	360
Mustantık odasının leyli helasının yeniden kapı inşası	2	0,90	-	1 adet	360	360
Hela önündeki ahşap resmiğin tamiri	-	1,40	2	2,80	200	560
Çeşitli yerlerin ahşap taban tamiri	4	4	-	16	200	3.200
Haricen helaların noksan olan ahşap kapılarının yeniden inşası	1,2	0,90	-	3 adet	200	600
Gardiyan odalarının iç ve dışındaki çeşitli yerlerinde sıva tamiri	-	-	-	30	20	600
Demir cümle parmaklık kapısının kırılmış olan kullab tamiri	-	-	-	1 adet	40	40
Bilumum hapishanenin kiremit aktarması	30	30	-	900	5	4.500
Koğuşların muhafazası için kapılarına büyük asma kilit esmanı	-	-	-	6	80	480
Bilumum altı koğuşun çeşitli yerlerinde ahşap tavan tamiri	-	-	-	48	150	7.200
TOPLAM						29.620

1919 yılı sonbaharında Manisa hapishanesinin jandarma dairesinin tamiratına ihtiyaç duyulmuş olup yapılan keşif neticesinde bu tamiratın 4.916 kuruşa mal olacağı Saruhan mutasarrıflığından Aydın valiliğine bildirilmiştir. Valilik de takdim edilen keşif varakası kapsamında ihtiyaç duyulan tahsisatın havalenamesinin gönderilmesi hususunu Dahiliye Nezareti'ne arz etmiştir.⁵⁴

Genel olarak jandarma dairesinin cam, çerçeve, kepenk ve abdesthane tamiratına dair malzeme ve masrafları içeren keşif varakasının teferruatı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 6. Manisa Hapishanesindeki Jandarma Dairesinin Tamirine Dair 28 Eylül 1919 Tarihli Keşf-i Evvel Defteri

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin						
	Ebadi (m)			Miktarı (m)		Birim fiyatı (kuruş)	Toplam fiyatı (kuruş)
	Boy	Eni	Yüks.	Mik'ab (m ³)	Murabba' (m ²)		
1. koğuştta döşeme	-	-	-	-	0,50	-	-
2. koğuştta döşeme	-	-	-	-	0,50	-	-
1. koğuştta cam	1,45	0,40	2	18 adet	1,0	100	100
Pencere imali	0,90	0,75	-	-	0,675	-	-
Pencere imali	1,20	0,90	-	-	2,250	100	-
Pencere imali	10,8	0,3	-	-	9720	100	1.262
Frenk duvarı	3	0,20	50	30	12,620	300	900
Kepenik imali	1,6	1,80	-	-	1,36	200	272
Müteaddid mahallinde ve cümle kapısı haricinde sıva	-	-	-	-	18,00	20,0	360
Badana	-	-	-	-	140	2,00	280
Abdesthane tamiri ile birlikte sakaf (çatı)	1,5	15	-	-	2,25	250	562,5
Abdesthane kapı imali	1	7	-	-	140	200	280
TOPLAM							4.916,5

1919 yılının başka bir döneminde Manisa hapishanesi için tahsis edilen masraf toplamı 87.512 kuruş olup, bu meblağ ait olduğu dönem itibarıyla Aydın vilayeti dahilindeki diğer bütün hapishanelerin tahsisatı olan 157.454 kuruşun⁵⁵ %55'inden daha büyük bir orana tekabül etmektedir. Tamirat için böylesine yüksek bir meblağa ihtiyaç duyulmuş olması, Manisa hapishanesinin bu tarihlerde ne kadar tamire muhtaç bir durumda olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Manisa hapishanesinin tamirâtı için daha önce gönderilmiş olan 80.000 kuruş ile gerek erkek ve gerekse nisa hapishanesinin tamirâtı yapılmış ise de inşaat malzemelerinin fiyatlarındaki artıştan dolayı gönderilen para yeniden yapılacak kırk iki adet pencere çerçeve ve camlarının yaptırılmasında yeterli olmamış ve bunlar için 37.664 kuruşa daha ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁶ Yapılacak olan pencerelerle ilgili malzeme ve işçilik masraflarının ayrıntısı aşağıdaki tabloda verilmiştir:

55 Saadet Tekin ve Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, 2008, s. 191.

56 BOA, DH.MB. HPS., 166-5, lef 1.

Tablo 7. Manisa Hapishanesinin Tamiri İçin Düzenlenen 16 Şubat 1920 Tarihli Keş-i Evvel Defteri

İnşaat türü	Kullanılan malzemenin							Toplam fiyatı (kuruş)
	Boy		Eni		Aksam-1 müşabehesi	Kemmiyeti	Birim fiyatı (kuruş)	
	Metre	Santim	Metre	Santim				
Yapılacak 42 pencere çerçevesi için gerekli çıralı kereste	5	00	00	20	26	3	7000	5.460
Yapılacak 42 pencere için gerekli cam	0	45	0	43	336		50	16.800
Nakliyesi	-	-	-	-	2	Araba	100	200
Üstadiyesi	-	-	-	-	52	Amele	200	10.400
Yağlı boya ve üstadiyye	-	-	-	-	21	Kıyye	180	3.780
Pencereler için gerekli menteşe ile vida	-	-	-	-	168	-	4	772
Pencereler için gerekli mandal	-	-	-	-	126	-	2	352
TOPLAM								37.664

1920 ilkbaharında hapishanenin su yolları son derece tamire muhtaç bir hal almış olup, 12.600 kuruş masraf ile ihale usulü üzere tamir ettirilmiştir.⁵⁷ Yapılan inşaat ve tamiratın türü ve kullanılan malzemelerin miktar ve fiyatları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 8. Manisa Hapishanesi Su Yollarında Yapılacak Tamirat İçin Düzenlenen 22 Mayıs 1920 Tarihli Keş-i Sâni Defteri

İnşaat veya tamirat türü	Kullanılan malzemenin						Toplam fiyatı (kuruş)
	Adet	Ebadı			Miktarı	Birim fiyatı (kuruş)	
		Boy	En (metre)	Yükseklik (metre)			
Hapishanenin su yollarına yerleştirilen künk	260	-	-	-	-	8,00	2.080
Nisa hapishanesi su yollarına yerleştirilen künk	340	-	-	-	-	8,00	2.720
Nisa hapishanesi su yollarının kazılması	-	85	0,50	0,50	21,25	30,00	637, 50
Muayyen adet su terazisinin tecdiden tamiri	5	-	-	-	-	300	1.500
Kale duvarındaki su deposunun tamiri	-	-	-	-	-	-	900
Künklerin yekdiğerine raptıyla su terazilerine gerekli çimento	-	-	-	-	104,15 kıyye	15	1.071,25
Künklerin yerlerine yerleştirilmesi ile amele ve üstadiyye	-	-	-	-	-	-	3.900

TOPLAM	13.308,75
İhale esnasında tenzilat olup çıkarılan miktar	708,75
Ödenmesi lazım gelen miktar	12.600

1.3. Yeni Bina Kiralanması

Hapishane olarak yeni bir bina kiralanması ihtiyacının en temel sebebi, hapishanelerin aşırı derecede izdihamlı olmalarına rağmen, mahpusların bir kısmının başka bir hapishaneye nakledilememesidir. Ülke genelinde hapishanelerin hemen hemen hepsinin kapasitelerinin çok üzerinde mahpus barındırılıyor olması bazı çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 11 Şubat 1914'te Dahiliye Nazırı namına müsteşar imzasıyla yayınlanan umumi bir tebligat ile hafif suçlardan mahkum olan mahpusların kaza hapishanelerine nakledilmeleri, bu mümkün olamaz ise mutedil bir ücretle geçici olarak münasip binalar kiralanmasının uygun olacağı tebliğ edilmiştir.⁵⁸

Manisa hapishanesinin yetersizliği, bununla beraber ıslahat ve tamiratın gecikmesi dolayısı ile de ivedi bir çözüm olarak bazı tarihlerde bina kiralanması yoluna gidilmiştir. Mesela, 1907 senesinin sonlarında hapishanenin çok kalabalık olması dolayısı ile uyuz hastalığı ortaya çıkmış, önlem alınmazsa başka salgın hastalıkların da ortaya çıkma ihtimali dikkate alınarak belediye emlakinden çarşı yakınındaki Kurşunlu Han'ın kiralanması hususu Aydın ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetleri adliye müfettişliğinden gönderilen telgrafnamede gündeme getirilmiştir. Öneme binaen mesele derhal Adliye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Böylece mahpuslardan bir kısmı bu kiralanacak yeni binaya nakledilmek suretiyle izdihamın ve dolayısı ile yeni hastalıkların ortaya çıkmasının önüne geçilmek istenmiştir.⁵⁹

Yine 1911 senesi sonbaharında yeni bir bina kiralanması zorunluluğu hasıl olmuştur. Bu tarihlerde binası ancak 310 kişiyi barındıracak kapasitede olan hapishanede 580 kadar mahpusun barındırılmaya çalışıldığı ve bu izdihamdan dolayı da cünha ile mahkum bulunan 400 kişiye ait mahbusiyet hükümlerinin zorunluluktan dolayı ifa edilemeyerek icrasız bırakıldığı, bunun ise suç işleme oranlarının günden güne artmasına sebep teşkil ettiği Aydın Vilayeti Müdde-i Umûmîliği'nden gönderilen tahrirattan anlaşılmıştır. Bu sebepten bahis konusu mahpusların başka hapishanelere nakilleri de mümkün olmadığından bir an önce münasip bir binanın kiralanması gerektiği Adliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta ifade edilmiştir.⁶⁰

1912'de kapasitesi en fazla 352 kişiyi barındırabilecek durumda iken mahkum sayısı 760'a kadar çıkmış olan Manisa hapishanesinde, bu izdihamı azaltabilmek için cinayet suçluları haricindeki hafif suçluların başka hapishanelere nakilleri düşünülmüştür. Bu tarihlerde hem çevre vilayetlerde hem de Aydın vilayeti dahilindeki liva ve kaza hapishanelerinde yer bulunmadığı için Manisa'da münasip binalar tespit edilerek

58 BOA, DH.MB. HPS., 149-10; BOA, DH.İ.U.M.EK., 2-86.

59 BOA, DH.TMIK.S., 71-29, lef 6.

60 BOA, DH.MB. HPS., 1-28, lef 4.

kıralanmasından başka çare kalmamıştır.⁶¹

2. Mahkumlar ve Tutuklular

2.1. Mahkum ve Tutukluların Sayısal Durumları

Osmanlı Devleti'nde vilayetlerin merkez ve kazalarındaki hapisane ve tevkifhanelerde bulunan tutuklu ve hükümlülerin sayıları ve işledikleri suçların niteliği hakkında bilgi vermek için tanzim edilen defterler, XX. yüzyıl başlarına kadar Zaptiye Nezareti'ne gönderilmekteydi. 1909'dan sonra, Zaptiye Nezareti'nin kaldırılması ile bu defterler Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmeye başlanmıştır.⁶² Her senenin birbirini takip eden 4 ayı sonunda Mart, Temmuz ve Teşrinisani aylarının birinci gününde *yoklama cedveli* adıyla düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu 4 aylık defterlerden Osmanlı hapisanelerinde mevcut mahkum ve tutukluların sayısal durumları ve bazı nitelikleri tespit edilebilmektedir.⁶³

Manisa hapisanesi için de 4 aylık yoklama cetvelleri hazırlanmıştır. Ancak, bu cetvellerden bazılarına ulaşılabilmektedir. Buna göre Manisa hapisane ve tevkifhanesinde 21 Temmuz 1909 tarihinde yapılan yoklamadan 75'i müslim ve 6'sı gayrimüslim cinayetle, 48'i müslim ve 4'ü gayrimüslim cünha ile, borçtan dolayı da 1 gayrimüslim olmak üzere toplam 134 kişinin mahkumen mahpus olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sorgu dairesinde gözetim altında bulunan 62'si müslim, 9'u gayrimüslim; cinayet mahkemelerinde muhakemeleri görülmek üzere gözetim altında bulunan 117'si müslim ve 7'si gayrimüslim olmak üzere toplam 195 tutuklunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece hapisanede 134, tevkifhanede 195 olmak üzere mahkum ve tutukluların toplam sayısı 329 kişi olarak tespit edilmiştir.⁶⁴

Aşağıdaki tablolarda bu mahpus ve tutukluların sayıları ve suç kategorileri verilmiştir:

Tablo 9. 21 Temmuz 1909 Tarihli Hapishane Yoklama Cetveli

Cinayetle mahkum mahpuslar			Cünha ve kabahat ile mahkum mahpuslar			Borçtan dolayı mahkum mahpuslar			Toplam mahpus sayısı
Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	
75	6	81	48	4	52	0	1	1	134

61 BOA, DH.MB. HPS, 41-48.

62 Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, (Bahar 2012), s. 265.

63 M. Güneş, "a.g.m.", s. 75.

64 BOA, DH.MUİ., 42-29, lef 4.

Tablo 10. 21 Temmuz 1909 Tarihli Tevkifhane Yoklama Cetveli

Tutukluların hangi dairelerde bulunduğu								Tutukluların sayısı		
Cünha mahkemesinde		Cinayet mahkemelerinde		Hey'et-i ithâmiyyede		Daire-i istintâkda		Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün
Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim			
0	0	117	7	0	0	62	9	179	16	195

1 Aralık 1909 tarihinde yapılan yoklamaya göre Manisa hapisanesinde, 113'ü müslim ve 6'sı gayrimüslim cinayetle, 13'ü müslim ve 3'ü gayrimüslim cünha ile, borçtan dolayı da 2 müslim olmak üzere toplam 137 mahkum mevcuttu. Ayrıca sorgu dairesinde gözaltında bulunan 41'i müslim, 15'i gayrimüslim; evrakları *hey'et-i ithamiyye*'ye gönderilmiş olan 10'u müslim, 3'ü gayrimüslim; cinayet mahkemelerinde muhakemeleri görülmek üzere gözaltında bulunan 104'ü müslim ve 8'i gayrimüslim; cünha derecesinde muhakeme altında bulunan 3 müslim olmak üzere toplam 184 tutuklu bulunmaktaydı. Böylece hapisanede 137, tevkifhanede 184 olmak üzere mahkum ve tutukluların toplam sayısı 321 kişi olarak tespit edilmiştir.⁶⁵

Aşağıdaki tablolarda bu mahpus ve tutukluların sayıları ve suç kategorileri verilmiştir:

Tablo 11. 1 Aralık 1909 Tarihli Hapishane Yoklama Cetveli

Cinayetle mahkum mahpuslar			Cünha ve kabahat ile mahkum mahpuslar			Borçtan dolayı mahkum mahpuslar			Toplam mahpus sayısı
Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün	
113	6	119	13	3	16	2	0	2	137

Tablo 12. 1 Aralık 1909 Tarihli Tevkifhane Yoklama Cetveli

Tutukluların hangi dairelerde bulunduğu								Tutukluların sayısı		
Cünha mahkemesinde		Cinayet mahkemelerinde		Hey'et-i ithâmiyyede		Daire-i istintâkda		Müslim	Gayr-i Müslim	Yekün
Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim	Müslim	Gayr-i Müslim			
3	0	104	8	10	3	41	15	158	26	184

Ekim 1912 tarihi itibarıyla Manisa hapishanesi azami 350 kişi barındırabilecek genişlikte olmasına rağmen, hükümleri kesinlik kazandığı halde uzun süre uygun bir yere nakledilmeyen kürek mahkumları ve düşman saldırısına uğrayan Rodos hapishanesinden Anadolu'ya ihraç olunan mahkumlar ile ihtiyaten Bodrum hapishanesinden nakledilen mahkumlarla beraber tutuklu ve mahkum sayısı 743'e çıkmıştır. Tasavvuru bile düşünülmemeyen bu izdiham, hapishaneyi adeta *sefâletgâh*'a çevirmiştir. Hafif suç işlemiş mahkumların yazın zorunlu olarak hapishane bahçesinde yatıp kalkmaları bir nebze de olsa bu izdihamı hafifletmekte ise de kışın mecburen koşullara yerleştirilmeleri gerektiğinden ciddi sorunların yaşanacağı aşikar görülmüştür.⁶⁶ Kışın gelip çatmasına rağmen herhangi bir önlem alınmadığı gibi her geçen gün mahpus sayısı artmaya devam etmiş, Aralık 1912'de 796'ya ulaşmıştır.⁶⁷ 15 Ocak 1914 tarihinde ise Manisa hapishanesinde 746 erkek, 15 kadın olmak üzere toplam 761 mahpus bulunmakta idi.⁶⁸

14 Kasım 1914 tarihi itibarıyla Manisa hapishanesinde 248'i cinayetle, 53'ü cünha ve kabahatle, 1'i de borçtan dolayı mahkum olmak üzere toplam 302 mahkum bulunmakta idi. Bu tarihten itibaren dört ay içerisinde 33'ü cinayetle, 170'i cünha ve kabahatle, 6'sı da borçtan dolayı toplam 209 mahkum daha gelerek hapishanedeki mahkumların sayısı 511'e çıkmıştır. Bu mahkumlardan 209 tanesi dört ay içerisinde mahkumiyet süreleri biterek tahliye olunmuş, hapishanede Şubat ayı sonunda 232 mahkum kalmıştır.

14 Kasım 1914 tarihi itibarıyla Manisa hapishanesinde sadece cinayet suçundan 24 tutuklu varken bu tarihten itibaren dört ay içerisinde cinayet suçundan 82, cünhadan 9 olmak üzere toplam 91 tutuklu daha gelerek hapishanedeki tutukluların sayısı Şubat ayı sonunda 115'e çıkmıştır.

13 Mart 1915 itibarıyla 232'si mahkum, 115'i tutuklu olmak üzere Manisa hapishanesinde toplam 347 mahpus bulunmakta idi.

14 Kasım 1914 tarihi ile 13 Mart 1915 tarihleri arasında hapishanedeki mahkum ve tutukluların işledikleri suçları, cinsiyetleri ve sayısal durumlarını içeren yoklama cetvelleri,⁶⁹ aşağıda tablolar halinde verilmiştir:

Tablo 13. 14 Kasım 1914'ten 13 Mart 1915'e kadar Manisa Hapishanesindeki Mahkumların Dört Aylık Yoklama Cetveli

Cinayetle mahkum olanlar		Cünha ve kabahatle mahkum olanlar		Borçtan dolayı mahkum olanlar		Yekün	Açıklama
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
243	5	53	0	0	1	302	14 Kasım 1914'te mevcut mahkumlar
33	0	152	18	6	0	209	Kasım 1914'ten itibaren 4 ay içerisinde gelen mahkumlar

66 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 4.

67 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 11.

68 BOA, DH.MB. HPS.M., 10-6, lef 13.

69 BOA, DH.MB. HPS., 153-8, lef 12.

276	5	205	18	6	1	511	Toplam
94	2	168	11	3	1	279	Kasım 1914'ten itibaren 4 ay içerisinde tahliye edilen mahkumlar
182	3	37	7	3	0	232	13 Mart 1915'te mevcut mahkumlar

Tablo 14. 14 Kasım 1914'ten 13 Mart 1915'e kadar Manisa Hapishanesindeki Tutukluların Dört Aylık Yoklama Cetveli

Cinayetle tutuklu olanlar		Cünha ile tutuklu olanlar		Yekün	Açıklama
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
23	1	0	0	24	14 Kasım 1914'te mevcut tutuklular
82	0	7	2	91	Kasım 1914'ten itibaren 4 ay içerisinde gelen tutuklular
105	1	7	2	115	13 Mart 1915'te mevcut tutuklular

1 Mart 1917 tarihi itibarıyla Manisa hapishanesinde 210'u cinayetle, 27'si cünha ve kabahat ile mahkum olmak üzere toplam 237 mahkum bulunmakta idi. Bu tarihten itibaren dört ay içerisinde 37'si cinayetle, 67'si cünha ve kabahatten dolayı toplam 104 mahkum daha gelerek hapishanedeki mahkumların sayısı 341'e çıkmıştır. Bu mahkumlardan 119 tanesi dört ay içerisinde mahkumiyet süreleri biterek tahliye olunmuş, hapishanede 1 Temmuz 1917 tarihi itibarıyla 222 mahkum kalmıştır. Aynı tarihte hapishanede çeşitli suçlardan dolayı 140'ı erkek, 5'i kadın olmak üzere toplam 145 tutuklu mevcut idi. Böylece hapishanede 222'si mahkum, 145'i tutuklu olmak üzere toplam 367 mahpus bulunmakta idi.

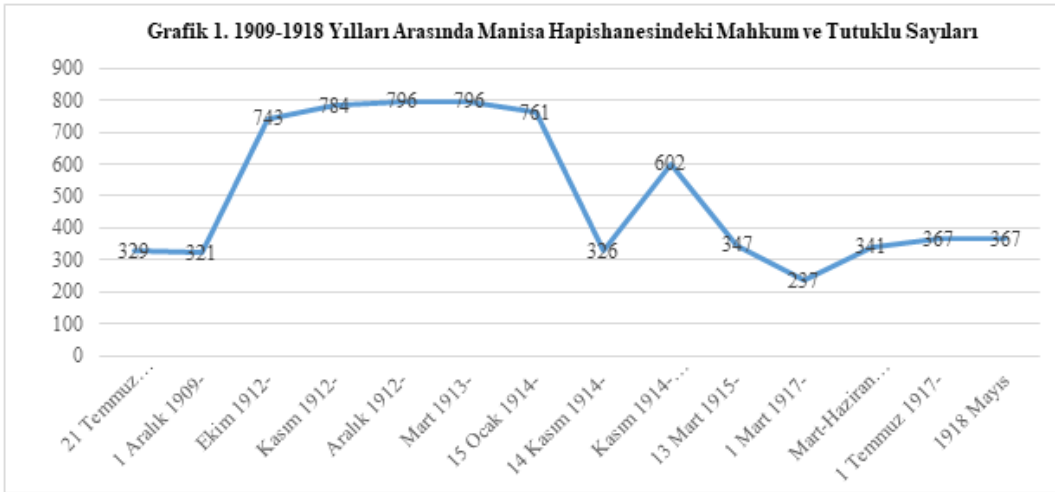
1 Mart 1917 ile 1 Temmuz 1917 tarihleri arasında hapishanedeki mahkum ve tutukluların işledikleri suçları, cinsiyetlerini ve sayısal durumlarını içeren yoklama cetvelleri⁷⁰ aşağıda tablo halinde verilmiştir.

70 BOA, DH.MB. HPS. M., 30-73, lef 1.

Tablo 15. 1 Mart 1917’den 1 Temmuz 1917’ye kadar Manisa Hapishanesindeki Mahkum ve Tutukluların Dört Aylık Yoklama Cetveli

Cinayetle mahkum olanlar			Cünha ve kabahatle mahkum olanlar			Genel toplam	Açıklama
Erkek		Yekün	Erkek	Kadın	Yekün		
210	0	210	17	10	27	237	1 Mart 1917’de mevcut mahkumlar
32	5	37	60	7	67	104	1 Mart 1917’den itibaren 4 ay içerisinde gelen mahkumlar
242	5	247	77	17	94	341	Toplam
57	2	59	54	6	60	119	1 Mart 1917’den itibaren 4 ay içerisinde tahliye edilen mahkumlar
185	3	188	23	11	34	222	1 Temmuz 1917’de mevcut mahkumlar
Çeşitli suçlardan tutuklu olanlar							
Erkek	Kadın		Yekün				
140	5		145				1 Temmuz 1917’de mevcut tutuklular

Yukarıda verilen bilgi ve rakamlar çerçevesinde Manisa hapishanesinde mahpus olan mahkum ve tutukluların 1909 senesinden 1918 senesine kadar yaklaşık 9 yıllık süre içerisindeki sayısal durumları şu şekilde gösterilebilir:

Yukarıdaki grafiğe bakıldığında 1912 senesi sonbaharından 1914 senesi başlarına kadar mahpus sayısının çok ciddi bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu artışın sebebi, hükümleri kesinlik kazandığı halde uzun süre uygun bir yere nakledilmeyen kürek mahkumları ve düşman saldırısına uğrayan Rodos hapishanesinden Anadolu’ya ihraç olunan mahkumlar ile ihtiyaten Bodrum hapishanesinden nakledilen

mahkumların bir kısmının Manisa hapisanesine yerleştirilmeleri ile ilgili olmalıdır. Yine grafiğe bakıldığında normal şartlarda azami 350 mahpusu barındırabilecek kapasitede olan hapisanede, 1914 Kasımından 1915 Şubatına kadar geçen süre içerisinde ciddi bir artış görülmektedir.

Aydın vilayetindeki diğer hapisanelerle birlikte 18 Mayıs 1918'de Manisa hapisanesini de teftiş eden Dr. Poliç Bey'in raporundan elde edilen verilere dayanarak Saruhan sancağı Manisa kazasının ve sancak dahilindeki diğer kazaların hapisanelerindeki mahkum ve tutuklu sayıları mukayese edilebilmektedir. Buna göre bu tarihlerde Manisa kazası hapisanesi 222 mahkum ve 145 tutuklu olmak üzere toplam 367 kişi ile diğer kaza hapisanelerine göre çok daha kalabalık bir tablo sergilemektedir.⁷¹

2.2. Mahkum ve Tutukluların İşledikleri Suçlara Göre Dağılımı

Büyük ölçüde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'na dayanan 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'na⁷² göre Osmanlı Devleti'nde cezaya çarptırılacak suçlar cinayet, cünha ve kabahat olarak üçe taksim edilmiştir.

Cinayet; idam, sürekli veya geçici küreğe konmak, kalebendlik, sürgün, ömür boyu rütbe ve memuriyetten men ve medeni haklardan mahrumiyet cezalarını gerektiren suçlardır.⁷³ Her ne kadar cinayet, gerek tarihi gerekse adli literatüre "adam öldürme" olarak yansımışsa da, Osmanlı Devleti'nde adam öldürme suçunun yanında eşkıyalık, rüşvet, cebren kız kaçırma, tecavüz, kundakçılık, kürtaj, hırsızlık, darp ve yaralama, sahte para basmak ve piyasaya sürmek, devlet malını çalmak, sahtekarlık, eşkıyaya yardım ve yataklık gibi pek çok suç türü de cinayet suçu kapsamında değerlendirilmiştir.⁷⁴

Cünha; bir haftadan fazla hapis, geçici sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezasını gerektiren suçlardır.⁷⁵ Hapis cezası, devlet hapisanelerinde mahkumiyet müddeti boyunca tevkif olunmaktır. Bunun müddeti, suçlunun hapse girişinden itibaren yirmi dört saatten başlayarak en fazla üç senedir. Suçlu, bulunduğu yerden bir başka yere, üç aydan üç seneye kadar sürgün edilmedir. Memuriyetten uzaklaştırma cezasına çarptırılanlar, üç aydan altı seneye kadar görevinden uzaklaştırılır ve bu süre zarfında maaşları kesilir. Memur olmayıp da bu cezaya çarptırılanlar hak etseler dahi memuriyete alınmazlar.⁷⁶

Kabahat, 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 100 kuruşa kadar para cezasını gerektiren suçlardır.⁷⁷ Cünha ve kabahat kapsamına giren suçlar ise şunlardır: Yol tezkeresi ve pasaport sahtekarlığı, iğfal, yanıcı madde imal ve dağıtımı, tehdit, korkutmak amacıyla silah çekmek, hakaret ve iftira, devlet memuruna ve askerlere hakaret, mahkum kaçırmak, suçlulara yardım ve yataklıkta bulunmak, yetkisiz resmi görev icra etmek, kasıtsız adam yaralama,

71 Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S.1, (Mart 2011), s. 96.

72 A. Bayındır, "a.g.m.", s. 70.

73 *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 537.

74 Fatih Öztop, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014, s. 77-165.

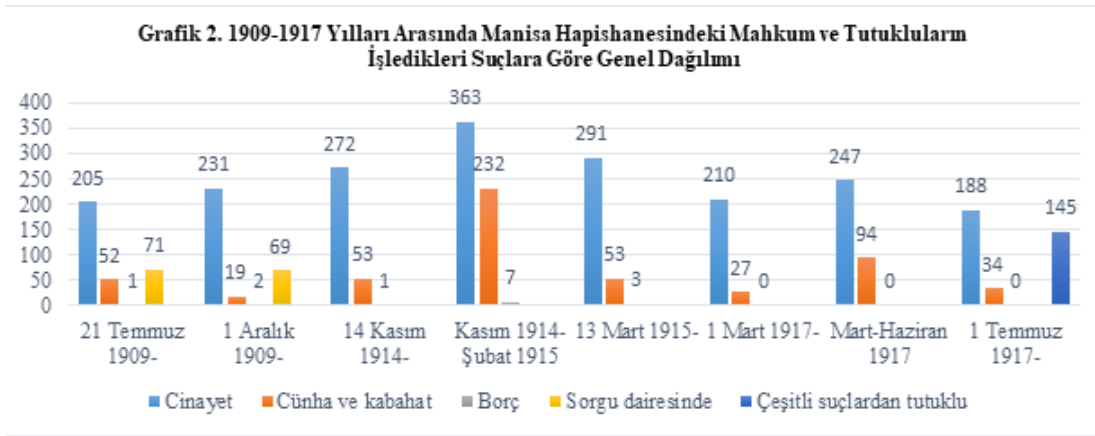
75 *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, s. 537.

76 F. Öztop, *a.g.t.*, s. 166.

77 *Düstûr*, 1. Tertib, C. 1, s. 537.

fuhşa teşvik ve alenen ahlak dışı eylem gerçekleştirmek, gençlere tacizde bulunmak ve ahlaksızlığa itmek, yalancı şahitlik, dolandırıcılık, adi hırsızlık, yankesicilik, adiyyen hayvan hırsızlığı, emniyeti suistimal, kumar ve piyango oynatmak, serserilik, sarhoşluk.⁷⁸

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nde vilayetlerin merkez ve kazalarındaki hapisane ve tevkifhanelerde bulunan tutuklu ve hükümlülerin nicel ve nitel durumları hakkında bilgi veren *yoklama cedveli* veya *yoklama defteri* olarak isimlendirilen kayıtlar vasıtasıyla bu tutuklu ve hükümlülerin işledikleri suçların türü hakkında bilgi edinebilmek mümkündür. Bu bağlamda Manisa hapisanesi için tertip edilmiş olan yoklama cetvellerine göre 1909-1917 yılları arasında tutuklu ve hükümlülerin işledikleri suçların dağılımları da çok genel olarak tespit edilebilmektedir. Bahis konusu cetvellerde mahpuslar, işledikleri suç türlerine göre; cinayet, cünha ve kabahat, deyn (borç) olmak üzere üç grupta tasnif edilmişlerdir. Aşağıdaki grafikte bu tasnife göre mahpusların dahil oldukları suç grubu ve sayısal dağılımları gösterilmiştir:

Yukarıdaki grafiğe bakıldığında, Manisa hapishanesindeki mahkum ve tutukluların kahir ekseriyetinin cinayet suçundan mahpus oldukları anlaşılmaktadır. 1914 ve 1915 yılları arasında mahpus sayısının artmasına paralel olarak cinayet suçlularının da arttığı gözlemlenmektedir. Bu tarihlerde, Aydın vilayeti dahilinde Saruhan sancağının nüfusa oranla en çok cinayet vakasının meydana geldiği yer olduğuna dair tespitler de mevcuttur. Özellikle Manisa merkez kazasının, İzmir kazasının 1/5 oranında bir nüfusa sahip olmasına rağmen, neredeyse İzmir kazasında meydana gelen rakam kadar cinayete sahne olduğu⁷⁹ dikkate alındığında ve bu suçları işleyenlerin çoğunluğunun Manisa hapishanesinde mahpus oldukları düşünüldüğünde, mahkumların suç profili bağlamında cinayet suçunun en ön planda yer aldığı rahatlıkla söylenebilir.

Yine grafiğe bakıldığında, cünha ve kabahat suçlarından mahpus olanların, diğer yıllara göre 1915'te ciddi bir artış gösterdiği, borçtan dolayı mahpus olanların ise çok az sayıda oldukları anlaşılmaktadır.

1 Aralık 1909 tarihinde yapılan teftişte Manisa hapishanesindeki tutukluların büyük bir

78 F. Öztöp, *a.g.t.*, s. 166-209.

79 F. Öztöp, *a.g.t.*, s. 81.

kısımının cinayet suçu kapsamında değerlendirilen cebren ırza tecavüz ve kız kaçırma gibi suçlardan dolayı tevkif olundukları tespit edilmiştir.⁸⁰ 1911-1912 tarihlerine ait *Vukû 'ât-ı Cinâiye Cetvelleri*'ne yansıyan veriler de bu tür suçların fazlalığını göstermektedir. Nitekim bu cetvellere göre bu tarihlerde Aydın vilayeti içerisindeki dağılıma bakıldığında İzmir'de 26, Aydın'da 11, Denizli'de 15, Saruhan'da 40 ve Mentеше sancağında 7 kız kaçırma vakası olduğu görülmektedir. Saruhan'da meydana gelen vaka sayısı, Denizli, Mentеше ve Aydın sancaklarında meydana gelen vaka sayılarının toplamından daha da fazladır. Aynı şekilde tecavüz vakalarında da Saruhan sancağının başı çektiği görülmektedir.⁸¹

2.3. Kadın ve Çocuk Mahkumlar

15 Ocak 1914 tarihli bir sual varakasından anlaşıldığı kadarı ile Manisa merkez kazasında erkek hapisanesi ile aynı avlu içerisinde bir de kadınlara mahsus hapisane mevcuttu. Yine mezkur varakaya göre bu hapisane muhtemelen aynı avlu içerisinde olmakla birlikte müstakil bir bina dahilinde idi.⁸² Fiziki şartlar ve izdiham açısından erkek hapisanesinden daha iyi durumda olduğu tahmin edilen kadın hapisanesinin az da olsa tamire muhtaç bir halde olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 230 m² genişliğinde olan hapisanede bahis konusu sual varakasının tarihi olan 15 Ocak 1914'te 15 kadın mahpusun bulunduğu dikkate alındığında 15 metre kareye bir kişi düştüğü görülmektedir. Ancak daha sonraki tarihlerde, bilhassa Kasım 1914-Şubat 1915 arasında, kadın mahpus sayısı 26'ya kadar çıkmış olup bu sebepten, mekansal boyutta kısmi bir yoğunluk hasıl olmuştur. Bununla beraber, erkek hapisanesinde yaşandığı gibi bir izdiham söz konusu olmamış, dolayısı ile yeni bina inşası veya bina kiralama gibi arayışlar da söz konusu olmamıştır. Zaman zaman ortaya çıkan fiziki olumsuzluklar, tamiratla giderilmeye çalışılmıştır.

Manisa nisa hapisanesindeki kadın mahpusların sayısal durumlarına ve işledikleri suçların türlerine bakıldığında, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 16. 1914-1917 Yılları Arasında Manisa Nisa Hapisanesindeki Mahkum ve Tutukluların Sayıları ve Suçlara Göre Dağılımı

Cinayet suçundan mahpus olanlar		Cünha ve kabahat suçundan mahpus olanlar		Borçtan dolayı mahpus olanlar		Yekün	Açıklama
Mahkum	Tutuklu	Mahkum	Tutuklu	Mahkum	Tutuklu		
-	-	-	-	-	-	15	15 Ocak 1914
5	1	-	-	1	-	7	14 Kasım 1914'te mevcut mahpus
5	-	18	2	1	-	26	Kasım 1914-Şubat 1915'te mevcut mahpus
3	1	7	2	-	-	13	13 Mart 1915'te mevcut mahpus

80 BOA, DH.MUİ., 39-29.

81 F. Öztop, *a.g.t.*, s. 115, 124.

82 BOA, DH.MB. HPS.M, 10-6, lef 13.

-	-	10	-	-	-	10	1 Mart 1917'de mevcut mahpus
5	-	17	-	-	-	22	Mart- Haziran 1917'de mevcut mahpus
3	-	11	-	Çeşitli suçlardan mahpus olanlar: 5		19	1 Temmuz 1917'de mevcut mahpus

Tabloya bakıldığında kadın mahpusların erkek mahpuslardan farklı olarak cinayet suçlarından ziyade cünha ve kabahat suçlarından hapis yattıkları anlaşılmaktadır. 1914 yılı başlarından 1917 yılı ortalarına kadar yaklaşık üç buçuk yıl içerisinde sayıları 7 ile 26 arasında değişen kadın mahpusların başında bu süre zarfında aylık 150 kuruş maaşla bir kadın gardiyan görev yapmaktaydı.⁸³

Manisa hapishanesinde sayıları çok fazla olmamakla beraber yaşları 18'den küçük mahkumlar da bulunmakta idi. 1880 tarihli Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi'nin 90. maddesinde “*on sekiz yaşını tekmil etmemiş olan çocuklar mevkûf buldukları halde gece ve gündüz sâir mahbûsînden bütün bütün ayrı bir mahalde ikâme ettirilecektir denilerek*”,⁸⁴ 18 yaşını doldurmamış olan çocuk mahkumların diğer mahkumlardan tamamen ayrı yerlerde ikamet ettirilecekleri hüküm altına alınmış idi. Ancak Manisa hapishanesinde bu kurala riayet edildiğine dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

5 Mart 1917 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Aydın vilayeti valiliğine gönderilen bir telgraf ile vilayet dahilindeki hapishanelerde bulunan erkek ve kadın mahkumlardan 18 yaşından küçük olanların sayılarının, mahkumiyet müddetlerinin ve mahkumiyet müddetlerinin ne kadarını tamamladıklarının bildirilmesi istenmiştir.⁸⁵ Buna göre Manisa hapishanesinde 18 yaşından küçük olan 11 mahkumun isimleri, işledikleri suç türleri, mahkumiyet müddetleri, tutuklandıkları tarihler, geriye kalan mahkumiyet müddetleri ve doğum tarihlerini belirten bir cetvel hazırlanarak ilgili makama takdim edilmiştir. Bu mahkumlara dair bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 17. Manisa Hapishanesinde 18 Yaşından Küçük Olan Mahkumlar⁸⁶

Sıra no	İsmi	Suç türü	Mahkumiyet müddeti			Tutuklandığı tarih	Geri kalan müddeti			Doğum tarihi	Yaşı
			Gün	Ay	Sene		Gün	Ay	Sene		
1	Alaşehirli Nebi oğlu Hasan	I r z a tecavüz	0	7	1	29 Receb 1334	10	9	0	1317	16
2	Akhisarlı Mustafa b. Hüseyin	Katl	0	0	6	19 Receb 1333	0	2	4	1317	16

83 BOA, DH.MB. HPS., 85-52, lef 2.

84 BOA, Y.A.RES., 5-7, lef 3.

85 BOA, DH.MB. HPS., 158-52, lef 10.

86 BOA, DH.MB. HPS., 158-52, lef 6.

3	Manisa'dan Emin oğlu Hasan	Hırsızlık	0	9	0	28 Safer 1335	9	6	0	1316	17	
4	Sındırgı'dan Osman b. İsmail	Hırsızlık	0	6	1	21 Rebiulevvel 1334	2	4	0	1318	15	
5	Soma'dan Tevfik b. Ali Monla	Hırsızlık	10	9	1	22 Receb 1334	13	1	1	1316	17	
6	Manisa'dan Hacalaki (?) oğlu Hüseyin mahdumu Ali	Hırsızlık	0	6	1	13 Zilkade 1334	24	11	0	1316	17	
7	Manisa'dan Katırcı Cemil oğlu Halil	Hırsızlık	0	0	2	14 Safer 1334	25	8	0	1316	17	
8	Manisa'dan Hüseyin b. Muharrem	Hırsızlık	0	3	0	8 Rebiulevvel 1335	19	0	0	1316	17	
9	Kula'dan Mehmed b. Ahmed	Katl	0	6	7	7 Zilkade 1333	18	11	5	1316	17	
10	Kula'dan Ahmed b. Ömer	Katl	0	9	3	22 Rebiulevvel 1333	3	7	1	1318	15	
11	Kütahya'dan Ali Osman b. Kamil	İ r z a tecavüz	0	0	2	2 Cemaziyelahir 1333	2	5	1	0	1316	17

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 18 yaşın altındaki mahkum çocukların yarısından fazlası hırsızlık, üç tanesi katl ve ikisi de ırza tecavüz suçlarından hüküm giymiştir. 3 aydan 7 yıla kadar değişen sürelerde hapis cezasına çarptırılan ve yaşları 15 ile 17 arasında değişen bu çocuk mahkumlar içerisinde en uzun hapis cezası 6 ve 7 yıl ile katl suçundan hüküm giyenlere verilmiştir. Yine tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere, cetvelin ait olduğu tarih itibarıyla 18 yaşın altında kadın mahkum bulunmamaktadır.

3. Hapishanede Çıkan Olaylar ve Karşılaşılan Sorunlar

Manisa hapishanesinin gereğinden fazla kalabalık olması, gardiyan sayısının yetersiz olması ve mahkumların ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki bir takım yetersizlikler vb. sebeplerden dolayı hapishanede bazı ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan olaylar yaşanmıştır. Bazen de bu olaylar isyan boyutunda kendisini göstermiştir.

Manisa Polis Komiserliği'nden Aydın Vilayeti Serkomiserliği'ne ve oradan da Zabtiye Nezareti'ne gönderilen 7 Şubat 1891 tarihli jurnal suretinden anlaşıldığı kadarıyla, hapishanede bulunan mahkumlar, 28 Ocak 1891 tarihinde saat 12 sıralarında kendilerine verilen ekmeğin esmer olduğunu beyan ve aç kaldıklarından bahisle bir araya gelerek bağırmağa başlamışlardır. Bütün pencerelerin camlarını kırdıktan sonra demir kapılarını da kırmaya kalkışmışlar, yapılan uyarılara rağmen iç damların (koğuşların) kapılarını kırarak avluya çıkmışlardır. Bunun üzerine gece saat birde jandarmalar tarafından açılan ateşten dolayı tutuklulardan Baba köylü Kör Ahmed sol kolundan, Akkocalı köyünden Kör Osman sağ kolundan, Tireli İstilya sağ dirseğinden, Yunddağı'nın Demirci köyünden Ramazan sol kolundan ve Koldereli Penayot, arkasından yaralanmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde bütün koğuşların kapılarının açık ve kilitlerinin kırılmış olmasına ve 2. Cinayet Tevkifhanesi'nin penceresinin kırılmış olmasına rağmen hiçbir tutuklunun firarına meydan

verilmemiştir.⁸⁷

13 Haziran 1907'de hapishanedeki mahpuslar arasında çıkan kavgada öldürme ve yaralama hadisesi meydana gelmiş, olayların büyümesine fırsat verilmeden derhal askerler tarafından müdahale edilerek hapishane abluka altına alınmıştır.⁸⁸

Saruhan mutasarrıfı tarafından Adliye Nezareti'ne gönderilen 11 Kasım 1912 tarihli tahriratta, Manisa hapishanesinin beşinci koğuşunda mahpuslar arasında çıkan kavgada birisi ağır, ikisi hafif olmak üzere üç mahpus yaralanmıştır. Sebebi araştırıldığında olayın, izdihamdan dolayı ortaya çıkan yatak kavgasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. En fazla 350 kişilik kapasitede olmasına rağmen 784 mahpusu barındırmak zorunda kalan, sağlık koşulları hiç de uygun olmayan çürük bir binada her bir 15-20 kişilik koğuşta 90'dan fazla kişinin balık istifi gibi barındırılmaya çalışıldığı, yatmak şöyle dursun ayak uzatmanın bile mümkün olmadığı bir yerde böyle hadiselerin kaçınılmaz olacağı muhakkaktır. Daha ciddi çatışmaların çıkmasına meydan vermemek için mahkumlardan bir kısmının, hiç olmazsa 150'sinin, diğer Anadolu vilayeti hapishanelerine nakillerine müsaade edilmesi Saruhan mutasarrıflığı tarafından Adliye Nezareti'ne arz edilmiştir.⁸⁹

18 Haziran 1913 tarihinde Manisa hapishanesindeki tutuklular arasında ağız dalaşı ile çıkan kavgada 15 seneye mahkum Alaşehirli Hüseyin isminde birisi öldürülmüş, iki kişi de hafif yaralanmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde kavganın şahsi husumetten kaynaklandığı, maktul Alaşehirli Hüseyin'in, Selimşahlar köyünden 15 seneye mahkum Nuri ve Manisa'dan keza 15 seneye mahkum Kasabın Osman ve Buldan'ın Günlü köyünden idama mahkum İbrahim isimli şahıslar tarafından katledildiği; hafif yaralıların da 15 seneye mahkum Asker Mustafa ve Çerkes Abdullah isimli şahıslar tarafından yaralandıkları tespit edilmiştir.⁹⁰

Hapishanede çıkan bu tür olayların, gardiyan sayısının yetersizliği ile birlikte gardiyanların maaşlarının azlığı dolayısı ile vazifelerini suistimal etmelerinden kaynaklandığı da tahmin edilmektedir. Nitekim yukarıda bahsi geçen olaylarla irtibatlı olarak, ateşli ve kesici silahların hapishaneye girdirilmesinde gardiyanların dahil olma ihtimali dikkate alınarak bunların 150 kuruş olan maaşlarının 200 kuruşa çıkarılması, böylece vazifelerini suistimale tevessül etmelerinin önüne geçilebileceği Manisa Jandarma Taburu Kumandanlığı tarafından ifade edilmiştir.⁹¹

3.1. Firar Teşebbüsü

Hapishanelerde zaman zaman yapılan yoklamalar ile firar olayları kısa süre içerisinde tespit edilmeye çalışılmıştır. *Mahbes katibi* tarafından yapılan yoklama işlemi sonunda kaleme alınan *yevmiye jurnalleri* taşra hapishanelerinden merkeze gönderilmekte idi.⁹² Ancak böyle bir uygulama, firar olaylarını engellemekten ziyade olayın tespitinden öteye gidememekteydi. Zira hapishanelerin fiziki şartları başta olmak üzere mahpusların firarına

87 BOA, Y.MTV., 47-190-3.

88 BOA, Y.PRK.ASK., 247-22.

89 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 10.

90 BOA, DH.MB. HPS., 148-35.

91 BOA, DH.MB. HPS., 89-9, lef 2.

92 U. Adak, *a.g.t.*, s. 75.

imkan sağlayacak pek çok etken söz konusu idi.

Manisa hapisane binasının sağlam ve güvenli olmaması, derme çatma eski yapılardan oluşması ve gardiyan sayısının yetersizliği gibi amillerden dolayı zaman zaman hapisaneden firar etmek isteyen şahıs ve gruplar olmuştur. Ayrıca sağlık ve iâşe başta olmak üzere mahkumların temel bazı ihtiyaçlarının karşılanamaması da bu firar teşebbüslerinde etkili olmuştur. Buna ilaveten bazı mahkumlar da Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya savaşına girdiği bir süreçte bunu fırsat bilerek, güya vatani savunmak adına cepheye gönderilmek maksadıyla hapisaneden kurtulup, sevk esnasında kaçmaya teşebbüs etme uyanıklığını göstermişlerdir.

Manisa hapisanesinde tespit edilen ilk firar hadisesi 1891 yılının Ocak ayında gerçekleşmiştir. Firari mahkumlar mahalli yetkililerin takibatı sonucunda kısa sürede yakalanmış, bu esnada kaçan mahkumlardan beş-altı kişi yaralanmıştır.⁹³

Belgelerden tespit edildiği kadarıyla hapisanede gerçekleşen bazı firar eylemlerine karışan mahkumlar ve eylemleri özet olarak şu şekildedir:

23 Temmuz 1908 tarihli bir belgeye göre, Manisa hapisanesinden daha önce firar edip yakalanması için takip edilen Kıbtî Salih Çavuş'un başına topladığı bazı şahıslarla çete oluşturduğu ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Vilayet Jandarma Kumandanı ile Kaymakam Mehmed Bey'in girişimleri sonucunda firari şaki Salih Çavuş ve bir adamı ölü olarak, Giritli Osman, Laz Hüseyin ve Rodoslu Kastî isimlerindeki üç adamı da sağ olarak ele geçirilmiştir.⁹⁴

Saruhan Müdde-i Umûmî Muavinliği'nden Manisa livası mutasarrıflığına verilen 13 Ekim 1912 tarihli müzekkeredeki hapisanenin harici koğuşlarından birisinin duvarının gece vakti mahkumlar tarafından delinerek firara teşebbüs edildiği haberi üzerine inceleme başlatılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Bodrum ve Rodos'tan nakledilen 6 Arap ve 1 Rum'un, kaldıkları *dip koğuş* adı verilen odanın bahçe tarafındaki duvarı delmeye çalıştıkları anlaşılmış, derhal muhafız jandarmalar tarafından yakalanmışlardır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya savaşına girmesinden sonra diğer bazı hapisanelerde olduğu gibi Manisa hapisanesinde bulunan mahpus ve tutuklulardan da savaşa katılma talepleri gelmiş,⁹⁶ ancak bunların aslında amaçlarının vatan toprağını savunmak değil fırsattan istifade ederek firar etmek olduğu daha sonra anlaşılmıştır.⁹⁷

3.2. Nakiller

Manisa hapisanesinde izdihamdan, tahsisatın iâşeye yetersizliğinden ve bazı mahkumların serkeşane hareketlerde bulunmalarından dolayı zaman zaman mahkumlardan bir kısmının başka hapisanelere nakledilmeleri gündeme getirilmiştir.

19 Nisan 1888 tarihli belgeye göre, Manisa hapisanesinde serkeşane hareketlerde

93 U. Adak, *a.g.t.*, s. 75.

94 BOA, DH.TMIK.M., 273-41.

95 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 4.

96 BOA, DH.EUM. 3.Şb., 6-48.

97 BOA, DH.EUM. 3.Şb., 13-78.

bulunan 27 mahpusun Aydın vilayeti veya diğer vilayet hapisanelerinden birisine nakilleri hakkında Vilayet İstînâf Müdde-i Umûmîliği'nden bildirimde bulunulmuş ancak bir cevap alınamamıştır. Aciliyeti üzerine durum vilayet tarafından telgrafla Adliye Nezareti'ne bildirilmiş ancak alınan cevapta mahkumiyeti kesinleşmeyenlerin buldukları hapisanelerden başka bir yere nakillerinin caiz olamayacağı; bu gibi tutukluların yerlerinde kalmaları dahi mahzurlu olduğundan bunlardan en şerir olanlarının vilayet hapisanelerine nakillerinde beis olmadığından bunların hakkındaki hükümler kesinleşince merkez vilayet hapisanesine nakil olunmak üzere şimdilik buldukları hapisanede muhafazasına itina kılınması istenmiştir.⁹⁸

29 Ağustos 1889 tarihli bir belgeye göre, Saruhan Müdde-i Umûmîliği'nden Adliye Nezareti'ne gönderilen telgrafname ile Manisa hapisanesinin izdihamından ve tahsisatın işeye yetersizliğinden dolayı mevcut mahpuslardan 30 tanesinin İzmir hapisanesine nakline müsaade istenmiştir.⁹⁹

1912 yılı itibarıyla azami 352 kişiyi barındıracak kapasitede olan Manisa hapisanesinde mahkum sayısı hapisanenin kapasitesinin çok üstüne çıkarak 760'a kadar ulaşmış olduğundan bu izdihamı azaltabilmek için cinayet suçundan mahkum olanlar haricinde hafif suçlardan hüküm giymiş olanların başka hapisanelere nakilleri düşünülmüştür. **Önce** mevcut mahkumlardan mahkumiyetleri kesinleşen 150 kadarının Konya ve Ankara hapisanelerine nakilleri düşünülmüş ancak buralarda da izdiham sebebiyle nakil kabul edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine 100 kadar mahpusun mümkünse Aydın vilayeti merkez hapisanesine veya vilayet dahilindeki diğer liva hapisanelerine dağıtılması, bu hususta ilgili hapisanelerin kabul etmemeleri ihtimali dikkate alınarak gerekli tedbirlerin biran önce alınması hususu Adliye Nazırı namına müsteşar tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁰⁰ Daha sonra ise bunların kaza hapisanelerine nakilleri öngörülmüştür. Bu bağlamda 20 mahkumun Bayındır kazası hapisanesine nakledilmesi Aydın vilayetinden gönderilen 26 Eylül 1912 tarihli tahriratla beyan edilmiş ise de, cinayet suçundan mahkum olanların kaza hapisanelerine nakillerinin caiz olmayacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Diğer kaza hapisaneleri de dışarıdan gelecek mahpusları barındıracak durumda olmadıklarından, Manisa'da müsait yerler tespit edilerek kiralanması yoluna gidilmiştir.¹⁰¹

Manisa hapisanesindeki bazı mahpusların münferid nakil taleplerinde buldukları da anlaşılmaktadır. Bu taleplerden birisi hırsızlık suçundan dolayı İzmir Divan-ı Harb-i Örfi'sinden mahkumen Manisa hapisanesinde tutuklu olan Antalyalı Süleyman oğlu İbrahim isimli şahıs tarafından yapılmıştır. İbrahim, nakil masrafının kendisi tarafından karşılanmak üzere geri kalan mahkumiyet süresini memleketine yakın olan Burdur hapisanesinde tamamlamak için Aydın valiliğine bir dilekçe vermiş ancak Adliye Nezareti'nden gönderilen cevapta mahkumların ancak zorunlu durumlarda nakil edilmelerinin söz konusu olduğu, böyle bir gerekçe ile lüzumsuz yere jandarmayı meşgul

98 BOA, DH.MKT., 1502-13; BOA, DH.MKT., 1493-76.

99 BOA, DH.MKT., 1652-86.

100 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 8.

101 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 2.

etmenin uygun olmayacağı ifade edilmiştir.¹⁰²

Bir diğer nakil talebi de yine İzmir Divan-ı Harb-i Örfi'si tarafından bir buçuk seneye mahkum edilerek Manisa hapisanesinde tutuklu olan Kasaba (Turgutlu) kazasının Gökkaya köyü ahalisinden Aşçı Mehmed oğlu Mehmed ile Abdullah oğlu Yusuf tarafından verilen dilekçe ile yapılmıştır. Bu şahıslar aileleri Kasaba kazasından Manisa'ya gelip gidemediklerinden, nakliye masrafları kendileri tarafından karşılanmak üzere geri kalan beşer aylık mahkumiyet sürelerini Kasaba hapisanesinde geçirebilmeleri için müsaade edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Aydın valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu hususta bir mahzur olmadığı ifade edilmiştir.¹⁰³ Adliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen cevapta ise cünha mahkumlarının vilayet dahilindeki bir hapishaneden diğerine nakillerinin esasen İstinâf Müdde-i Umûmîliği'nin sorumluluğunda olmasından dolayı meselenin Aydın İstinâf Müdde-i Umûmîliği'ne tebliğ edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Bahis konusu nakil talebinin Aydın İstinâf Müdde-i Umûmîliği'nce uygun görülüp görülmemesi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Yukarıdaki her iki nakil talebinde dikkat çeken husus, hemen hemen aynı gerekçelerle talep edilmelerine rağmen bir önceki talebin kabul görmesi, diğerinin valilik tarafından uygun görülmesine rağmen İstinâf Müdde-i Umûmîliği'nin yetkisine havale edilmesidir. İlgili belgedeki "...cünha mahkûmlarının vilâyet dâhilinde bir habshânedan diğerine nakilleri esâsen İstinâf Müdde-i Umûmîliği'ne âid olmasına mebnî..." ifadesinden anlaşıldığı kadarı ile suçun türü ve nakledilecek hapishanenin aynı vilayet dahilinde olup olmaması burada belirleyici unsur olmalıdır.

1919'da Batı Anadolu'da ortaya çıkan Yunan işgali ve Kuvâ-yı Milliye askerlerinin müdahalesi ile mahkumların bir yerden bir yere nakledilmeleri risk oluşturmaya başlamıştır. Yunan işgali altındaki bölgelerde mahkumların bir yerden bir yere sevki yasak olmasına rağmen bazı kumandanların bu yasağa riayet etmedikleri gibi, bazı Kuvâ-yı Milliye askerlerinin de nakil esnasında mahkumları serbest bıraktıkları görülmektedir. Nitekim katl suçundan zanlı Süleyman ve arkadaşlarının Soma Mıntıka Kumandanlığı'nın muvafakatı ile Soma'dan Manisa hapisanesine nakillerine müsaade edilmiş, ırza tecavüz suçundan Soma hapisanesinde tutuklu olan Hüseyin ve arkadaşları Manisa tevkifhanesine nakil olunurlarken Kuvâ-yı Milliye askerleri tarafından serbest bırakılmışlardır.¹⁰⁵

3.3. Af Talepleri

Osmanlı Devleti'nde hapisanelerdeki izdihamın ve mahpusların devlete olan maliyetinin azaltılması başta olmak üzere çeşitli sebeplerden dolayı bazı zamanlarda genel veya şahsa özel aflar çıkarılmıştır.¹⁰⁶ Genel af padişahların cülus günlerinde, dini bayramlarda, kandillerde ilan edilmekteydi. Hapisanelerdeki izdihamı azaltmak için *sülûsân afvı* adı ile, mahkumiyet sürelerinin üçte ikisini tamamlamış olan mahkumların

102 BOA, DH.MB. HPS., 106-21.

103 BOA, DH.MB. HPS., 106-25, lef 1.

104 BOA, DH.MB. HPS., 106-25, lef 4.

105 BOA, DH.MB. HPS., 107-30, lef 5.

106 Danyal Tekdal, "Osmanlı Son Döneminde Bir Sancak Hapisanesinden Yansımalar: Birçok Yönüyle Malatya Merkez Hapisanesi", *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, 2022, s. 139.

geri kalan cezalarının affedilmesi yoluna da gidilmiştir.¹⁰⁷

Manisa hapishanesindeki mahkumlar tarafından da bazı gerekçelerle af talepleri olmuştur. Bunların bir kısmı mahkumiyetlerinin üçte ikisini tamamladığını, bir kısmı çok yaşlanmış olduğunu gerekçe göstererek, bir kısmı da herhangi bir gerekçesi olmaksızın padişahтан af edilmelerini talep etmişlerdir.

10 Eylül 1888 tarihinde Manisa hapishanesinde bulunan 33 mahkum, Mabeyn-i Hümayun Başkıtabet Dairesi'ne yazdıkları Arapça bir dilekçe ile, mahkumiyetlerinin üçte ikisini tamamladıkları, hatta içlerinde 15 seneye mahkum olup da 12 senedir mahpus olanlar olduğu halde hükümlerinin Mahkeme-i Temyiz'den henüz tasdik edilmemiş olduğunu ifade ederek padişah tarafından af talebinde bulunmuşlardır.¹⁰⁸

Bir mera meselesinden çıkan yaralama olayından dolayı 3 sene müddetle kürek cezasına mahkum olan maliye tahsildarlarından Çerkez İlyas isimli şahıs hapishanede bulunan bütün mahpuslar adına padişahın cülusu münasebetiyle af talebinde bulunmuş, ancak bu talep, affi gerektirecek bir sebebe müstenid olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.¹⁰⁹

Katli suçundan dolayı 15 sene kürek cezasına mahkum edilerek Manisa hapishanesinde mahpus olan Suriye vilayetinin Duma kazasına bağlı Salbon köyü ahalisinden Mehmed bin Salih Murad isimli şahıs, 75 yaşında¹¹⁰ olduğunu beyan ederek cezasının geri kalan müddetinin affedilmesi talebinde bulunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde bahis konusu şahsın hem yaşlı, hem de *ıslâh-ı nefis* olduğu dikkate alınarak af talebi uygun görülmüştür.¹¹¹

Hırsızlık suçundan dolayı 4 sene kürek cezasına çarptırılarak Manisa hapishanesinde mahpus olan Yüzbaşı Hayreddin Efendi'nin maluliyetinden dolayı geri kalan cezasının affedilmesi hususu Adliye Nezareti tarafından padişaha bildirilmiş, bu durum padişah tarafından uygun görülerek mezkur yüzbaşının geri kalan cezası affedilmiştir.¹¹²

3.4. Mahkumların İhtiyaçlarının Karşılanamaması ve Sağlık Sorunları

1897 yılı itibarıyla Manisa hapishanesine ilaç parası ile birlikte 85.820 kuruş tahsis edilmiştir. 13 Mart 1897'den 12 Haziran 1897'ye kadar (üç ay) bu meblağın 44.300 kuruşu harcanmış, geriye kalan 41.400 küsür kuruşun sene sonuna kadar ortaya çıkacak masraflara kifayet edemeyeceği anlaşılmıştır. Yani 1897 yılı itibarıyla Manisa hapishanesine tahsis edilen bir yıllık ödeneğin yaklaşık yarısı 3 ay içerisinde harcanmıştır. Bu durumda geriye kalan meblağın (41.400 kuruş) 9 ay içinde ortaya çıkacak masraflara kifayet etmeyeceği aşikar olduğundan Saruhan Sancağı İdare Meclisi tarafından tahsisata zam yapılması talep

107 U. Adak, *a.g.t.*, s. 77; G. Yıldız, *a.g.e.*, s. 298-300.

108 BOA, Y.MTV., 35-13. Osmanlı adliye teşkilatında yaşanan bu tür sorunlarla ilgili benzeri örnekler ve bu sorunların hapishanelere yansımalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz., Fatmagül Demirel, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noemı Levy - Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 190-199.

109 BOA, DH.H., 13-56.

110 Bir başka belgeye göre 87 yaşında. Bkz., BOA, DH.H., 69-3.

111 BOA, İ.AZN., 110-13.

112 BOA, DH.MB. HPS., 165-38.

edilmiş ancak, yapılan yazışmalar sonucunda olumsuz cevap alınmıştır.¹¹³

Hapishane tahsisatının yetersizliği aşikar olmakla beraber bu bağlamda en dikkat çeken husus mahkumların en temel ihtiyacı olan ekmeğin bile karşılanamamasıdır. Nitekim 21 Temmuz 1909 tarihinde yapılan teftiş neticesinde hapishanede bulunan toplam 329 mahkum ve tutukludan 175 kişiye üç gün boyunca tayinat verilmediğinden aç ve sefil kaldıkları tespit edilmiştir.¹¹⁴ Hapishanede yaşanan ekmeğin sıkıntısının bu tarihte ekmeğin fiyatının artmasından ve daha önce yalnız mahpuslardan muhtaç olanlara verilen tayinatın bu sene bütün mahkumlara verilmesinden kaynaklandığı, bu durumun yalnız Manisa hapishanesine özgü olmayıp Bodrum hapishanesinde daha belirgin olmak üzere Aydın vilayeti hapishanelerinin hemen hepsinde görüldüğü Aydın valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta ifade edilmiştir. Mahkumların ekmeğin ihtiyacının karşılanması için Aydın vilayeti muhasebesi tarafından iki alternatif sunulmuştur. Bunlardan birisi Aydın vilayeti genelinde ihtiyaç duyulan 170.828 kuruşun sarfına müsaade edilmesi, diğeri de mevcut mahpusların mensup oldukları köy ve kasabalardan harman mevsiminde buğday ve arpa gibi mahsullerden ianeten zahire toplattırılıp satılarak elde edilen gelirlerin mahpusların iaşesine harcanması idi. Bunlardan ikincisi, böyle bir uygulamanın devletin şanına yakışmayacağı düşüncesi ile kabul edilmemiştir.¹¹⁵

Sağlık koşulları zaten iyi olmayan hapishanede mahkumların kişisel temizliklerini yapabilmeleri açısından da sorunlar yaşanması kaçınılmazdı. Mahkumların banyo ihtiyaçlarının giderilmesi için hapishane içerisinde bir hamam bulunmasına rağmen bu hamam müzayede ile kiraya verilmiş olduğundan mahkumlar tarafından *istihmâm ücreti* adı ile bir ücret ödenerek kullanılabilirdi. Esas itibarıyla bir gasilhaneden ibaret olan bu hamamda mahpuslar gaz tenekelerinde ısıttıkları su ile burada yıkandıkları halde kendilerinden ücret talep edilmesi doğru bulunmamış, gasilhanenin kiraya verilmesinden vazgeçilmiştir.¹¹⁶

Mahkumlar içerisinde maddi durumu iyi olmayanlara ilaç yardımı yapılmakta idi. Nitekim Manisa Gureba Hastahanesi'nde tedavi edilen mahpusların ilaç parasından hastanenin R. 1329 yılı sonuna kadar (M. 13 Mart 1914) talebi olan 6.403 kuruş 10 paranın ödenmesi Saruhan mutasarrıflığından bildirilmiştir. *Hapishaneler Mu'âlecât-ı Osmânî Tertibi*'nden 1914 senesi için verilen tahsisat tamamen harcanarak bakiyye kalmamış olduğundan, bahsi geçen meblağ ile diğer livalar için tahakkuk eden 6.000 kuruş civarındaki hapishaneler ilaç masrafının ödenmesi kapsamında 1914 senesi bütçesinde 12.000 kuruşluk bir havalenamenin 1914 senesi bitmeden evvel gönderilmesinin lazım geleceği Aydın vilayeti muhasebesi tarafından ifade edilmiştir.¹¹⁷

1917 yılında hapishanedeki hastalar için hapishane bünyesinde altışar yataklı iki oda tahsis edilmiş ve bu odaların tefrişi için gerekli eşya ve malzemeyi tedarik etmek üzere icap eden 25.564 kuruşluk keşif defteri hazırlanarak havalenamesinin celbi, liva

113 BOA, DH.TMIK.S., 17-30, lef 3.

114 BOA, DH.MUİ., 42-29.

115 BOA, DH.TMIK.S., 17-30, lef 3.

116 BOA, BEO., 3763-282182, lef 2.

117 BOA, DH.MB. HPS., 55-74, lef 2.

mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹¹⁸

Manisa hapishanesinde izdihamdan mütevellid zaman zaman salgın hastalıklar da zuhur etmiştir. 1881 yılında her bir koğuşu en fazla 20-25 mahpusu barındırabilecek kapasitede olan Manisa hapishanesinin bu tarihlerde istiaab haddinin 4-5 katı olan 450 kadar mahpusu barındırmak zorunda kalması, özellikle sağlık açısından büyük tehdit oluşturmaktadı. Nitekim bu sebepten 50 kadar mahpus uyuz vb. deri hastalıklarına yakalanmış, daha da kötüsü tifo gibi bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkabileceği endişesi belediye tabipliği tarafından rapor edilmiştir. Buna binaen hem mevcut hapishanesinin tamirine ve hem de yeni hapishane inşasına ihtiyaç duyulmuş, bunun için toplam 866,5 Osmanlı Lirası'nı muhtevi iki adet keşif defteri hazırlanmıştır. Bu meblağın da mal sandığından karşılanması mümkün olamayacağından, satılacak boş arazilerden elde edilen paradan karşılanması öngörülmüştür.¹¹⁹

1916 Temmuzunda Manisa hapishanesi ve tevkifhanesinde kolera hastalığı zuhur etmiş, mahpus ve tutuklular kordon altına alınmış olmalarından dolayı Temmuz yoklaması tam olarak yapılamamıştır.¹²⁰ Ancak hastalığa karşı alınan fenni tedbirler neticesinde 15 gün içerisinde hastalık tamamen bertaraf edilmiştir.¹²¹

4. Hapishane Personeli ve Personel Tedarik Sorunu

1880 tarihli Tevkifhaneler ve Hapishaneler Nizamnamesi'nin 9. maddesine göre hapishane ve tevkifhanelerde icabına göre bir müdür, bir başkatip ve lüzumu kadar katip, bir başgardiyen, yeteri kadar gardiyen, tabip, çamaşırcı, hastane hademesi ve her hapishane için bir aşçı, bir imam ve kadınlara mahsus dairede kadın gardiyen bulunacağı belirtilmiştir.¹²² Ancak çok kalabalık bir mahpus ve tutuklu nüfusu barındırmasına rağmen Manisa hapishanesinin personeli, sadece müdür, katip ve gardiyenlerden oluşmakta, yukarıda zikredilen hizmetli ve görevliler bulunmamaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla hapishane personeli, bir müdür, bir katip ve bir tanesi başgardiyen olmak üzere sayısı dönemine göre 11 ile 18 arasında değişen gardiyenlerden ibaretti. Hapishane personelinin mahpus ve tutuklu sayısı karşısında yetersiz kalması bir tarafa, ihtiyaç duyulmasına rağmen maaşı az bulunarak müdürlük ve gardiyenlik mesleğine rağbet edilmemesi personel istihdamı noktasında sorun oluşturmaktaydı. İstenilen vasıfta müdür¹²³ ve gardiyen bulunamaması da ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Bunun için hapishane personelinin maaşlarının artırılarak

118 BOA, DH.MB. HPS., 13-21, lef 3. Bu iki odanın tefrişi için gerekli eşya ve malzemelerin listesi için bkz., BOA, DH.MB. HPS., 13-21, lef 2.

119 BOA, ŞD., 289-39, lef 7.

120 BOA, DH.MB. HPS., 75-49, lef 2.

121 BOA, DH.MB. HPS., 75-49, lef 4.

122 BOA, Y.A.RES., 5-7, lef 3.

123 Cinayet suçundan 3 seneye mahkum edilmiş bir şahsın dahi müdür tayin edilmesi bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Nitekim 8 Temmuz 1913 tarihli bir belgeye göre bu tarihlerde önce 15 seneye, daha sonra da cinayet suçundan hüküm giyerek 3 seneye mahkum edilen Mehmed Efendi isimli şahıs Manisa hapishanesine müdür olarak atanmış ancak daha sonra bu nitelikte bir şahsın böyle bir göreve getirilmesinin caiz olmayacağı için azl edilerek yerine uygun birisinin atanması talep edilmiştir. Bkz., BOA, DH.MB. HPS., 88-18, lef 4.

cazip hale getirilmesine çalışılmış ancak tam anlamıyla istenilen sonuç alınamamıştır.¹²⁴

1913'te Manisa hapishanesi müdürü Mehmet Efendi'nin istifasından sonra, 400 kuruşluk müdür maaşını az bulup müdüriyete kimsenin talip olmaması ve Bodrum hapishanesinin tahliyesi ile burada vazifelendirilen 500 kuruş maaşlı gardiyanların redif hizmeti kapsamında silah altına alınma daveti üzerine gardiyanlığı bırakmaları, hapishanenin yönetimi ve güvenliğinin sağlanması noktasında sorunlar ortaya koymuştur. Zaman içerisinde üç misline çıkan mahpus sayısına rağmen gardiyan sayısının bu oranda artırılmaması, 14 gardiyanla hizmet vermeye devam edilmesi de hapishanede ortaya çıkan sorunların sebeplerinden birisi olmuştur.

Saruhan Müdde-i Umûmî Muavinliği'nden Manisa Livası mutasarrıflığına gönderilen 13 Ekim 1912 tarihli müzekkerede bu sorunların çözümlenebilmesi için yapılması gereken şeyler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Rodos ve Bodrum'a nakledilen mahkumlarla beraber hükümleri kesinlik kazanmış olan ağır kürek mahkumlarından en az 150 mahkumun Anadolu vilayeti dahilindeki hapishanelere nakledilmesi,

2. 750 mahpusun barındığı bir hapishanenin müdürüne 400 kuruş gibi düşük bir maaş tahsis edilmesi müdürlük yapabilecek özelliklere sahip bir şahsın böyle bir göreve talip olmamasına sebep teşkil ettiğinden, müdüriyet maaşının daha cazip bir rakama yükseltilmesi; hiç olmazsa 600 kuruşa çıkarılması, kalemiye görevini yerine getiren katip maaşının da 400 kuruşa çıkarılması,

3. 14 adet gardiyanın hapishane işlerine ve iç güvenliğini sağlamaya yeterli olmayacağı aşikar olduğundan mahpus sayısına oranla sayılarının artırılması,

4. Hapishane tayinatının yetersizliği dolayısı ile ortaya çıkacak olumsuzlukların bertaraf edilmesi için bir an önce gerekli tedbirlerin alınması.¹²⁵

Yukarıda bahsedilen hususlardan bazılarının dikkate alınarak sorunların halledilmeye çalışıldığı ilgili makamlar arasındaki bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Hapishane müdürü ve görevlilerinin maaşlarının artırılması ile gardiyan sayısının artırılması haricindeki meseleler öncelikle yazışmalara konu olmuştur. Ancak ileride de temas edileceği üzere bütün bu teşebbüsler kağıt üzerinde kalmış, somut çözümler ortaya konulamamıştır.

4.1. Hapishane Müdürleri

Boşalan hapishane müdürlüklerine, açılan imtihanla yeni müdür tayin edilmekteydi. Hapishane müdürlerinin yeterli derecede ceza kanununa vakıf, yönetici tecrübe ve kabiliyetine sahip, iyi ahlak sahibi ve dürüst kişiler arasından yapılan imtihanla seçilmesi esas idi.¹²⁶ Ancak, Manisa hapishanesinde görev yapan müdürlerden bazılarının bu bahsedilen özellikleri haiz oldukları söylenemez. Zira belgelerde adı geçen bazı müdürlerin görev

124 BOA, DH.MB. HPS., 85-52.

125 BOA, DH.MB. HPS., 41-48, lef 4.

126 BOA, DH.MB. HPS., 85-52.

ihmalinden¹²⁷ katilliğe¹²⁸ kadar bir takım suçlarla görevden alındıklarına şahit olmaktadır. Bununla birlikte haksız yere görevden alınıp, tekrar göreve iadesini isteyen hapishane müdürü de mevcuttur.¹²⁹

İhtiyaç duyulmasına rağmen hapishane müdürlüğüne, maaşının azlığından dolayı rağbet edilmemesinin, ister istemez müdürlükte aranan bazı kriterlerin göz ardı edilmesine sebep teşkil ettiğini tahmin ediyoruz. Daha önceden müdürlük yapmış olmak, başka bir ifade ile tecrübeli olmak, yeterli bir kriter olarak değerlendirilmekte idi. Nitekim 10 Ekim 1891 tarihli bir belgeye göre Murad isimli bir şahıs *hidemât-ı sâbıkasından ve zarûret hâlinde* bahsederek Manisa hapishanesi müdürlüğüne görevlendirilmesi talebiyle bir dilekçe takdim etmiştir.¹³⁰ Şahsın müracaatı, daha önceden birkaç sancak hapishanesinde müdürlük yapmış olması dolayısı ile hapishane yönetiminde tecrübeli olduğu dikkate alınarak kabul edilmiştir.¹³¹

4.2. Gardiyanlar

Gardiyanlar, okuyup yazmaya muktedir ve mümkün mertebe askerlik mesleğinde bulunarak küçük zabıtlık rütbesini almış olan kişiler arasında yapılan imtihanla seçilmekte idi.¹³²

Manisa hapishanesinde 1907 tarihi itibarıyla 12 gardiyan görev yapmaktaydı. Ancak bu tarihlerde tutuklu sayısı 670-680'den aşağıya düşmeyen hapishanedeki bu kadar çok tutuklunun muhafazası için gardiyan sayısı yeterli olamamaktaydı. Bunun için aylık 150 kuruş ile 8 gardiyanın daha görevlendirilmesi talep edilmiştir. Gardiyan azlığından dolayı hapishanenin muhafazası için Kışla-i Hümayûn'dan 20 ihtiyat askeri ilave edilmesi de düşünülmüş olmakla beraber bunun uygun olmayacağı ve hapishanenin iç güvenliğinin özellikle gardiyanlara ait bir görev olduğu dikkate alınarak gardiyan sayısının artırılmasında karar kılınmıştır.¹³³ Bu gardiyanların her birinin aylık maaşlarının yıllık toplamı olan 14.400 kuruşun hapishanenin içinde bulunan bakkal dükkanının daha önceden hazineye aktarılan kira bedelinden karşılanması kararlaştırılmıştır.¹³⁴ Fakat bahis konusu bakkal dükkanının 10.150 kuruştan ibaret olan senelik kirasının ancak 6 gardiyanın toplam senelik maaşı olan 10.800 kuruşu karşılayabileceğinden, daha önceden kararlaştırılan gardiyan sayısı 8'den

127 Daha önce Manisa hapishanesinde müdürlük yapmış olan Hafız Mehmed Efendi, hapishanenin başgardiyanı Süleyman Efendi ile birlikte, hapishanede mahkum olan Selendi köyünden Osman ile Alaybey mahallesinden Giritli Ahmet isimli şahısların firarlarında ihmalleri olduğu gerekçesi ile görevden alınarak haklarında tahkikat ve takibat başlatılmıştır. BOA, BEO., 4227-316985; BOA, DH.MB. HPS., 72-20.

128 BOA, DH.MB. HPS., 88-18.

129 Uzun süre Manisa hapishanesi müdüriyetinde istihdam edildiği halde haksız yere azl edilerek yerine başka birisi müdüriyete getirilmiş olan Mehmed isimli şahsın memuriyetinin iadesini talep ettiği dilekçesi için bkz., BOA, DH.MKT., 1702-13.

130 BOA, DH.MKT., 1876-15.

131 BOA, DH.MKT., 1883-52.

132 BOA, DH.MB. HPS., 85-52.

133 BOA, İ.DH., 1454-4; BOA, DH.MKT., 1119-43.

134 BOA, DH.MKT., 1119-43.

6'ya düşürülmüştür.¹³⁵

1913'te Bodrum hapishanesi gardiyanlarından olup geçici olarak Manisa hapishanesinde görevlendirilmiş olan bir başgardiyân ile iki gardiyanın tekrar Bodrum'a görevlendirilmesi üzerine acilen 2 gardiyanın tayin edilmesi Manisa hapishanesi müdüriyetinden verilen müzekkere ile talep edilmiştir.¹³⁶ Zaten binası eski ve çok kalabalık bir halde olması münasebetiyle mahpusların kolayca firarına müsait olan Manisa hapishanesinin iç güvenliğini sağlamak için aylık 150'şer kuruşluk maaş ile 2 gardiyan tayin edilmesi talebi Saruhan mutasarrıflığından Aydın valiliğine oradan da Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Verilen cevapta 2 gardiyanın görevlendirilmesi uygun görülmüş ve bu gardiyanların göreve başlayacakları 1913 senesi Eylülünden itibaren her birinin 12 aylık maaşı olan 1.800 kuruşun havalenamesi hazırlanarak gönderilmiştir.¹³⁷

Belgelerden tespit edilebildiği kadarıyla Manisa hapishanesinde görevli memurların isimleri ve tayin edildikleri tarihler şu şekildedir:

Tablo 18. Manisa Hapishanesinde Görevli Memurlar¹³⁸

Adet	Memuriyet türü	Tayin tarihi	İsmi
1	Hapishane müdürü	5 Haziran 1911	Hüseyin Hulusi Efendi
1	Hapishane müdürü	24 Ağustos 1913	Ramazan Efendi (Daha önce vekaleten müdürlük yapan eski Katip Hüseyin Hüsnü Efendi'nin yerine) ^{1*}
1	Hapishane katibi	26 Kasım 1905	Hüsnü Efendi
1	Hapishane katibi	25 Aralık 1913	Mehmed Emin Efendi (Mustafa Efendi'nin yerine) ^{2*}
1	Başgardiyân	20 Eylül 1911	Mehmed Onbaşı
1	Gardiyan	17 Eylül 1911	Çirkinoğlu Osman
1	Gardiyan	1 Ekim 1911	Süleyman oğlu Mehmed Çavuş
1	Gardiyan	17 Aralık 1911	İbrahim Efendi
1	Gardiyan	29 Eylül 1911	Şakir oğlu Osman
1	Gardiyan	4 Mart 1909	Giridli Mustafa
1	Gardiyan	14 Ocak 1912	Mercan oğlu Ali Osman
1	Gardiyan	23 Nisan 1908	Filibeli Emin bin Hasan
1	Gardiyan	23 Aralık 1909	İlyas Ağa
1	Gardiyan	1 Mayıs 1906	Hafız Mehmed Hâdi
1	Gardiyan	19 Aralık 1911	Hüseyin
1	Gardiyan	29 Ekim 1911	Kürt Ahmed
1	Gardiyan	11 Temmuz 1911	Talib Ağa
1	Nisa gardiyanı	22 Ekim 1911	Bafralı (?) Hasan zevcesi Safiye Hatun

135 BOA, BEO., 3052-228893.

136 BOA, DH.MB. HPS., 89-9, lef 2.

137 BOA, DH.MB. HPS., 89-9, lef 3.

138 BOA, DH.MB. HPS., 85-52.

4.3. Hapishane Görevlilerinin Maaşları

Manisa hapishanesinde görev yapan personelin maaşlarının zaman içerisinde yetersiz görülmeye başlaması, maaşların artırılması taleplerinin sık sık gündeme getirilmesine sebep olmuştur. Nitekim 3 Ocak 1912 tarihinde Manisa hapishanesi memurlarının maaşlarının azlığından dolayı istenen vasıfları haiz kimselerin hapishane memuriyetine rağbet etmeyeceklerinden bahisle 150 kuruştan ibaret olan gardiyan maaşının hiç olmazsa 200 kuruşa çıkarılması hususu Manisa mutasarrıflığı vasıtasıyla talep edilmiştir. Bu teklif pek olumlu karşılanmamış olmakla birlikte, bu talebin ancak bütün hapishane memur ve görevlileri ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan'ca kararlaştırılan zam teklifinin kabulü halinde dikkate alınacağı kararı çıkmıştır. Bu tarihlerde Manisa hapishanesinde görev yapan personelin artırılmasını istedikleri mevcut maaşları şu şekilde idi:

Tablo 19. 25 Ocak 1912 Tarihi İtibarıyla Manisa Hapishanesinde Görev Yapan Personelin Maaşları¹³⁹

Memuriyet türü	Adet	Aylık maaşı (kuruş)
Hapishane müdürü	1	400
Hapishane katibi	1	250
Başgardiyan	1	300
Gardiyan	12	150
Nisa gardiyanı	1	150

1916 yılı sonbaharında Manisa hapishanesi gardiyanları pahalılıktan dolayı aylık 150'şer kuruş maaşla geçinemediklerinden hapishane tayinatından kendilerine günlük birer çift ekmek verilmesini talep etmişlerdir. Aksi takdirde hapishanedeki mevcut 15 gardiyandan bazılarının görevi bırakacağı anlaşılmıştır. Saruhan mutasarrıflığından Dahiliye'ye gönderilen tahriratta, 4 gardiyanın açığa alınarak bunlardan kalacak maaşların geri kalan 11 gardiyana eşit olarak taksim edilmesi talep edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan yazışmalar neticesinde, gardiyanlar maaşla istihdam olundukları için kendilerine hapishane tayinatından ekmek verilmesi uygun görülmemiştir. Görevi bırakacak gardiyanların yerine bu maaşla çalışacak gardiyan bulunamayacağı dikkate alınarak, daha sonra gardiyan talep edilmemek şartıyla 4 gardiyanın çıkarılarak bunlardan yapılacak tasarrufun diğer 11 gardiyana dağıtılması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁰

Gardiyanlar tarafından 1912 yılında talep edilen zam yaklaşık 5 yıl 4 ay sonra yani Mayıs 1917'de ancak yapılabilmektedir.¹⁴¹ Manisa hapishanesinin gardiyanlarının çoğunun 200 kuruş maaşla geçinemediklerinden dolayı istifa ettikleri ve ekmek parasını bile karşılayamayacak derecede az olan bu maaşa memur bulmanın çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Mahpusların idare ve güvenliğinin 4 gardiyanın elinde kalıp bunların da böyle giderse bırakıp gidecekleri aşikar olduğu anlaşıldığından buna meydan vermemek ve gardiyanların sayısını artırabilmek için maaşlarının 300 kuruşa çıkarılması ve 1917 Mayıs ayından itibaren 4 aylık maaş farklarının ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu yeni artışa göre

139 BOA, DH.MB. HPS., 85-52, lef 2.

140 BOA, DH.MB. HPS., 92-38.

141 BOA, DH.MB. HPS., 159-3, lef 1.

gardiyanların ve diğer hapishane görevlilerinin maaşları şu şekilde idi:

Tablo 20. Mayıs 1917 Tarihi İtibarıyla Manisa Hapishanesinde Görev Yapan Personelin Maaşları¹⁴²

Memuriyet türü	Adet	Aylık maaşı (kuruş)
Hapishane müdürü	1	600
Hapishane katibi	1	400
Başgardiyan	1	400
Gardiyan	14	300
Nisa gardiyanı	1	200

Her ne kadar maaşlara zam yapılsa da bu zamlar, zaman içerisinde erimeye başlamış, çok geçmeden yeni zam talepleri gündeme getirilmiştir. Nitekim 31 Ağustos 1918 tarihinde Aydın valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tahriratta 300 kuruş gibi düşük bir maaşla gardiyan bulabilmenin mümkün olamayacağı için Manisa hapishanesinde mevcut gardiyan sayısının azaltılarak, gardiyanlar ve diğer hapishane görevlilerinin maaşlarında iyileştirme yapılması talebinde bulunulmuştur. Bu tarihlerde 350'den fazla mahpusun yer aldığı Manisa hapishanesinde 10 gardiyan görev yapmakta ise de bunların bir kısmının işe güce yaramayacak derecede yaşlı kimseler oldukları dikkate alınarak 5 tanesinin çıkarılması düşünülmüştür. Çıkarılan bu gardiyanlardan artacak olan aylık 1500 kuruşun 200 kuruşu müdür, 200 kuruşu başgardiyan maaşlarına; 100 kuruşunun katip ve geri kalan 1000 kuruşunun da 5 adet gardiyanın maaşına ilave edilmesi, böylece müdür maaşının 800, başgardiyan maaşının 600, katip maaşının 500, gardiyan maaşının da 300 kuruşa çıkarılması öngörülmüştür.¹⁴³

Batı Anadolu'da Yunan işgalinin gerçekleştiği tarihlerde, maaşlarının azlığı ya da ödenmemesi dolayısı ile Manisa hapishanesindeki gardiyanların bu görevden ayrılmaları, müdahale için hiçbir fırsatı kaçırmayan Yunanların hapishaneye el koymaları gibi bir durumla karşı karşıya kalma riskini de ortaya koyuyordu.¹⁴⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başta fiziksel yetersizlikler olmak üzere, olumsuz sağlık koşulları, güvenlik tedbirlerinin yetersizliği ve iaşe sıkıntısı gibi sorunlar ülke genelindeki hemen hemen bütün hapishanelerin çözüm bekleyen ortak sorunları olmuştur. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başlarında Manisa hapishanesi de bu ortak sorunların yaşandığı bir hapishane olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk bilgilerine 1870 yılında rastladığımız Manisa hapishanesinin bu yıllarda son derece iptidai ve ihtiyaca cevap vermekten çok uzak bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. 1914 yılına ait bir sual varakasından anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde hapishane binası, hükümet konağının dışında, Kışla-i Osmânî civarında, arazisi çok kıymetli olmayan bir mevkide yer almaktadır. Erkeklerle mahsus hapishane ile birlikte ayrıca bir de kadın hapishanesinin

142 BOA, DH.MB. HPS., 159-3, lef 2.

143 BOA, DH.MB. HPS., 93-35, lef 135.

144 BOA, DH.MB. HPS., 83-3, lef 2.

mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Erkek hapishanesi 893 m²; bahçe ve diğer müştemilâtı ile beraber 2444 m², kadın hapishanesi ise 229,8 m² genişliğindedir.

Manisa hapishanesi ile ilgili arşiv belgelerinin büyük çoğunluğu hapishanenin yetersizliği sebebiyle ıslah ve tamiri konularıyla ilgilidir. Fiziki yetersizlikler başta olmak üzere, beraberinde getirdiği sağlık sorunları mevcut binanın yeni koşullar ilave edilerek genişletilmesi bağlamında tamirata tabi tutulmasını zorunlu kılmıştır. Manisa hapishanesinin tamiratı ile ilgili ilk belgeler 1879 yılına aittir. Mevcut hapishanenin yetersizliği, bununla beraber ıslahat ve tamiratın gecikmesi dolayısı ile ivedi bir çözüm olarak bazı tarihlerde bina kiralanması yoluna da gidilmiştir. Ülke genelinde hapishanelerin aşırı derecede izdihamlı olmaları dolayısı ile mahpusların bir kısmının başka bir hapishaneye nakledilememesi, hapishane olarak yeni bir bina kiralanması ihtiyacının en temel sebebinin oluşturmıştır.

1909-1918 yılları arasında Manisa hapishanesindeki mahkum ve tutukluların sayılarına bakıldığında çok değişken rakamlar gözlemlenmektedir. 1909'da 320'lerde seyreden mahpus sayısı 1912 sonlarından 1914 başlarına kadar 796'lara kadar yükselmiştir. Bu durumun, uzun süre uygun bir yere nakledilmeyen kürek mahkumları ve düşman saldırısına uğrayan Rodos hapishanesinden Anadolu'ya ihraç olunan mahkumlar ile ihtiyaten Bodrum hapishanesinden nakledilen mahkumların bir kısmının Manisa hapishanesine yerleştirilmeleri ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir. 1914 Kasımında tekrar eski rakamlara düşen mahpus sayısı 1915 Şubatına kadar geçen süre içerisinde yine ciddi bir artış göstererek 600'lere çıkmıştır. 1917 Mart başlarında 237 ile en düşük seviyeye inen mahpus sayısı 1918'e kadar 341-367 arasında seyretmiştir.

1909-1917 yılları arasında Manisa hapishanesindeki mahkum ve tutukluların ekseriyetinin cinayet suçundan mahpus oldukları tespit edilmiştir. 1914-1915 yılları arasında mahpus sayısının artmasına paralel olarak cinayet suçlularının diğer zamanlara göre daha da arttığı gözlemlenmektedir. Cinayet suçu kapsamında değerlendirilen suçlar içerisinde cebren ırza tecavüz ve kız kaçırma gibi suçların başı çektiği görülmektedir. Cünha ve kabahat suçlarından mahpus olanların diğer yıllara göre 1915'te ciddi bir artış gösterdiği, borçtan dolayı mahpus olanların ise çok az sayıda oldukları anlaşılmaktadır.

Manisa hapishanesinin, gereğinden fazla kalabalık olması, gardiyan sayısının yetersiz olması ve mahkumların ihtiyaçlarının karşılanması hususundaki bir takım yetersizlikler vb. sebeplerden dolayı hapishanede bazı ölüm ve yaralanmalarla sonuçlanan olaylar yaşanmıştır. Bazen de bu olaylar isyan boyutunda kendisini göstermiştir.

Hapishane binasının sağlam ve güvenli olmaması, derme çatma eski yapılardan oluşması, ve gardiyan sayısının yetersizliği gibi amillerden dolayı zaman zaman hapishaneden firar etmek isteyen şahıs ve gruplar olmuştur. Ayrıca sağlık ve iaşe başta olmak üzere mahkumların temel bazı ihtiyaçlarının karşılanamaması da bu firar teşebbüslerinde etkili olmuştur.

Manisa hapishanesinde izdihamdan, tahsisatın iaşeye yetersizliğinden ve bazı mahkumların serkeşane hareketlerde bulunmalarından dolayı zaman zaman mahkumlardan bir kısmının başka hapishanelere nakledilmeleri gündeme getirilmiştir.

Manisa hapishanesindeki mahkumlar tarafından bazı gerekçelerle af talepleri de olmuştur. Bunların bir kısmı mahkumiyetlerinin üçte ikisini tamamladığını, bir kısmı çok

yaşlanmış olduğunu gerekçe göstererek, bir kısmı da herhangi bir gerekçesi olmaksızın padişahın af edilmelerini talep etmişlerdir.

Ülke genelindeki diğer hapisanelerde olduğu gibi, Manisa hapishanesindeki mahpusların bazı temel ihtiyaçlarının karşılanması hususunda da ciddi sorunlar yaşanmıştır. Hapishane tahsisatının yetersizliği aşikar olmakla beraber bu bağlamda en dikkat çeken husus mahkumların en temel ihtiyacı olan ekmeğin bile karşılanamamasıdır. Mahkumlar içerisinde maddi durumu iyi olmayanlara ilaç yardımı yapılmış, hasta olanlar için hapishane içerisinde odalar tahsis edilmiş olmasına rağmen sağlık alanında da sorunlar eksik olmamıştır. İzdihamdan dolayı bazı zamanlarda salgın hastalıklar da ortaya çıkmıştır.

Manisa hapishanesi, çok kalabalık bir mahkum ve tutuklu nüfusu barındırmasına rağmen yönetimi ve güvenliği açısından yeterli sayıda personele sahip değildi. Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile hapishane personeli, bir müdür, bir katip ve bir tanesi başgardiyen olmak üzere sayısı dönemine göre 11 ile 18 arasında değişen gardiyanlardan oluşmaktaydı. Hapishane personelinin mahkum ve tutuklu sayısı karşısında yetersiz kalması bir tarafa, ihtiyaç duyulmasına rağmen maaşı az bulunarak müdürlük ve gardiyanlık mesleğine rağbet edilmemesi personel istihdamı noktasında sorun oluşturmaktaydı. İstenilen vasıfta müdür ve gardiyan bulunamaması da ayrı bir sorun teşkil etmekteydi. Bunun için hapishane personelinin maaşlarının artırılarak cazip hale getirilmesine çalışılmış ancak tam anlamıyla istenilen sonuç elde edilememiştir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BOA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

BEO. (Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı), 3052-228893; 3763-282182; 4227-316985.

DH.EUM. 3.Şb. (Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube Evrakı), 6-48; 13-78.

DH.H. (Dahiliye Nezareti, Hukuk Kalemi Evrakı), 13-56; 69-3.

DH.İ.UM.EK. (Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Ekleri Evrakı), 2-86.

DH.MB. HPS. (Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı), 1-28; 4-22; 9-41; 13-21; 13-37; 17-55; 41-48; 55-74; 72-20; 75-49; 83-3; 85-52; 88-18; 89-9; 92-38; 93-35; 106-21; 106-25; 107-30; 114-30; 118-1; 148-35; 149-10; 153-8; 158-52; 159-3; 161-46; 163-19; 165-38; 166-1; 166-5.

DH.MB. HPS. M. (Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı), 10-6; 16-50; 25-26; 30-73.

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi Evrakı), 38-1; 1033-47; 1119-43; 1312-63; 1493-76; 1502-13; 1652-86; 1702-13; 1876-15; 1883-52; 1961-43; 1978-84; 2022-89; 2058-3.

DH.MUİ. (Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 39-29; 42-29.

DH.TMIK.M. (Dahiliye Nezareti, Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat

Evrakı), 273-41.

DH.TMIK.S. (Dahiliye Nezareti, Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı), 17-30; 25-24; 56-39; 71-29.

İ.AZN. (İrâde, Adliye ve Mezâhib Evrakı), 110-13.

İ.DH. (İrâde, Dahiliye Evrakı), 1303-35; 1454-4.

İ.ŞD. (İrâde, Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 47-2589.

ŞD. (Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 289-39; 1375-64.

Y.A.RES. (Yıldız, Sadâret Resmi Evrakı), 5-7.

Y.MTV. (Yıldız, Mütenevvi Maruzât Evrakı), 35-13-1; 47-190-3

Y.PRK.ASK. (Yıldız, Perakende Askeri Maruzâtı Evrakı), 247-22.

Telif ve Tetkik Eserler

Adak, Ufuk, *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

Aksu, Şener, "Otorite-Yaşamaları İlişkisinde Hapishanenin Yeri", *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 59-68.

Atar, Fahreddin, *İslâm Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Atar, Zafer, "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S.1, (Mart 2011), s. 87-102.

Bardakoğlu, Ali, "Hapis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 54-55.

Bayındır, Abdülaziz, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 69-82.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 3, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.

Bozkurt, Gülnihâl, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK. Yayınları, Ankara 1996.

Bozkurt, Nurgül, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21, (Bahar 2012), s. 261-277.

Demirbaş, Timur, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 3-40.

Demirel, Fatmagül, "Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansımaları (1876-1909)", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noemi Levy - Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s. 190-199.

Demiryürek, Halim, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, (Ed. Refik Arıkan - Tufan Turan), Babıali Kültür Yay., İstanbul 2019.

Düstûr, 1. Tertib, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Erim, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (1984), s. 79-88.

Güneş, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Kırşehir Hapishanesi (1873-1919)”, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 14, (Aralık 2017), s. 64-84.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 73, Ağustos 1991, s. 21-50.

Öztop, Fatih, *II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2014.

Öztürk, Sevcan, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.

Şen, Hasan, “Osmanlı’da Hapishane Mefhumu”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noemi Levy - Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 200-211

Tekdal, Danyal, “Osmanlı Son Döneminde Bir Sancak Hapishanesinden Yansımalar: Birçok Yönüyle Malatya Merkez Hapishanesi”, *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, (2022), s. 115-151.

Tekin, Saadet, “Dr. Poliç Bey’in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 24, (2008), s. 205-222.

Tekin, Saadet ve Özkes, Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 16, (2008), s. 187-201.

Yıldız, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

EKLER

EK 1: Manisa hapishanesi için hazırlanmış olan 15 Ocak 1914 tarihli sual varakası
(BOA, DH.MB. HPS.M, 10-6, lef 13)

١٤

ممالك عثمانیه ده موجود حبسخانهل ایچون داخلیه نظارتیه وریله جک معلوماته داترسوال ورقة سیدر .

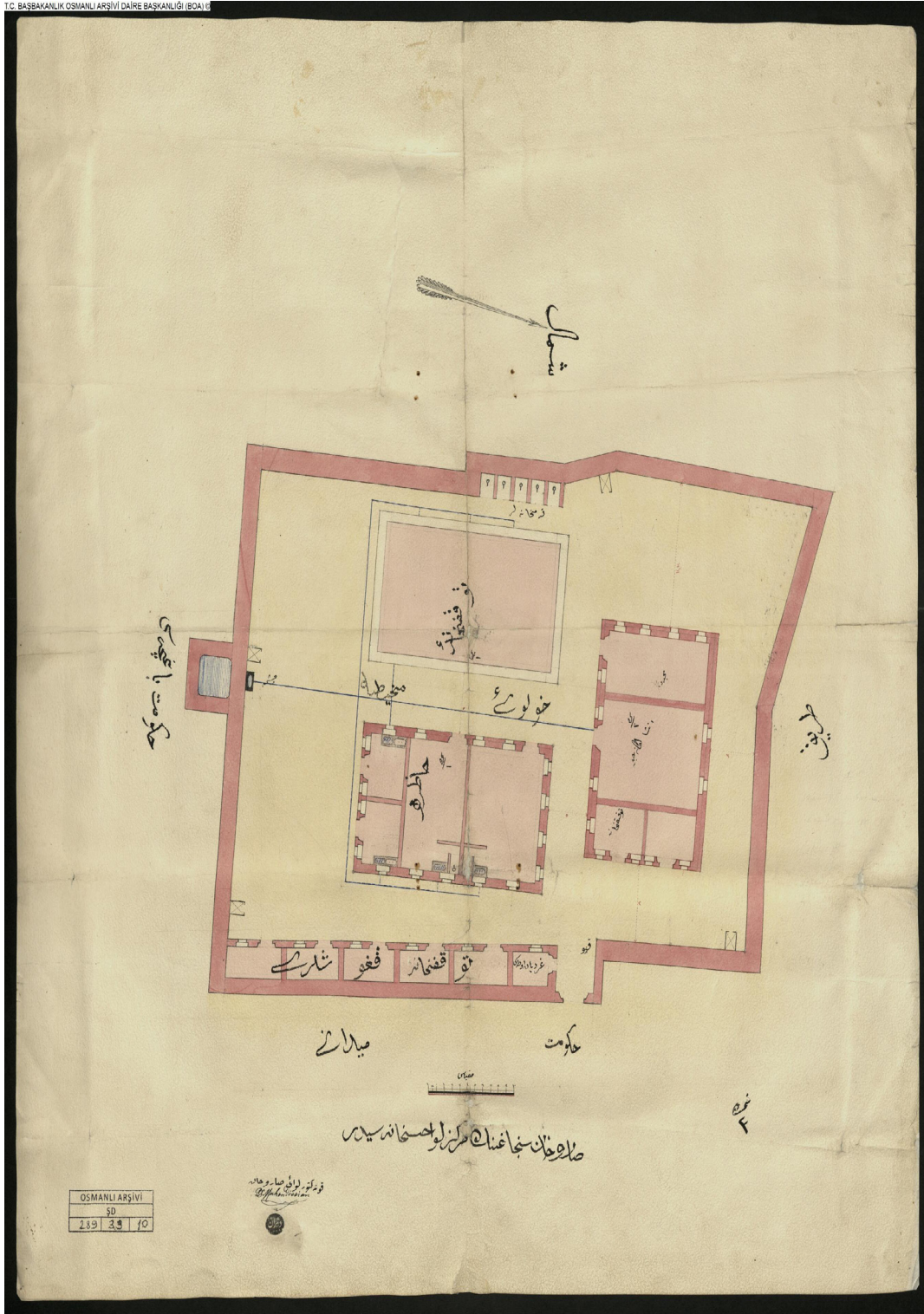
ولایتک اسمی	قضااتک اسمی	مقیاس
ولایتک اسمی	حبسخانه تک خصوصیه براسمی وازه آنک اسمی	فحصی اسمی بوقدر
نسایه مخصوص حبسخانه وارمیدر .	وارد	
حکومتک مالیدر استیجارأمی استعمال اولتیور	حکومتک مالیدر	
٣٢٩ سنهسی کانوز اولتک برنجی کونی موجود محبوسین عددی	ارکک ٧٩٦	قادین ١٥
حبسخانه تک مبنی بولندی اراضیتک محتاجه درجه اهرتی حکومت قونای داخلنده وایخارجنده و حکومت دائرهمی مشتملانندن اولوب اولدی	حبسخانه تک مبنی بولندی اراضی بوقدر اولقد شرف قونی هائز دکله قسائی عثمانی جوارنده و حکومت قونای خارجه ده اولوب حکومت دائره مشتملنده دکله .	جمعا ٧٦١
حبسخانه تک مبنی بولندی اراضیتک مقدار ذراعی [بالمساحه ممكن اولدی حالده تخمیناً]	دکوره مساحتی ١٥٥٥	نصیف مساحتی ٩٠٠
حبسخانه تک مبنی بولندی اراضیتک بهر ذراعتک قیمت	بهر ذراعی فی مسیری ایلد تخمیناً ایاکیروشده	دکوره مساحتی ٩٠٠
حبسخانه تک احوال عمومیه سنه دائر تعریفات : یکیدن بائلق اقتضا ایدری تعمیر ایله مطلوبه موافق رحاله افزائی تمکنیدر تعمیرات درجه سی و مطالعه مخصوصه	دکوره مساحتی ١٥٥٥	نصیف مساحتی ٩٠٠

١٥

OSMANLI ARŞIVI
DH.MB.HPS.M
10 6 1-13

هلال مطبوعی

EK 2: Manisa hapishanesinin tamiri ve genişletilmesi kapsamında 1881 yılında hazırlanan plan (BOA, ŞD., 289-39, lef 10)

(Tablolar içerisinde kullanılan dipnotlar)

1 BOA, DH.MB. HPS.M., 16-50, lef 5.

2 BOA, DH.MB. HPS., 85-52, lef 1-4.

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Doktora Öğrencisi
Süreyya POLATVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
sureyyapolat65@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9834-0630>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/05/2023 04/06/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1297539>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1954 Genel Seçiminin Van'daki Sonuçları Ve Kentteki Yansımaları

1954 General Election Results in Van City And Their Reflections in the City

Öz

1946'da Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinin ardından Demokrat Parti'nin (DP) siyasi bir figür olarak ortaya çıkmasıyla birlikte tüm Türkiye'de olduğu gibi Van'da da siyasi yaşam canlanmaya başlamıştır. Ancak DP, Van'da 1946 seçimlerinden bir gün önce kurulduğu için seçimlere katılamamıştır. Sonrasında DP, ülkenin genelinde olduğu gibi Van'da da genişleme alanı bulmuştur. Ancak 1950 seçimlerinde 27 yıllık iktidarına son verdiği Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) oy oranını Van'da geçememiş ve seçime katılan 3 milletvekilliğinden sadece birini kazanabilmiştir. DP, 1950'de yönetimi ele aldıktan sonra, yapılan yerel seçimlerde de oy oranını artırınca ülkede tek hakim güç haline gelmiştir. Parti bu gücünü, iktidarı devraldığı CHP'ye karşı on yıl boyunca kullanmıştır. Bu gelişmeler, iktidar muhalefet ilişkilerinde onarılması zor olan ağır yaralar açarken, iktidar, güçsüz düşürdüğü muhalefet karşısında, rahat bir nefes alma fırsatı bulmuştur. Siyasi alanda bunlar olurken DP, ülkede asıl meselenin ekonomi olduğunu düşündüğünden bu yönde faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Ülkede görülen bu kalkınma ve ilerleme hamlelerinde, Amerika'dan alınan yardımların katkısı büyük olmuş, alınan krediler ithal makinelerin alınmasında kullanılmıştır. Ülkenin genelinde her iki parti arasında gelişen olaylar, Van'da da aynı şekilde zemin bulmuş ve partiler arası çekişme yaşanmıştır. Bu çalışmada 1954'te Van'da yapılan seçimler ve bu seçimlerde oy oranını yükselterek gücünü pekiştiren DP dönemi siyasi gelişmeler dikkate alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Van, Siyaset, Seçim, 1954.

Abstract

With the emergence of the Democratic Party (DP) as a political figure following the transition to multi-party life in Turkey in 1946, political life began to revive in Van City, as it did in Turkey as a whole. However, since the DP was founded one day before the 1946 elections in Van City, it could not participate in the elections. Afterwards, the DP found room for expansion in Van City as

ATIF: POLAT, Sürreya, "1954 Genel Seçiminin Van'daki Sonuçları Ve Kentteki Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (402-419)

CITE: POLAT, Sürreya, "1954 General Election Results in Van City And Their Reflections in the City", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (402-419)

it did in the rest of the country. However, in the 1950 elections, the DP failed to outpoll the Republican People's Party (CHP), whose 27-year rule it ended, in Van City and won only one of the three parliamentary seats. After taking over the government in 1950, the DP increased its vote share in local elections and became the sole dominant power in the country. The party used this power against the CHP, from which it had taken over power, for ten years. While these developments opened heavy wounds in the relations between the government and the opposition that were difficult to repair, the government found the opportunity to breathe a sigh of relief against the opposition that it had weakened. While these developments were taking place in the political arena, the DP, believing that the real issue in the country was the economy, started to carry out activities in this direction. The aid received from the United States contributed greatly to this development and progress in the country, and the loans received were used to purchase imported machinery. The events that developed between the two parties throughout the country also found ground in Van City and inter-party rivalry was experienced. In this study, the elections held in Van City in 1954 and the political developments of the DP period, which consolidated its power by increasing its vote rate in these elections, will be taken into consideration.

Key Words: Van City, Politics, Election, 1954.

Giriş

1 950 seçimleri sonrasında Van'da Türkiye genelindeki tablonun aksine bir durum ortaya çıkmış ve DP, ülke genelinde olduğu gibi Van'da CHP karşısında başarılı olmamıştır. Ancak DP, seçimlerden sonra iktidar olmanın verdiği avantajı da kullanarak ülkede CHP'nin güçlü olduğu sayılı illerden olan Van'da da CHP karşısında etkili olmaya başlamıştır. DP'nin ilk yıllarında bölge halkı, partiye yoğun destek vermiştir. Bu da ezan yasağının kalkması, sabahları radyodan Kur'an tilaveti yapılması gibi uygulamaların dini hassasiyetleri yüksek olan halkı etkilemesinden kaynaklanmıştır. Ülke genelinde ulaşım ve tarım alanlarında meydana gelen gelişmeler, etkisini bölgede de göstermiş ve Van'da DP lehine bir atmosfer yaratmıştır. Bununla birlikte yeni yönetimle birlikte oluşan demokratik ortam ve bölgede asayişin sağlanması için yapılan çalışmalar da halkı etkileyen başka bir etken olmuştur. Bunlardan biri de DP'nin daha muhalefeteyken 1943'te Özalp'ta 33 kişinin öldürülmesi olayını gündeme getirmesi ve olaydan sorumlu tutulan Mustafa Muğlalı'nın yargılanmasına ve ceza almasına vesile olmasıydı.

Bu çalışma, 1954 Genel Seçimleri ile birlikte, Türkiye'de iktidarını pekiştiren DP'nin özelde Van boyutuna ve dönemin karakteristiklerine odaklanmaktadır. Aynı zamanda DP'nin oy oranlarındaki yükselişin bölgesel değerlendirmesi yapılarak seçim sonrasında, kentte seçilen milletvekillerinin Van'la ilgili çalışmaları da ele alınmıştır.

Van'da 1954 Seçim Çalışmaları

1954 yılının başından itibaren seçim tarihinin de yaklaşmasıyla birlikte kentte seçim hazırlıkları başlamıştır.¹ 1954 seçimlerinin 2 Mayıs'ta yapılacağı ilan edilmesiyle birlikte kentte seçim havası oluşmaya başlamış ve belediye başkanları milletvekili adayı olabilmek için istifa etmişlerdir. Bu isimler arasında Gürpınar Belediye Başkanı Ebubekir Ertaş² ve Van Belediye Başkanı Şükrü Kösereisoğlu da bulunuyordu.³ Seçim hazırlıklarının başlamasıyla parti teşkilatları da hareketlenmiş, seçim kütükleri hazırlanmıştır. Siyasî hareketlilik milletvekili olmak isteyenlere de yansımış; kentte, CHP ve DP'ye çok sayıda adaylık başvurusu yapılmıştır.⁴ Aynı zamanda ilin milletvekilleri de seçim çalışmalarına katılmak için Ankara'dan kente gelmişlerdir.

CHP ve DP kentte yaptıkları çalışmalarla, birbirlerinin teşkilatlarını hedef almış ve özellikle parti mensuplarının istifa etmelerini sağlamak için yoğun çaba sarfetmişlerdir. Partilerin bölgedeki uyguladıkları genel strateji haline gelen bu durum, bölgede güç gösterisine dönüşmüş, karşıdan istifa ettirdikleri üye sayısı, partilerin kendilerini başarılı addetmelerine neden olmuştu. Seçimlere az bir süre kalmışken CHP il teşkilatlarından istifa haberleri geliyordu. Bu haberlere göre Erciş'in Aksarak köyünden CHP başkanı 85 üyesiyle birlikte ve yine Erciş'in Ezik köylerinden ikisinde 80 CHP'li istifa edip DP'ye kaydolmuşlardı. Bunun yanı sıra Özalp'ın Saray köyünden 175 CHP'li, Pirmeryem ve Hasan Teymuran köylerinden CHP'li muhtar ve idare heyetleriyle birlikte bazı vatandaşlar da CHP'den istifa edip DP'ye geçmişti.⁵

Seçim hazırlıklarının hızlandığı Nisan ayında Özalp nahiyesinde Ali Hüseyin Açar kırk aile reisiyle, Erçek Bucağına bağlı Kürdivan köyü CHP Başkanı Cindi Güzel idare heyeti arkadaşları ile birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye kaydolmuşlardı.⁶ Yine CHP'nin güçlü olduğu Özalp'tan da gelen haberlerde, Özalp'ın Kartalan köyü CHP muhtarı Ali Beyşik idare heyeti ve 69 arkadaşıyla CHP'den istifa ederek DP'ye kaydoldukları bildirilmişti. Aynı şekilde Pars Köyü muhtarı ve CHP Başkanı Mehmet Atilla idare heyeti ve 51 arkadaşıyla CHP'den istifa ederek DP'ye kayıt yaptırmıştı.⁷ CHP teşkilatlarındaki istifa haberleri hemen hemen her gün geliyordu. Bu gelişmeler 2 Mayıs'ta yapılacak seçimler öncesinde, 1950 seçimlerinde CHP'yi destekleyen ilde DP'nin elini güçlendiriyordu. CHP'nin ise iktidar gücünü elinde bulunduran DP karşısında daha da zayıflamasına neden oluyordu.

DP'den de istifalar oluyordu ancak DP'den istifa edenler genellikle teşkilatlardaki çıkar çatışmalarını gerekçe gösteriyorlardı. Özalp ilçesine bağlı Şerefhane köyü DP Ocak başkanı Tevfik Akın ve 45 arkadaşı bu gerekçeyle istifa edenler arasında bulunmaktaydı.⁸ 22 Nisan'da Özalp ilçesinde DP'nin kalesi olarak görülen Takori Engiz Köyü DP'den

-
- 1 *Van Sesi*, 12 Ocak 1954, 1.
 - 2 *Van Postası*, 25 Şubat 1953, 1.
 - 3 *Van Postası*, 2 Mart 1953, 1.
 - 4 *Van Sesi*, 9 Mart 1954, 1.
 - 5 *Van Sesi*, 17 Mart 1954, 1.
 - 6 *Van Sesi*, 9 Nisan 1954, 1.
 - 7 *Van Sesi*, 17 Nisan 1954, 1.
 - 8 *Van Postası*, 5 Nisan 1954, 1.

toptan istifa edip CHP'ye geçmişlerdi.⁹ Muradiye ilçesi CHP İlçe Başkanı Selâhattin Bağış'ın verdiği bilgiye göre, İsviran Köyü muhtarı DP Ocak Başkanı Ahmet Akdemir, üyeler: Kemal Özdemir, Mehmet Aktay ve Şevket Güneş; Hereşik Köyü DP Ocak Başkanı Ahmet Uslan, üyeler: Hacı Yavuz Edevan, Sait Tekin ve Mehmet Arpa, Aşağı Kurtigan köyü muhtarı Mehmet Şahin, DP Ocak başkanı ve üyesi Şerefhane köyü DP Ocak başkanı Mehmet Kuşucu ve arkadaşları ile birlikte DP'den ayrılarak CHP'ye kaydolmuşlardı.¹⁰

Van'da Partilerin Aday Belirleme Süreci

Türkiye genelinde, 1940-1945 döneminde nüfus artış hızı %1.702 iken bu oran 1950-55 döneminde %2.775'e ve 1955-1960 döneminde %2.853'e yükselmiştir. Türkiye bu nüfus artışı ile dünyada en yüksek nüfus artışına sahip on ülke içerisine girmiştir (Binark, 2010:74). Bu yıllar arasında Van'ın nüfusu aynı ölçüde olmasa da belli bir miktar artmıştır. Bu bağlamda, 1950 nüfusu verileri baz alınarak illerin çıkaracağı milletvekili sayısı tespit edilmiştir. Buna göre, Van'ın çıkaracağı milletvekili sayısı, 1950 seçimlerine göre bir kişi artarak 4¹¹ olarak belirlenmiştir.

28 Mart'a Türkiye genelinde, seçime katılacak olan partiler adaylarını belirlemiştir. Van'da da aynı tarihte yapılan denemelerde CHP'den 518 delegenin katıldığı seçimde, CHP adayları: Ferit Melen, Şaban Boysan, Sait Erdiç ve Rüştü Oktar olarak belirlenmiştir. DP'nin parti denemesi ise saat 10:00'da sinema salonunda 421 delegenin katılımıyla yapılmıştır. Tüm ilçelerde eş zamanlı yapılan denemelerden telgrafla alınan sonuçlara göre DP adayları: Kemal Yörükoğlu, Hilmi Durmaz, Hamit Kartal ve Muslih Görentaş aday olarak belirlenmiştir.¹²

Partilerin Seçim Kampanyaları ve Van

1954 seçim kampanyasını üç başlık altında toplayan CHP, bu başlıkları, İsmet İnönü isminin ön planda olması, DP'nin partizan politikası ve ekonomik konular olarak sıralamıştır. Bu doğrultuda İsmet İnönü ve CHP'nin önde gelenleri, özellikle Petrol Kanunu ve yabancı sermaye gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bundan duydukları rahatsızlıkları sıklıkla belirtmişler ve Menderes'in ciddiyetsiz davrandığıyla ilgili ifadeler yer vermişlerdir. CHP kampanyasının ana teması, ülkede özgürlüklerin olmadığı ve hükümetin otoriterlik eğilimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak CHP'nin bu söylemleri, geçmişin otoriter yönetimiyle sıkı sıkıya özdeşleştirilen bir partiden geldiği için halkın gözünde inandırıcılıktan yoksundu.¹³

DP'nin seçim kampanyası, partinin iktidarı elinde bulundurmasından kaynaklı olarak renkli ve hareketli olmuştur. CHP Genel Merkezi'nin seçim sonrası hazırladığı raporda partinin kampanya için 1,5 milyon lira; CHP'nin ise 158 bin lira harcadığı belirtilmiştir. Harcanan para miktarı da kampanyalarla ilgili fikir verir niteliktedir. DP, geçen dört yıllık iktidarında halk üzerinde genel anlamda iyi bir izlenim bırakmıştır. Parti, seçim

9 Van Postası, 22 Nisan 1954, 1.

10 Van Postası, 2 Nisan 1954, 1.

11 1950 Genel Nüfus Sayımı, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1950, 24.

12 Van Postası, 29 Mart 1954, 19.

13 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.:Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul, 2016, 321.

kampanyasını da temelde 1950-1954 arasındaki dört yıllık hizmetlerine oturtmuştur. Kampanya sırasında sıklıkla dilendirilen hizmetler arasında; Limanlar, barajlar, köprüler, karayolları, köy içme suları yer almıştır. En önemlisi partinin geçen dört yılda uyguladığı ve köylünün yüzünü güldüren politikaları (traktörleşme, ziraî krediler vb.), o tarihlerde seçimlerde belirleyici olan köy oylarını garanti altına almasını sağlamıştır. Ülke genelinde seçim hareketliliği devam edip kalabalık mitingler düzenlenirken, seçim tarihi yaklaşmasına rağmen diğer şehirlerin aksine Van'da mitingler açısından durağan bir hava vardı. DP, 16 Nisan'da Erciş'te bir açık hava toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda sırasıyla konuşan DP adayları, seçim vaatlerini sıralamış ve kentte hala güçlü olduğunu gördükleri CHP'yi hedef almışlardı. Ancak son olarak söz alan o dönem DP Gümüşhane milletvekili olan DP Van milletvekili aday CHP'yi eleştirirken sert ifadeler kullanınca toplantıyı izleyenlerden bazıları tepki göstermiş ve kalabalığın çoğu alanı terk etmiştir.¹⁴

DP'nin Van'daki seçim kampanyasının genel hatlarını ise 4 sene boyunca ülke genelinde yapılan hizmetler, kalkınma hamleleri ve CHP'nin partiye yaptığı karalamalara karşı halkı uyarmak oluşturmuştur.

DP'nin hemen arkasından Erciş'te bir toplantı düzenleyen CHP, DP'yi tüm ülkede tekel kurmakla ve muhalefeti ezmekle suçlamıştır.¹⁵ CHP'nin adayları Edremit, Gevaş¹⁶ ve Özalp'ta da birer toplantı düzenlemiştir.¹⁷ CHP'nin 21 Nisan'da Van merkezde düzenlediği açık hava toplantısına ise CHP'liler büyük ilgi göstermiştir.¹⁸ Toplantıda CHP adayları, bir kamyonun üzerinde halka hitaben birer konuşma yapmış¹⁹ ve burada da aynı söylemlerini tekrarlamışlardır. CHP, yerel basını da etkili olarak kullanmıştır. O tarihlerde CHP yanlısı yayın yapan Van Postası gazetesinde, yazılar kaleme alan Ferit Melen ve diğer gazeteciler, DP'nin seçim kampanyasında üzerinde durduğu ve sıklıkla gündeme getirdiği, ülkedeki üretim artışı ve kalkınma hamlelerinin aslında CHP döneminde atılan adımların sonucu olduğunu ve DP'nin halkı birçok konuda kandırdığını basın yoluyla halka açıklamaya çalışmışlardır. Kaleme alınan köşe yazılarında:

*Bugünkü istihsalde daha evvel meydana getirilmiş olan demiryollarının, limanların, karayollarının, fabrikaların, maden tesislerinin teknik elemanlarının oynadığı rol bir kalemde inkâr edilebilir mi? Bütün bunlar, çokmüskül şartlar içinde ve dış yardım alınmadan kendi alın terimizle meydana getirilmiş eserlerdir. CHP iktidarı devrettiği zaman faaliyete geçmiş tesisler yanında bir o kadarda inşa halinde tesis devreylemişti. Son yıllarda birer ikişer faaliyete geçen fabrikalar, maden tesisleri, limanlar, elektrik santralleri hep CHP'nin başladığı işlerdir. Bunların semeresini bugün almamız bunları yapma şerefini Demokrat iktidara verilmesini icap ettirmez...*²⁰

...Memleketin çoğunluğunu teşkil eden köylü ve sabit gelirli vatandaşların gelirlerinde

14 Van Postası, 16 Nisan 1954, 1.

15 Van Postası, 16 Nisan 1954, 1.

16 Van postası, 21 Nisan 1954, 1.

17 Van Postası, 27 Nisan 1954, 1.

18 Van Postası, 22 Nisan 1954, 1.

19 Van Sesi, 21 Nisan 1954, 1.

20 Ferit Melen, "İstihsal artışları ve sebepleri", Van Postası, 13 Temmuz 1953, 1.

DP'yi övünmeye yetecek sevk edecek süratli bir gelişme olmamıştır. Üstelik bu durumda bilhassa vatandaşlar, vurguncuların kazanç hırsları ve durmadan yükselen hayat pahalılığı karşısında büsbütün ezilmişlerdir. Görülüyor ki gelirlerde artış varsa bu umuma değil, sadece bir zümreye inhisar etmektedir. Ve bu zümreyi de vurguncular, karaborsacılar, bir de DP mensubu olmanın verdiği imtiyazdan faydalananlar teşkil etmektedir. Bunların gelirlerinin arttığını, hem de pek çok arttığını kimse inkâr edemez. Fakat millet demek sadece bu bir avuç insan demek değildir ki...²¹ gibi söylemlere yer verilmiştir.

Bu tarihlerde Van'da, CHP ve DP dışında, çok az da olsa varlık gösterebilen partilerden biri, Millet Partisi (MP) olmuştur. 1949'dan itibaren burada varlık göstermeye başlayan MP, 1954 seçimleri öncesinde de DP İlçe İdare kurulundan Şükrü Yavrutürk, Zeydan Erdoğan, Abdurahman Süleyman'ın on beş kişiyle DP'den istifa etmesiyle Muradiye ilçe teşkilatını kurmuş ve kentteki teşkilatlarını genişletmeye çalışmıştır.²² Ancak parti seçim kampanyaları sırasında herhangi bir varlık gösterememiştir.

1954 Genel Seçimleri ve Van'daki Sonuçları

Türkiye genelinde, DP ve CHP'nin aday yoklamaları, 28 Mart Pazar günü yapılmıştır.²³ Bu seçimlerde çok sayıda kişi milletvekili olmak için başvuruda bulunmuştur. Sadece DP ve CHP'den aday olmak isteyenlerin sayısı 14.000'ni bulmuştur.²⁴ 1954'te yapılan seçimlere dört parti katılmıştır. DP, CHP, (Cumhuriyetçi Millet Partisi) CMP²⁵ ve Türkiye Köylü Partisi (TKP). DP ile CHP her ilde, CMP 40 ilde, TKP 19 ilde seçime katılmıştır.²⁶ CMP'nin seçime katıldığı 40 il şunlardı: Adana, Afyon, Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Giresun, Hatay, İçel, İstanbul, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Niğde, Rize, Samsun, Sinop, Sivas, Trabzon, Uşak, Yozgat, Zonguldak. TKP'nin seçime katıldığı 19 il ise şunlardır: Adana, Ankara, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, İçel, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Malatya, Maraş, Niğde, Urfa illeridir.²⁷ Ülke genelindeki seçimlerde 10.262.063 seçmenden 9.095.617 kişi sandıklara gidip oy kullanmıştır. Katılım oranının % 88.63 olarak belirlendiği seçimler, 2 Mayıs 1954'te yapılmış, seçimleri, 5.313.249²⁸ oy alan DP ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. 1954 seçimlerine gidilirken Türkiye nüfusu, 24.000.000²⁹, seçmen sayısı da 10.262.063 olarak belirlenmişti. Seçimlerde DP, 5.313.659, CHP ise 3.193.471 oy almıştır.³⁰ Bu sonuçlara göre milletvekillerinden % 92.98'ini alan DP'liler 541 koltuktan

21 Vehbi Taş, "Artan Umumun Değil Bir Zümrenin Geliridir", *Van Postası*, 9 Mart 1954, 1.

22 *Van Postası*, 16 Haziran 1953, 1.

23 İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi, 1954-1957*, I, TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2010, 129.

24 *Cumhuriyet*, 28 Mart 1954, 1.

25 Adem Çaylak, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM), Ankara, 2010, 210.

26 Çaylak, *a.g.e.*, 218.

27 Binark, *a.g.e.*, 129.

28 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (TCCDAB)*, 030.01.51.309.7.

29 *1955 Genel Nüfus Sayımı*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 1961, 3.

30 *TCCDAB*. 030.01.51.309.7.

503'ünü doldurmuşlardı. Oyların aşağı yukarı %35'ini alan CHP ise koltukların %5.52'sini almış ve sadece 31 milletvekili alabilmiştir³¹ Böylece DP, 1950'dekinden daha fazla oy almıştır. Seçimlerin sonucunda CHP'nin önde gelen isimlerinden Kasım Gülek, Nihat Erim, Faik Ahmet Barutçu, Hüseyin Cahit Yalçın ve Ferit Melen meclise girememiş ve bu durum partide moralleri daha da bozmuştur.³² CHP, sadece Malatya, Kars ve Sinop'ta kazanabilmiş, Kırşehir³³ ise CMP'ye oy vermiştir. Diğer bütün illerde oylar DP'ye gitmiştir.

Seçimler sonucunda CHP, hayli yüksek oy almasına rağmen parlamentoya tam bir yenilgi içinde girmiştir. 500'ü aşkın milletvekili arasında 31 milletvekili almak parti için üzücü bir sonuç olmuştur. Bu sonuçların parlamentoya bu şekilde yansımalarının en büyük nedeni, yürürlükte olan Seçim Kanunu'ndan kaynaklanıyordu. Çoğunluk sisteminin uygulandığı seçimlerde, bir ilde oyların %49'unu CHP ve % 51'ini DP almış olsa, bütün milletvekillerini DP almış oluyordu. Yani halk oyunun % 49'u temsilsiz kalmış oluyordu.³⁴

28 Nisan'da seçim propagandalarının bitmesinden sonra Van'da merkez ilçe seçim kurullarına bağlı seçim kurulları görev yerlerine gitmeye başlamış ve sandıkların konulacakları yerler de tespit edilmişti. Merkez ilçe seçim Kurulu da herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için büyük çaba sarfetmişti.³⁵ 59.959 seçmenin bulunduğu ilde, 2 Mayıs 1954 Pazar günü, 55.060 seçmen sandıklara giderek oy kullanmış³⁶ ve seçim sonunda, DP, 36.252 oyla %64.10; CHP ise 20.299 oyla %35³⁷ oranında oy almışlardır. Seçimlerden alınan sonuçlara göre, ilde en fazla oy alan DP adayları, Muslih Görentaş, 36.253³⁸, Hilmi Durmaz 33.288³⁹, Kemal Yörükoğlu, 33.012⁴⁰ Hamit Kartal, 32.001⁴¹ oyla Van Milletvekili seçilmişlerdir.⁴²

Van'daki seçimlerde de CHP istediği sonuçları alamamış, geçen dört yılın sonunda ülkede meydana gelen kalkınma hamleleri ve ekonomideki büyüme, Vanlı seçmenleri olumlu etkilemiştir. CHP ise tüm ülkede olduğu gibi burada da ciddi bir kayba uğramış ve kendisine destek veren bir kentin daha desteğini kaybetmiştir. Bu durum parti teşkilatlarında büyük üzüntü yaratmıştır. Seçim sonuçları hakkında bir beyanat veren Ferit Melen:

Seçim neticeleri aziz hemşehrilerimizin malumudur. Hemşehrilerim rakiplerimizi tercih etmişlerdir. Çoğunluğun tercihini hürmetle karşılarım. Neticenin memlekete ve güzel Van'ımıza hayırlı olmasını dilerim. Bize rey veren hemşehrilerime minnet ve şükranlarımı sunarım. Bu netice bizi memlekete hizmet yolundan alıkoymayacaktır. Dört sene Van'ı

31 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017,130.

32 *Van Postası*, 3 Mayıs 1954, 1-2.

33 Çaylak, *a.g.e.* 218.

34 Binark, *a.g.e.*, 156.

35 *Van Sesi*, 30 Nisan 1954, 1.

36 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM A)*, Milletvekili Seçim Mazbatası, 10 Mayıs 1954.

37 *TCCDAB*. 030.01.51.309.7.12.

38 *TBMM A*, Tercüme-i hal Varakası, Sicil No:2197.

39 *TBMM A*, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No:2196.

40 *TBMM A*, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No:1695.

41 *TBMM A*, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No: 2198.

42 *TCCDAB*. 030.10.78.517.19.1.

*Vanlıya yakışacak surette şerefle temsil ettim. Bundan sonra da hangi hal ve şart içinde bulunursam bulunayım hemşehrilerime hizmet etmekten zevk duyacağım*⁴³ diyerek Vanlılara olan sevgisini dille getirmiştir.

Van'da 1954'te yapılan seçimler, kentte 1950'deki seçimlerinin aksine Türkiye'de ortaya çıkan genel tablonun bir yansıması gibi olmuş ve DP, kenttin tüm milletvekillerini alarak burada da ezici çoğunluğu sağlamıştır. CHP ise 1950'de başarılı olduğu sayılı illerden biri olan Van'da büyük bir kayıp yaşamıştır. Bu sonuç, büyük ölçüde Türkiye'de tarım sektöründe ve ekonomik alanda meydana gelen ilerlemenin, ülkenin kırsal bölgeleri üzerinde yarattığı etkiden kaynaklanmıştır.

Van'ın o dönem ekonomisinde genel anlamda tarım ve zirai faaliyetler egemendi. Bu yıllarda kentte, sanayi kuruluşu olarak sadece, bitkisel ve hayvansal ürünleri işleyen birkaç atölye fırın ve mandıra bulunuyordu. İlin önemli sanayi kolunu oluşturan mandıraların büyük bölümü de süt mevsiminde yaylalara çıkarak üreticiden topladığı sütü yerinde, ilkel yöntemlerle işleyen "gezici" işletmelerdi. İmalat sanayinin bir başka önemli dalı da dokumaydı. Dokumacılıkta çalışanların çoğunluğunu, evlerdeki el tezgâhlarındaki yünlü şayak, aba, tiftik, şal ve pamuklu kumaş dokuyan kadınlar oluşturuyordu. Bu yapı nedeniyle 1955'te faal nüfusun yalnızca %1,4'ünü oluşturan 1.161 kişi imalat kesiminde çalışıyordu. Kapalı ekonomi koşullarının geniş ölçüde geçerli olduğu bu yıllarda, il ticaretinde de yerel gereksinimleri karşılamaya yönelik küçük ölçekli perakendeci işletmeler egemendi. 1955'te ticaretle uğraşan 1.238 kişi, il nüfusunun %1,5'ini oluşturuyordu. Tarım sektörü, ilin ekonomisinde genel anlamda hakim olsa da farklı sebeplerden dolayı gelişmemişti. İlde tarımsal yapıdaki gelişmeler, tüm ülkede olduğu gibi DP'nin iktidarı devralmasından sonra başlamıştı. 1955'te kenttin faal nüfusun %86,8'i tarım kesiminde çalışmaktaydı. Dolayısıyla tarımdaki ilerleme, kentte kullanılan oylara etki etmiştir.⁴⁴

Ancak kentteki seçim sonuçlarına etki eden sadece bu faktörler değildi. CHP seçimler öncesi, Türkiye genelinde olduğu gibi Van'daki seçim propagandasında da partizan idare, hayat pahalılığı, yabancı sermaye gibi konular üzerinden DP'ye yüklenmiş halka anlatmaya çalışmıştı. Sıradan vatandaş açısından bakıldığında partizan idare muhalefet partilerine ait bir şikayet konusuydu ve sokaktaki insanı pek de etkilemiyordu. Hayat pahalılığı ve dış borçlar meselesi henüz vatandaş etkileyecek düzeyde değildi. Yabancı sermaye meselesi de uzak gelecekteki bir tehdide vurguydu ve yine seçmen açısından çok da anlaşılır bir durum değildi. Dolayısıyla CHP'nin seçmenle daha seçim kampanyasının başında doğru bir iletişim kuramamıştır. DP açısından ise iktidarın en rahat yıllarıydı. Çünkü ekonomik kalkınma ve refah artışı açısından ülke ve dünya konjonktürünün bütün avantajlarından yararlanmaktaydılar. Bu süreçten en çok yararlanan kesim ise nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler olmuş⁴⁵ ve bu durum oylarını DP'ye vermelerinde de etkili olmuştur.

Başka bir faktör ise CHP'nin maddi gücünün zayıflamış olmasıydı. Parti, 1950'de iktidarı devrettikten sonra tüm teşkilatlarında olduğu gibi kentte de uzun süredir elinde bulundurduğu iktidar gücünü artık kullanamıyordu. Bu yüzden parasal anlamda sıkıntıya

43 *Van Postası*, 5 Mayıs 1954, 1.

44 *Yurt Ansiklopedisi*, "Van", Anadolu Yay., İstanbul, 1986, 7575.

45 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Egmont Yay., İstanbul, 2017, 108.

girmişti. 23 Mart 1951'de CHP Özalp İlçe İdare Kurulu Başkanı Cemal Saatçioğlu, CHP Genel Sekreterlik makamına gönderdiği yazıda şunları ifade etmekteydi:

*Partimizin bir takım zaruri ihtiyaçları olduğunu takdir edersiniz. Burada partimizin hiçbir geliri mevcut değildir. Muhtelif partilerin hakim olduğu bu devirde partimizin inkişafı için iyi bir hakikattir. Partililerin toplanıp daima fikir testilerinde bulunmaları lazım gelir. Hiçbir geliri olmayan partimizin durumunu tebberuz ettirerek sempatisini uyandırmak icap eder. Onun için bir yer tutmak ihtiyacını duyuyoruz. Kâtip, odacı, mahrukak bedeli olarak dışarıya 1000 liralık borcumuz mevcuttur. Bir yer tutmak ve partinin mübrem ihtiyaçlarını gidermek için sayın Genel Sekreterliğiniz tarafında takdir edilecek bir miktar yardımın partimize gönderilmesini saygıyla arz ederim.*⁴⁶

Verilen cevapta: *Parti Merkezi bugünkü malî durumu kuruluşlarımıza yardım yapmaya imkân vermemektedir. Bu kabil masrafların kendi gelir kaynaklarından sağlanması bir zaruret halini almıştır*⁴⁷ ifadelerine yer verilmiş ve partinin içinde bulunduğu ekonomik durum özellikle vurgulanmıştır. Bu durumun daha da kötüleşmesine sebebiyet veren, TBMM'nin 14 Aralık 1953'teki toplantısında konuşularak kabul edilen CHP mallarının müsadere hakkındaki kanundu. Bu kanun partiyi hem maddi hem de manevi yönden çok zayıf düşürmüştür. Kanunun yürürlüğe girmesiyle Van'da 19 Aralık'ta hazineyi temsilen CHP binasına gelen heyet, partinin mevcut mallarını tespit etmiş ve kanun hükümlerine göre partide lazım gelen bazı eşyaların makbuz karşılığında CHP'de bırakılacağı bildirilmişse de CHP'nin elindeki tüm mallar müsadere edilmiştir. Bunun sonucunda CHP binasında bir kırık ibrik ve bir süpürge dışındaki tüm eşyalar heyete teslim edilmiş ve teslim alınan bu eşyalarda hükümet binasına naklettirilmişti.⁴⁸ Parti, ekonomik yönden zayıflayınca 1954'ün başında, Van Postası gazetesine verdiği ilanla üyelerinin desteğiyle durumun üstesinden gelmeye çalışmıştır. Verilen ilanda, partinin ihtiyaçları şu şekilde özetlenmişti:

*CHP mallarının 6195 sayılı kanun hükümlerine göre alınmış olması sebebiyle bugün toplanan Van CHP İl İdare Kurulu bir bağışlar komitesini kurmuştur. Komitemiz bugünden itibaren faaliyete başlamıştır. Amacımız partimizin ve muhalefetin faaliyetlerini idame ettirebilecek mali imkânları sağlamaktır. Yardım şekli aşağıda gösterilmiştir. 1-Nakdi yardım, 2-Ayni yardım. Bu yardımlar komitenin faaliyet merkezi bulunan Van CHP binasında her gün öğleden sonra çalışmakta bulunan arkadaşlara yapılmalıdır.*⁴⁹

1954 Seçimlerinden Sonra Başbakan Adnan Menderes'in Van'ı Ziyareti

DP, 2 Mayıs 1954 Genel Seçimlerden sonra Van'da büyük bir başarı kazanmış ve hükümet bu sonuçlardan oldukça memnun olmuştur. 1954 yılı, kent halkını heyecanlandıran ve sevindiren bir gelişme yaşanmış ve kenti ziyaret edeceği günler öncesinden öğrenilen Başbakan Adnan Menderes, kenti ziyaret etmiştir. Kent, 31 yıllık dönemde, Başbakan düzeyinde, iki defa ziyaret edilmiştir. Kenti ilk ziyaret eden Başbakan 1935'de buraya gelen İnönü olmuştur. İnönü, o dönemin şartlarında illin durumuyla ilgilenmiş ve bazı vaatlerde bulunarak buradan ayrılmıştı. Bu ziyaretten 19 yıl sonra, kent ikinci kez başbakan düzeyinde

46 TCCDAB. 490.01.1532.231.1.

47 TCCDAB. 490.01.1532.231.1.

48 Van Postası, 19 Aralık 1953, 1.

49 Van Postası, 28 Ocak 1954, 1.

ziyaret ediliyordu. Bu yüzden Başbakan'ın ziyareti kentte büyük heyecan yaratmıştır.⁵⁰

24 Eylül 1954'te, Başbakan Adnan Menderes beraberindeki heyete bulunan devlet Bakanı Mükerrer Sarol, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, 3. Ordu Müfettişi Korgeneral Nurettin Aknoz ve gazeteciler ile birlikte Erzurum uçağıyla saat 12:00'de Van'a gelmiştir. Menderes ve beraberindeki heyetin kentte gelişi, halk arasında büyük sevince neden olmuş, heyet, Van milletvekilleri, Vali, Garnizon komutanı, kenttin ileri gelenleri ve binlerce kişi tarafından karşılanmış, bu sırada kurbanlar kesilmiştir. Menderes, halkın yoğun sevgi gösterileri arasında otomobille kentte, hareket etmiş, Başbakan'ın otomobiline 100 kadar otomobil ve motorlu araç da eşlik etmiştir. Ayrıca meydana 200 atlı köylü de gelmiştir. Başbakan kent merkezine ulaştığında da coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Menderes Daha sonra Hükümet konağına gitmiş, bu sırada Hükümet konağı önü, kalabalıkla hınca hınç doldurulmuştur. Bir müddet sonra mikrofonu alan Menderes, kendisine ve arkadaşlarına karşı gösterilen büyük sevgi için teşekkür etmiş ve iki yıldan beri Van'a gelmeyi istediğini ancak hava durumunun elvermemesi ve bazı önemli işlerden dolayı gelemediği için özür dilemiştir.

Menderes: "...ihtiyaçlarınızı ve isteklerinizi hükümetinizin önüne çıkardığınız dövizlerde çok güzel ifade etmiş bulunuyorsunuz. Bunlarda tamamıyla haklısınız" diyerek devamında kenttin uzun yıllardır ihmal edildiğini ve bu yüzden ilerleme imkânlarına kavuşamadığına vurgu yapmıştır. DP'nin iktidarı devraldıktan sonra, 50-54 döneminde ülkedeki, zihniyet mücadeleleriyle uğraştığını ve ülke meselelerinin genel durumu üzerinde incelemelerde bulunduğunu, bu süre zarfında da birçok eser vücuda getirdiğini fakat bu süreçte kenttin ihtiyaçları üzerinde durmaya imkan bulamadığını dile getirmiştir. Bundan sonra kentte karşı olan borçlarını ödemek için çalışacaklarını ifade etmiş⁵¹ ve Vanlılara şu vaatlerde bulunmuştur:

1-Doğu Üniversitesi artık inceleme aşamasındadır Van, bu üniversitenin merkezlerinden biri olmaya adaydır⁵².

Menderes'in Doğu Üniversitesi konusunu açmasının nedeni, bu konunun çok önceden gündeme gelmiş olmasındandı. Bu konuyu Cumhuriyetin kurulmasından sonra, Mustafa Kemal, gündeme getirmişti. Mustafa Kemal, Anadolu'da batı, orta ve doğu olmak üzere üç kültür merkezi oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Bunun ilk örneği olarak 1933'te modern tarzda bir yükseköğretim kurumu olarak İstanbul Üniversitesi açılmıştı. Orta Anadolu bölgesinde bir kültür merkezi açmak için Ankara Üniversitesi'nin kurulması yönünde faaliyetler ve Doğu Anadolu'da da Doğu Üniversitesi kurmak için ön incelemelerin yapılması bu yönde atılan adımlar arasında yer almıştır.⁵³ Mustafa Kemal özellikle Doğu'da üniversite kurulma fikrine çok önem vermiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati'yi 1927'de bölgede incelemeler yapmak üzere Van'a göndermiş ve Mustafa Necati

50 Van Sesi, 24 Eylül 1954, 1-2.

51 Van Postası, 25 Eylül 1954, 1; Van Sesi, 25 Eylül 1954.1.

52 Van Sesi, 27 Eylül 1954, 1-2.

53 Yücel Namal-Hasan Karakuzu, "Türkiye'de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi'ne", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, (XXVII), 2016, 481.

de konu hakkında olumlu görüş bildirmiştir.⁵⁴ Atatürk, daha sonraki süreçte de bu konuya önem vermiş ve 1 Kasım 1937'de TBMM açış nutkunda: “*Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversiteyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün Doğu vilâyetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz, Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır*”⁵⁵ sarfettiği bu sözler konuya verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Atatürk’ün Van’ı seçmesindeki amaç, buranın coğrafi yapısının uygun olması, çevre illere nazaran iklimin daha yumuşak olması, verimli topraklara sahip olması ve en önemlisi de gemi ulaşımına uygun gölün bulunması olmuştur.⁵⁶

Bu yönde değişik zamanlarda girişimlerde bulunulmuştur ancak II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile çalışmalar durmuştur.⁵⁷ DP, 1950 seçimlerini kazandıktan sonra tüm ülkede yeni kalkınma hamleleri başlatmış, bu hamlelerden biri de Van’da Doğu Üniversitesinin kurulması projesinin tekrar gündeme alınması olmuştur.⁵⁸ Bu dönemde yoğunlaşan çalışmalar doğrultusunda bölgeye çeşitli zamanlarda konuyu tetkik etmek üzere heyetler gönderilmiş⁵⁹ ancak bu çalışmalar Van’a üniversite kurulması yönünde olumlu sonuçlar doğurmamıştır.

Bu çalışmaların kent adına olumsuz sonuçlanmasının en önemli nedeni, kentin eğitim, ulaşım ve hemen hemen her alanda ülkenin en geri kalmış yerlerinden biri olarak kalması olmuştur. Örneğin kentte üniversite kurulması çalışmaları yapıldığı sırada, kentte olan Yazar Yaşar Kemal: “...Doğu için bir üniversite şarttır. Doğuda üniversite için en münasip yer de Van’dır. Ama insaflı olalım. Dağ başına üniversite kurulabilmesi için, birtakım şartların, birtakım zaruretlerin olması gerekir. Doğuda var mı bunlar?”⁶⁰ diye sormuş ve ayrıca kentin ulaşım sorununa da değinerek: “...Öğrenci ne ile gelsin? Profesör ne ile gelsin? Posta bile zar zor çalışabiliyor. Bunlar Van’a gelmek için kanat mı bağlasınlar”⁶¹ ifadelerini kullanmıştır. Sürecin olumsuz sonuçlanmasına neden olan başka bir etken de Doğu Üniversitesi’nin kurulması için o dönem Erzurum gibi güçlü bir adayın olmasıdır. Üniversitenin Erzurum’a kurulması fikri sonradan ortaya atılmış, Erzurum milletvekilleri bu yönde yoğun mesai harcamış ve bu da Van’ın aleyhine olmuştur. Bu durumun oluşmasında Doğu Üniversitesi tetkik heyetinin de Erzurum’u ziyaret etiklerinde rapor ettikleri de etkili olmuştur. Buna göre, kentin tarihi ve kültürel bir merkez olması, Tortum Şelalesi’nin teknik ve ekonomik etkileri, gelişmiş hayvancılığı, geniş et sanayinin ilk tesisi olarak kurulan et kombinası, Aşkale’ye kurulması düşünülen ve karşılaştırılan Çimento ve Şeker fabrikaları, Türkiye-İran yolu üzerinde önemli bir merkez olması, Doğu yolunda

54 *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay., Van, 1993, 646.

55 *TBMM ZC. V/20*, İ. 1. 1.11.1937:7.

56 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, 460-461.

57 Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Dönemi’nde Van Gölü Havzası’nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, 211.

58 *Van Kütüğü*, 646.

59 *Van Sesi*, 4 Ağustos 1950, 1-2; *Van Postası*, 15 Ağustos 1953, 1; *Van Sesi*, 4 Ekim 1954, 1; *Van Kütüğü*, 646.

60 Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştan Başa, I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014, 28-29.

61 Kemal, *a.g.e.*, 31.

bölgenin büyük bir kenti olması ve Doğu Anadolu'nun nüfus itibarıyla en büyük kalabalık kenti oluşu kenti avantajlı kılıyordu.⁶² Bunlardan başka DP'nin Erzurum'a olan olumlu bakış açısı da Erzurum lehine olumlu sonuç vermiştir. Çünkü Erzurum 1946 ve sonraki seçimlerde DP'ye kesintisiz destek vermiş⁶³ ve bu durum, DP hükümeti ve Menderes'in Erzurum'a sempati duymalarını sağlamıştı. Menderes bu yönde Erzurum milletvekillerine Erzurum'a üniversite kurma sözü vermişti. Bu doğrultuda da 12 Mart 1955'te Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında yapılan toplantıda Doğu Üniversitesi'nin kurulacağı yer Erzurum olarak belirlenmiştir.⁶⁴

2-İhaleye çıkarılıp bir türlü yapılmayan Van Hava Alanının yapılmasının daha fazla geciktirilmemesi için emaneten yaptırılması kararlaştırılmıştır.

3-Van'ın haberleşme işini iyileştirilmesi ve illin soyutlanmış durumdan kurtarılması için şehirlerarası telefon şebekesi önümüzdeki aylarda yapılacak.

4-Yakacak sıkıntısı içinde bulunan Van'ı bu sıkıntıdan kurtaracak ve sanayi müesseselerinde de kullanılacak Şahmanis⁶⁵ linyit madeni Etibank tarafından işletilecek.

5- Toprak tahlilleri yapılmakta olan Van Çimento fabrikası bir an evvel gerçekleştirilecek.⁶⁶

Van, I. Dünya Savaşı sırasında baştanbaca tahrip edilmişti. Kentte, daha sonra da istenilen yönde yatırımlar yapılmamıştı. Dolayısıyla kent halkı fakirdi kredi ve yardıma muhtaçtı. Van milletvekillerinin de zaman zaman dile getirdiği ve kurulması düşünülen çimento fabrikasının bölge ekonomisine büyük bir ivme kazandırması bekleniyordu. Dolayısıyla bu fabrikanın açılması da Menderes'in vaatleri arasındaydı.⁶⁷

6-Bugün 70 kilovat saat gücünde olan Van şehir elektriği çok yetersiz olduğundan Bend-i Mahi Hidroelektrik santrali önümüzdeki aylarda ihaleye çıkarılacak yaptırılacak ve bu santralden altı bin kilovat saat gücünde enerji üretilecek ve ihtiyaç karşılanacaktır. Bu iş gerçekleşme aşamasındadır. 7-Van güney yolu önümüzdeki bahar mevsiminde yapılmaya başlanacaktır.⁶⁸

Menderes'in vaatleri arasında bulunan Bend-i Mahi santralinin yapımı önemliydi. Bend-i Mahi üzerinde yapılacak bu santralden yalnız kent merkezi değil, Muradiye ve Erciş ilçeleri de elektriğe kavuşacaktı. Ayrıca Bend-i Mahi'de yapılacak bir barajla geniş bir alanın sulanması sağlanacak, binlerce hektarlık bir alan sulanabilecek, ekim alanları genişleyecek ve bölgede üretim artmış olacaktı. Bu santral için 14 Aralık 1954 ve 20 Ağustos 1955 tarihlerinde İller Bankası aracılığıyla iki kez ihale yapılmışsa da firmalarla

62 Celâl Çeliker, "Doğu Üniversitesi", *Van Postası*, 27 Temmuz 1953, 1.

63 Recep Murat Geçikli, "1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü*, 2007, Erzurum, 8.

64 Geçikli, a.g.t., 197.

65 *Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CCBA)*, Yer No:3/3-26.

66 *Van Sesi*, 27 Eylül 1954, 1-2.

67 *CCBA*. Yer No: 3/4-34.

68 *Van Sesi*, 27 Eylül 1954, 1-2.

anlaşma sağlanamamıştır. DP döneminde bu yönde başka girişimler olduysa da firmaların verdiği teklifler uygun bulunmamış ve Bend-i Mahî üzerinde bir hidroelektrik santralının kurulmasına ancak 1965'te başlanmıştır.⁶⁹

8-Hükümetin bugünkü şeker fabrikaları programından başka 1955 yılında hazırlanacak olan yeni şeker fabrikaları inşa programında Van şeker fabrikası da yer alacaktır.⁷⁰

Menderes, bu vaatlerle Van'ın o dönem, ekonomik ve kültürel konularda hızlı bir şekilde kalkınmasını sağlayacak bütün konular üzerinde durmuş oluyordu. Menderes, konuşmasının devamında, Van'ın bir şehir manzarası dışında bir kasaba manzarası dahi sergilemediğini, bunun da ihmalden kaynaklandığını ifade etmiştir. Hükümetin bundan böyle bu ilin ihtiyaçlarını yerine getirmek konusunda daha hassas davranacağını ve büyük gayret göstereceğini de şu sözlerle dille getirmiştir:

*...ihtiyaçlarınızı mümkün olan süratle karşılamaya çalışmayı farz ve bir şükran borcu olarak telâkki etmekteyiz. Van için yapacağımız hizmetlerin şevki ve heyecanı ile kalplerimiz dolu olarak aranızdan ayrılacağız. Muhterem Vanlılar toplu olarak sizleri bir kere daha görmek belki mümkün olmayacaktır. Fakat Cenab-ı Haktan niyaz ederim ki, bize kısa fasıllarla aranızda bulunmağı müyesser kılsın.*⁷¹

Menderes ve beraberindeki heyet, daha sonra Edremit'e geçmiş burada öğle yemeğine katılmış, oradan motorla Gevaş'a Akdamar adasına bir gezi yapmıştır. Geç saatte kadar burada kalmış, daha sonra merkeze dönmüştür. Sonrasında, Belediye tarafından Başbakanın şerefine ordu evinde verilen yemeğe katılmış, yemeğe milletvekilleri, gazeteciler, Diyarbakır'dan gelen bir heyet ve yüze yakın davetli de katılmıştır. Yemekte DP Başkanı Cemil Yörük'ün konuşmasından sonra, Menderes de bir konuşma yapmış ve yemek son bulmuştur.⁷²

Menderes, 25 Eylül sabahı saat 09:00'da ilden ayrılmıştır.

X. Dönem'de Van'da Seçilen Milletvekilleri ve Van'a Yönelik Faaliyetleri

X. Dönem Milletvekiliği seçimlerinde Van'dan seçim kazanan isimler:

1. Hilmi Durmaz⁷³
2. Muslih Görentaş⁷⁴
3. Hamit Kartal⁷⁵

69 Abdulaziz Kardaş, "Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C: 8 S:4, 1304-1305.

70 *Van Sesi*, 27 Eylül 1954, 1-2.

71 *Van Sesi*, 25 Eylül 1954, 1-2.

72 *Van Sesi*, 25 Eylül 1954, 1-2.

73 Geniş bilgi için bkz: TBMM Arşivi, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No: 2196.

74 Geniş bilgi için bkz: TBMM Arşivi, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No: 2197.

75 Geniş bilgi için bkz: TBMM Arşivi, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No: 2198.

4. Kemal Yörükoğlu⁷⁶dur.

1954'te Van'da DP'den seçilen 4 milletvekilinden biri olan Hilmi Durmaz, Nafia Vekâleti, Devlet Su İşleri ve Karayolları Umum müdürlükleri, 1956 yılı bütçeleri münasebetiyle, iki üç seneden beri Nafia Vekâleti tarafından ele alınıp da sonuç alınmayan, Beyatlı'nın suyu meselesi üzerinde durmak istediğini söyleyerek TBMM'de dönem boyunca yapacağı tek konuşması için söz almıştır Durmaz:

...konu üzerine, ilgililerle görüşmeler yaptım. Bana verilen cevapta, ihale ettik, yapılacak, yapılıyor denildi. Bende söylenenleri, seçim bölgesinde dillendirdim. Ancak söylenenler fiiliyata geçirilemedi. Ben de seçmenler karşısında yalancı duruma düştüm, hükümetin bölgedeki seçmenlerin güvenini boşa çıkarmaması için daha fazla hassasiyet göstermesi gerekir⁷⁷ demiştir.

Seçimlerde, DP'den seçilen 4 milletvekilinden biri olan Muslih Görentaş'ın da X. Dönem zarfında, TBMM'de Nafia Vekâleti, Devlet Su İşleri, Karayolları Umum Müdürlükleri 1957 yıllı bütçeleri münasebetiyle yaptığı konuşma dışında konuşması olmamıştır. Görentaş'ın konuşması şöyle:

...Kendi seçim bölgemden size bir misal arz edeyim. Havasor ovası denen muazzam bir ovayı sulayan Bey arkının temizlik ve inşaatı; Cumhuriyetin ilânından beri ele alınmış, her sene ihaleye çıkar. Talip zuhur etmez, ertesi sene yine programa alınır ki, yarı inşaatına yüz binlerce lira sarf edilmiş olup tamamen heder olduğu gibi, birkaç sene evveline kadar yemyeşil olan 13 pare köy bu yüzden bugün kupkuru bir çöl haline gelmiş, meskûnu bulunan binlerce vatandaş göç etmek zoruyla karşı karşıyadır. Bu bakımdan Vekâletin nazarı dikkatini çekmeyi bir vazife addederim.⁷⁸

Farklı yıllarda ancak benzer konularda yapılan her iki konuşmada da kentte sıradan hale gelen bir duruma dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Çünkü hemen hemen her dönemde, kenttin ihtiyaçları ve sorunları gündeme getirilmiş, üzerinde konuşulmuş ancak bu ihtiyaçlar hiçbir vakit tam anlamıyla karşılanmamıştır.

1950'de DP'den Gümüşhane milletvekiliyken memleketiyle yakından ilgilenen Kemal Yörükoğlu'nun faaliyetleri, 1954 seçimlerinde kentte milletvekili seçildikten sonra da devam etmiştir. Bu süre zarfında TBMM'de aktif bir siyaset yürütmüş, kenttin ihtiyaçları ve sorunları üzerine çalışmaları olmuştur. Yörükoğlu, Başbakan Adnan Menderes'in 1954 seçimlerinden sonra Van'ı ziyaretinde, Anadolu Ajansına verdiği demeçte: *"...Van'da bulunan linyit madenini açmakla ilgili çalışmalar yürütüyoruz, madenin açılmasıyla önemli ölçüde yakacak sıkıntısı çeken kent ihtiyacının karşılamasının yanı sıra burada kurulacak sanayi kuruluşların da ihtiyacını karşılayacaktır"* dediğini belirtmiş ve bu konuda yürütülen çalışmaların seyri hakkında da İşletmeler Bakanı'na bir soru yöneltmiştir.

İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Başbakanın ziyaretinin üzerinden dört ay gibi kısa bir zaman geçmesine rağmen hükümetin bu konuda çalışma başlattığını ifade etmiştir. Daha önceden yapılan tetkiklerden burada bir milyon tona yakın bir rezervin olduğunun

76 Geniş bilgi için bkz: TBMM Arşivi, Tercüme-ihal Varakası, Sicil No: 1695

77 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (TBMM TD), X/10, İ. 45, 26. 2 .1956: 900.

78 TBMM TD, X/17, İ. 47, 26. 2. 1957: 923.

tahmin edildiğini ve gereken tedbirlerin alınması konusunda, Maden Teknik Arama (MTA) Enstitüsüne emir verdiklerini belirtmiştir. Gelecek senenin sonuna doğru, kenttin ısınma ihtiyacını da Şahmanis linyit maddeni ile karşılamayı planladıklarını söylemiştir.⁷⁹

Kemal Yörükoğlu, 1943'te Van'da savcı olarak görev yaptığı sırada Van'ın Özalp ilçesinde, 32 kişinin öldürülmesi⁸⁰ olayı yaşanmıştır. 1952'de Gümüşhane milletvekili olduğu sırada meclisteki bir tartışma sırasında CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Yörükoğlu'na: "...33 vatandaş kurşuna dizilirken sen orada cumhuriyet savcısıydın neden vazifeni yapmadın?" diye sormuştu. Yörükoğlu o zaman:

...Zamanı gelince onun da hesabını veririz. Kurşuna dizilen 33 vatandaştan bahsediyor, ben o zaman cumhuriyet savcısı idim. Uzun müddet ömrünü bu memleket hizmetine vakfetmiş olan ihtiyar kumandanı en sonunda kaatil menzilesine düşürdünüz. Hâdis 1943'te olduğu halde 1945'te millî şefiniz onu millî bir kahraman gibi koluna takıp Van'a gelmişti, buna ne, buyurulur? Ben vazifemi yapmışımdır⁸¹ sözleriyle karşılık vermiştir.

1956'da TBMM'de 32 vatandaşın öldürülmesi dolayısıyla eski İçişleri ve Millî savunma bakanları hakkında Meclis soruşturması açılıp açılmamasına dair Arzuhal Encümeni mazbatası ile Eskişehir eski Milletvekili İsmail Hakkı Çevik'in III numaralı Muvakkat Arzuhal Encümeni'nin 05.03.1950 tarihli haftalık karar cetvelindeki 2123 sayılı Kararın Umumi Heyette görüşülmesine dair tahriri ve Arzuhal Encümeni mazbatası görüşmeleri sırasında, Yörükoğlu, daha önceden zamanı gelince hesabını veririz dediği konu hakkında detaylı bilgiye sahip olduğunu söyleyerek söz almış ve:

...CHP'liler, şimdiki hükümeti, Doğuyla ilgilenmemekle suçluyor, bölgede asayişsizliğin hüküm sürdüğü söylemleri geliştirmiş, buna kendilerini de halkı da inandırma peşinde. Ancak kendi dönemlerinde yaşanan asayişsizliğin hazin bir örneğinin 1943'te Özalp ilçesinde yaşandığını unutmuşa benziyorlar. Bu olayın yaşanmasından, o dönemde iktidar olan ve bu bölgelerde kontrolü sağlayamayan CHP sorumludur. Onların yüzünden 32 masum insan, ne yazık ki planlanan bir tertip sonucunda kurşuna dizilmiştir. Olay, bölge halkı üzerinde derin izler bırakmıştır ve işte CHP'nin bölge halkına reva gördüğü muamele buydu⁸² diyerek tepkisini dile getirmiştir.

Yörükoğlu'nun TBMM'de değindiği bu konu, tarihe "Özalp Olayı" veya "Muğlalı Olayı" olarak geçmiştir. Bu olay, II. Dünya Savaşı sırasında bölgede yapılan kaçakçılık olayları sırasında yaşanmış ve bölge halkı üzerinde günümüze kadar süregelen ciddi etkiler bırakmıştır. Savaş yılları sırasında artan kaçakçılık nedeniyle bölgedeki aşiretler ve jandarma arasında sıklıkla çatışmalar yaşanıyordu. Bu çatışmalardan biri de Özalp'ta bir hayvan sürüsünün gasp edilmesi üzerine yaşanmıştır. Bölgede yaşayan ve bir bölümü

79 TBMM TD, X/3, İ. 19, 20.10.1954,161.

80 1943'te Van-İran sınırında yaşanan asayişsizlik nedeniyle tarafların birbirlerinin hayvanlarını gasp etme olayları sık sık yaşanıyordu. Yine bu dönemde Van'ın Özalp ilçesinden İranlıların aldığı bir sürü nedeniyle, Özalp'ta 33 kişi İranlılara yardım ettikleri gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Daha sonra sürüleri alanların yerlerini göstermeleri gerekçesiyle İran sınırına götürülen 32 kişinin burada öldürülmesi nedeniyle bu olay "Özalp olayı" adıyla anılmaktadır, TBMM TD, X/13, İ. 91, 15.08.1956, 384- 385.

81 TBMM TD, IX/15, İ. 69, 07.05.1952, 108.

82 TBMM TD, X/13, İ. 91, 15.08.1956, 384-385.

de İran'da bulunan Milan aşireti mensuplarından 40 kişi bu olayla alakası olduğu gerekçesiyle yakalanmıştır. Olayla ilgili mahkeme sadece 5 kişiyi tutuklayıp diğerlerini serbest bırakmıştı. Ancak Özalp'a gelen III. Ordu Komutanı Orgeneral Mustafa Muğlalı, olayla irtibatları olduğu gerekçesiyle 33 kişiyi tutuklatmış ve sonrasında bu kişiler sınırda kurşuna dizilmişti. 32 kişinin öldüğü olaydan yaralı olarak kurtulan bir kişi yaşanan bu hazin olayı, yetkililere bildirmişse de hiçbir karşılık bulamamıştır.⁸³ Bu konu ancak DP'nin muhalefete güçlendiği dönemde tekrar gündeme getirilmiştir. DP'lilerin konuyu tekrar gündeme getirmeleri sonucunda olayla ilgisi bulunan kişiler hakkında soruşturma açılmış ve öldürülenlerin ölüm emrini verdiğini söyleyen Mustafa Muğlalı da yargılandığı davada 2 Mart 1950'de 20 yıl hapis cezası almıştı.⁸⁴ Sonrasında Askeri Yargıtay'ın Muğlalı'nın cezasını bozması üzerine itirazlar yapılmış ve Muğlalı'nın tekrar yargılanmasına karar verilmişti.

Yaşanan bu olay, bölge halkı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. DP, iktidarında olayın tekrar gündeme gelmesi ve sorumluların yargılanması bölge halkı nezdinde iyi karşılanmıştır. Nitekim DP'liler de bu olayı olabildiğince gündemde tutmaya çalışmış ve CHP aleyhinde kullanmışlardır.

Sonuç

DP, 1950'de iktidarı devraldıktan sonra, ülkede büyük bir kalkınma hamlesi başlatmış, yapılan bu hamleler, Türkiye'de topyekûn bir ilerlemeye neden olmuş ve tüm bunlar partinin hanesine artı olarak yazılmıştır. Bu dönemde tarım sektöründeki büyümeye paralel olarak ekonomi büyümüş, çiftçi gelirleri bariz şekilde artmıştır. Bu durum, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin DP'yi desteklemesine neden olmuştur. CHP ise bu dört yıllık muhalefeti süresince, yaptığı söylemlerle vaat ettikleriyle DP'den daha iyi işler yapacağına halkı inandıramamıştır. Bunun sonucunda, 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimleri de DP, kazanmış ve ülke genelinde gücünü daha da pekiştirmiştir. Ülkenin genelinde meydana gelen gelişmeler, Van'da da benzer etkiyi yaratmış ve kentte 2 Mayıs 1954 Pazar günü yapılan genel seçimler sonunda, DP % 64.10 oy oranı ile Van'dan 4 Milletvekilinden 4'dünü de almayı başarmıştır. 1954'te Van'da ortaya çıkan sonuçlar, ülke genelinde ortaya çıkan sonucun bir yansıması gibi olmuştur. Çünkü Van, bu tarihlerde, Türkiye'de meydana gelen toplumsal değişme hızından çok fazla etkilenmeyen ancak Türkiye genelindeki gelişmelerin sonuçlarından etkilenen bir il olmuştur. Ülkede tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler, ekonomideki iyileşmeler, ekonomisi tarıma dayalı olan kentte, seçmenin DP'den yana oy kullanmasında önemli ölçüde etkili olmuştur. CHP'nin ise daha önceden kendisine yüksek oranda oy veren kentin desteğini kaybetmesinde, eskiden olduğu gibi iktidar gücünü kullanamaması, parti devlet bütünleşmesi sonucunda elinde bulundurduğu malları kaybetmesi ve bunun sonucunda ekonomik olarak yıpranması da etkili olmuştur. Ancak en önemlisi geçen 4 yılın sonunda DP'nin yaptığı icraatları ve bölgede oluşan demokratik havayı gören kent seçmeninin, CHP'ye artık itimadının kalmamasıydı. Tüm bunların da seçmenin oylarını DP'den yana kullanmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kentteki seçim sonuçları hükümet kanadında memnuiyetle karşılanmış ve sonra uzun yıllar

83 Kardaş, *a.g.e.*, 296.

84 Kardaş, *a.g.e.*, 377.

sonra Van'a Başbakan düzeyinde bir ziyaret yapılmıştır. 1954 seçimlerinden sonra Adnan Menderes Van'a bir ziyarete bulunmuş ve ziyaret Van'da büyük heyecan uyandırmıştır.

Kaynakça

Arşivler Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi

TBMM Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Resmi Yayınlar

1950 Genel Nüfus Sayımı, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1950.

1955 Genel Nüfus Sayımı, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul, 1961.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Yerel ve Ulusal Gazeteler

Cumhuriyet

Van Postası

Van Sesi

Kitap ve Makaleler

“Başvekili Karşılarken”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954, 1-2.

BİNARK, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi, 1954-1957*, I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2010.

ÇAYLAK, Adem, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM), Ankara, 2010.

ÇELİKER, Celâl, “Doğu Üniversitesi”, *Van Postası*, 27 Temmuz 1953, 1.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

GEÇİKLİ, Recep Murat, “1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü*, 2007, Erzurum.

KARDAŞ, Abdulaziz, “Van'ın Elektrik Tarihine Bir Bakış (1900-1970)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C: 8, S: 4, 1292-1310.

KARDAŞ, Abdulaziz, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları Ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.

KEMAL, Yaşar, *Bu Diyar Baştan Başa, I*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014.

MELEN, Ferit, “İstihsal Artışları ve Sebepleri”, *Van Postası*, 13 Temmuz 1953, 1.

NAMAL, Yücel ve KARAKUZU, Hasan, “Türkiye’de Üniversite Açma Politikasına Bir Örnek: Doğu Üniversitesi Fikrinden Atatürk Üniversitesi’ne”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, C: 27, 2016, 481-517.

SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

UYAR, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP 1950-1960*, Doğan Egmont Yay., İstanbul, 2017.

TAŞ, Vehbi, “Artan Umumun Değil Bir Zümrenin Geliridir”, *Van Postası*, 9 Mart 1954, 1.

Van Kütüğü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1993.

Yurt Ansiklopedisi, “Van”, Anadolu Yay., İstanbul, 1986.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.:Yasemin Saner), İletişim Yay., İstanbul, 2016.

Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
a.kardas@yyu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>Doktora Öğrencisi
Abdurrahman YALÇINKAYAVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
mevlam_004@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3044-3294>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 06/06/2023 12/06/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1310552>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hurûfat Ve Dil Meselesi Hakkındaki Bakışları

The Perspectives of the Ottoman Constitutional Period on the Issue of Articles and Language

Öz

751 Talas Savaşı'ndan sonraki süreçte Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesi, sadece bir din değişikliği olarak gerçekleşmemiş, aynı zamanda onların kültürel hayatına da etki etmiş ve Arap alfabesine geçişleri başlamıştır. Arap alfabesi ile Türk alfabesi arasında ses farklılıklarının giderilmesi yoluna gidilmiş ve bu bağlamda Türkçede olup da Arap alfabesinde olmayan sesler için Farsçada olduğu gibi bazı harflere noktalar eklenerek bu sorun çözülmüştür. Böylece Arap Alfabesi, daha sonra kurulan Türk İslâm devletlerinde de kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Arap harflerinin ıslah edilmesi tartışmaları İkinci Meşrutiyet Dönemi'nden çok önce başlamıştır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Arap harflerinin ıslahını savunan aydınlar olduğu gibi, bu harflerin tamamen terk edilip yerine Avrupa devletlerinin kullandığı Latin harflerinin kabul edilmesini destekleyenler de olmuştur. Batılılaşmanın ve ilerlemenin önündeki engel olarak Arap alfabesini gören batıcı aydınlar ile Arap alfabesini Müslümanların arasındaki güçlü bir bağ olarak gören İslâmcı aydınlar arasındaki kalem savaşlarını Meşrutiyet Dönemi basınında görmek mümkündür. Hurufat meselesindeki bu tartışmalar, Cumhuriyetin ilanından sonra daha da artarak devam etmiş ve nihayet 1928'de Latin alfabesinin kabulüyle sonuçlanmıştır.

ATIF: KARDAŞ Abdulaziz, YALÇINKAYA Abdurrahman, "Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Aydınlarının Hurûfat Ve Dil Meselesi Hakkındaki Bakışları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (420-442)

CITE: KARDAŞ Abdulaziz, YALÇINKAYA Abdurrahman, "The Perspectives of the Ottoman Constitutional Period on the Issue of Articles and Language", *Journal of History and Future*, 9/2 (June 2023), pp. (420-442)

Bu çalışmada, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen önemli inkılablardan olan Harf İnkılâbı öncesinde hurufat meselesi hakkında Meşrutiyet Dönemi aydınlarının basın, kitap ve risaleler aracılığıyla savundukları görüşler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet Aydınları, Arap Alfabeti, Latin Alfabeti, Lisan.

Abstract

In the period after the 751 Talas War, the acceptance of Islam by the Turks was not only a change of religion, but also affected their cultural life and their transition to the Arabic Alphabet began. The sound differences between the Arabic Alphabet and the Turkish Alphabet were eliminated, and in this context, this problem was solved by adding dots to some letters for the sounds that are in Turkish but not in the Arabic Alphabet, as in Persian. Thus, the Arabic Alphabet began to be used in the Turkish-Islamic states that were established later.

Discussions on reforming the Arabic letters in the Ottoman Empire started long before the Second Constitutional Period. In the Second Constitutional Period, there were intellectuals who advocated the reform of the Arabic letters, and there were also those who advocated the abandonment of these letters and the adoption of the Latin letters used by the European states. It is possible to see the pen wars between the western intellectuals, who see the Arabic Alphabet as an obstacle to westernization and progress, and the Islamist intellectuals, who see the Arabic Alphabet as a strong bond between Muslims, in the press of the Constitutional Period. These discussions on the issue of lettering continued increasingly after the proclamation of the Republic and finally resulted in the adoption of the Latin Alphabet in 1928.

In this study, the views defended by the intellectuals of the Constitutional Period on the issue of type before the Alphabet Revolution, which was one of the important revolutions in the Republican Period, were examined.

Keywords: Constitutional Intellectuals, Arabic Alphabet, Latin Alphabet, Language.

Giriş

Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet devrinin siyasi laboratuvarıdır. Cumhuriyeti kuranların ve gerçekleşen inkılabların fikrî temellerini bu dönemde aramak gerekir. Batıcılar için Batılılaşma, bir tercih meselesi değil, bir bekâ meselesiydi ve tek hedef “daha çok Batılılaşma” idi. Ahmet Muhtar 1912’de “*ya Garphlaşırız ya mahvoluruz*” diye yazarken, Abdullah Cevdet, “*bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet, Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ile diken ile isticlâs etmek mecburidir*”. Batıcılara göre “*iktibas etmek*” anlamsız, “*kopya etmek*” sathi ve tehlikeli idi. Yapılması gereken Avrupa uygarlığının “*tamamen kabulü*” ve Türkiye'nin uygar Avrupa'nın bir parçası haline gelmesiydi¹.

1 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Dönemin İslâmcı aydınları ise batının sadece fen, ilim ve sanayisinin alınmasını savunuyorlardı. Mesela Bediüzzaman, bu konuda şunları söylüyordu:

“Aldanmayalım! ‘İyi ve faydalı olanı al, kötü ve zararlı olanı terk et’, kaidelerini düstur’ül-amel yapalım. Şöyle ki ecnebilere terakkiyât-ı medeniyeye yardım edecek fünûn ve ulûm ve sanayiye alalım... Âdât ve ahlak-ı seyyieyi hudud-i hürriyet ve medeniyetimize girmekten seyf-i şeriatla menedelim”.

Bediüzzaman, ayrıca Japonları örnek vererek onların Avrupa medeniyetinden “mehasin-i medeniyeyi” aldıklarını ve “âdât-ı milliyeyi de muhafaza ettiklerini” belirtmiştir². Bediüzzaman, batılılaşmak için İslâm şeriatını bırakmamız gerektiğini savunan dönemin Batıcılarına itiraz etmiş ve “laubaliler iyi bilsinler ki dinsizlikle kendilerini hiçbir ecnebiye sevdiremezler. Zira mesleksizliklerini göstermiş olurlar. Mesleksizlik sevilmmez” demiştir³. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi de bu tartışmalara katılmış ve “Terakki edelim fakat Müslüman kalmak şartıyla” diyordu⁴.

İlber Ortaylı’ya göre Arap alfabesi, XI ve XIII. yüzyıllardan başlayarak Türkler arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Türkler gibi sonradan Arap Alfabesini kullanan İranlılar, bu harfleri kendi dillerine uygun bir biçimde değiştirmişlerdir. Ancak Türklerin İranlılar gibi bir faaliyeti olmadığı gibi, ‘p-ç-j’ harfleri de İranlılar örnek alınarak Türkçede kullanılmıştır⁵.

Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Hurûfat ve Dil Meselesi Hakkındaki Bakışları

Osmanlı’da Arap harflerinin ıslah edilmesi ve alfabe tartışmaları konusu, III. Selim Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. Hatta Arap harflerinin Türkçe yazımdaki yetersizliğini ilk vurgulayan kişinin XVII. Yüzyılda yaşayan Kâtip Çelebi olduğu iddia edilmektedir⁶. Ancak geri kalmışlığın nedenlerini cehalette ve cehaletin nedenlerini de alfabede arayanlar, yine Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları olmuştur. Bu konudaki ilk fikirler ise 1851’de Ahmed Cevdet Paşa tarafından ileri sürülmüştür. Ahmed Cevdet Paşa, Fuad Paşa ile birlikte hazırladığı *Kavâid-i Osmanî*’de, Türkçe olup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesleri belirtmek için bir çareye ihtiyaç duyulduğunu yazmış ve kurulmasında büyük hizmetler gördüğü *Encümen-i Dâniş*’te Türkçenin sadeleştirilmesi gerektiğini savunmuştur⁷.

Hurûfat ve dil konusundaki problemlerin çözümüne yönelik fikir beyan eden önemli isimlerden biri de Antepli Münif Paşa’dır. Münif Paşa, kurucusu bulunduğu *Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye*’de 1 Mayıs 1862’de verdiği bir konferansta, yazımızda hareke kullanılmadığı için bir kelimenin birçok şekilde okunabildiğini ve hatta hareke kullanılsa da

1993, s. 235.

2 Bediüzzaman, “Dağ Meyvesi Acı da Olsa Devâdır”, *Misbâh*, 19 Eylül 1324, Numara: 2, s. 11-14.

3 Bediüzzaman, “Sadâ-yı Hakikat”, *Volkan*, 27 Mart 1909, Numra: 86, s. 3.

4 Mustafa Sabri, “Terakki Edelim Fakat Müslüman Kalmak Şartıyla”, *Sebilürreşâd*, 24 Temmuz 1335, Adet: 421-422, s. 113-115.

5 İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar Yayınları, 2007, s. 232.

6 Zeki Arıkan, “Latin Harfleri”, AÜ. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.5, 1990, s. 2.

7 Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet’in İnşası-Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2010, s. 148; B. Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s. 264.

bu problemin devam edeceğini söylemiştir. Münif Paşa, Türkçe’de özel isimlerin yazılışı ile diğer kelimelerin yazılışları arasında bir farkın olmadığını ancak Arapça-Farsça terkiplerin çokça kullanılmasından dolayı yazma öğretiminin zorlaştığını söylemiştir. Konuşmasının devamında Münif Paşa, “*Avrupalıların yazılarında müşkilat-ı mezkûre olmadığı misilli, usul-i talimiye dahi mümkün mertebe teshil olunduğundan, altı-yedi yaşında çocuklar pekâlâ okuyup, yazmak, öğrenmekte ve zükûr ve nisâdan, uşak ve amele güruhuna varıncaya kadar ifade-i merama muktedir olacak derecede kitabet tahsil ederler... Milel-i sâire yazıları, yalnız hurûf heceleri adedince otuz-kırk cins hurûf ile istedikleri kitabı tab ‘etmek mümkün olduğu halde, bizde nesih yazıyla bir kitabı basmak lâ-akall beş yüz cins, talik yazı bunun iki-üç misli hurûfa mütevakkıf olduğu, bu sanat erbabının malumudur*” demiştir. Münif Paşa’ya göre Türkçenin de yazılması ve okunmasının kolay olabilmesi için iki yol vardır. Bu yollardan birincisi, harflerin üzerine ve altına yeni işaret ve hareketler koymak; ikinci yol ise harflerin birleştirilmeden kelimeleri yazmaktır⁸.

Meşrutiyet döneminin önemli isimlerinden Ebuzziya Tevfik de *Mecmua-i Ebuzziya*’da yazdığı “*Yine Islah-ı Hurûf Davası*” başlıklı makalesinde, Arap harflerinin Latin harfleri gibi okumaya yeterli gelmediği tartışmasının 1862’den beri süregelen bir “*mesele-i garbiye*” olarak nitelenmektedir. Ebuzziya Tevfik bu meselenin ilk olarak Rusya’nın Kafkasya Valisi Grandük Mişel’in harp yaveri Ahundzâde Feth Ali tarafından ortaya atıldığını, hatta Ahundzâde Feth Ali’nin tertip ettiği bir “*harekât-ı hurûf*” taslağının da Hilâfet Makamına takdim edildiğini belirtir. Bu taslak Hilâfet Makamı tarafından Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’ye havale edilmiş, ancak kabul edilmemiştir. Ebuzziya Tevfik, bu teşebbüsten beş-altı yıl sonra Latin harflerinin veya hiç değilse yeni bir yazının kabul edilmesi hususunda tavsiyelerde bulunanların çoğaldığını da söyler. Makalenin devamında Ebuzziya Tevfik, geri kalmamızın sebebini şöyle tespit etmiştir: “*Ekser akvâm-ı fazılânın elsine ve ahvali biraz tedkik olunacak olursa bedaheten sabit olur ki, maarifçe pek çok akvâmdan geri kalışımıza hurûfun noksanı değil, usul-i tahsilin fıkdanı sebep olmaktadır*”⁹.

1869’da, Namık Kemal ile İran’ın İstanbul Elçisi Melkum Han arasında bu konuda *Hürriyet* gazetesinde gerçekleşen tartışmada, Mirza Melkum Han Arap harflerinin eksik yönlerinden bahsederek, sesli harflerin artırılması, harflerin ayrı yazılması ve hareketlerin kullanılması önerisinde bulunmuş ve bunların ıslah edilmesi gerektiğini savunmuştur. Namık Kemal ise Mirza Melkum Han’a itiraz etmiş ve şu cevabı vermiştir: “*Memleketimizde türlü belaların menşei, bilgi noksanlığıdır; fakat bunu harflerimizin kifayetsizliğine haml edemeyiz. Çünkü okumayı kolaylaştıran, harfler ve hareketler değildir. Ancak manası bilinen kelimelerin yazılış şekillerine alışmak sayesinde okumak mümkündür... Hâsılı, demek isteriz ki biz eşkâl-i hurûfumuzun esasen tağyiri efkârında değiliz*”. Namık Kemal’e göre, herkes için Kur’an-ı Kerim’i okuyabilmek gerekli olduğundan ve doğru yazabilmek için Arapçanın sarfını bilmek lazım geldiğinden dolayı, Arap harflerinin öğrenilmesi elzemdir. Şu halde Türkçe için başka alfabe aramak abes ile iştigalden başka bir şey değildir¹⁰.

8 *Mecmua-i Fünun*, İkinci Sene, 1280, Muharrem, Numara: 14, s.74-77

9 Ebuzziya Tevfik, “Yine Islah-ı Hurûf Davası”, *Memua-i Ebuzziya*, 15 Rebiulevvel 1302, Cüz’: 42, s. 1339-1341.

10 Namık Kemal ile Mirza Melkum Han arasındaki bu tartışmadan on altı yıl sonra (1302) *Mecmua-i Ebuzziya*’da yayımlanan “*Islah-ı Hurûf Meselesi*” başlıklı makalede, mezkûr tartışma üzerine bir

28 Haziran 1885 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre Mısır'da Muhammed Hasan Efendi tarafından neşredilen "*Arap, Osmanlı ve Farisî Hurûfatının Islahı*", isimli risale neşredilmiştir. Bu risalede, "*Her harfe bir seda vermek ve şimdiki gibi bir harfte, müteaddit seda bulundurmayıp kıraati mümkün merteye kolaylaştırmak*", şeklinde bir usulü tavsiye eden Muhammed Hasan, harflerin ıslahı meselesinin Arapça sarf ve nahivde uzman bir meclis tarafından tetkik edilmesini istemiştir. Muhammed Hasan, ayrıca şu açıklamayı da yapmıştır: "*Her harfe kendine mahsus bir seda ve itibar verildiği halde Arapça bir müsveddenin matbaaca tertip ve tab' olunması için elyevm lazım olan 900 parça muhtelif hurûf yerine, iş yalnız 28 harf ile görülebilecektir. Bundan husule gelecek birçok fevâid daha bulunduğundan keyfiyetin ehemmiyetle tedkiki ve muayenesi lazımdır*"¹¹.

1908'de Türkçenin harf ve imlası için gereken usul ve kuralları ortaya çıkarmak için "*Tetkikat-ı Lisaniye Heyeti*" kurulmuş ve bir imla taslağı hazırladıktan sonra dağılmıştır. Bundan sonra ise "*Harf ve İmla Encümenliği*" kurulmuş ve bu heyet de çeşitli kademedeki okullar için Edebiyat kitapları ve lügat hazırlama gibi faaliyetleri olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından bir süre sonra harfleri ve imlâyı ıslah etme yolunda resmî ve özel girişimler olmuştur. Bu dönemde Maarif Nezâreti tarafından "*Sarf*", "*İmla*", "*Lügat*" ve "*Istilahât-ı İlmiye Encümeni*" adıyla dört encümen kurulmuştur. Harflerde ıslahat yapma çerçevesinde gerçekleştirilen bu resmî girişimlerin yanında, 1911 yılında "*Islah-ı Hurûf Cemiyeti*" adı altında özel bir dernek oluşturulmuştur¹².

Türkçenin Arap harfleriyle yazılması ve okunmasının daha kolay olabilmesi için bu süreçte *çeşitli metotlar önerilmiştir*. Bunlardan biri *hurûf-i munfasıla* yöntemidir. Bu metoda göre kelimeler yazılırken harfler birleştirilmeden ayrı ayrı yazılacak; böylece okumayı ve yazmayı zorlaştıran kalabalık harflerden ve şekillerinden kurtulacaktı. *Hurûf-i munfasıla* metodunu savunan önemli isimlerden biri olan Milaslı İsmail Hakkı, nasıl ki kılıç, kalkan ve mızrak gibi savaş aletleri zamanla değişime uğramışsa, yazı ve harflerin de zamanla değişebileceğini belirtmiştir. Milaslı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber döneminde Arap harflerinde şimdiki gibi nokta ve hareke gibi işaretlerin olmadığını, ancak daha sonraki dönemlerde nokta ve hareke gibi işaretler kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Milaslı İsmail Hakkı ıslah-ı hurûf konusunda ise, "*Hurûfumuzun ıslahı elzemdir. Hurûf-i Arabîyeyi muhafaza eylemek şartıyla, her nevi şerâit-i fenniyyeyi hâiz ve diğer milletlerin harflerinden daha mükemmel harfe mâlik olmak*" şeklinde öneride bulunmuştur¹³.

Milaslı İsmail Hakkı, *hurûf-i munfasıla* yönteminin kabul edilmesi halinde Japonlar gibi ilerleme kaydedeceğimizi savunmuştur¹⁴. Ona göre, milletlerin ilerlemesinin temelinde

mülâhaza yapılmıştır. Kemal, "Islah-ı Hurûf Meselesi", *Mecmua-i Ebuzziya*, Gurre-i Rebiulevvel 1302, Cüz. 43, s. 1356-1364; Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)", *Bellekten*, C. XVIII, S. 66, Nisan 1953, s. 238-239.

11 *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Haziran 1885, Numara: 2112, s. 2.

12 BOA.MF.MKT.01223.00016.001; BOA.MF.MKT.01223.00016.002; BOA.MF.MKT.01223.00016.003; BOA. MF.MKT.01223.00016.004.

13 Milaslı İ. Hakkı, "Islah-ı Hurûf Mes'esi", *Sebilürreşâd*, Numara: 250, 13 Haziran 1329, s.262-263.

14 Milaslı İ. Hakkı, "Hurûf-ı Munfasıla Nümûnesi ve Menâfi'i Hakkında Birkaç Söz", *Sebilürreşâd*, Numara: 435-436, 14 Ağustos 1335, s.154-155.

alfabe ve buna dayalı olarak ilim sahibi bir toplum olmak yatmaktadır. Milaslı İsmail Hakkı bu nitelikteki bir alfabeye ancak, “*harflerimizi ayrı ayrı yazıp aralarına ihtiyâca kâfi sâitler ilâve etmek*” suretiyle sahip olabileceğimizi iddia eder¹⁵. Milaslı İsmail Hakkı diğer bir makalesinde ise, Latin harflerinin alınmasına karşı çıkmış ve Arap harflerinin ıslah edilmesi konusunda ısrarını şu ifadelerle sürdürmüştür: “*Arnavutların kabul ettiği gibi Latin harflerini kabul etmeye ihtiyacımız yoktur. Mücerred hurûf-i Arabiyemizi munfasıl yazıp, aralarına birkaç savâit koymakla Latin harflerine her vech ile fâik bir yazıya mâlik oluruz*”¹⁶. Milaslı İsmail Hakkı ıslah-ı hurûf meselesinde sadece fikir beyan etmekle kalmamış, harflerin ayrı yazılması konusunda bir örnek taslak da hazırlamış ve bu şekilde yazmanın faydalarına değinmiştir. Mezkûr taslağı ve iddialarını 14 Ağustos 1340 tarihli *Sebilürreşâd*’da “*Hurûf-i munfasıla Numunesi ve Menafii Hakkında Birkaç Söz*” başlığıyla yayımlamıştır. Milaslı İsmail Hakkı, Müslümanların veya İslamiyet’in geri kalışımızın sebebi olmadığını; ancak muttasıl, yani bitişik yazılan yazımızın bilimsel olmadığından dolayı geri kaldığımızı belirtir. Ayrıca harflerin ayrı yazılması sisteminin kabul edilmesi halinde, iki üç yıl gibi bir sürede köylülerimizin sahip olması gereken eğitimi alabileceklerini savunan İsmail Hakkı, böylece toplumda okur-yazar oranının artacağından dolayı, kitapçıların, müelliflerin, yazarların ve matbaacıların ekonomik açıdan bundan istifade edeceklerini söyler. Milaslı İsmail Hakkı, bu şekilde ıslah edilmiş harflerle yazılan yeni yazının, Latin harfleri gibi ecnebi bir yazı olmadığından dolayı da toplum tarafından daha kolay ve kısa sürede benimseneceğini iddia eder¹⁷.

Bu konuda Milaslı İsmail Hakkı’ya itiraz eden ve cevap veren Mimarzâde Emrullah ise “*Yeni Yazının İkâ’ Edeceği Mazarratlar*” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde düşüncelerini maddeler halinde şöyle sıralamıştır¹⁸:

1- *Hurûf-i munfasıla* ile yazı yazma usulü, Asr-ı Saadet’te mevcut olduğu halde Hz. Peygamber bu usulü kabul etmemiş ve dolayısıyla bu durum, icma-ı ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir hüküm olduğu için bu usulü savunmak da İslamiyet’e aykırıdır.

2- İslam âlimlerine göre “*şübühât*” olan iddialar ve meseleler hakkında hüküm verilirken, iddia sahibinin dindarlığı göz önünde bulundurularak hüküm verilir. Hurûfatın değiştirilmesini isteyenlerin dine karşı olmaları nedeniyle, bu düşünceleri de hükümsüzdür.

3- Yeni yazı ile Kur’an-ı Kerim’i yazmak, hem lâfzen, hem de mana itibariyle tahrif olmasına sebep olur.

4- İslâm tarihinin en parlak dönemleri, *Hurûf-ı muttasılanın*, terakkiye karşı engel olmadığı delilidir.

5- *Hurûf-ı muttasılada* pek çok şekiller olduğu için öğrenmeyi geciktirdiği iddiası

15 Milaslı İsmail Hakkı, “Milletlerin Terakkisinde Elifbânın Hissesi”, *Sebilürreşâd*, Numara: 431-432, 24 Temmuz 1335, s.119-122.

16 Milaslı İsmail Hakkı, “İslah-ı Hurûf Her Şeyden Mühim ve Akdem”, *Sebilürreşâd*, 28 Teşrin-i sani 1329, Adet: 274, s. 224.

17 Milaslı İsmail Hakkı, “Hurûf-ı Munfasıla Numunesi ve Menafii Hakkında Birkaç Söz”, *Sebilürreşâd*, 14 Ağustos 1335, Adet: 435-36, s. 154-155.

18 Mimarzade Emrullah, “Yeni Yazının İkâ’ Edeceği Mazarratlar”, *İ’tisam*, 23 Teşrin-i evvel 1335, Adet: 47, s. 535-537.

kısmen doğru olsa da *hurûf-ı munfasılaya* göre daha kolaydır.

6- Yeni yazı kabul edilirse, *hurûf-ı muttasıla* ile yazılmış din ve millete ait bütün eserler zayi olacaktır.

7- Yeni yazının daha rahat okunabilmesi için harekeli harfler kullanılacaksa, bu durum *hurûf-ı muttasıla* için de mümkündür.

8- *Hurûf-ı muttasıla* ile yazılan *hüsn-i hat* yazı çeşidinin gelişmesinde ve yayılmasında en çok hizmeti dokunan millet, Türklerdir.

9- *Hurûf-i munfasıla* fikrinden sonra, soldan sağa yazmak ve ecnebi harfler ile yazmak fikri ve taraftarları ortaya çıkacaktır.

10- *Hurûf-i munfasıla* ile daha hızlı yazmanın mümkün olduğu iddiası, doğru değildir. Çünkü bu şekilde yazmak demek daha çok harf ve hareke ile yazmak demek olduğundan hem yavaş yazılacak hem de yazımızın güzelliği kaybolacaktır.

Hurûf-i munfasıla yöntemi, I. Dünya Savaşı'ndan önce Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından ordu haberleşme sisteminde kullanılmıştır¹⁹. *Ordu Elifbası*'nı destekleyen yazılar, dönemin önemli isimlerinden Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit, Namık Ekrem ve Milaslı İsmail Hakkı tarafından *Yeni Gazete* 'nin muhtelif sayılarında yayımlanmıştır²⁰. "*Ordu Elifbâsı*", "*Hatt-ı Cedit*", "*Enver Paşa Yazısı*" ya da "*Enverî Yazı*" gibi farklı adlarla anılan bu yazı sistemi, Arap harflerine uymadığından ve savaş sürecinde haberleşmeyi sekteye uğrattığından kullanımı bırakılmıştır²¹.

Meşrutiyet Döneminin önemli yayın organlarından *Felsefe Mecmuası* 'nda isimsiz yayımlanan "*Islah-ı Hurûf Meselesi*" başlıklı makalede, munfasıl harflerin tercih edilmesi, her harf için bir tek şeklin olması, harflere nokta ve hareke gibi işaretlerin ilave edilmesi durumunda yazının çok kalabalık ve karmaşık şekillerden oluşacağı ve punto olarak küçük yazılmasına engel olacağı belirtilmiştir. Makalenin devamında Arap alfabesinin fiziki olarak yuvarlak olmamasından dolayı, gözü rahatsız ettiği gibi, sağdan sola doğru yazmanın Türkçeye daha uygun olduğu, harekelerin harflerin altına ya da üstüne değil, tıpkı birer sesli harf görevi yapmaları için aralarına konulması önerilmiştir²².

19 *Ordu Elifbası* hakkında 12 Mart 1914 tarihli *Tanin* gazetesinde yayımlanan "*Ordunun Elifbâsı, Pek Mühim Bir Hatve-i Terakkî*" başlıklı haber şöyledir: "*Harbiye Nezâreti tedrisât ve muhâberât-ı askeriyede hurûf-ı munfasıla ile imlâ ve kitâbeti kabul etmiştir. Bu bâbda istihzarât-ı mukteziyeyi ittihaz ve ifa eylemiştir. Yeni elifba, eskisinin aynı olup harekât-ı selâsenin imlası hususunda duçar olageldiğimiz müşkülâtı bertaraf etmek üzere bazı hafif ve basit ilavât icra edilmiştir*". Haberin devamında, yeni elifbanın kullanımı ile ilgili bazı örnekler verilmiş ve her kelimenin okunduğu ve söylendiği gibi yazılacağı belirtilmiştir. Ayrıca mezkûr habere göre 1 Mayıs 1914'ten itibaren bütün askerî makam ve kıtalar arasındaki yazışmalarda mezkûr alfabenin kullanılması Harbiye Nezâreti tarafından kararlaştırılmış ve diğer Nezâretler de mevcut, yani eski alfabenin kullanımına devam edilecektir (*Tanin*, 27 Şubat 1329, Numara: 1873, s. 4).

20 *Yeni Yazı*, 14 Mart 1330, Numara: 2, s.1; *Yeni Yazı*, 28 Mart 1330, Numara: 4, s.1.

21 Ercan Uyanık ve İrfan Davut Çam, "Arap Elifbası'ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpçı Söylemler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014-Güz, s.192.

22 Baha Tevfik, "Islah-ı Hurûf Meselesi", *Felsefe Mecmuası*, Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi (Tarihsiz), C. I, S. VIII, s. 119-122.

3 Şubat 1328'de ıslah-ı *hurûf* meselesi için İstanbul Darülfünun'da bir kongre düzenlenmiştir. Ispartalı Hakkı Bey'in bu kongrede yaptığı önemli konuşma 9 Mart 1328 tarihli *Türk Dünyası*'nda yayımlanmıştır. Ispartalı Hakkı Bey bu konuşmasında şunları söylemiştir: “*Yazımız, fennî değil ve kolay okunamıyor, diyorum. Vakıa yazımız takımını meydana getiren harfler içinde sözde sâmit ve sâit var. Fakat bunlar sözde şeyler. Birbirinden iyi ayrılmış halde değil. Çünkü mesela ilk harfimiz hem hemze, hem elif, hem sâmit hem sâit; hem kaval, hem şişhane. Öbür sâitler de böyle...*”. Ispartalı Hakkı Bey konuşmasının devamında, dilimizdeki kelimelerin her bir hecesinin sesli bir harfle bitmesi gibi basit bir kural ile daha kolay yazılıp okunabileceğini savunmuştur. Hakkı Bey, dilimizde bazı kelimelerin ilk hecesinde sesli harf kullanıldığını, ancak diğer bazı kelimelerde ise ikinci hecede kullanıldığını ve hatta bazı kelimelerde ise hiç sesli harfin kullanılmadığını belirtmiştir. Harflerin bitişik olarak yazılmasını da eleştiren Hakkı Bey, bu durumun yazıda düzensizliğe ve zorluğa neden olduğunu ifade etmiştir. Ispartalı Hakkı Bey, harflerimizde biraz değişiklik yapıldığı takdirde Latin harflerinden geri kalmayacağımızı ve Latin harflerinde olduğu gibi harflerin ayrı ayrı yazılması, her hecenin bir sesle okunması gerektiğini savunmuştur²³.

Islah-ı Hurûf Cemiyeti Encümen-i İlmî Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın ıslah-ı *hurûf* konusundaki düşüncesini şöyle özetleyebiliriz: Mevcut kullandığımız harfleri şeklen muhafaza edip değiştirmemek, sağdan sola yazmak usulüne devam etmek, harekeler ve *hurûf*-ı munfasıla kullanarak kelimelerin doğru yazılmasını ve okunmasını sağlamak, satır altında ve üstünde yazılan harflerin şeklinde değişiklik yapmak, diye ifade etmiştir²⁴.

II. Meşrutiyet döneminde harflerin değiştirilmesi konusunda Meclis-i Mebusan'a hitaben bir layiha yazan Dr. Musullu Davud, şu hususlara değinmiştir:

“*Ey kurret-ül-ayn-ı ümmet olan Mebusan! Lisan-ı azb-ül-beyân Osmanî'nin umum vatandaşlarımızın dillerini tezyîn ettiğini görmek isterseniz, silm, ilm ve marifette daha süratle terakki ve teâli eylememizi arzu ederseniz, lisanımızı kahren değil, seve seve tahsil etmemizi tercih ederseniz, aynı bir kelimenin muhtelif eşhas tarafından muhtelif surette kıraat edildiğini duymakla şu tezezbülden müteazzi olmak istemezseniz, etfâl-ı vatanın kısa bir zamanda ve az zahmetle okuyup yazabildiğini müşahede ederek, karîr-ül-ayn olmaya hâhişger iseniz, hâsıl-ı lisanımızın tevessü ve intişar etmesine ve elsine-i saire arasında kendisine layık bir mevki-i muallâ ihraz, ihrazına sâ'î iseniz, hiç tereddüt göstermeden şu mübtedilerin gözünü yıldırta, ecnebilerin önünde sâmit ve esrarengiz duran acib halka, kesir-ül-eşkâl harflerimizi değiştiriniz. Şu hutût-i muavveceyi reddedip, yerine Meşrutiyet'e layık bir yazı intihab ve millete ihdâ buyurunuz*”.

Musullu Davud'a göre her çeşit terakki, maarifin yaygınlaşmasına bağlıdır ve maarifin yaygınlaşması için ise en önemli unsur yazıdır. Musullu Davud yazımızın Arap alfabesinden, dilimizin de Arapça ve Farsçanın tahakkümünden kurtarılması gerektiğini de söylemiştir²⁵.

23 “Türklük Şuûnu, Harflerimizin Islahı”, *Türk Yurdu*, 9 Mart 1328, Adet: 9, s. 276-280.

24 *Yeni Yazı*, 8 Mart 1330, Numara: 1, s. 3.

25 Musullu Davud, *Islah-ı Hurûfa Dair Meclis-i Mebusan'a Layiha*, İstanbul 1326, s. 1-55.

7 Teşrin-i sani 1329 tarihli *Sebilürreşâd*'da yayımlanan ve yazarı belli olmayan “*Âlem-i İslam'ın İslah-ı Hurûfa İhtiyacı*” başlıklı makalede ise İslâm Âlemi'nin geri kalmasının sebebinin elifbadaki noksanlıklar olduğu şöyle açıklanmıştır: “*Maarifsizlik, maarifsizliğin sebebi de miftah-ı maarif olan elifbanın eksikliğindedir. Malum olduğu vech ile yazı, tamim-i maarif için bir alet olup, alet ne kadar tam olursa neticenin de o nisbette tam olacağı muhakkaktır*”²⁶.

İsmail Hakkı ve Cihangirli M. Şinasi, 1912'de yayımladıkları “*Tadîl-i Hurûf Meselesi*” adlı risalede ise Türkçe yazımda sesli harflerin bol bol kullanılmasını, kelimelerin konuşulduğu gibi yazılmasını, Türk fonetiği ile ilgili olmayan harflerin kullanılmamasını ve eski imlâ kaidelerinin terk edilmesini önermişlerdir²⁷.

II. Meşrutiyet döneminde, harflerimizin ıslahı yerine Latin harflerinin kabul edilmesini ve dolayısıyla yeni bir Türk alfabesinin oluşturulmasını savunan ve konu ile ilgili bir hayli cesaretli yazılar yazan aydınlar da bulunuyordu. Bunlar, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi aydınlardı. Bunlardan Celal Nuri şunları söylüyordu:

“Şu Sâmi ve ruh-i lisanımıza uymayan harfleri terk edelim. Üniversal olan Latin harflerini alalım. Arap harfleri, Arap ve İbrani gibi elsine-i Sâmiye içindir. Hâlbuki Türkçemiz elsine-i Sâmiye'den ziyade Avrupa dillerine benzer. Bize hurûf-i munfasıla lazımdır. Hurûf ise ihdas olunamaz, mevcutlar alınır. İslah-ı hurûf bile güç şeydir. Onun için terakki etmek istiyorsak, an-ı vâhid zayi etmeden Latin harflerini tetkik etmeliyiz... Biraz celâdet-i milliye gösterelim. Lisanda, edebiyatta, hurûfta, eskârda bir inkılâp yapalım”²⁸. Abdullah Cevdet ise 15 Kasım 1927 tarihli *İctihad*'da Arap harflerini bırakıp Latin harflerine geçmemiz gerektiğini şöyle bir örnek vererek izah etmiştir: “*Kağrı arabalarını nasıl terk ve şimendiferi kabul etmekte isek, öylece Arap harflerini vaktiyle hizmeti görülmüş, şimdi artık amel-mânde bir alet gibi bir tarafa bırakmamız menfaat ve selamet-i millet muktezasıdır*”²⁹.

1910 yılında Arnavutlar, Latin harflerini kullanmak için izin istemeleri ve bu talebin Şeyhülislâm tarafından dinî gerekçelerle reddedilmesi üzerine Hüseyin Cahit *Tanin*'de iki yazı kaleme aldı. 20 Ocak 1910 tarihli *Tanin* gazetesinde yayımlanan “*Arnavut Hurûfatı*” başlıklı başmakalede Hüseyin Cahit, Arnavutların bu teşebbüsünün bazı İstanbul gazetelerinde tepkiyle karşılanmasını doğru bulmadığını, Arnavutları ilgilendiren bu işin çözümünün onlara bırakılması gerektiğini, Arnavutlarla bizi birleştiren bağın, alfabe olmadığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit, “Eğer Arnavutlar lisanlarını unutmuş olup da öteden beri Türkçeye alışmış olsaydılar, şimdi Arnavutçayı ihyaya çalışsaydılar, o zaman bunda bir ayrılmak maksadı olduğuna hükmedebilirdik. Fakat lisan mevcut olduktan sonra, onu yazmak için lisanın tabiiyet-i hususiyesine göre en müsait olan hurûfun kabulü hiçbir zaman ayrılmak istemek değildir”, iddiasında bulunmuştur.

26 “Âlem-i İslam'ın İslah-ı Hurûfa İhtiyacı”, *Sebilürreşâd*, 7 Teşrin-i sani 1329, Adet: 271, s. 175-176.

27 İsmail Hakkı, Cihangirli M. Şinasi, *Tadîl-i Hurûf Meselesi*, Nefaset Matbaası, İstanbul 1330, s. 1-30.

28 Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal II, Mesâil-i Siyasiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi İstanbul, 1331, s. 165-166.

29 Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Meselesi”, *İctihad*, 15 Teşrin-i sani 1927, Numara: 24, s. 4583.

Makalenin devamında “zaten bugün kullandığımız hurûf, Türklüğe ve Müslümanlığa mahsus bir yazı değildir”, diyen Hüseyin Cahit, Hz. Peygamber zamanında şimdiki harflerin kullanılmadığını da söyler³⁰. 31 Ocak 1910 tarihli *Tanin*’de yayımlanan “*Arnavut Hurûfu*” başlıklı başmakalede Hüseyin Cahit, Arnavutlar tarafından kendilerine gönderilen telgraflardan bahsediyor. Buna göre, “*Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılmasını istemeyenlerin bunun hissiyat-ı diniyyeye ve Osmanlılığa darbe teşkil etmesinden havf ve endişe etmeleridir*”, tespitinde bulunmuş ve bu konuda Arnavutların birlik içerisinde hareket etmeleri gerektiğini savunmuştur³¹.

Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiye* adlı eserinde Arap harfleri hakkında şöyle söylüyordu: “*Hurûfatımız berbattır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâ-kâfidir... Bu hâl, terakkiyatımıza mani oluyor... Latin hurûfu, hem pek tabii hem de Türkçe lisanının tahririne Arap harflerinden daha müsaittir*”³². Celal Nuri bu konuda Maarif Nezareti’ne bir öneride de bulunmuştur. Bu öneriye göre Latin harflerinin bir sancakta -günümüzde olduğu gibi pilot bölge olarak- bir yıl süreyle uygulanmasını istemiş ve bu bir yıllık uygulamanın sonunda olumlu sonuç alınmazsa bu alfabenin terk edilebileceğini ifade etmiştir³³.

İctihad yazarlarından Osmanlıcı bir aydın olan Satı Bey ise toplumun geri kalması ile kullanılan harfler arasında hiç bir bağın ve ilişkinin olmadığını iddia etmiştir. Bu konuya örnek olması açısından da Japonları gösterir. Satı Bey, zengin bir edebiyata sahip hiçbir milletin alfabesini değiştirdiğine dair bir misalin tarihte mevcut olmadığını da söyler. Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçen Romanyalıların zengin bir edebiyatının olmadığını belirten Satı Bey, şu açıklamaları yapıyor: “*Elifbamızdaki noksan ve zorlukların pek çoğu kolaylıkla izale olunabilir. Bu zorlukların önemli bir kısmı imlamızdaki münasebetsizlikten neş’et ediyor*”. Satı Bey, imlada gerekli ıslahlar yapılırsa, her kelime söylendiği gibi yazılır, hece çalışmaları olursa ve matbaa harflerinde karışıklığa sebep olan gereksiz harfler atılırsa, yazımızdaki zorluğun büyük bir kısmının halledileceğini savunur³⁴. Satı Bey İctihad’daki diğer bir yazısında ise, “*Ben harfleri değiştirmek aleyhindeyim; elifbada tadilat ve ıslahat yapmak aleyhinde değilim*”, diyor. Satı Bey elifba meselesinin kökleri çok derinde olan bir mesele olduğu için, alfabenin değiştirilmesi gibi radikal bir hareketin yanlış olacağını iddia eder³⁵.

Alfabe meselesinde İctihad yazarlarından Satı Bey ile Cihangirli M. Şinasi arasında makaleler üzerinden kalem savaşının yaşandığını görüyoruz. M. Şinasi, Satı Bey’e cevaben yazdığı makalede elifbamızın terakkiye engel olduğunu şöyle açıklıyor:

30 Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurûfatı”, *Tanin*, 20 Kânun-i sani 1910, Numara: 27-496, s. 1.

31 Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurûfu”, *Tanin*, 31 Kânun-i sani 1910, Numara: 38-507, s. 1. (Hüseyin Cahit’in bu konudaki iki başmakalesinden bahseden bir yazı, 1 Teşrin-i evvel 1923 tarihli ve 158 numaralı İctihad dergisinde yayımlanmıştır).

32 Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331, s. 282-283.

33 Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye*, s.183-184.

34 Satı, “Elifba Meselesi”, İctihad, 11 Nisan 1329, Numara: 61, s. 1327-1329.

35 Satı, “Elifba Meselesi”, İctihad, 2 Nisan 1329, Numara: 64, s. 1387-1388.

“Evet... Okumak, bir vasıta-i terakki olmasaydı, dünyada kimse okumaya sevk edilemezdi. Japonlar terakki âmillerini bizzat hâiz imişler ki Avrupa ile temas eder etmez, bugünkü derecelerine yükseldiler. Bize gelince Avrupa ile çatışalı bir asrı geçiyor. Terakki şöyle dursun, ahlaken, seciyyeten daha tedenni eyledik...”.

M. Şinasi, Satı Bey’in zengin edebiyatı olan hiçbir milletin alfabe değişikliğine gitmediği iddiasına ise, “şimdiye kadar olmamış bir şeyin bundan sonra da olmaması veya olmayacağı talep ve iddia edilemez”, şeklinde cevap veriyor³⁶.

Yine İctihad’dan Ali Nadir, “Evvela hurûfatımızı ıslah etmek elzemdir. Bunun için Japonların hurûfatının güçlüğüne rağmen terakki ettiklerini misal getirmek biraz gülünç”, demiştir. Ali Nadir, Maarif Nezareti’nin Latin harfleriyle lisanımızı öğretecek kitaplardan pek çok bastırıp bedava veya ucuz bir fiyata ahaliye dağıtması gerektiğini ve lisanımızı iyi bir şekilde öğrenmeleri için bir veya iki senelik bir mûhletten sonra Latin harflere geçişin mümkün olabileceğini belirtmiştir³⁷.

Latin harflerinin dilimize uygunluğu konusunda “Latin Hurûfu Lisanımızda Kabil-i Tatbik midir?” adında bir risale yazan Ali Seyyidi, Latin harflerinin dilimize tatbik edilemeyeceğini iddia eder. Ali Seyyidi, Latin alfabesinin ses, hece ve mahreç itibariyle çok fakir bir alfabe olduğunu, bazı yabancı özel isimlerin Latin alfabesiyle doğru yazmanın ve doğru okumanın imkânsız olduğunu savunur. Ali Seyyidi, alfabemizi ıslah edip, bazı sesler eklersek Latin harflerinden daha kullanışlı olacağını, dilimizdeki isim, zamir, sıfat ve fiillerin önemli bir kısmı kalın sesli hecelerden oluştuğu için bunların Latin harfleriyle okuyup yazmanın mümkün olmadığını örnekler vererek açıklar. Latin alfabesinin kabul edilmesi halinde dilimizdeki ses, ahenk ve şivemizin felç olacağını iddia eden Ali Seyyidi, Latin harflerinin Türkçemize tatbik etmek için emek sarf edeceğimize, “mesaiyi kendi elifbamıza dört, beş sâit ilavesi için vakfeylese, ne şivemizi değiştirmek tehlikesine düşmüş, ne eslâf ve ahlâfı gücendirmiş, ne de efkâr-ı umumiye-i milliyemize hüremetsizlik etmiş oluruz”, demiştir³⁸.

Ali Seyyidi ile aynı görüşte olan Celal Esat Akşam gazetesinde “Türkçe Yazı Latin Harflerine Fâiktir”, başlığıyla yayımlamış olduğu başmakalesinde Arap harflerinin avantajlarını şu şekilde anlatmıştır:

“... Harflerimiz Latin harfleri gibi iki çizgi arasına sığan ve müsavi büyüklükte olan şekillerden ibaret değildir... Türk harfleri ise Latince gibi yuvarlaklar ve çizgilerden ibaret olmayıp tezeyyünlüdür. Latin harflerinde bütün harfler birbirine bitiştiği halde bizde yedi harf vardır ki asla bitişmez. Bu hususiyet harflere ferdî kıymetlerinden ziyade, toplu olarak kelime halinde bir şekil veriyor, yani bir resim husule geliyor... Yazımızın evsafından üçüncüsü de ‘stenografik’ olması, yani çabuk yazılmasıdır... Dördüncüsü de bedîi olmasıdır. Dünyada hiçbir yazı Türkçe kadar güzel değildir”³⁹.

36 M. Şinasi, “Elifba Meselesi ve Cevabımız”, *İctihad*, 18 Nisan 1329, Numara: 62, s. 1352-1356.

37 Ali Nadir, “Harflerimiz”, *İctihad*, 2 Mayıs 1329, Numara: 64, s. 1399-1402.

38 Ali Seyyidi, *Latin Hurûfu Lisanımızda Kabil-i Tatbik midir?*, İkdam Matbaası, İstanbul 1340, s. 1-33.

39 Celal Esat, “Türkçe Yazı Latin Harflerine Fâiktir”, *Akşam*, 11 Mart 1340 (1924), Altıncı sene, Numara: 1950, s. 1.

İctihad dergisi Latin harflerini tanıtmak için de çaba göstermiştir. Örneğin 15 Mart 1926 tarihli nüshada “*Latin Harflerinin Elifbası*” başlıklı yazıda Latin harflerinin sesli ve sessiz olanları tek tek tanıtılmış, bunların Osmanlı Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Ayrıca Latin harfleri ile örnek Türkçe kelimeler verilerek bu harflerin Türkçeye tatbiki hakkında bilgi verilmiştir⁴⁰. 1 Nisan 1926 tarihli İctihad’da ise Latin harflerinin aslında Hitit yazısı olduğu, Latin harflerinin sağlayacağı kolaylıklardan bahsedilmiş ve bazı kelimelerdeki farklı seslerden dolayı Latin harflerin üzerine çeşitli noktaların kullanılarak farklı seslerin yerine kullanılmasının gereksiz olduğu savunulmuştur. Yazının devamında Türkçenin bir-iki ay içerisinde Latin harflerine uyumlu hale geleceği belirtilmiş ve Latin harflerinin Türkçeye tatbik edilmesi örnekler verilerek tekrar edilmiştir⁴¹.

Kılıçzade Hakkı da hurûfat konusunda “*Latin hurûfatını kabul etmek en doğru harekettir. Zira o hurûfatın fevkinde, kıraati teshile kabiliyetli yeni hurûfat icadı mümkün değildir. Latin hurûfatı, beşeriyet-i mütefekkirinin asırlarca süren bir tecrübesinin mahsulüdür*”, diyordu⁴².

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında kalkınma, ekonomik ve sosyal sorunları belirleme, bunlara çözüm yolları arama ve millî iktisadın kurulması amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde, İzmirli işçi delegeleri tarafından Latin harflerinin kabul edilmesi hususunda bir önerge verilmiştir. Fakat bu önerge, kongre başkanı Kâzım Karabekir Paşa tarafından kongrenin toplanma amacıyla örtüşmediği gerekçesiyle oylamaya sunulmamış ve okutulmadan başkanlık divanı tarafından reddedilmiştir. Kılıçzade Hakkı, Kazım Karabekir Paşa’nın bu tavrını daha sonra İctihad’da eleştirerek, özellikle Paşa’nın Latin harfleri konusunu takbih etmesine ve bu durumun kongrede şiddetli bir şekilde alkışlanmasına şaşırıldığını belirtmiştir⁴³. Kılıçzade Hakkı bir başka makalesinde, harfler meselesinin ilmî bir mesele olduğunu, Latin harflerinin zarafet ve şekil itibariyle uygunluğu, zevkli bir surette yazılabilmeleri ve en önemlisi de birçok millet tarafından kabul edilmiş olmasına dikkat çeker. Kılıçzade Hakkı makalesinin devamında şu hususlara değinmiştir: “*Kendi lisanımızı kolay ve çabuk okutup yazdırmak için Arab’ın harfleri bize kâfi değildir... Türkçemizi söylendiği gibi yazmak en doğru ise, bugün kullandığımız Arap harfleriyle bu kâbil-i icra değildir. İşte bunun içindir ki mazbut ve müdevven bir imlaya mâlik değiliz. Herkes istediği gibi yazar ve hiç birisi hata telakki edilemez*”. Kılıçzade Hakkı, Latin harflerini kullandığımız takdirde hem yabancıların Türkçeyi daha kolay öğreneceklerini, hem de çocuklarımızın Fransızca, İngilizce gibi lisanları daha kolay öğreneceklerini savunmuştur⁴⁴.

5 Mart 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*, *Akşam*, *Vakit* ve *Tanin* gazetelerinde İzmir İktisat Kongresi’nde verilen söz konusu önerge hakkında Kazım Karabekir Paşa’nın “*Latin*

40 İctihad, 15 Mart 1926, Numara: 200, s. 3022-3023.

41 İctihad, 1 Nisan 1926, Numara: 201, s. 3939-3940.

42 Kılıçzade Hakkı, *Akve mü’s Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi’ye Tahsisen Softalara Ta’mimen Son Cevap*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi İstanbul, 1331, s. 50-51

43 Kılıçzade Hakkı, “İzmir İktisat Kongresi’nde Harfler Meselesi I”, İctihad, 1 Haziran 1923, Numara: 154, s. 3178-3179.

44 Kılıçzade Hakkı, “İzmir İktisat Kongresi’nde Harfler Meselesi II”, İctihad, 1 Temmuz 1923, Numara: 155, s. 3196-3199.

Harfini Kabul Edemeyiz” başlığıyla bir demeci yayımlanmıştır. Kazım Karabekir Paşa, Latin harflerinin kongre gündemine alınmamasının gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Bu mesele maarife taallük ettiği için bizim kongremizin iştigâl edeceği mesâilin haricindedir*”. Kâzım Karabekir Paşa, “... *Bu fikir, bir zamanlar Avrupa’da herc ü merci mücib oldu. Bu cereyân evvelâ orada başladı. Bizim İslâm hurûfâtımız kâfi değilmiş, binaenaleyh Latin hurûfâtı alınmalı imiş. Orada bazı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felaketli olduğunu anladılar ve pişman oldular*” demiştir. Kazım Karabekir Paşa, “*Türk yazısı güçtür, okunamaz*” propagandasının ilk önce bir takım ecnebi tercümanlar tarafından yapılmaya başlandığını ve bu fikrin içimizdeki bazı azınlıklar tarafından da desteklendiğini belirtmiştir⁴⁵.

Kazım Karabekir Paşa, Latin harflerinin kabulü halinde Arap harfleriyle yazılmış binlerce eserin yok olacağını ve bunun sonucunda Müslümanlar arasındaki bağın kopacağını ve nifakların çıkacağını, “*en gabî bir köylü çocuğuna, biz bir ay ile üç ay arasında kendi hurûfâtımızı ve gazetemizi okutuyoruz*” demiştir⁴⁶. *Sebilürreşâd* dergisi ise Azerbaycan’da Latin harfleriyle eğitime başlanacağı konusunda Maârif Komiserliği’nin yayımladığı genelge üzerine bir değerlendirmede bulunmuş ve bu durumun Azeri Türkleri için beklenen bir felâketin başlangıcı olduğunu savunmuştur. Kazım Karabekir Paşa da Azerbaycan’daki bu gelişmenin Müslümanlar arasındaki iletişimi koparacağını ve bunun Türkiye’ye de sirayet edeceğine dair endişelerini Ankara’da Maârif Vekâleti’ne iletmıştır. Kazım Karabekir Paşa’nın bu teşebbüsü üzerine, harfler konusunda ilmî bir risalenin yazılması amacıyla Telif ve Tercüme Heyeti toplanarak meseleyi müzakere etmiş ve önemli bir rapor hazırlanmıştır. *Sebilürreşâd*’ın “*Latin Hurûfâtı Aleyhinde Mühim Bir Rapor*” başlığıyla yayımladığı bu raporda Samih Rifat Bey, “*elsine-i Şarkıyye’nin Latin harfleriyle yazılması gayr-i mümkün olduğu en vâzih delâil-i ilmiye ile ve en muktedir müsteşriklerin tedkikâtı ile isbât eylemiştir*”, demiştir⁴⁷.

Kazım Karabekir Paşa’nın bu tespitlerine Kılıçzade Hakkı itiraz etmiş ve bir Türk çocuğunun kendi dili olan Türkçeye nazaran İngilizceyi ya da Fransızca’yı daha kısa bir süre içinde öğrendiğini ifade etmiş ve hatta bunu kendi çocuğu üzerinde denediğini ileri sürmüştür. Kılıçzade Hakkı, Kazım Karabekir Paşa’nın Azeri Türklerinin Latin harflerini kabul etmeleri konusundaki korkularına anlam veremediğini ve Azeri Türklerinin bu harfleri kabul etmekle iddia edildiği gibi dinlerini ya da millî benliklerini kaybetmediklerini söylemiştir⁴⁸. Latin harflerinin kabulü konusundaki öncülüğü, Azeri Türklerinden ziyade Anadolu Türklerinden beklediğini açıklayan Kılıçzâde Hakkı, medeniyet yolunda ilerlemek için Latin harflerini kabul etmek gerektiğini iddia etmiştir⁴⁹. *İctihad* dergisinde “*Arab Harflerini de Cebrail Getirmemiştir Ya!*” başlığıyla yayımlanan makalede, “*Evvela biz,*

45 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mart 1923, Dördüncü sene, Numara: 755, s. 2; *Akşam*, 5 Mart 1339 (1923), Beşinci sene, Numara: 1599, s. 2.

46 *Sebilürreşâd*, “Latin Hurûfu Mes’elesî”, 12 Nisan 1339, Numara: 525-526, s.48.

47 *Sebilürreşâd*, “Latin Hurûfu”, 24 Mayıs 1339, Adet:530-531, s.82-83; *Sebilürreşâd*, “Latin Hurûfâtı Aleyhinde Mühim Bir Rapor”, 27 Teşrin-i sâni 1340, Adet: 627, s.45.

48 Kılıçzâde Hakkı, “İzmir Kongresinde Latin Harfleri III”, *İctihad*, Numara: 156, 1 Ağustos 1923, s.3214-3215.

49 Kılıçzâde Hakkı, “Harflerimiz ve İmlâmımız”, *İctihad*, Numara:157, 1 Eylül 1923, s.3227-3230.

Arap değiliz. Turanî'yiz, Türk'üz" diyen Kılıçzâde Hakkı, Arapların bir istila sonucunda bu harfleri Türklere kabul ettirdiğini, ancak bunları kullanmaya devam etmek konusunda hiçbir mecburiyet olmadığını söylemiştir⁵⁰.

15 Temmuz 1928 tarihli İctihad'da Dr. Y. Themo Mexhidije imzasıyla yayımlanan *Türk Harfleri Meselesi*" başlıklı makalede, "*Fenike harflerinin son şekli-i tekâmülü ve yazılıştaki sühuletli olan Latin harflerini Hıristiyanlık doğurmadı, lüzum yarattı, biz de artık bu lüzumu hissettik. Buna taannüd ve taassub dış geçiremeyecektir. Er geç kabul olunacak, bari beyhude yere vakit kaybetmeyelim*". Makalenin devamında Latin harflerinin kabul edilmesi halinde kütüphaneler dolusu kitapların ve Osmanlı Edebiyatı'nın eski bir paçavra gibi atılacağı endişelerini dile getirenlere cevap olarak, şapka inkılâbında olduğu gibi fesin atılıp şapkanın takıldığı gibi bir durumun yaşanmayacağı; ona göre tedbirler alınacağı ve sağlam adımlar atılacağı ifade edilmiştir⁵¹.

Darülfünun muallimlerinden Avram Galanti'nin *Yeni Mecmua*'da yayımlanan makalesinde, Latin harflerinin kullanılmasına karşı çıkmış ancak, Arap alfabesinde harflerinin bitişik yazılmasından dolayı okuma ve yazmanın zorlaştığını belirtmiştir. Avram Galanti Latin harfleri konusunda şu izahatı yapmıştır:

*"Latin harfli yazılmış Türkçe kelimelerin telaffuzu, Türkçe telaffuzdan çıkararak Frankça olur... Kelimelere tam bir Türk telaffuzu vermek için, Latin harflerine ilave edilecek işaret ile Türkçe yani Arapça harflere ilave edilecek işaret arasında hiçbir fark olmadığını söylemek isterim... Latin harflerinin isti'mali pek muzırdır. Çünkü Latin Harfleri, memâlik-i İslâmiye'yi rabt eden habl-ı metini koparır... Yani camia-i İslamiye'yi inhilale doğru sevk eder. Latin harfleri, ticaretimizin inkişafına engeldir... Biz Latin hurûfunu istimal edersek ve diğer Türk anâsırı Arapça harfleri istimal edersek ilim ve fikir mübadelesi ve kitap ticareti mahdud kalır. Yani irfan ve ticaret mutazzar olur... Latinîcilerin yalnız bir cihette hakları vardır. O da Latin harflerinin munfasıl ve Arabî harflerinin muttasıl ve munfasıl olmasındadır"*⁵².

Avram Galanti'nin bu söylediklerine Kılıçzade Hakkı ilginç bir eleştiride bulunarak, Avram Galanti'nin Yahudi olduğunu, Yahudilerin de Araplar gibi Sami ırkından geldiklerini, Hz. Muhammed'in peygamberler içinde en çok Hz. Musa'yı sevdiğini ve bu nedenle Avram Galanti'nin Arap harflerini savunduğunu ileri sürmüştür. Kılıçzade Hakkı, Avram Galanti'nin Arap harflerinin Müslüman kavimler arasında "*habl-i metin*" olduğu iddiasına da itiraz ederek, İslâm Tarihi'ndeki iç savaşlardan örnekler vermiştir. Kur'an-ı Kerim'in Latin harfleriyle yazılmasında bir mahzur olmadığını da savunan Kılıçzade Hakkı, "*manasını anlamadığım, telaffuzu telaffuzuma uymayan bir kitabı, hangi lisanda yazarlarsa yazsınlar bence hiç farkı yoktur*", demiştir⁵³.

1925'te "*Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri*" adında bir risale yazan

-
- 50 Kılıçoğlu Hakkı, "Arab Harflerini de Cebrail Getirmemiştir Ya!", *İctihad*, Numara: 218, 15 Kânun-ı evvel 1926, s.4193-4194.
- 51 Dr. Y. Themo Mexhidije, "Türk Harfleri Meselesi", *İctihad*, 15 Temmuz 1928, Numara: 256, s. 4862-4864.
- 52 Avram Galanti, "Lisaniyât: Latin Hurûfâtı Meselesi", *Yeni Mecmua*, 1 Temmuz 1923, S. 79, s.265-266.
- 53 Kılıçzade Hakkı, "Harflerimiz ve İmlamız", *İctihad*, 1 Eylül 1923, Numara: 157, s. 3227-3230.

Avram Galanti, konuyu teknik, ilmî, siyasi ve iktisadî açıdan şöyle ele almıştır: Teknik açıdan Latin harfleri kullanılarak yazılan Fransızca kelimelerdeki seslerin-hecelerinin sayısı, Arap harfleriyle yazılan Türkçe kelimelerdeki seslerin-hecelerinin sayısından yaklaşık üç misli fazladır. İlmî açıdan Latin harflerinin kabulüyle Türkçenin daha fakir olacak ve özellikle Arapçadan Türkçeye geçen ilmî ve fennî tabirlerin yazılmasında sıkıntılar yaşanacaktır. Siyasi açıdan, Arap elifbası Kur'an-ı Kerim elifbası olduğu için Türk, Arap, Acem milletleri tarafından lisan yazısı olarak kullanıldığından, bu üç lisanın tahsilini kolaylaştırır. Ayrıca Latin harflerinin kabulü halinde geçmişimizle bağımızın kopacak ve böylece geçmişimizi unutacağız. Alman, İngiliz ve Fransız okullarında dokuz-on asır evvel yazılmış eserler okunabiliyorsa, bizde dört-beş asır evvel yazılmış eserler neden okutulmasın? İktisadî açıdan ise İran, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır ile olan ticaretimizden dolayı bizim Farsça ve Arapçayı öğrenmemizi ve onların da Türkçeyi öğrenmelerini kolaylaştıran temel etken ortak kullandığımız Arap alfabesidir⁵⁴.

Latin harflerine karşı çıkan isimlerden biri olan Darulfünûn Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi Fuat Köprülü ise fikrini şöyle ifade etmiştir: “*Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar, zannediyorlar ki Garp medeniyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Hâlbuki Garp medeniyetine temessül, harflerimizin tebdili ve Latin harflerinin kabulüyle kâbil olamaz... Latin harflerinin kabulü meselesi, yalnız hars ve tarih meselesi değildir. Bunun iktisadî, tedrisî cihetleri de vardır ki, bunlardan işin yalnız iktisadî sebepleri dahi Latin harflerinin kabulü teşebbüsünü akamete mahkûm bırakmaya kâfi gelir. İhtisasa hürmet etmek istediğimiz şu sıralarda böyle mühim bir hususât ile herkesin iştigal etmesi, bir anarşi tevlîd etmekten başka bir şeye yaramaz*”⁵⁵.

1926’da hurûfat konusunda “*Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım*” adıyla bir risale yazan Dr. İsmail Şükrü, ise, “*Köhne beşeriyetin, köhne harfleriyle uğraşmaktansa, yeni dünya beşeriyetine layık, tamamen müşkülatsız bir yazı bulalım. Beşeriyet-i müterakkiyenin âtide bir gün yapacak olduğu bu işi, sırası gelmişken her milletten evvel biz yapalım*”, diyor. Elifba meselesinde mevcut harflerin ıslahı veya Latin harflerinin kabulü gibi iki faklı görüşün tartışıldığını söyleyen Dr. İsmail Şükrü, “*ben ise ne o, ne öbürü diyorum. Mademki modern bir hükümet tesis ediyoruz. Bu antikalaşmış ve bizim olmayan eski harflerle alakamızı keselim... Asrımıza layık bir şekilde, talimde sühulet, tahrirde surat veren modern harfler bulalım*”, önerisinde bulunur⁵⁶.

Dr. İsmail Şükrü “*Son Darbe-i Tahlis: Harflerimiz*” başlıklı makalesinde ise şunları söylemiştir: “*Son tecdîd ve ıslah darbesi vurulmamıştır. Bu herifleri ve bu harfleri atmadıkça Türk için hakiki necat yolu açılmaz... Bu darbe-i tahlisi de yine o büyük meşaleden bekleyeceğiz... Bugünkü harflerimizle asrın istediği surat ve sühuletle yükselmemiz muhaldir... Malumdur ki yazı ile lisan, bir milletin benliğidir ve o milletin Edebiyatı da hayat-ı millîsinin mir’atıdır... Bu itibarla Edebiyat, ruh, vuzuh, mana ve şümul cihetinden milletin hakiki öz lisanından doğmuş olursa, ancak o zaman tabii ve milletin de mal-ı sahihi*

54 Avram Galanti, *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri*, Kâğıtçılık ve Matbaacılık AŞ, İstanbul 1341 (1925), s. 1-33.

55 Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Harf Meselesi”, *Millî Mecmua*, 1 Kânun-i evvel 1926, Numara: 75, s. 1206-1207.

56 İsmail Şükrü, *Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım*, Kader Matbaası, İstanbul 1926, s. 1-32.

olur”⁵⁷.

1920’de hurûfat meselesi hakkında görüş beyan eden ve bir risale yazan diğer önemli bir isim de Tahsin Ömer’dir. Tahsin Ömer “İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır” adıyla yazdığı risalesinde, Latin harflerinin, aslında soldan yazılan Arap harfleri olduğunu iddia etmiş ve harflerin şekilleri üzerinden örnekler vererek tespitlerde bulunmuştur. Tahsin Ömer’e göre Arap kültüründe sağ yönün sol yönden daha faziletli olması ve daha çok tercih edilmesinden dolayı Arap alfabesi sağdan yazılmaktadır.⁵⁸

Hurûfat ve imla konusunda Gostivarlı Abdülhakim Hikmet’in gençlere hitaben yazdığı “*Türkçe İçin Arap Harfleri mi İyi, Latin Harfleri mi İyi?*” isimli risalesinde, Latin harflerini almaya ihtiyacımız olmadığını, mevcut kullandığımız harfleri bir parça ıslah edersek ve imlamız üzerinde de bir usul çerçevesinde çalışırsak, alfabe meselesinde amacımıza ulaşacağımız belirtiliyor. Arap harfleriyle dilimizdeki Türkçe kelimelerin yazımında belli bir kuralın olmamasından dolayı, mevcut problemlerin ortaya çıktığını örnekler vererek açıklayan Gostivarlı Abdülhakim Hikmet, imlamız için İstanbul şivesinin esas alınmasını ve Türkçe asıllı kelimelerin yazımında her hecede mutlaka bir sesli harf yazılmasını tavsiye ediyor⁵⁹.

Akşam gazetesinde Necmeddin Sadık Bey, Azerbaycan’ın Latin harflerini kabul etmesi üzerine “*Ruslar ve Türkler*” başlığıyla yayımladığı baş makalesinde, Rusların bu işteki asıl gayelerini ve Azerbaycan açısından endişelerini şöyle anlatmıştır:

*“Ruslar herkesten iyi biliyorlar ki, bir milletin istiklâli, ancak millî irfan ile kaimdir. Moskova Hükümeti, Azerbaycan’da bu millî irfanı söndürmeye uğraşüyor... Bunun için buldukları ilk usul, Türk elifbası yerine Latin hurûfunu neşretmektir. Bu suretle evvela Azerbaycan’ın diğer Türk memleketleriyle alakasını kesmektir. Bu alakalar arasında siyasi rabıtanın daha mühim olanı hars rabitasıdır... Bir milletin varlığını yapan şey, o milletin mazisidir. Maziyi nesilden nesle nakleden de lisanı, tarihi, edebiyatıdır. Moskova Hükümeti istiyor ki mekteplerde okuyan Azerbaycanlı çocuklar bir taraftan Türk harsıyla kat-ı alaka etsinler, diğer taraftan kendi mazilerini unutsunlar. Mazi ile istikbali birbirinden ayırmak için lisanı değiştirmekten iyi vasıta olur mu?”*⁶⁰.

Bu süreçte Latin harflerinin kabul edilmesi gerektiğini savunan en önemli isimlerden biri de Abdullah Cevdet’tir. Okuma-yazmada kolaylık sağlaması nedeniyle Latin harflerinin okur-yazar oranını büyük ölçüde arttıracığını düşünen Abdullah Cevdet, *Akşam* gazetesinin “*Latin harflerini kabul etmeli mi etmemeli mi?*” sorusuna, “*behemehâl Latin harflerini kabul etmeliyiz. Bu kanaatim pek kuvvetlidir ve otuz beş yaşındadır*” şeklinde cevap vererek,

57 İsmail Şükrü, “Son Darbe-i Tahlis: Harflerimiz”, *İctihad*, 1 Teşrin-i evvel 1925, Numara: 189, s. 3733-3734.

58 Tahsin Ömer, İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır, Mahmutbey Matbaası, İstanbul 1339, s. 1-44.

59 Gostivarlı Abdülhakim Hikmet, *Türkçe İçin Arap Harfleri mi İyi, Latin Harfleri mi?*, Saraybosna Hükümet Matbaası, 1341, s. 1-46. Gostivarlı Abdülhakim Hikmet, mezkûr risalesini, bahsettiği kurallara göre yazmıştır.

60 Necmeddin Sadık, “Rusya ve Türkler”, *Akşam*, 9 Kânun-i evvel 1339, Numara: 1858, s. 1. Necmeddin Sadık Bey’in mezkûr başmakalesi, 27 Kânun-i evvel 1339 tarihli *Sebilürreşâd* dergisinde de “*Hurûfat Meselesi*” başlığıyla yayımlanmıştır.

yıllardır bu fikri savunduğunu belirtmiştir. Kullanılmakta olan Arap harflerini, bir dönem Avrupa'ya tanınan kapitülasyonlara benzeten Abdullah Cevdet, “Avrupa'nın bize kabul ettirmiş olduğu kapitülasyonlardan kurtulduk. Fakat Arab ve Arabistan kapitülasyonu üzerimizde hükümrânlık etmektedir” demiştir⁶¹.

Şark'tan ayrılıp Garp medeniyetine girmek için Latin harflerini kabul etmek gerektiğini söyleyen Abdullah Cevdet, bu konudaki kanaatini şu sözlerle izah etmiştir: “Çok eski ve köklü bir itikadımızdır: Biz Arab harfleriyle yaşayamayız. Latin harflerini bazı ilâve ve ta'dil ile kabul etmeye mecburuz ve bu, mutlaka yapılacaktır. Belki bunun yapıldığını görmeye ömrümüz kifâyet etmez; fakat bu faninin lâ-yefnâ kanaati bu merkezde payidardır”⁶². Abdullah Cevdet, Latin harflerinin kabulüne dönük Hükümetin girişimlerini, “Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübîni” başlığıyla İctihad dergisinde yayımladığı makale ile duyurmuş; bu konuda atılan adımları ve ileride alınacak kesin kararı, “Hükümetimizin inkılâb ve tecdîd sahasına dâhil en parlak zaferini, samimi hürmetle, selâmlarız” sözleriyle değerlendirmiştir⁶³.

Yıllarca süren bütün bu tartışmaların ardından nihayet Latin harfleri, 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiştir. Bu çerçevede, “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki 1353 Sayılı Kanun, 3 Kasım 1928 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁶⁴.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin üç yüz yıllık modernleşme çabasının sonucunda ortaya çıkmış bir siyasi yapıdır. Diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti, İmparatorluktan millî devlete geçiş sürecinin bir sonucudur. Bu süreçte Meşrutiyet dönemi aydınlarının etkisi inkâr edilemez.

Aslında Osmanlı'da Arap harflerinin ıslah edilmesi ve alfabe tartışmaları konusu, III. Selim Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Ancak geri kalmışlığın nedenlerini cehalette ve cehaletin nedenlerini de alfabe arayanlar yine Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları olmuştur. Bu konudaki ilk fikirler ise 1851'de Ahmed Cevdet Paşa tarafından ileri sürülmüştür. Ahmed Cevdet Paşa Türkçe olup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesleri belirtmek için bir çareye ihtiyaç duyulduğunu ve Türkçenin sadeleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Hurûfat ve dil konusundaki problemlerin çözümüne yönelik fikir beyan eden önemli isimlerden biri olan Antepî Münif Paşa, yazımızda hareke kullanılmadığı için bir kelimenin birçok şekilde okunabildiğini ve hatta hareke kullanılsa da bu problemin devam edeceğini söylemiştir. Münif Paşa dilimizde özel isimlerin yazılışı ile diğer kelimelerin yazılışları arasında bir farkın olmadığını ve Arapça-Farsça terkiplerin çokluğundan dolayı yazma öğretiminin zorlaştığını ifade etmiştir. Ebuzziya Tefvik ve Namık Kemal ise Latin harflerine karşı çıkmış ve Arap harflerini kullanmanın geri kalmamızın sebebi olmadığını,

61 Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Hakkında”, *İctihad*, No:204, 15 Mayıs 1926, s. 3973-3975.

62 Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Mes'alesi”, *İctihad*, Numara: 240, 15 Teşrin-i sâni 1927, s.4583.

63 Abdullah Cevdet, “Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübîni”, *İctihad*, 15 Mayıs 1928, s.5343.

64 *Resmi Gazete*, “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Numara: 1030, 3 Teşrin-i sâni 1928, s. 6001-6003.

ancak bu harflerin ıslah edilmesini savunmuşlardır.

Türkçenin Arap harfleriyle yazılması ve okunmasının daha kolay olabilmesi için önerilen bir metot da hurûf-i munfasıla yöntemidir. Bu metoda göre kelimeler yazılırken harfler birleştirilmeden ayrı ayrı yazılacak ve böylece Türkçe okuma yazmayı zorlaştıran kalabalık harflerden ve şekillerinden kurtulacaktı. Hurûf-i munfasıla metodunu savunan önemli isimlerden Milaslı İsmail Hakkı, Cihangirli M. Şinasi'nin birlikte yazdıkları bir risalede Türkçe yazımda sesli harflerin bol bol kullanılmasını, kelimelerin konuşulduğu gibi yazılmasını, Türk fonetiği ile ilgili olmayan harflerin kullanılmamasını ve eski imlâ kaidelerinin terk edilmesini önermişlerdir. Hurûf-i munfasıla yöntemi, I. Dünya Savaşı'ndan önce Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından ordu haberleşme sisteminde kullanılmış ancak daha sonra Arap harflerine uyumlu olmadığından ve savaş sürecinde haberleşmeyi sekteye uğrattığından kullanımı bırakılmıştır. Mimarzâde Emrullah ise hurûf-i munfasıla yöntemine itiraz etmiş ve bunun mahzurlarına dikkat çekmiştir.

Ispartalı Hakkı Bey, dilimizdeki kelimelerin her bir hecesinin sesli bir harfle bitmesi gibi basit bir kural ile daha kolay yazılıp okunabileceğini savunmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise mevcut kullandığımız harfleri şeklen muhafaza edip değiştirmemek, sağdan sola yazmak usulüne devam etmek, harekeler ve hurûf-i munfasıla kullanarak kelimelerin doğru yazılmasını ve okunmasını sağlamak, satır altında ve üstünde yazılan harflerin şeklinde değişiklik yapmak gerektiğini belirtmiştir.

Dil ve hurûfat konusunda önemli yazılar yazan Musullu Davud'a göre her çeşit terakki, maarifin yaygınlaşmasına bağlıdır; maarifin yaygınlaşması için ise en önemli unsur yazıdır. Ona göre yazımızın Arap alfabesinden, dilimizin de Arapça ve Farsçanın tahakkümünden kurtarılması gerekir. Harflerin ıslahı yerine Latin harflerinin kabul edilmesini ve dolayısıyla yeni bir Türk alfabesinin oluşturulmasını savunan Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı, konu ile ilgili bir hayli sert yazılar yazmışlardır. Celal Nuri ilerlemek için mutlaka Latin harflerinin kabul edilmesini isterken, Kılıçzade Hakkı Latin harflerini kabul etmenin en doğru yol olduğunu söylemiştir. Abdullah Cevdet ise kağı arabalarını nasıl terk edip treni kabul etmişsek, şimdi Arap harflerini bırakıp Latin harflerine geçmemiz gerektiğini belirtmiştir.

İctihad yazarlarına göre, Türkçenin Arap harfleriyle yazılması ve okunması oldukça zordur. Çünkü Türkçeye farklı lisanlardan birçok kelime karıştığı gibi kaideler de girmiştir. İctihad'da dilin sadeleşmesi ile en çok Hüseyin Kazım Kadri, Cihangirli M. Şinasi, Satı Bey ve Dobrucalı Mustafa ilgilenmiştir. Bunlara göre dilde sadeleşme işi birkaç kişinin denetimine bırakılmamalıdır. Bunun için bir akademi kurulmalıdır. Satı Bey ise toplumun geri kalması ile kullanılan harfler arasında hiç bir bağın, ilişkinin olmadığını, zengin bir edebiyata sahip hiçbir milletin alfabesini değiştirdiğine dair bir misalin tarihte mevcut olmadığını söyler. M. Şinasi ise Satı Bey'in bu fikrine katılmadığını ve elifbamızın terakkiye engel olduğunu iddia eder. Dr. İsmail Şükrü de Latin alfabesinin mutlaka kabul edilmesi gerektiğini ve böylece gerçek kurtuluşa ulaşacağımızı belirtmişler. *İctihad* dergisi yazarlarından Kılıçzade Hakkı, Arap harflerinin vahiy yoluyla gelmediğini, Arapların bir istila sonucunda bu harfleri Türklere kabul ettirdiğini, ancak bunları kullanmaya devam etmek konusunda hiçbir mecburiyet olmadığını söylemiştir. Abdullah Cevdet ise Arap harflerini, bir dönem Avrupa'ya tanınan kapitülasyonlara benzetmiş ve kapitülasyonlardan

kurtulduk, fakat Arap ve Arabistan kapitülasyonundan kurtulamadığımızı belirtmiştir.

Sebilürreşad dergisinde dilde sadeleşme ile ilgili görüşler ortaya konulmazken, Mehmed Akif' havasın değil avamın anlayacağı dilden yana görüş belirtmiştir. Sırat-ı Müstakim'den İsmail Hakkı, konuşulan lisan ile yazılan lisan arasındaki farka dikkat çeker ve yazı dilinde kullanılan kelimelerin çoğunun başka dillerden olduğunu belirtmiştir. Türk Yurdu yazarlarına göre, lisanda tasfiyeden ziyade Türkleştirme ve Türkçeleştirme yapılmalıdır. Yabancı dillerden alınan kelimelere Türkçenin grameri ve imlası tatbik edilmelidir. Bu konuda Ziya Gökalp, dilimiz çağdaşlaştırmak, sarf, nahiv ve imla hususlarında ise Türkleşmek gerektiğini savunmuştur. Ali Seyyidi, Latin alfabesinin dilimize tatbik edilemeyeceğini, bu alfabenin ses, hece ve mahreç itibarıyla çok fakir bir alfabe olduğunu belirtir. Celal Esat da Ali Seyyidi ile aynı görüşte olup, Türkçenin Latin alfabesinin fevkinde bir dil olduğunu söyler. Avram Galanti de Latin harflerine karşı çıkmış ve bu fikrini teknik, ilmî siyasi ve iktisadi açıdan örnekler vererek savunmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nde, İzmirli işçi delegeleri tarafından Latin harflerinin kabul edilmesi hususunda bir önerge verilmiştir. Fakat bu önerge, kongrenin toplanma amacına uygun bir konu olmadığı gerekçesiyle başkanlık divanı tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Kılıçzade Hakkı ve Kazım Karabekir arasında daha sonraki süreçte gazete ve dergiler üzerinden tartışmalar yaşanmıştır.

Hurûfat meselesi hakkında görüş beyan eden ve bir risale yazan Tahsin Ömer, Latin harflerinin, aslında soldan yazılan Arap harfleri olduğunu iddia etmiş ve harflerin şekilleri üzerinden örnekler vererek tespitlerde bulunmuştur. Gostivarlı Abdülhakim Hikmet ise Latin harflerini almaya ihtiyacımız olmadığını, mevcut kullandığımız harflerimizi ıslah edip, imlamız üzerinde bir usul çerçevesinde çalışırsak, alfabe meselesinde amacımıza ulaşacağımız belirtmiştir. Akşam gazetesinde yazan Necmeddin Sadık Bey, Azerbaycan'ın Latin harflerini kabul etmesi üzerine, Rusların bu işteki asıl gayelerinin Azerbaycan'da millî irfanı söndürmek ve Azerbaycan'ın diğer Türk memleketleriyle alakasını kesmek olduğunu belirtmiştir. Latin harflerine karşı çıkan Darülfünun Türk Edebiyatı Tarihi hocası Fuat Köprülü ise Latin harflerini kabul etmekle Garp medeniyetine giremeyeceğimizi, bunun birçok cihetleri olduğu kanaatindedir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhranı aşmanın formüllerinin arayışı içinde olan Meşrutiyet aydınları, milletini ve devletini bu zor durumdan kurtarma görevini kendine yüklemiştir. Meşrutiyet aydınlarının fikirleri Milli Mücadele'yi yürüten ve Cumhuriyeti kuran kadroyu da etkilemiştir. Çünkü bu kadro Meşrutiyet döneminde eğitim almışlar, ona göre bir fikir ve ideal sahibi olmuşlar ve Cumhuriyet'ten itibaren bu fikirlerini hayata geçirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Abdullah Cevdet, “Cumhuriyetimizin Hars Sahasında Bir Feth-i Mübîni”, *İctihad*, 15 Mayıs 1928.

Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Hakkında”, *İctihad*, Numara: 204, 15 Mayıs 1926.

Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Meselesi”, *İctihad*, 15 Teşrin-i sani 1927, Numara: 24.

Abdullah Cevdet, “Latin Harfleri Meselesi”, *İctihad*, Numara: 240, 15 Teşrin-i sâni 1927.

Akşam, 5 Mart 1339 (1923), Beşinci sene, Numara: 1599.

Ali Nadir, “Harflerimiz”, *İctihad*, 2 Mayıs 1329, Numara: 64.

Ali Seyyidi, *Latin Hurûfu Lisanımızda Kabil-i Tatbik midir?*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1340.

Arıkan, Zeki “Latin Harfleri”, AÜ. *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.5, 1990.

Avram Galanti, “Lisaniyât: Latin Hurûfâtı Meselesi”, *Yeni Mecmua*, 1 Temmuz 1923, S. 79.

Avram Galanti, *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri*, Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1341 (1925).

Baha Tevfik, “İslah-ı Hurûf Meselesi”, *Felsefe Mecmuası*, Teceddüd-i İlmî ve Felsefi Kütüphanesi (Tarihsiz), C. I, S. VIII.

Bahor İsrail, “Ma’kere-i Hayatta Lisanımız”, *İctihad*, 5 Haziran 1330, Numara: 109.

Bediüzzaman, “Dağ Meyvesi Acı da Olsa Devâdır”, *Misbâh*, 19 Eylül 1324, Numara: 2.

Bediüzzaman, “Sadâ-yı Hakikat”, *Volkan*, 27 Mart 1909, Numara: 86.

BOA. MF.MKT.01223.00016.001.

BOA. MF.MKT.01223.00016.002.

BOA. MF.MKT.01223.00016.003.

BOA. MF.MKT.01223.00016.004.

Celal Esat, “Türkçe Yazı Latin Harflerine Fâiktir”, *Akşam*, 11 Mart 1340 (1924), Altıncı sene, Numara: 1950.

Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal II, Mesâil-i Siyasiye*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi İstanbul, 1331.

Celal Nuri, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.

Dr. Y. Thcno Mexhidije, “Türk Harfleri Meselesi”, *İctihad*, 15 Temmuz 1928, Numara: 256, s. 4862-4864.

Ebuzziya Tevfik, “Yine İslah-ı Hurûf Davası”, *Memua-i Ebuzziya*, 15 Rebiulevvel

1302, Cüz. 42.

Erdoğan, “Osmanlıcanın Yazısı, Lügati” *Türk Yurdu*, 18 Nisan 1329, C.2, S.38.

Gostivarlı Abdülhakim Hikmet, *Türkçe İçin Arap Harfleri mi İyi, Latin Harfleri mi?*, Saraybosna Hükümet Matbaası, 1341.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Nâşiri Yeni Mecmua, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1918.

Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası-Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2010.

Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1923, Dördüncü sene, Numara: 755.

Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurûfatı”, *Tanin*, 20 Kânun-i sani 1910, Numara: 27-496.

Hüseyin Cahit, “Arnavut Hurûfu”, *Tanin*, 31 Kânun-i sani 1910, Numara: 38-507.

İctihad, 1 Nisan 1926, Numara: 201.

İctihad, 1 Teşrin-i evvel 1923, Numara: 158.

İctihad, 15 Mart 1926, Numara: 200.

İlber ORTAYLI, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar Yayınları, 2007.

İsmail Hakkı, Cihangirli M. Şinasi, *Tadil-i Hurûf Meselesi*, Nefaset Matbaası, İstanbul 1330.

İsmail Şükrü, “Son Darbe-i Tahlis: Harflerimiz”, *İctihad*, 1 Teşrin-i evvel 1925, Numara: 189.

İsmail Şükrü, *Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım*, Kader Matbaası, İstanbul 1926.

Kılıçoğlu Hakkı, “Arab Harflerini de Cebrail Getirmemiştir Ya!”, *İctihad*, Numara: 218, 15 Kânun-ı evvel 1926.

Kılıçzade Hakkı, “Harflerimiz ve İmlamız”, *İctihad*, 1 Eylül 1923, Numara: 157.

Kılıçzade Hakkı, “Harflerimiz ve İmlâmımız”, *İctihad*, Numara: 157, 1 Eylül 1923.

Kılıçzade Hakkı, “İzmir İktisat Kongresi'nde Harfler Meselesi I”, *İctihad*, 1 Haziran 1923, Numara: 154.

Kılıçzade Hakkı, “İzmir İktisat Kongresi'nde Harfler Meselesi II”, *İctihad*, 1 Temmuz 1923, Numara: 155.

Kılıçzade Hakkı, “İzmir Kongresinde Latin Harfleri III”, *İctihad*, No:156, 1 Ağustos 1923.

Kılıçzade Hakkı, *Akvemü's Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisen Softalara Ta'mimen Son Cevap*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi İstanbul, 1331.

Köprülüzade Mehmed Fuad, “Harf Meselesi”, *Millî Mecmua*, 1 Kânun-i evvel 1926, Numara: 75.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu

Basımevi, Ankara 1993.

M. Şinasi, “Elifba Meselesi ve Cevabımız”, *İctihad*, 18 Nisan 1329, Numara: 62.

Mecmua-i Fünun, İkinci Sene, 1280, Muharrem, Numara: 14.

Milaslı İsmail Hakkı, “Hurûf-ı Munfasıla Nümûnesi ve Menâfi’i Hakkında Birkaç Söz”, *Sebilürreşâd*, Numara: 435-436, 14 Ağustos 1335.

Milaslı İsmail Hakkı, “İslah-ı Hurûf Her Şeyden Mühim ve Akdem”, *Sebilürreşâd*, 28 Teşrin-i sani 1329, Adet: 274.

Milaslı İsmail Hakkı, “İslah-ı Hurûf Meselesi”, *Sebilürreşâd*, Numara: 250, 13 Haziran 1329.

Milaslı İsmail Hakkı, “Milletlerin Terakkisinde Elifbânın Hissesi”, *Sebilürreşâd*, Numara: 431-432, 24 Temmuz 1335.

Mimarzade Emrullah, “Yeni Yazının İnkâr Edeceği Mazarratlar”, *İ’tisam*, 23 Teşrin-i evvel 1335, Adet: 47.

Mustafa Sabri, “Terakki Edelim Fakat Müslüman Kalmak Şartıyla”, *Sebilürreşâd*, 24 Temmuz 1335, Adet: 421-422.

Musullu Davud, *İslah-ı Hurûfa Dair Meclis-i Mebusan’a Layiha*, İstanbul 1326.

Namık Kemal, “İslah-ı Hurûf Meselesi”, *Mecmua-i Ebuuzziya*, Gurre-i Rebiulevvel 1302, Cüz’. 43.

Necib Asım, “Tasfiyecilik”, *Türk Yurdu*, 4 Haziran 1331, C.4, S.85.

Necmeddin Sadık, “Rusya ve Türkler”, *Akşam*, 9 Kânun-i evvel 1339, Numara: 1858.

Resmî Gazete, “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Numara: 1030, 3 Teşrin-i sâni 1928.

Satı, “Elifba Meselesi”, *İctihad*, 11 Nisan 1329, Numara: 61.

Satı, “Elifba Meselesi”, *İctihad*, 2 Nisan 1329, Numara: 64.

Sebilürreşâd, “Latin Hurûfu”, 24 Mayıs 1339, Adet: 530-531.

Sebilürreşâd, “Âlem-i İslam’ın İslah-ı Hurûfa İhtiyacı”, 7 Teşrin-i sani 1329, Adet: 271.

Sebilürreşâd, “Edebiyat”, 24 Şubat 1328, C. 1-8, S.1-183.

Sebilürreşâd, “Hurûfat Meselesi”, 27 Kanun-i evvel 1339, Adet: 581.

Sebilürreşâd, “Hurûfat Meselesi”, 27 Kanun-i evvel 1339, Adet: 581.

Sebilürreşâd, “Latin Hurûfâtı Aleyhinde Mühim Bir Rapor”, 27 Teşrin-i sâni 1340, Adet: 627.

Sebilürreşâd, “Latin Hurûfu Meselesi”, Numara: 525-526.

Tahsin Ömer, *İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır*, Mahmutbey Matbaası, İstanbul 1339.

Tanin, 27 Şubat 1329, Numara: 1873.

Tansel, Fevziye Abdullah, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)”, *Bellekten*, C. XVIII, S. 66, Nisan 1953.

Tercüman-ı Hakikat, 28 Haziran 1885, Numara: 2112.

Türk Yurdu, “Türklük Şuûnu, Harflerimizin Islahı”, 9 Mart 1328, Adet: 9.

Uyanık, Ercan ve Çam, İrfan Davut, “Arap Elifbası’ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpcı Söylemler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, 2014-Güz.

Yeni Yazı, 14 Mart 1330, Numara: 2.

Yeni Yazı, 28 Mart 1330, Numara: 4.

Yeni Yazı, 8 Mart 1330, Numara: 1.

Dr.
Hakan AKKÖZ

Milli Eğitim Bakanlığı
İngilizce Öğretmeni
nakah27@hotmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9226-1360>

Doç. Dr.
Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
c.oney@alparslan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 05/06/2023 13/06/2023

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1309878>

Translation Paper

Jön Türk Devrimi Sonrasında Filistin’de Ortodoks Cemaat Siyaseti (1908-1910)

Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910)

Makalenin Orjinal Künyesi ve Linki

Konstantinos Papastathis, Ruth Kark, “Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910), *Jerusalem Quarterly*, Issue 56-57 - Winter. Spring, 2014, pp.118-139

https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/jq-articles/JQ_56-57_Orthodox_Communal_0.pdf

Öz

Bu çalışmada 1908 Jön Türk devriminden sonra Kudüs’teki Rum Ortodoks Patrikhanesinin patrik seçimine odaklanılmaktadır. Patrik adayları arasındaki iktidar mücadelesinin neden ve sonuçları üzerinde duran bu çalışma aynı zamanda bu mücadeleyi kendi çıkarları için kullanan başta Yunan olmak üzere Osmanlı ve Rusya’nın sergilediği tavırları inceliyor. Çalışmanın üzerinde durduğu diğer alan ise Filistin’deki Rum Ortodoks Arapların Rum kilise hiyerarşisine yani ruhban sınıfına dahil edilmemesi sadece cemaat olarak tutulmasının meydana getirdiği olumsuz sonuçlardır. Ruhban olmayan Rum Ortodoks Arap din adamlarının başta patriklik seçimleri olmak üzere bölgedeki Rum kiliselerinin sahip olduğu maddi ve manevi güçlerden mahrum bırakılmasını inceleyen bu çalışma, bu duruma karşı verilen mücadeleyi de vurgulamaktadır. Çalışma ayrıca bu alanda yapılan literatürü de inceleyerek zengin bir kaynakça ile Rum Ortodoks Arap Hristiyanların 1908 sonrası Filistin’de Yunan, Rus ve Osmanlı devletleri üçgeninde nasıl bir nüfuz aracı olarak kullanıldıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rum Ortodoks Patrikliği, 1908 Jöntürk Devrimi, Filistin Hristiyan Araplar, Osmanlı, Rusya

ATIF: PAPANSTATHIS Konstantinos, KARK Ruth, (Çev: Hakan Akköz, Celal Öney), “Jön Türk Devrimi Sonrasında Filistin’de Ortodoks Cemaat Siyaseti (1908-1910)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/2 (Haziran 2023), s. (443-470)

Screenedturnitin

Abstract

This study focuses on the election of the patriarch of the Greek Orthodox Patriarchate in Jerusalem after the Young Turk revolution of 1908. Focusing on the causes and consequences of the power struggle between the patriarchal candidates, this study also examines the attitudes of the Ottoman Empire and Russia, especially Greece, which used this struggle for their own interests. The other area that the study focuses on is the negative consequences of the fact that the Greek Orthodox Arabs in Palestine were not included in the Greek church hierarchy, i.e. the clergy, but were kept only as a community. This study, which examines the deprivation of the lay Greek Orthodox Arab clergy from the financial and spiritual powers of the Greek churches in the region, especially the patriarchal elections, also highlights the struggle against this situation. The study also analyses the literature in this field and reveals with a rich bibliography how Greek Orthodox Arab Christians were used as a tool of influence in the triangle of Greek, Russian as well as Ottoman states in Palestine after 1908.

Keywords: Greek Orthodox Patriarchate, Young Turk Revolution of 1908, Palestinian Christian Arabs, Ottoman Empire, Russia

Giriş

Kudüs Ortodoks Patrikhanesi'nin mali yönetimi ve genel idaresi konusunda Rum dini bürokrasisi ile Osmanlı Filistin'indeki Arap cemaati arasındaki anlaşmazlık iyi bilinmektedir. Bunun nedenleri, milliyetçi özelemleri ifade eden ideolojik ve sosyal eğilimlerin yanı sıra oryantalist stereotiplere karşı bir tepkiyi yansıtan derin köklere sahiptir. Bu makale, Jön Türk Devrimi'nden (1908) sonraki dönemde bu tartışmanın gelişimini incelemektedir¹. Yerel ve uluslararası siyasetin akışkan olduğu bir dönemde kamu düzenini ve sosyal istikrarı korumak amacıyla müdahale etmek zorunda kalan yeni rejim, iki hasım arasındaki güç mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. 1908-1910 patriklik krizinin kilise içi bir boyutu da vardı ve Arap Ortodoks davasını dini otorite elde etmek için bir fırsat olarak gören güçlü bir muhalefetin Patrik Damianos'a karşı gerçekleştirdiği darbe ile bağlantılıydı. Rum Ortodoks dinine mensup fakat Rum kilise yönetiminde söz sahibi olmayan ve kilise ruhban sınıfına dâhil edilmeyen kilisenin Arap cemaatinin ileri gelenlerinden veya din adamlarından oluşan kesim (Laity, bu andan itibaren makalede bu kesim "ruhban olmayan Rum Ortodoks Arap Dindarlar" şeklinde anılacaktır), Damianos'un görevine iade edilmesini bir dereceye kadar belirlemiş olsa da, güç dengesini kendi lehine değiştirememiştir.

1908-1910 yılları arasında yaşanan patriarkal (Patriklik) krizi, çeşitli yazarlar tarafından Osmanlı'nın son dönemlerinde Filistin'de yaşanan toplumsal gelişmelerin yanı sıra dini ortamın ve toplumlar arası siyasetin yeniden şekillendirilmesi bağlamında

1 Salim Tamari'ye ve anonim hakemlere anlayışlı önerileri için minnettarız. Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes (CIEPO) 20. Uluslararası Kongresi (Girit, 2012) katılımcılarının yorumları argümanlarımızı ifade etmede yardımcı olmuştur. Makalemizin redaksiyonu için Alifa Saadia'ya ve yardımcıları için Nadav Solomonovich'e teşekkür ederiz.

incelenmiştir. Elie Kedourie bu krizi ulusal bir fikrin ortaya çıkması ve gelişmesinde bir ilk adım olarak görürken², Derek Hopwood krizi esas olarak Rusların yerel Hıristiyan nüfusa nüfuz etmesinin bir sonucu olarak yorumlamıştır³. Araştırmacılar Daphne Tsimhoni ve Sotirios Roussos bunu, Yunan etnosentrik din adamları ile İngiliz Mandası altındaki Filistinli ruhban olmayan Rum Ortodoks Arap Dindarların dini liderler arasında uzun vadede yaşanacak çatışmaya zemin hazırlayan önemli bir olay olarak değerlendirmiştir⁴. Yakın zamanda, Jön Türk Devrimi'nin Kudüs'teki üç büyük dini örgüt (Ermeni, Ortodoks ve Yahudi cemaatleri) üzerindeki etkisini karşılaştıran Bedross der Matossian, patriklik krizinin sonucunun Osmanlı rejiminin Arap milliyetçiliğinin gelişmesinden duyduğu endişe tarafından belirlendiği sonucuna varmıştır⁵. Bizim görüşümüze göre, Matossian'ın ayrılıkçı tezi en azından 1911'den önceki olaylar söz konusu olduğunda tartışılabilir. Çünkü Arap ulusal hareketi o dönemde (1908-1910) gelişiminin ilk aşamalarında ve henüz merkezi otoriteler için gerçek bir tehdit oluşturmuyordu. Bunun yerine, Osmanlı'nın tutumunun, rejimin diplomatik angajmanlarının yanı sıra güncel siyasi gündem tarafından belirlendiğini düşünüyoruz.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar temel olarak İngiliz Manda Yönetimi'nin Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin işleriyle ilgili iki raporuna dayanmaktadır⁶. Bu raporlar, bu dini kurumun modern tarihinin incelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır, çünkü tartışmaya dâhil olan tüm tarafların algısını yansıtmakta ve aksi takdirde erişilmesi son derece zor olan kilit tarihi belgeler içermektedir. Bu makale, önceki araştırmacılar tarafından dikkate alınmayan Yunanca yayınlanmış bazı belgeleri inceleyerek kriz hakkında yeni tarihsel materyaller sunmaktadır. Bizim bakış açımıza göre Babıâli'nin Yunan yanlısı tutumu Arap milliyetçiliğinin tehdit olarak algılanmasından değil, hukuki, siyasi ve diplomatik

-
- 2 Elie Kedourie, "Religion and Politics," in *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, ed. Elie Kedourie (Chicago: Ivan R. Dee, 2004), 317-342.
 - 3 Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East* (Oxford: Clarendon Press, 1969).
 - 4 Daphne Tsimhoni, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem during the Formative Years of the British Mandate in Palestine," *Asian and African Studies* 12 (1978): 77-121; Sotirios Roussos, "The Greek Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem: Church, State and Identity," in *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics*, ed. Antony O'Mahony (Cardiff: University of Wales Press, 2003), 38-56; Sotirios Roussos, "The Greek Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem," in *The Christian Heritage in the Holy Land*, ed. Antony O'Mahony, Göran Gunner and Kevork Hintlian (London: Scorpion Cavendish, 1995), 211-224; Sotirios Roussos, "Eastern Orthodox Perspectives on Church-State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem," *International Journal for the Study of the Christian Church*, 5 (2005): 107-122.
 - 5 Bedros Der Matossian, "The Young Turks Revolution: its Impact on Religious Politics of Jerusalem (1908-1912)," *Jerusalem Quarterly*, 40 (2009-2010): 18-33; Bedros Der Matossian, "Administrating the non-Muslims and the 'Question of Jerusalem' after the Young Turk Revolution," in *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*, ed. Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio (New York: I. B. Tauris, 2011), 211-239.
 - 6 Anton Bertram and Harry C. Luke, *Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire into the Affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem* (London: Oxford University Press, 1921); Anton Bertram and John W. A. Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem: Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire and Report upon Certain Controversies between the Orthodox Patriarchate of Jerusalem and the Arab Orthodox Community* (London: Oxford University Press, 1926).

mülâhazalardan kaynaklanıyordu. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, Tanzimat reformlarından sonra İmparatorluk içindeki sosyal gelişmelere ve ideolojik yeniliklere ve bunların Filistin'deki Ortodoks cemaatini nasıl etkilediğine vurgu yaparak, patriklik tartışmasına yol açan olayların bağlamsal bir tarihsel anlatımını sunuyoruz. İkinci bölümde ise bu dini güç arayışına dâhil olan aktörlerin strateji ve eylemlerini, daha geniş siyasi ve toplumlar arası çıkarların yanı sıra diplomasinin rolüne de özellikle dikkat ederek ele alınmaktadır. Sonuç olarak makale, Kudüs Ortodoks cemaati örneğinde, Osmanlı rejim değişikliğinin beklendiği gibi modernist politikaların uygulanması anlamına gelmediğini, aksine mevcut gelenekçi durumu daha da güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Jön Türkler, halkın duyarlılığına ve cemaat yapılarının değiştirilmesi çağrısına yeterince yanıt veremeyerek, Filistinli Hristiyan Ortodoks nüfusun mikro düzeyindeki dönemlerinin zorluklarıyla yüzleşmekte başarısız oldular.

Dinin Siyasallaştırılması

Patriklik krizi esasen Filistin'in geleneksel sosyal ve siyasi ortamının moderniteye geçişinin bir sonucuydu. Bir yandan Tanzimat reformları, Rum Ortodoks Patrikhanesi Karma Konsey'in kurulması yoluyla ruhban olmayan Hristiyan Arap unsurun cemaatin karar alma sürecinde daha aktif bir rol almasına izin vererek çok etnikli Ortodoks cemaatinin kısmen sekülerleşmesinin yolunu açmıştır. İstanbul'da "Rum-Millet"⁷ Milli veya Cemaat Nizamnamesi'nin 1862'de kurulması, Osmanlı iktidarının dini bürokrasilerden kentli elitlere (Fenaryotlar) ve gelişmekte olan burjuvaziye geçişini teyit etti⁸. Bu düzenlemeler Konstantinopolis ve (bir süre sonra) Antakya Patrikhanelerinde de uygulanırken, Kudüs Ortodoks bürokrasisi tarafından kabul edilmedi, çünkü kendi yönetimine bir tehdit olarak algılandı. Öte yandan, Arap ulusal fikri toplumsal alana hâkim oldu ve dini aidiyete dayalı önceki hegemonik toplumsal uyum unsuruna olan bağlılıkları zayıflattı. Aynı zamanda din, ulusal hedeflere ulaşmak için toplumsal nüfuzun bir aracı olarak "siyasallaştırıldı". Sonuç olarak, modernitenin arifesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-politik yapısı mezhepçiliğe dayanırken, o zamandan itibaren daha önce sağlam ve tutarlı bir bütün olan şey (örneğin Ortodoks cemaat-millet) farklı siyasi ve kültürel varlıklara bölündü: Rum, Bulgar, Arap ve diğerleri gibi⁹.

Dini alanın "millileştirilmesi" veya "siyasileştirilmesi" süreci, Ortodoks Kilisesi'nin örgütsel yapılarının etnik olmayan mezhepsel bir temsilden ulusal temelli dini bir bağlılığa kademeli olarak dönüştürülmesini gerektirmiştir. Neredeyse tüm Ortodoks patrikhanelerinde yaşanan bu süreç, imparatorluk devletinden ulus-devlete geçişin bir sonucuydu. Bu durum,

7 Resmi olarak tanınan gayrimüslim bir grup veya topluluk, aynı zamanda önemli sivil işlevi de yerine getiren, kendi dini bir başkanı altında. Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System," in *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis (New York: Homes and Meier Publishers, 1982), 69-89.

8 For the text: Charalampos Papastathis, Oi [136] Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910) Kanonismoï ton Orthodoxon Ellinikon koinotiton tou Othomanikou kratous kai tis Diasporas [Regulations of the Greek Orthodox communities of the Ottoman state and the Diaspora] (Thessaloniki: Kyriakidis Bro., 1984).

9 Demetrios Stamatopoulos, *Metarrithmysi kai ekkosmikeusi: pros mia anasynthesi tis istorias tou Oikoumenikou Patriarxeiou ton 19o aiona* [Reformation and Secularization: towards a Reformulation of the History of the Ecumenical Patriarchate in the 19th Century] (Athens: Alexandria, 2003), 20-21.

daha önce “ekümenik” ve birleşik olan Ortodoks dünyasının, merkezi bir idari sistem içinde büyük dini kuruluşlar halinde örgütlenerek, tanımlanmış dini bölgeleri yöneten etnik temelli dini bürokrasilere bölünmesiyle sonuçlandı. Rus diplomasisinin bu süreçteki rolü, gerek kapitülasyonlar rejimi gerekse finansman ve çeşitli bağışlar yoluyla Ortodoks kurumlarının kontrolünün Rusya’nın “Üçüncü Roma”¹⁰ dış politikasını¹¹ uygulamak için önemli bir koşul olması nedeniyle, bu açıdan geniş ölçüde takdir edilmiştir. Filistin’deki ruhban olmayan Hristiyan Rum Ortodoks Araplar ile Rum Ortodoksların mücadelesi, Osmanlı toplumunun genelinden ya da geniş diplomatik ortamdan ayrı ya da benzersiz değildi; aslında İstanbul Patrikhanesi bünyesindeki Bulgar Eksarhlığı ya da on dokuzuncu yüzyılın sonunda Antakya’daki Rum hiyerarşisine karşı Arap Ortodoks ayaklanması gibi diğer dini vilayetlerde de meydana gelen bir dizi benzer gelişmeden biriydi.

Ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Arap Dindarlar, kendi kaderlerini tayin etmenin ilk aşamalarında ve İmparatorluğun diğer kolektif Ortodoks organlarının idari paradigmasını takip ederek, Yunan yönetimini bir tür dini emperyalizm olarak algıladılar. Filistin’de özel bir ekonomik ve sosyal statü elde etmiş olan yerel Arap Ortodoks eliti için bu durum kabul edilemez olarak görülüyordu. Bu nedenle ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Arap Dindarlar, Rum Patrikhanesinin kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar. Basının bu mücadeledeki rolü, büyüyen ulusal grubun kolektif umutlarını ifade etmenin yanı sıra toplumsal perspektifi oluşturması ve aynı zamanda yansıtması açısından son derece önemliydi¹². Filistin’deki *Alquds*, *Al-Karmil* ve *Falastin* gazeteleri, Rum egemenliği sorununu eleştirilerinin merkezine koyarak, kilise kurumunu mağdur Filistinli benliğin aksine dini “düşman” olarak tanımlamanın araçları oldular. Filistin basını Rum din adamlarını, Arap kültür mirasını gerçek sahiplerinden gasp eden ve dini gayrimenkullerin yanı sıra diğer gelirleri ve hacı bağışlarını, prensipte bunların alıcısı olması gereken cemaatin ihtiyaçlarını dikkate almadan kendi çıkarları için kullanan zalimler olarak algılamıştır. *Falastin*’in Arap Ortodoks editörü İsa al-’Isa’nın Filistin Arap Ortodoks davasına katkıda bulunmak için

10 Moskova’nın “Üçüncü Roma” olacağına dair mesih doktrini, Rus yayımlacı dış politikasının ideolojik bahanesi olurken, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortodoks tebaasına kolektif hayal gücüne önemli bir sembolik ağırlık ve yüksek düzeyde bir toplumsal nüfuz kazandırdı. Hildegard Schaefer, *Moskau das Dritte Rom: Studien zur Geschichte der Politischen Theorien in der Slawischen Welt* (Hamburg: Friederichsen, de Gruyter, 1929); Peter J. S. Duncan, *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and after* (London: Routledge, 2000), 10-12; Dimitri Stremoukhoff, “Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine,” *Speculum* 28 (1955): 84-101.

11 Ortodoks dünyasındaki Rus varlığı ve Yunanlılarla dini tahakküm konusundaki tartışmalar hakkında, bakınız: Derek Hopwood, *The Russian Presence*; Theophanes G. Stavrou, *Russian Interest in Palestine: a Study of Religious and Educational Enterprise* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963); Abdul Latif Tibawi, *Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in the Nineteenth Century* (London: Luzav and Co., 1966); Elena Astafieva, “La Russie en Terre Sainte: le cas de la Société Impériale Orthodoxe de Palestine (1882- 1917),” *Cristianesimo nella Storia* 24 (2003): 41- 68. Tamamen milliyetçi bir Yunan görüşüne göre farklı bir perspektif bkz: Archim. Meletios Metaxakis, *To Agion Oros kai i Rosiki politiki en Anatoli [Kutsal Dağ ve Doğu’daki Rus Politikası]* (Athens : Sakellariou, 1913), 56-74; Gregorios Papamichael, “Apokalypseis peri tis rosikis politikis en ti Orthodoxo Elliniki Anatoli,” [“Ortodoks Rum Doğusunda Rus Politikasına İlişkin Gerçekler”] *Ecclesiastikos Pharos* IV (1909): 358-365, 389-414, 521-538; and V (1910): 52-69.

12 Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011), 16-43, 75-100.

gazetesini kurması da ilginçtir¹³. Bu seslere, muhtemelen Filistin’de döneminin en önde gelen entelektüel figürü olan Halil Sakakini’nin sesini de eklemeliyiz. Sakakini, 1908-1910 yılları arasında patriklik tartışmalarına aktif olarak katıldı. 1913 yılında aforoz edilmesine yol açan *al-nahda al-orthodoksiyya fi Filastin* (Filistin’de Ortodoks Rönesansı) başlıklı bir broşür yazdı¹⁴. Bu çalışmada ve günlüklerinde Yunan din adamları sürekli olarak zalim, yozlaşmış ve dejenere olarak tasvir edilmektedir¹⁵.

On dokuzuncu yüzyılın dördüncü çeyreğinde Filistinli Rum Ortodoks Arap din adamları her kilise bölgesinde bir Yerel Konsey ve toplumsal işlerin idaresi için bir Karma Konsey kurulmasını talep etti. Ayrıca, ruban olmayan (laity) Rum Ortodoks Arap unsurun mali yönetimin yanı sıra patrik ve piskoposların seçilmesi prosedürlerine aktif katılımını da talep ettiler. Son olarak, yerel Arap Ortodoksların Manastır Kardeşliğine serbestçe girmesi, cemaat içindeki iki kutup arasında uzlaşmanın olmazsa olmazı olarak görülüyordu. Nihayetinde amaç “demokratikleşme” ve “yabancı” Yunan hiyerarşisinin Kudüs Kilisesi’nden uzaklaştırılmasıydı. Her iki sürecin de aynı muhalif tarafından yürütülmesi, yerel halklarla özdeşleşmelerinden kaynaklanmıştır. Patrikhanenin “Araplaştırılması” kilise yönetiminin “sekülerleştirilmesinde” temel bir unsur olarak algılanırken, aynı zamanda dini örgüt içindeki iktidar yapısının “reformu edilmesi” Arap Ortodoks ulusal programının gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir adım olarak sunuldu.

Yunan hâkimiyetinin ideolojik arka planını “Helen-Ortodoksisi”nin mesihçi safsatası oluşturuyordu. Bu, Yunan ulusal kimliğinin Ortodoks dinine sıkı sıkıya bağlı olduğu Megali İdea’nın Yunan irredantizminin teorik bir formülasyonudur. Toplumsal olarak baskın olan bu etno-filozof anlatı, Ortodoksluğun Yunan ulusuyla ilksel ve dolayısıyla özcü bir şekilde eşitlenmesini savunmaktadır. Kısacası, bir birey ancak Hıristiyan Ortodoks ise Yunan “hayali cemaatinin” bir üyesi olarak kabul edilebilir ve bunun tersi de geçerlidir¹⁶. Bu nedenle Suriye ve Filistin’deki Ortodoks Arap nüfus, Arap olarak değil, Yunan “arabofonları” (αραβόφωνοι) olarak kabul edildi¹⁷. Ayrıca, Kutsal Topraklar’da Patrikhane’nin himayesi altında bulunan

-
- 13 Noha Tadros Khalaf, *Les Memoires de 'Issa al 'Issa: Journaliste et Intellectuel Palestinien 1878-1950* (Paris: Editions Karthala, 2009), 61-64; R. Michael Bracy, *Printing Class: 'Isa Al-'Isa, Filastin, and the Textual Construction of National Identity, 1911-1931* (Lanham: University Press of America, 2011), 19-40.
- 14 Laura Robson, “Communalism and Nationalism in the Mandate: The Greek Orthodox Controversy and the National Movement,” *Journal of Palestine Studies* 41 (2011): 15.
- 15 Khalil Sakakini, *The Diaries of Khalil Sakakini. Volume II: Orthodox Renaissance, World War I, Exile to Damascus*, ed. Akram Mousallam (Ramallah: Khalil Sakakini Cultural Centre, and the Institute for Jerusalem Studies, 2004); Kedourie, “Religion and Politics”, passim; Nadim Bawalsa, “Sakakini Defrocked,” *Jerusalem Quarterly* 42 (2010): 10-13.
- 16 Pantelis E. Lekkas, *To paixnidi me to chrono: ethnikismos kai neoterikotita [The time game: nationalism and modernity]* (Athens: Ellinika Grammata, 2001), 78-79; Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia, 19^{ios} aionas-1919 oi ellino- orthodoxes koinotites: apo to millet ton romion sto elliniko ethnos [Asia Minor, 19th century-1919 the Greek-Orthodox communities: from the rum- millet to the Greek nation]* (Athens: Ellinika Grammata, 1997), 481-488; Paraskevas Matalas, “To Patriarcheio Ierosolimon kai I ellino-orthodoxia,” [“The Patriarchate of Jerusalem and Helleno-orthodoxia”] in *Orthodoxia, Ethnos kai Ideologia [Orthodoxy, Nation and Ideology]* (Athens: Moraiti School, 2007), 116.
- 17 Pavlos Karolidis, *Peri tis ethnikis katagogis ton Orthodoxon Christianon Syrias kai Palaistinis [Regarding the national origin of the Orthodox Christians of Syria and Palestine]* (Athens: P.D. Sakellariou Press, 1909); Eleni Stoikou, “Ellinikes apopseis gia tin ekklisiastiki cheiraphetisi ton Orthodoxon Aravon sta

çeşitli mabetler, Hıristiyanlığın tarihi beşiğindeki Yunan varlığının somut devamlılığı olarak algılanmıştır. Filistin'deki Hıristiyan mabetlerinin Yunanlılara ait olduğuna dair bu “uydurma geleneğe” göre, bu mabetler genel olarak Ortodoks topluluğuna ait değildi. Aksine, Yunan milleti onların tek sahibiydi. Kutsal Yerler ulusal hazineler olarak algılanıyordu ve bu nedenle Rum olmayan Ortodoks nüfus, bu yerlerin muhafazası için yetkili makam olan Kudüs Patrikhanesi'nin yönetiminde söz sahibi olamıyordu. Ortodoksluk, Tanrı'nın sözünü ifade eden gerçek inanç olarak kabul edildiğinden ve Yunan ulusu tanım gereği O'nun Kutsal Yerlerinin “haklı” sahibi olarak temsil edildiğinden, Yunan halkı, kuruluşlarından bu yana olduğu gibi, tüm kilise merkezlerinin rehberliği altında faaliyet göstermeye devam etmesi gereken “seçilmiş” halk olarak tanımlanmaktadır. Helen-Ortodoksluğu savunanlar için Patrikhane münhasır olmalı ve buraya giriş sadece Yunan vatandaşları ya da tebaasıyla sınırlı kalmalıdır. Sonuç olarak, ulus-devletin başkenti olarak Atina, kolektif kimliklerini tanımlayan diğer kriterlere bakılmaksızın, sadece tüm Ortodoks kurumlarının değil, aynı zamanda Ortodoks nüfusun da en mükemmel siyasi merkezi olmalıdır¹⁸.

Gelişmekte olan yerel Ortodoks hareketiyle yüzleşmek için Yunan kilise aygıtı içinde iki strateji formüle edildi: a) Patrikhanenin Yunan karakterini ve dini “saflığını” yıkmak olarak görülen din dışı taleplerin mutlak reddi; ve b) kurumun Yunan karakterini ve merkezi yönetim yapısını riske atmadan ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Araplara bazı ikincil hakların kontrollü bir şekilde verilmesinin benimsenmesi. Bu iki farklı düşünce ekolü arasında uzun süredir devam eden çatışma, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Patrikhane içinde bir dizi krize yol açmıştır¹⁹. Söz konusu tartışma, Kudüs Patrikhanesi'nin geleceği açısından büyük yankıları olan Yunan üst düzey din adamları arasında bir bölünmeye de neden oldu.

Tarihsel Arkaplan: Komünal Bölünmenin Başlangıcı

Patrik Cyril II'nin (1872) etnosentrik sinod tarafından görevden alınması, anlaşmazlığın “resmi” başlangıcı olarak kabul edilebilir; bunun ardından Kudüs, Yafa, Lydda, Hayfa, Nasıra ve diğer şehirlerdeki Filistinli Arap Ortodoks toplulukları dini ve siyasi temsilcilerinden duydukları memnuniyetsizliği açıkça ortaya koydular. Dahası, Rus diplomasisi Kiril'i destekleyerek ve topluluk içindeki Yunan üstünlüğünü tehdit ederek nüfuz kazanıyordu²⁰. Her ne kadar bu anlaşmazlıkta ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Araplar çabalarında başarısız olmuşsa da, patrikliği ilgilendiren işlere katılma konusundaki ısrarın ilk yaygın tezahürü olmuştur. Zaman içinde Arap-Filistin ulusal fikrinin gelişmesinde ve kristalleşmesinde yapıcı bir rol oynayan çok yönlü bir siyasi hareket

patriarcheia Antiocheias kai Ierosolymon apo ta mesa tou 19ou os tis arches toy 20ou aiona,” [“Greek views about the ecclesiastical emancipation of the Orthodox Arabs in the Patriarchates of Antioch and Jerusalem from the mid-19th to the beginning of the 20th century”] *Kleio* 5 (2009): 155-196.

18 Konstantinos Papastathis, “Religious Politics and Sacred Space: the Orthodox Strategy on the Holy Places Question in Palestine, 1917- 1922,” *Journal of Eastern Christian Studies* (Forthcoming).

19 Konstantinos Papastathis, “The Power Vacuum within the Orthodox Patriarchate of Jerusalem and British Political Line of Action, 1917-1918” [“To keno exousias sto Patriarcheio Ierosolymon kai I Vrettaniki politiki, 1917-1918”] *Historica* 26 (2009): 333-367.

20 Bertram and Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, 26-27.

oluşturdu²¹. O andan itibaren Yunan hiyerarşisi, karma bir konsey kurulmasını ve Patriklik ile ilgili yönetim kademelerine ücretsiz kayıt olmalarını talep eden yerel Ortodoks Arapların açık muhalefetiyle karşılaştı²². Rum Ortodoks ruhban hiyerarşisi, bu talepleri nihayetinde kendisini Kudüs'ten kovulmasına yol açacak "Truva atı" olarak algıladı²³.

Kaynayan bu mesele, Yunan idari egemenliğini Rum Ortodoks Hristiyan'ı olup ama Rum Ortodoks ruhban sınıfına dâhil edilmeyen Ortodoks Araplar üzerinde yasal olarak koruyacak olan Patriklik yönetmeliklerinin oluşturulmasıydı²⁴. Böylelikle Patriklik Temel Kanunu olarak adlandırılan patriklik Nizamnamesi, 1875 yılında derlenmiş ve Kudüs Mutasarrıfı (Kaymakam) Kamil Paşa'nın desteğiyle Babıali tarafından onaylanmıştır. Bu yönetmeliğin hükümleri, kurumun teşkilat yapısını, patrik seçim yöntemini ve hiyerarşiyi belirleyen on yedi maddeden oluşuyordu²⁵. Ancak, bu yönetmelik ne yerel Ortodoks Arapların taleplerini karşıladı ne de Rum Ortodoks Patriklik makamının merkezileşmesinin önüne geçmek için sinodal yani kilise meclisine danışılması ilkesini teşvik etti. Patriklik makamı, bölgedeki Rum Ortodoks tüm dini ve idari işlerin yanı sıra Patrikhanenin maliye ve taşınır ve taşınmaz mallarının yönetimi üzerinde mutlak kontrole sahipti. Patrik, Sinod'un yani ana kilise meclisinin yapısını her zaman değiştirme yetkisine sahipti ve herhangi bir sorunda onun (meclisin) görüşünü engelleyebilir ve Sinod'u, kendisi tarafından alınan kararları hiçbir pratik tepki vermeksizin şekilde onaylayacak ikincil bir organ haline getirebilirdi. Patrik, bir konudaki görüşlerini destekleyecek bir din adamı bulamadığı uç bir durumda bile, kendisine bir sinodal meclisi çağırması yapmama ve iradesine aykırı sinodal kararları uygulamama yetkisi verilmişti. Bir patriğin tahttan indirilebileceği veya görevden alınabileceği hiçbir koşul bulunmadığı dikkate alındığında, Manastır Kardeşliği üyeleri ya grup olarak ya da bireyler olarak patriğin tasarrufuna bağlıydı. Rum Ortodoks Ruhban sınıfı dışında kalan Hristiyan Arap cemaatin durumu söz konusu olduğunda, Temel Kanun oldukça sinir bozucuydu, çünkü dini konularda egemen Yunanlılar arasındaki ilişkilerde ve Filistinli Rum Ortodoks Arap cemaatinin meselelerinde Arapların daha fazla söz sahibi olma arzusunda hiçbir gelişme getirmedi. Ruhban sınıfından olmayan Rum Ortodoks Arap cemaatinin bazı temsilcilerin Patriklik seçimlerine katılımı, kurum içindeki güç dengelerinde herhangi bir değişikliğe izin verilmediği için hiç de önemli bir taviz değildi. Ayrıca, Rum Ortodoks Patrikliğinin gayrimenkul, hac gelirleri veya kiliseye yapılan diğer bağışlardan elde edilen gelirlerden Hristiyan Arap cemaate yapılacak mali yardımın miktarına ilişkin net bir ifade de yoktu. Sonuç olarak, Rum Ortodoks Arap cemaatinin temsilcileri, kilisenin ruhban sınıfına dâhil edilmedikleri için aslında Patrikhane'nin emirlerine uymak zorunda kaldı ve kendisi için sadece küçük kazançlar elde etti. Ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Arapların bu durumu protestolarından önce, Rum Ortodoks Patriği Hierotheos (1875-1882) ünlü genelgesini dağıttı. Bu belgenin özel bir sembolik değeri vardı, çünkü Yunan müessesesi tarafından Manastır Kardeşliği kurumunun yerel Rum Ortodoks

21 Hopwood, *The Russian Presence*, 180-185.

22 Kallistos Miliaras, "Ta epi patriarchou Prokopiou (1872-1875) anafyenta sovara zitimata en ti Ekklesia Ierosolymon," ["The Important Questions Created in the Church of Jerusalem during the Reign of Patriarch Prokopios (1872- 1875)"] *Nea Sion* 27 (1932): 308-311.

23 Miliaras, "Ta epi patriarchou Prokopiou," 311- 312.

24 Bertram and Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, 27.

25 Metnin İngilizce çevirisi için bkz. Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 243-249.

Hristiyan Arapların kabulüne açık olduğunu ilan eden ilk resmi açıklamaydı. Ayrıca, ruhban sınıfından olmayan Arap cemaatin Rum Ortodoks Patrikliğinin karar alma sürecine daha aktif katılımını teşvik etmesi gerekiyordu²⁶. Yerel Ortodoks Arap cemaatin, 1908-1910 ve 1923 yıllarındaki Patriklik krizlerinde, amaçlarını anayasal olarak güçlendirmenin bir yolu olarak da yayımlanan bu Patriklik genelgesinin içeriğine başvurması karakteristiktir.²⁷ Ancak aynı genelge aslında ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Arapların taleplerini yıkmayı amaçlıyordu ve hiçbir şekilde de uygulanmadı.

On dokuzuncu yüzyılın sonu, Filistin'deki Rum Ortodoks dini kurumunun ekonomik bir bunalımla karşı karşıya olduğunu, Rusların Rum Ortodoks Patrikliğinin yetki sahasında olan topraklarına nüfuz ettiğini ve Rum Patrikliğinin bölgede giderek daha aktif bir yerel Ortodoks grubu olduğunu gördü. Bunun da ötesinde, Patrik Gerasimos'un (1891-1896) ölümü Rum Ortodoks ruhban sınıfında iç bölünmeye yol açtı: bir kamp, son on yılda dini siyasette aktif rol oynayan Photios'un (daha sonra İskenderiye Patriği olacak) seçilmesini destekledi, diğer kamp ise Kutsal Kabir Kilisesi'nin kayyumu ve Manastır Kardeşler grubunun en zengin keşişlerinden biri olan Eythimios'u tercih ediyordu. Rusların adaylığına karşı çıkması üzerine Photios, daha önce ve gizlice bir süre sonra istifa etmeyi kabul eden vekil (Locum Tenens) Damianos'un aday gösterilmesini önerdi; yani Photios'un son dönem egemenliğine zemin hazırladıktan sonra. Seçim, Damianos ve Efthimios arasında bir bağla sonuçlandı. Sonuç olarak, Temel Kanun (Fundamental Law) uyarınca Damianos, Locum Tenens (Vekil) olarak oyu iki kez sayıldığından Damianos patrik olarak seçildi. Ancak Damianos, sözünü tutmak yerine Eythimios ile barıştı ve önceki koruyucusu ve müttefiki Photios'u Antakya'ya çekilmeye zorladı. O andan itibaren, Photios'un izleyebileceği tek taktik, zamanını beklemek ve Damianos'un kilise içi veya siyasi arenadaki herhangi bir hatasını istismar etmektir. Jön Türk Devrimi'nden sonra komünal siyasetin yeniden formüle edilmesi böyle bir fırsat sağladı.

1908-1910 Patriklik Krizi

II. Meşrutiyet dönemi, yeni siyasi yapılar yaratarak ve kamu gündemini ve söylemini yeniden ifade ederek, İmparatorluktaki modernleşme sürecine yeni bir ivme kazandırdı. Jön Türk rejiminin kurulması, siyasetin merkezindeki çeşitli etnik ve dini gruplar için özgür seçimlerin ve demokratik temsilin yolunu açtı. Hukuk sisteminde reform yapıldı, basın özgürlüğü tesis edildi ve laikleşme teşvik edildi²⁸. Filistin toplumu, özellikle üç tek tanrılı din için bölgenin önemi göz önüne alındığında, devrimi büyük bir coşkuyla karşıladı.

-
- 26 Timotheos Themelis, *Episima eggrafa peri ton dikaion tou Patriarcheiou Ierosolymon (1908- 1913)* [Official Documents concerning the Rights of the Patriarchate of Jerusalem (1908-1913)] (Jerusalem: Press of the Convent of the Holy Sepulchre, 1914), 50-53; Kallistos Miliaras, "O Aytokratorikos Kanonismos tou Patriarcheiou Ierosolymon kai i efarmogi aytoy" ["The Imperial Law of the Patriarchate of Jerusalem and its Application"] *Nea Sion* 27 (1932): 369-383; Bertram and Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, 27-30.
- 27 1908-1910 krizi için bkz: Timotheos Themelis, *Episima eggrafa*, 50. Birinci Arap Ortodoks Kongresi'nin bildirisinde de Hierotheos'un genelgesine açıkça atıfta bulunulmuştur. (Haifa, July 20, 1923). Bertram and Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, 273-278.
- 28 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008), 150-202; Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 1993), 31-51.

Filistin’de Batılı güçlerin diplomatik birliklerinin yanı sıra çeşitli dini kuruluşlar daha aktif hale geldi²⁹. Bu bağlamda Jön Türklerin tüm vatandaşlara eşit haklar verme vaadi, yerel Ortodoks topluluklar tarafından sadece Müslüman yurttaşlarıyla ilişkilerinde yeni bir başlangıç için bir işaret olarak değil, aynı zamanda Rum Ortodoks Arap Hristiyanların “Onların” Kilisesi üzerinde Yunan etnik egemenliğini sona erdirme fırsatı olarak da görüldü. Aslında, restore edilmiş bu Anayasa (1908), Bökedeki Rum Ortodoks Arap Hristiyanların Rum kilisesinde dini yönetime katılmak için daha büyük bir fırsat sunuyor gibiydi.

Anayasa (Madde 111) şunları sağlamıştır:

Her Kaza’da her topluluğun bir konseyi olmalıdır.

Bu konseye denetim atanır

A: Vakıflara [dini vakıflara] tâbi taşınmazların gelirlerinin ve sermaye meblağlarının, kurucuların talimatlarına ve eski çağlardan beri uygulanan örf ve adetlere uygun olarak idaresi,

B: hayırsever amaçlar için tayin edilen mülklerin, bunlarla ilgili vasiyetnamelerde belirtilen koşullara uygun olarak kullanılması

Bu konseylerin her biri, kendi topluluğu tarafından çıkarılacak özel düzenlemelere göre seçilen üyelerden oluşur. Bu meclisler mahalli idarelere ve vilayetlerin genel meclislerine tabi olacaktır³⁰.

Rus desteğiyle yerel Ortodoks Arap cemaati, bu maddeleri Rum Patrikliğinin sahip olduğu finansmanın yönetimine katılımını, meşrulaştırıyor olarak yorumladı ve derhal uygulanmasını talep etti. Haziran 1907’de Zion Dağı’ndaki mezarlık üzerindeki hakları konusundaki anlaşmazlık, Ortodoks Rum Patrikliğindeki ruhban sınıfından olmayan yerel Arap Hristiyanların temsilcilerinin Patriklik makamını ilgilendiren yeni taleplerine zemin hazırlamıştı³¹. Ayrıca, Antakya Kilisesi’nin (1899) “Araplaştırılması”, Rum Ortodoks Arapların, Rum Ortodoks Patrikliğinin kendi üzerlerindeki hegemonyasını kırma mücadelesinin meyve verebileceğinin somut kanıtıydı. Bölgedeki Rum Ortodoks Hristiyan Arapların ilk hamlesi, dini otoriteler tarafından resmi olarak tanınmasını isteyen kırk üyeli

29 Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio, “Introduction: the Case Study of Palestine during the Young Turk Era,” in *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*, ed. Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio (New York: I. B. Tauris, 2011), 5; Gudrun Kraemer, *A History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008), 121-127.

30 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 250-251

31 Rahatsızlık, Rum Ortodoks Patrikliğinin cemaate ait olan mezarlığın bir bölümünde inşaat işine girişmesiyle mezarlık duvarının bir kısmının çökmesiyle başladı. Manastır Kardeşler Grubu, tadilatı başlattığında, Rum Ortodoks Araplar, bu durumu protesto etti ve mezarlık arazisi üstünde kendilerinin malik olmasına rağmen Yunan din adamları tarafından Ruamlara olası bir şekilde tahsis edilmesinden korktular ve işçilere erişimi engellediler. Daha da ötesi, yerel Arap Hristiyanlar, mezarlığın kapısındaki “Manastır Kardeşlik” işaretini silip yerine “Yerli Ortodoks Mezarlığı” da koydular. Müzakereler ve güçlü kentsel eşrafın arabuluculuğundan sonra, Rum Ortodoks Araplar, mezarlık arazisinin intifa hakkı alanında kalacağı garantisıyla geri çekilmeyi kabul etti. Anonymous Author, “Ekklesia Ierosolymon,” [“Church of Jerusalem”] *Ekklesiastikos Pharos* 1 (1908): 297-306; Archim. Meliton (Agiotafitis), *Skiera selis tis istorias tis Ekklesias Ierosolymon. Tis o enochos?* [A Shady Page of the History of the Church of Jerusalem. Who is Guilty?] (Athens: 1920).

bir Konsey oluşturmaktı.

Damianos, Konsey'in işleyişine ilişkin düzenlemeler henüz hazırlanmadığı için Konsey hakkındaki kararı ertelemeye çalıştı. Ortak bir komitenin ilk iki toplantısı Eylül 1908'de yapıldı.

Yunan görüşüne göre, 111. Madde, Rum Patrikhanesinin yönetimine Rum ortodoks mezhebinde olan fakat Rum yani Yunan olmayan katılımı şart koşmamış, sadece bu tür bir cemaatin Patrikhane üzerinde gerçek bir yetkisi olmayan bir denetleme organının oluşabileceğine kanaat getirmiştir.

Bu yorum, a) Devletin, İmparatorluk içinde tanınan tüm kültürlerin serbestçe uygulanmasını ve o zamana kadar her topluluğa tanınan ayrıcalıkların korunmasını koruduğunu belirleyen Anayasa'nın 11. ve 118. maddelerine dayanıyordu (Madde 11) ve b) daha sonraki bir kanun veya emirle değiştirilmedikçe veya iptal edilmedikçe mevcut kanun, tüzük ve geleneklerin korunması gerektiğine (Madde 118). Yunan aygıtı için, Osmanlı İmparatorluğunun ilgili devlet mevzuatı, yani Anayasa (1895) ve Rum Rahip Damianos'un Rum Ortodoks Patriklik tahtına seçilmesinin geçerliliğini tanıyan Berat (1897), "Patriğin altındaki Kutsal Kabir Kardeşliği örgütünün özel bir manastır statüsüne sahip olduğunu"³², açıkça belirtmişti ki, buna göre kurumun yetkilileri olan keşişler (kalogiroi) idi ve bu kişilere göre kendilerinin "kiliseleri ve manastırları" Rum Ortodoks Patrikliğinin emirleri ile yönetmeleri gerekiyordu³³. Bu nedenle, 111. Maddenin uygulanması ile Rum Ortodoks Patrikliği işlerinin yönetimi için Rum olmayıp ancak Rum Ortodoks mezhebi dahilinde bulunan Arap cemaatin temsilcileri tarafından bir konseyin meslekten olmayanlar tarafından Kudüs'teki Rum Ortodoks Kilisesine (The Church of Jerusalem) dayatılması kabul edilemezdi. Sonuç olarak, Filistin Arap kesimine ilişkin herhangi bir tek taraflı karar, kurumun kendisini diğer dini örgütlerden ayıran bu özel statüsünü doğrudan veya dolaylı olarak değiştirmesi veya daha önce bir yasal düzen olmaksızın -Patrikhane tarafından onaylanması gereken (Ortodoks nüfusun kendi sorumluluk bölgesi [millet sistemi] içindeki meşru siyasi otoritesi olarak)- herhangi bir toplumsal operasyon değişikliği, sırasıyla 11. ve 118. maddeleri ihlal eder.

Anlaşmazlıktaki diğer önemli pay da, özellikle 1858 Osmanlı Arazi Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra önemli ölçüde artan, emlak piyasasının kuralılaşdırılmasına yönelik önemli bir adım olan Patrikliğin finansman ve vakıf mülklerinin yönetimi ile ilgiliydi³⁴. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Rum Ortodoks keşişlerin bazı tarımsal ve kent içindeki arazileri satın aldıklarına ve Kudüs'te ve Filistin'in başka yerlerinde

32 "Ypomnima tis Synodou tou Patriarcheiou Ierosolymon pros ton M. Veziri Kiamil Pasha" "Memorandum of the Synod of the Patriarchate of Jerusalem Addressed to the Grand Vizier Kiamil Pasha", in Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 19-27.

33 Berat ve 1876 Osmanlı Anayasası'nın İngilizce metni için bkz. Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 239-242 and 243-249 respectively.

34 Robert H. Eisenman, *Islamic Law in Palestine and Israel: a History of the Survival of Tanzimat and Sharia in the British Mandate and the Jewish State* (Leiden: Brill, 1978), 52-69; N. P. Eleytheriades, *I Akinitos Idioktisia en Tourkia [The Immovable Property in Turkey]* (Athens: 1903), 38-39 and 88-89; Attila E. Aytekin, "Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire," *Middle Eastern Studies* 45 (2009): 935-951.

büyük binalar ve pazar yerleri inşa ettiklerine dair güçlü kanıtlar vardı³⁵. Kısacası, kurumun gayrimenkul varlıklarının 1920'lerin başında yalnızca Filistin'de 631 mülk olduğu tahmin ediliyordu.³⁶ Ancak, bu mülklerin tam sayısı ve kapsamı hakkında istatistiksel veriler, ne Rum Ortodoks Patrikliğine bağlı yetkililer, ne Rum Ortodoks cemaatinden olup ama Rum olmadıkları için kilise ruhban sınıfına alınmayan Hristiyan Araplar ne de bölgedeki siyasi yetkililer tarafından hiçbir zaman yayınlanmadı. Bu vakıflardan 355 tanesini tespit eden araştırmacılardan Katz ve Kark, varlıklarının önemli arazileri kapsadığını kaydetti. Gerçekten de, bu mülklerin yalnızca 176'sının verileri mevcut olan alanı yaklaşık 37.000 dönümdü³⁷ (bir dönüm, 1.000 metrekareye eşittir). Filistin'deki bu varlıklarına Besarabya, Yunanistan, İstanbul, İzmir ve diğer yerlerdeki³⁸ büyük toprak parçalarını ve diğer mülkleri de eklemeliyiz, bu da Kudüs Rum Patrikhanesini Ortodoks ulusunun en zengin dini kurumlarından biri haline getirdiğini görürüz.³⁹

Rum Patrikhanesinin ruhban sınıfında temsilci bulunduramayan diğer bir ifadeyle ruhban sınıfına dâhil olmayan Rum Ortodoks Hristiyan Arapların, Rum Patrikliğinin yetkililerinin mutlak kontrolüne sahip gayr-ı mülklerin içinde olduğu portföyün kârlarını, birlikte yönetmeyi ve paylaşmayı amaçlaması çok mantıklıydı. Ayrıca, 1908 anayasası, Rum Ortodoks cemaatinin kıdemli din adamlarına, ruhban sınıfı içerisinde yer almayan Hristiyan Arap din adamlarının eğitim veya diğer sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir miktar sağlama zorunluluğu getirmemiştir. Öte yandan, Rum Ortodoks ruhban hiyerarşisi böyle bir gelişmeye şiddetle karşı çıktı. Rum ruhban sınıfının argümanları, sorunun diğer yönlerini hesaba katmadan, diplomatik belgelerin yanı sıra belirli yasal belgelerin harfiyen yorumuna dayanıyordu. Özellikle, Patrikliğin Kurulu düzeni, önerilen Konseyin tartışmaya açık bir şekilde yönetme iddiasında bulunabileceği tek gelirin, hayırsever amaçlar için bir miktar para sağlayan bu vakıflardan ve vasiyetlerden elde edilen gelir olduğunu iddia etti. Yunan din adamları için, Kutsal Yerlere bahşedilen mülklerin yönetimine veya Rum Patrikliğine bağımlılıkları olan çeşitli mülklerin kullanımına ilişkin sıradan müdahaleler hakkında daha fazla tartışma söz konusu değildi⁴⁰. Rumların görüşüne göre, bu ikinci tür manastır mülkü, Osmanlı Devleti tarafından özel fermanların çıkarılmasıyla (1852-1853) korunan, hem Statüko ilkesiyle belirlenen "özel bir yasama çerçevesine" hem de uluslararası

35 Itamar Katz and Ruth Kark, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem and its Congregation: Dissent over Real Estate," *International Journal of Middle East Studies* 37 (2005): 509-534; Itamar Katz and Ruth Kark, "The Church and Landed Property: the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem," *Middle Eastern Studies* 43 (2007): 383-408.

36 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 195.

37 Katz and Kark, "The Church and Landed Property," 385.

38 Demetrios Stamatopoulos, *To Agiotafiko Metochi Konstantinoupoleos, archeiakes piges (18os-20os ai.) [The Metochion of the Holy Sepulcher in Constantinople, archival sources (18th- 20th cent.)]* (Athens: INE/EIE, 2010); Athanasios G. Helias, *Ta Metochia tou Panagiou Tafou kai tis Monis Sina stin Ellada (1830-1888) [The Metochia of the Holy Sepulcher and Sina Monastery in Greece (1830-1888)]* (Athens: Akritas, 2003).

39 Konstantinos Papastathis, "Church Finances in the Colonial Age: the Orthodox Patriarchate of Jerusalem under British Control, 1921- 1925," *Middle Eastern Studies*, 49 (2013): 712-731; Konstantinos Papastathis and Ruth Kark, "Secularization and the Politics of Land Administration: the Case of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem, from the Ottoman Times to the British Mandate," (under preparation).

40 Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 12-13.

toplum tarafından (Madde 62, Berlin Antlaşması, 1878) göre yönetiliyordu. Statükonun dini işleyişin parametrelerini şart koşan somut bir kod olmadığı iddia edilebilirse de, Hıristiyan mabetlerinin çeşitli mezheplere göre “yerde” vesayetini düzenleyen soyut bir hukuki kavram olan 25 Mayıs 1853 tarihli Ferman (Islahat Fermanı), Yunan din adamları tarafından vakıf yönetimi konusunda oldukça açık kabul edildi. Patriklik tarafı için Islahat Fermanı, imparatorluk içindeki Ortodoks kurum ve manastırlarına ait gayrimenkullerin veya diğer herhangi bir mülkün mülkiyetinin veya idari statüsünün herhangi bir şekilde değiştirilmesini veya tahsis edilmesini yasakladı⁴¹. Sonuç olarak, vakıf mülklerinin neredeyse tamamı olmasa da büyük bir kısmının Manastır Kardeşliğinin mabetleri koruması için vakfedildiği göz önünde bulundurulduğunda, ruhban olmayan (non-clergy) Filistinli Rum Ortodoks Arap din adamları aslında mülk ve gelir yönetiminin yalnızca çok küçük bir kısmına katılabiliyordu. Ayrıca Yunan tarafı, vakıf yönetiminin “kurucuların talimatlarına” uygun olması gerektiğini öngören Rum Milleti Nizamnamesinin 111. maddesine de atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar hangi gerekçeyle bir manastırın veya mabedin korunması için vakfedilen bir vakıf mülkünün gözetimini talep edebilirler? Aksine, böyle bir durum dini bürokrasi tarafından sadece Statükonun veya Kilise Hukuku’nun değil, aynı zamanda ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların iddialarını dayandırdığı Rum Milleti Nizamnamesinin de ihlali anlamına geliyordu.

Hukuku hem adil hem de tarihsel olarak sunan Yunan hiyerarşisinin yasal şekilciliğine karşı, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar, Hıristiyan din bilimine ve teolojik öğretiye başvurular. Özellikle, yerel Ortodokslar dini mülkleri “bir bütün olarak ele alındığında Kilise’nin bağışları” olarak kabul ediyorlardı⁴². Başka bir deyişle, “kilise” göstereni dini bürokrasiyle değil, cemaat ve ruhban sınıfı arasında ayırım yapılmaksızın Ortodoks cemaatiyle özdeşleştirilmiştir. Bu ideolojik formül çerçevesinde, çeşitli sosyal ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için yıllık 60.000 Napolyon tahsis edilmesini talep etti. Müzakerelerin çıkmaza girmesinden önce Damianos, kiralar, vergilendirme ve diğer mali konularda önerilerde bulunmak üzere Kudüs’ün ileri gelenlerinden oluşan bir Komisyon kurulmasını önermişti. Ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar ise Ekim 1908’de Patrikhane’nin maliyesini ve mülklerini kontrol edecek ve yönetecek, İstanbul’daki kiliseyi örnek alan bir Karma Konsey önerdiler. Karma Konsey, altı ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arap din adamlarından ve altı din adamı daimi üyeden oluşacaktır⁴³. Bu talep Kudüs Patrikhanesi hiyerarşisi tarafından reddedilmiş ve bu durum da şiddetli gösterilere yol açmıştır. Aziz James Kilisesi kapatıldı ve protestolar kısa sürede Beytüllahim ve Yafa’ya yayılarak Babıali’nin müdahalesine yol açtı. Sadrazam Kâmil Paşa Kasım 1908’de yerel bir soruşturma emri verdi ve patriğe daha uzlaşmacı olması için baskı yaptı⁴⁴. Damianos, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan

41 Firmanın metni için (in Greek) bakınız, Kallistos Miliaras, *Oi Agioi Topoi en Palaistini kai ta ep'auton dikaia tou ellinikou ethnous* [The Holy Places in Palestine and the Rights of the Greek Nation over them] (Thessaloniki: University Studio Press, 2002, reprint), II, 629-630.

42 Bertram and Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, 138.

43 Themelis, *Episima eggrafa* [Official Documents], 14-15.

44 Hopwood, *The Russian Presence*, 197

Arapların temsilcileriyle, taleplerini kabul etmese de, tekrar görüşmeyi kabul etti. Ancak bu toplantı Yunan dini aygıtı tarafından Patrikhanenin ulusal karakterini tehlikeye atan bir geri çekilme eylemi olarak algılandı. 13 Aralık 1908’de Sinod, patriğin varlığı ya da izni olmaksızın toplanır (böylece Temel Kanun ihlal edilir) ve Damianos’un görevden uzaklaştırılmasına karar verir. Sinod’un kararının yasadışı olduğu açıkça belirtilmelidir. Ertesi gün Sinod, yaşlı Tiberya Başpiskoposunu Manastırın Locum Tenens’i olarak seçti.

Bu sinodal karar, Damianos’un konsey meselesini ele alışına itiraz etmekten çok, kilise içi güç dengesine ilişkindi. Bu aslında doğru zamanlamaya bağlı, iyi organize edilmiş bir siyasi hamleydi. Bu hiyerarşik krizin perde arkasındaki baş aktörü Locum Tenens değil, geleceğin Konstantinopolis ve İskenderiye patriği ve muhtemelen yirminci yüzyılın en önemli Ortodoks figürü olan Archimandrite Meletios (Metaxakis) idi. Baş sekreter olarak Meletios, Patrikhane’nin neredeyse tüm işlerini yürüten ve Damianos’un mutlak güvenine sahip olan yetkiliydi. Ancak 1907’de Meletios, Kıbrıs’tayken Damianos’un eski rakibi olan İskenderiye Patriği Photios ile tanışır. Bu durum Damianos’un gözden düşmesine neden oldu ve Meletios bundan sonra Kardeşliğin üst kademelerine terfi edemedi. Dolayısıyla, iktidarını sürdürmek için sahip olduğu tek seçenek, yerel Ortodoks ayaklanmasını yöneterek kendisine aradığı bahaneyi veren Damianos’u görevden almaktı. Meletios Kasım ayında gizlice İskenderiye’ye gitti ve orada hâlâ Kardeşler üzerinde etkisi olan Photios’un güvenini kazandı. Photios grubu, kilise darbesini gerçekleştirmek için Meletios yönetimindeki ruhban çevreleriyle birleşti⁴⁵. Muhalefet, Damianos’un adını kutsal (diptychs) diptiklerden (belirli anma duaları aracılığıyla kilise otoritesinin sembolik olarak tanınması) kaldıran diğer Yunan egemenliğindeki Ortodoks kurumları tarafından da desteklendi. Bu çabanın başarısı için İstanbul Patrikhanesi’nin desteği büyük önem taşıyordu, zira Babıali nezdinde milletin birincil dini temsilcisi olarak Patrikhane’nin arabuluculuğu gerekli siyasi onayın alınması için hayati önem taşıyordu. Konstantinopolis Patriği Joachim III, Damianos’u Ortodoks bir memur için en ağır ceza olan kathairesis - ruhban sınıfından atılma - ile bile tehdit etti⁴⁶.

Yunan hükümetinin tutumu tartışmalı olmuştur. Yunanistan Kilisesi’ni kontrol ettiği ve Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi üzerinde etkili olduğu ve diğer Ortodoks kurumlarının Meletios’a verdiği desteğin farkında olduğu şüphesizdir. Atina, Kudüs’teki rakiplerden hiçbirinin açıkça yanında yer almamış, ancak işler kontrolden çıktığında Damianos lehine müdahale etmiştir. Görünüşe göre Atina ilk başta Meletios’u desteklemiş, ancak Ruslar ve Batılı güçlerin müdahalesi sonrasında geri çekilmiştir. Sonuç olarak, Yunanistan’ın Kudüs Patrikhanesi söz konusu olduğunda somut ve iyi organize edilmiş bir politika belirlemediği, ancak ikincil bir rol üstlenmeyi tercih ettiği söylenebilir.

Merkezi siyasi düzeyde, Damianos ile yerel halk arasındaki ittifak bazı sorunlar yarattı. Jön Türklerin karşı çıktığı Kâmil Paşa’nın hükümeti için hem Rumlardan hem de Filistinli Arap milletvekillerinden güvenoyu alması gerekiyordu. Bir Maruni dışında hepsi Müslüman olmasına rağmen, vezir onları kaybetme riskini göze alamazdı⁴⁷. Aynı zamanda, Yunan çıkarları, o dönemin Yunan hegemonik ulusal(ist) söyleminin en etkili figürlerinden

45 Meliton (Agiotafitis), *Skiera selis* [A Shady Page].

46 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 256-257.

47 Hopwood, *The Russian Presence*, 198.

biri olan İzmir milletvekili Panagiotis Karolides'in başını çektiği tek tip ve uyumlu bir grup tarafından temsil ediliyordu. Buna ek olarak, İstanbul'daki Kardeşlik Eksarhı, Glykerios, diğer parlamento milletvekillerinin desteğini kazanmak için çalıştı. Glykerios'a 12 Ekim'de gönderilen bir mektupta, Yafa milletvekili Hafız Bey el-Said'in Rum patrikhanesinin davasını desteklemek üzere hiyerarşiye verdiği bazı güvencelere atıfta bulunmaktadır. Bu noktada, Hafız Bey'in başkentte kaldığı süre boyunca Fener'deki Metochion⁴⁸ olarak adlandırılan patrikhanede misafir olarak ağırlanmış olması bile bir gösterge olabilir. Kudüs'ten gelen iki vekil, Ruhi el-Halidi ve Said el-Hüseyni'ye gelince, mektupta Glykerios'un başka bir yorum ya da tavsiyede bulunmadan sadece patriklik selamlarını iletmesi öneriliyordu⁴⁹. Bu arşiv tanıklığı bizi somut tarihsel sonuçlara götüremese de, patriklik tarafın kendi hakimiyetini korumak için aktif bir şekilde lobi yaptığı oldukça açıktır. Kâmil Paşa, Ocak 1909'daki parlamento zaferinin ardından yeni Locum Tenens'in adaylığını kabul etti⁵⁰.

Damianos'un görevden alınması, altı kişinin öldürülmesine yol açan yeni bir toplumsal ayaklanmaya neden olurken, Filistin'deki birçok kilise ve manastır yerel Ortodokslar tarafından işgal edildi. Damianos'a karşı oldukça kayıtsız olmalarına rağmen, daha önceki davranışları nedeniyle, yerel Ortodokslar onu Meletios Metaxakis'in grubuna kıyasla kötünün iyisi olarak görüyorlardı. Hem Kilise Hukuku'nun hem de Patriklik Yönetmeliği'nin patriğin prensip olarak ömür boyu görevde kalmasını öngördüğü göz önünde bulundurulduğunda, sinodal müdahale bunları meşruiyetin garantörleri olarak sunmuştur. Dahası, Müslüman cemaat davalarını aktif olarak desteklemiş, bu da Osmanlıların onları görmezden gelmesini veya bastırmasını daha da zorlaştırmıştır, çünkü Osmanlı askerleri dindaşlarına karşı müdahale etmeye isteksizdir⁵¹.

Din adamı olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların desteğinin yanı sıra Damianos, Rus diplomatlar tarafından da himaye edilmiştir. Rus konsolos A. T. Kruglov onun tahttan indirilmesini asla tanımadı, onu hakareten korudu ve mümkün olan tüm yollarla yeni dini liderliği boykot etti⁵². Rusya'nın tutumu Alman ve İngilizlerin de Damianos'un lehine müdahale etmesine yol açtı, çünkü Kudüs'teki konsolosları Moskova'nın yerel halkın etrafında toplanacak tek büyük güç olarak görülmesine izin veremezdi. Ülkelerinin Filistin'deki özel siyasi çıkarları, yerel Hıristiyanlarla⁵³ yakın bağlar kurulmasını gerektiriyordu ve bu nedenle Damianos'u korumak zorunda olduklarını hissettiler. Damianos'un görev süresi boyunca, Filistin'deki Ortodoks ve Protestan kiliseleri

48 Metochion, patrikhane veya manastır gibi bir kilise örgütünün, merkezlerinden uzakta ve genellikle büyük şehirlerde bulunan, rahiplerinin ve temsilcilerinin kurumlarının çeşitli işlevlerini yerine getirmek için ikamet ettikleri taşınmaz mallardır. Metochion aynı zamanda başka bir manastır gibi herhangi bir bağımlılık olabileceği gibi, egemen manastırın gözetimi ya da sorumluluğu altında faaliyet gösteren herhangi bir kurum ya da kuruluş da olabilir. Kudüs Patrikhanesi'nin İstanbul, İzmir, Atina, Moskova, Romanya vb. yerlerde bu tür mülkleri vardı.

49 Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 40-41.

50 Meliton (Agiotafitis), *Skiera selis [A Shady Page]*.

51 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 260.

52 Hopwood, *The Russian Presence*, 198.

53 Kenneth Cragg, "The Anglican Church," in *Religion in the Middle East: Three Religions in Concord and Conflict*, ed. Arthur J. Arberry (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 570-595; Meir Verete, "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?" *English Historical Review*, 85 (1970), 316-345.

arasında, Roma Katolik Kilisesi'ne⁵⁴ yönelik karşılıklı nefretleri ve Statüko'nun korunması konusundaki ısrarları temelinde gayri resmi bir koalisyonun geliştiğini belirtmek gerekir⁵⁵. Damianos 1907⁵⁶ yılında Anglikan tarikatlarını tanımamış olmasına rağmen, Anglikanların (Kutsal Kabir Kilisesi'nin hiçbir bölümüne sahip olmayan) buradaki Ortodoks İbrahim Şapeli'ni kullanmalarına izin vermiştir. Filistin'deki Protestan güçlerin konsoloslarıyla da dostane ilişkiler geliştirdi. Kral V. George'a taç giyme töreni hediyesi olarak Yeni Ahit'in değerli bir cildini göndermesi ve Kutsal Topraklardaki faaliyetlerinden dolayı Saray tarafından onur madalyası ile ödüllendirilmesi karakteristiktir. Alman yetkililere gelince, Kayzer Wilhelm II'nin 1898'de Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında Damianos tarafından büyük onurlandırıldığını söylemek yeterlidir. Patriğe karşı çok iyi niyetli olan Kayzer, 1903 yılında sultandan kişisel bir iyilik olarak, Kutsal Mekânlarda kavga ettikleri için mahkûm edilen bazı Ortodoks keşişlerin hapisten çıkarılmasını istedi⁵⁷.

Meletios Metaksakis'in muhalefeti Babıali'den Damianos'un görevden alınmasının meşruiyetini onaylatmış ve bu onay Konstantinopolis Ekümenik Patriği'nin yanı sıra diğer Yunan dini kurumları tarafından da desteklenmiştir. Öte yandan Damianos, ruhban sınıfı olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplarla yerel düzeyde geniş toplumsal desteğe sahip bir uzlaşmaya varmış ve Rus himayesinden, yani İmparatorluk içindeki Ortodoks milletinin resmi korumasından yararlanmıştı. İngiliz ve Alman desteği bu ittifakı daha da güçlendirdi. Bu karmaşık durum henüz bir araya gelmeden Osmanlılar, karşıt taraflar arasında bir uzlaşmaya varmak için Şam Valisi Nazım Paşa başkanlığında bir soruşturma komisyonu kurdu. Ancak en büyük engel, Locum Tenens'in tanınmasının geri çekilmesi ihtimalinin Osmanlı yönetiminin otoritesini tehlikeye atacak olmasıydı. Daha sonra Locum Tenens'in ölümü Damianos'un görevine geri dönmek için yolunu açtı. Filistinli Arapların tepkisi arttıkça Nazım Paşa, keşişlerin gelecekteki güvenliği konusunda hiçbir sorumluluk alamayacağını söyleyerek, kendisini meşru lider olarak tanıması için Kardeşlik Teşkilatı'na baskı yaptı⁵⁸.

Muhalefetin boyun eğmekten başka seçeneği yoktu. Ruhban sınıfından olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların bu değişken durumdan faydalanarak Rusya'nın ve yerel Müslüman nüfusun desteğiyle ilerleyebileceklerinden korkarak, bir Arap patriğin seçilmesinden duyulan endişe, muhtemelen geri çekilmelerinin başlıca nedeniydi. Daha önce Rum din adamlarının Antakya'dan kovulması Rum hiyerarşisini son derece temkinli hale getirmişti. Suriye Kilisesi'nin "Araplaşması", dini güç politikalarında böylesi bir yapısal kırılmanın üç ana ön koşula bağlı olduğunu göstermişti: a) Hâkim hiyerarşi

54 Thomas Hummel, "Between Eastern and Western Christendom: The Anglican Presence in Jerusalem," in *The Christian Communities in Jerusalem and the Holy Land: Studies on History, Religion and Politics*, ed. Antony O'Mahony (Cardiff: University of Wales Press, 2003), 157.

55 Protestanlar aslında Kutsal Yerler üzerinde hiçbir hak iddia etmiyorlardı ve misyonerlik çalışmalarına odaklanmışlardı. Hummel, "Between Eastern and Western Christendom," 151; Theodore E. Dowling, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1913), 64-68.

56 Bryn Geffert, "Anglican Orders and Orthodox Politics," *The Journal of Ecclesiastical History* 52 (2006): 296-298.

57 Meliton (Agiotafitis), *Skiera selis [A Shady Page]*.

58 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 260-264.

içinde, aygıtın felç olmasına ve bir güç boşluğuna yol açan iç bölünme; b) Ruhban sınıfına mensup olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların ve/veya ulusal grupların net bir gündemle bu ivmeden faydalanmak üzere dinamik bir şekilde harekete geçirilmesi; ve c) Yunan çıkarları pahasına yerleşik dini güç sisteminin muhtemel bir yıkımını kabul etmeleri için merkezi Osmanlı makamlarına baskı yapabilecek etkili bir siyasi haminin, yani Rusya'nın müdahaleci politikası. Bu durumda ortaya çıkan soru, tartışılan dönemde Kudüs Kilisesi söz konusu olduğunda bu üç koşulun yerine getirilip getirilmediğidir. Genel olarak, iki kilise krizinin önemli benzerlikleri vardı. Öte yandan, Antakya krizinin ve Rum din adamlarının sınır dışı edilmesinin 1899 yılında gerçekleştiğini unutmamalıyız. Yani tarihsel bağlam, iç politika, ideoloji ve diplomasi açısından Jön Türk Devrimi'nden sonra oluşan bağlamdan tamamen farklıydı. Ayrıca, iki dava arasında, bizim görüşümüze göre nihai sonucu belirleyen iki temel fark vardı. Bunlardan ilki, Antakya üst düzey ruhban sınıfının Kudüs'te olduğu gibi sadece etnik Rumlardan oluşmaması, aynı zamanda kilise bürokrasisinde önemli görevlerde bulunan Arapları da içermesiydi. Özellikle Suriyeliler piskopos olma konusunda hiçbir engelle karşılaşmamış, Sinod içinde çoğunluğu oluşturmuş ve yönetimde söz sahibi olmuşlardır⁵⁹. Bu nedenle, Rum Patriği Spyridon 1899'da istifaya zorlandığında, Meletios Dumani'yi yeni dini lider olarak aday gösteren ayrı bir seçim konseyi organize etmeleri zor olmadı.

İkinci bir olası fark ise Filistin'in statüsünün siyasi açıdan Suriye'den daha önemli olmasıydı. Bunun nedeni, Kudüs'ün sembolik değeri nedeniyle, kendilerine bağlı kiliselerin Kutsal Yerler üzerindeki hak ve ayrıcalıklarını korumak için müdahale eden Batılı güçlerin merkezi bir meselesi olmasıydı. Ortodoks kurumunun olası bir "Araplaştırılması" Statüko anlaşmasını tehdit edebilirdi. Siyasi istikrarın birincil öneme sahip olduğu bir dönemde bu sorunun gündeme getirilmesi yeni rejim için kabul edilebilir bir gelişme olmayacaktır. Ayrıca uluslararası toplum, kritik bir jeopolitik dönemde koruyucu güçler arasında yeni bir anlaşmazlığı tetikleyebilecek ve uluslararası ekonomik güç dengesini etkileyebilecek olan Statüko meselesinin yeniden gündeme gelmesinden kaçınmak istemiştir. Buna karşılık, 1899 Antakya krizi muhtemelen merkezi makamlar ve Avrupa diplomasisi tarafından İmparatorluğun çeperindeki bir dini kurumun iç çekişmesi olarak görülmüş ve bu nedenle ikincil öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, iki kriz arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Büyük Savaş'tan birkaç yıl önce Kudüs'teki dini modus operandi'nin sürdürülmesinin, iç ve uluslararası siyaset açısından, Suriye Kilisesi üzerinde karşıt ruhani ve etnik gruplar arasındaki güç mücadelesinden çok daha hayati olduğu görülmektedir. Rusların iki kriz karşısındaki farklı tutumu bu noktaya işaret ediyor olabilir. Kısacası, Meletios Dumani'nin tahta çıkışına kadar Suriye Araplarının mücadelesini desteklemiş olsalar da, Rusların Kudüs'teki başlıca hedefinin buranın derhal "Araplaştırılması" değil, Damianos'un yeniden tahta çıkarılması olduğu anlaşılıyor.

Her halükarda, ne Damianos'un yönetimine karşı olan iç muhalefet ne de İstanbul Patrikhanesi ya da Atina'daki hükümet gibi başka bir Yunan dini ya da siyasi merkezi, Kardeşliğin ulusal karakterini riske atmayı göze alamazdı. Bu güç odakları, ilgili tüm

59 Antakya krizi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hopwood, *The Russian Presence*, 159-179.

tarafarla tam olarak tanınan yeni bir Kudüs Patriği atamayı hemen başaramadıkları için, Damianos'un onların iddiaları karşısındaki konumunun zaman geçtikçe güçlendiği anlaşıldı. Sonuç olarak, yenilgiyi kabul etmek, etnik bir Rum'un patriklik makamında kalmasını sağlamanın tek yoluydu. Yukarıda da belirtildiği gibi, Antakya hayaleti Kudüs'teki Rum din adamlarının peşini bırakmıyordu ve Damianos'a karşı mücadeleye başladıkları Helen-Ortodoks amaçlarına hizmet etmek için yapabilecekleri tek şey, onun otoritesine itiraz etmek için yeni bir fırsat doğana kadar geri çekilmektir. Damianos, Şubat 1909'un sonlarında makamını geri aldı. İlk kararlarından biri Konsolos Kruglov'u Kardeşliğin onursal üyesi yapmak oldu⁶⁰. Yunan hükümeti, Konstantinopolis Patrikhanesi ve Yunanistan Kilisesi'ne rıza göstermeleri için başarılı bir şekilde baskı yapmıştır. Aynı zamanda muhalefetin önde gelen isimleri Meletios Metaxakis ve Chrisostomos Papadopoulos sürgüne gönderilmiş, geriye kalan tek müttefikleri İskenderiye Patrikhanesi olmuştur.

Türk Düzeni (Turkish Order)

Ancakkilise içi güç mücadelesinin sonucu Filistinli Arap Ortodoksları sakinleştirmemiş, aksine hedeflerine ulaşma arzularını arttırmıştır. İki taraf arasında 1909 yılı boyunca doğrudan görüşmeler yapıldı, ancak son sözü İstanbul'daki merkezi güç söyledi. Babıali, olayı soruşturmak ve krize çözüm önerileri hazırlamak üzere beş üyeli bir komite kurdu. Hem Patrikhane hem de ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar başkente heyetler gönderdi. Özgüveni artan yerel Ortodoks toplumunun bir dizi talebi vardı. Bunlar şunlardı⁶¹: 1) toplumsal konseylerin oluşturulması; 2) Eğitim faaliyetleri ve vakıflar da dahil olmak üzere tüm patriklik işlerini kontrol etmek üzere din adamı olmayanların çoğunlukta olduğu (üçte bir din adamına karşı üçte iki din adamı olmayan) bir Karma Konsey kurulması; 3) Kardeşlik Karma Konseyine kabul için bir koşul olarak Karma Konseyin onayı; 4) yerli Ortodoksların, Manastır Kardeşliğine sınırsız kabulü; 5) Ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların patrik seçimine aktif katılımı; 6) Sinodun yetkilerinin ruhani konularla sınırlandırılması; 7) Sinod'da yerel cemaat din adamlarının temsili; 8) Ruhani görevlilerin (yani piskoposların) yerel toplum tarafından seçilmesi ve piskoposluk bölgelerinde daimi olarak ikamet etmeleri; 9) Kardeşliğin tüm üyeleri için seküler mesleklerle uğraşma yasağı; 10) Etnik kriterlere bakılmaksızın Kardeşlik içinde fırsat eşitliğinin garanti edilmesi; 11) Patriklik gelirlerinin birleştirilmesi ve yıllık bir bilanço yayınlanması; 12) Ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların temsilcilerinin ve cemaat ruhbanlarının onayının patriğin azledilmesi için bir koşul olarak kabul edilmesi; ve 13) vakıf mülklerinin topluluk adına tescil edilmesi.

Bu taleplerin karşılanması kaçınılmaz olarak Patrikhane'nin "Araplaştırılmasına" yol açacak ve onu yerli bir dini kurum haline getirecektir. Bu kurumun işleyişi, Hıristiyan Kutsal Yerlerinin baskın koruyucusu için kabul edilemez bir olasılık olan, açıkça sekülerleştirilmiş bir yönetim modelini takip edecekti. Son olarak, cemaat adına kurulmuş bir vakıf yoktu ve cemaatin doğrudan kendi kullanımını için vakfedilmemiş mülklerin yönetimine müdahalesi yasal olarak yasaklanmıştı.

60 Hopwood, *The Russian Presence*, 199.

61 Bertram and Luke, *Report of the Commission*, 265-269.

Yunan tarafı için Filistinli Arapların talepleri iki ana kategoriye ayrılmış olarak görülüyordu: a) eğitim, sağlık hizmetleri, hayır işleri ve benzeri gibi sosyal nitelikte olanlar; ve b) Statükoyu ve dolayısıyla Kutsal Yerlerin idaresini, dini mülklerin yönetimini ve bunların gelirlerini etkileyenler⁶². Patrikhanenin Babıali'ye gönderdiği memoranduma göre, dini kurum Karma Konsey kurulmasını ya da ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların patrik seçimine katılmasını kabul etmeyecektir. Bunun yerine, Ortodoks ileri gelenleri ve patrikhane temsilcilerinden oluşan, adli işleri, yardım dağıtımını ve eğitim faaliyetlerini denetleyecek ortak bir komite kurulması önerildi⁶³. Bu öneriler, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların taleplerini karşılamakta yetersiz kalmıştır. Yunan dini kurumu, kaçınılmaz olarak çıkmaza yol açan aynı milliyetçi ve oryantalist görüşlere bağlı kalarak hiçbir somut taviz vermedi.

30 Mayıs 1910'da Hükümet nihayet "Türk Emri (Turkish Order)⁶⁴" olarak adlandırılan ve genel olarak aşağıdaki hususları belirleyen bir emir yayınladı:

1. Her piskoposluk bölgesinde bir Yerel Konsey kurulması.
2. Ruhban olmayan altı Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arap üye ve altı patriklik temsilcisinden oluşan bir Karma Konsey oluşturulması. Karma Konsey'in yetkileri aşağıdaki gibi olacaktı: a) aile hukuku soruları (boşanma, nafaka); b) Cemaat kiliselerine ve cemaatin hayır kurumlarına bağışlanan taşınır ve taşınmaz malların yönetiminin denetlenmesi; c) eğitim faaliyetleri üzerinde denetim ve d) Hayırseverlerden gelen yardımların dağıtımının denetlenmesi. Patrikhane'ye ise, "gelir akışı engellenmediği sürece" gelirlerinin üçte birini, yani 30.000 Türk lirasından az olmayan bir miktarı Karma Konsey'e tahsis etmesi emredildi. Her kasabanın cemaati tarafından seçilen bir temsilci, yerel kilise, okul ve diğer cemaat kurumlarının yönetimine katılacaktı.
3. Osmanlı Filistin'indeki Arap Hıristiyanlar, Patrikhane'nin düzenlemelerine uygun olarak Kardeşliğe girmekte serbestti.
4. Titüler (non-titular) olmayan piskoposlar, toplumun pastoral ihtiyaçlarını karşılamak için zamanlarının önemli bir kısmını kendi piskoposluk bölgelerinde geçirmelidir.

"Türk Düzeni (Turkish Order)" esasen Filistinli Arap Ortodokslar için bir Pirus zaferiydi, çünkü Patrikhanenin Yunan karakterini güvence altına alan hiyerarşinin kurumsal ayrıcalıklarına neredeyse hiç dokunulmamıştı. Öncelikle, çeşitli Yerel Konseylerin yanı sıra Karma Konsey de ancak yönetmeliklerinin yürürlüğe girmesinden sonra faaliyete geçecekti.

Bu düzenlemeleri hazırlama sorumluluğu patriklik makamlarına verilmişti⁶⁵; dolayısıyla, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların çoğunlukta

62 Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 42.

63 Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 43-50.

64 Patriarchate of Jerusalem, *Episima eggrafa peri tou proskynimatikou kai dioikitikou kathestotos tis Ekklesias Ierosolymon [Official Documents concerning the Status Quo in the Holy Places and the Administration of the Church of Jerusalem]* (Jerusalem: Press of the Convent of the Holy Sepulchre, 1944), 30-40.

65 Themelis, *Episima eggrafa [Official Documents]*, 68-72.

olduğunu kabul etme düşüncesi hayalden ibaretti. Patriklik maliyesi söz konusu olduğunda, Karma Meclis ne Kutsal Yerlerin idaresinde ne de bunlardan elde edilen ve yalnızca patriklik bürokrasisi tarafından yönetilecek olan gelirlerde söz sahibi olabilirdi. Dahası, Yunan hiyerarşisi Filistinli Arap Ortodoksların Kardeşliğe girip giremeyecekleri konusunda hala karar vermemekteydi. Son olarak, sadece Yunan meselesi olarak kalan patriklik seçim prosedüründe herhangi bir değişiklik olmamıştır.

İki yıl sonra, 7 Şubat 1912’de Karma Konsey’in yetkileri ve işleyişine ilişkin bazı hususları açıklığa kavuşturan bir başka hükümet fermanı çıkarıldı. Bunlar arasında ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların temsilcilerinin seçimi, seçimlerin zamanlaması, organın toplantılarının yeri, organ içindeki karar alma süreci, Patrikhane tarafından organ için fon tahsisi ve eğitim konusundaki kesin sorumlulukları gibi konular yer alıyordu. Bu ferman 1910 tarihli Emri geçersiz kılmamış, sadece değiştirmiştir. Ancak Peri ve Zisk’in de haklı olarak belirttiği gibi, merkezi makamlar Filistinli Arap Ortodoks görüşünü benimsemek yerine Yunan kontrolünü güçlendirmiştir⁶⁶. Özellikle, Karma Konsey’de ruhban sınıfı ile ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar arasında bir eşitlik olması halinde, başkanın, yani patriklik temsilcisinin oyunun belirleyici olması emredilmiştir. Böylece değişiklik, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların kararlarını fiilen etkileyememesi nedeniyle organı etkisiz hale getirmiştir. Ayrıca, değişiklik Sinod’a patriklik bütçesini (Karma Konsey’e tahsis edilecek gelirleri belirleyen) bu organa sunmadan önce gözden geçirme fırsatı verdi. Bu, sağlanacak miktarı en aza indirmek için hesapların “sabitlenebileceği” anlamına geliyordu⁶⁷.

Yine de, Filistinli Araplar için Yerel ve Karma Konsey’in kurulmasıyla elde edilen siyasi kazanımlar, sınırlı da olsa, özgürleşmelerine yönelik ilerlemeler olarak görülebilir. Çünkü önceki statüleri göz önünde bulundurulduğunda, bazı cemaat faaliyetlerinin yönetimine kısmen de olsa katılma ve Patrikhane’nin eylemlerini bir dereceye kadar denetleme hakkı doğru yönde atılmış adımlardı. Ancak Karma Konsey hiçbir zaman gerçek anlamda işlemedi. İki taraf arasında pratik bir sonuç alınamayan birkaç görüşme yapıldı. Birinci Dünya Savaşı ve Patrikhanenin mali sıkıntıya düşmesi, faaliyetlerini geçersiz kıldı.

Sonuç Değerlendirmesi

İlgili belgelerden ve tarihi olaylardan görebileceğimiz gibi, Jön Türk Devrimi’nin Kudüs Ortodoks Kilisesi’nin dini güç politikaları üzerindeki etkileri önemli olmakla birlikte büyük değildir. Gerekli yasal değişiklikler, Konstantinopolis ve Antakya Kiliseleri gibi diğer kilise bölgelerinde uygulanmış olmasına rağmen, hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanmadı. O halde yeni rejim, laikliği ve ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların etnik haklarını (ki bunlar Jön Türk hareketinin az çok “kurumsal” ilkeleriydi) desteklemek yerine neden Yunan dini aygıtının Filistinli Arap Ortodokslar üzerindeki gücünü teyit etti? Mattosian’a göre, “bu davranışın açıklaması, merkezi hükümetin Arap-Ortodoks cemaatini ... Arap Ulusal hareketiyle olan suç ortaklığı nedeniyle ... Jön Türklerin hayal ettikleri Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne bir tehdit olarak gördükleri için cesaretlendirmek

66 Oded Peri and Izhak Zisk, “The Ottoman Government’s Resolution (1912) on the Internal Organization of the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem,” *Cathedra* 52 (1989), 131-148.

67 Peri and Zisk, “The Ottoman Government’s Resolution (1912).”

istememesidir.”⁶⁸.

Ancak bize göre, bu tez en azından 1908-1910 dönemi için tartışılabilir. O dönemde, siyasi özerkliğini ve kendi kaderini tayin hakkını savunabilecek kristalize ve homojen bir Arap ulusal grubu mevcut değildi. Filistin’de Arap ulusal fikri, oluşumunun ilk aşamalarında ve küçük bir elit grupla sınırlıydı; nüfusun Osmanlıcı ideolojiye ve merkezi siyasi otoritelere olan siyasi bağlılığı ise hala çok güçlüydü⁶⁹. Dolayısıyla, Filistinli Arap Ortodoksların davası devletin bütünlüğüne yönelik gerçek bir tehdit oluşturmuyordu. Aslında, o dönemde Osmanlı egemenliğini tehdit eden güçlü ve etkili ulusal ideoloji Yunan ideolojisiydi ve Küçük Asya ve Balkanlar’daki Hıristiyan nüfusun büyük bir bölümü kendini bu ideolojiyle özdeşleştiriyordu⁷⁰. Sonuç olarak, Mattosian’ın bu tutumun arkasındaki nedenin gelişmekte olan ayrılıkçı hareketleri baltalamak olduğu yönündeki gerekçesini kabul edersek, ana hedefleri Osmanlı topraklarında en etkili ve aktif olan Rum toplumu olmalıydı. Bu nedenle, siyasi otoriteler kesinlikle Yunan dini kurumlarını değil, ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapları tercih ederlerdi. Bu bağlamda, Jön Türklerin iktidarı ele geçirdikten hemen sonra somut bir milliyetçi gündem takip etmedikleri veya güçlü Türkleştirme politikaları benimsemedikleri tezi ilginçtir⁷¹.

Bizim görüşümüze göre Osmanlı’nın meseleyi ele alış biçimi muhtemelen diplomatik mülahazaların yanı sıra iç politikaya da dayanıyordu. Her şeyden önce, mevcut durumun değiştirilmesi için gerekli yasal zemin zayıftı. Daha önce de belirtildiği gibi, patriklik idaresinin denetimi için bir Karma Konsey kurulmasına yönelik 111. Madde uygulaması, aynı Anayasa’nın diğer hükümleri (11. ve 118. Maddeler) tarafından geçersiz kılınmış ve Rum Cemaati’nin rızasını, Temel Kanunu ve Damianos Beratı tarafından tanımlandığı şekliyle patriklik faaliyetlerinin kurumsal çerçevesine yönelik herhangi bir değişiklik için ön koşul haline getirmiştir. Anayasa 1876’da yürürlüğe girdiğinde ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar arasında 1878’de askıya alınana kadar konuyla ilgili bir hareketlilik olmaması da ilginçtir. Aslında, yerel Ortodoks davasının sembolik “yasak” kitabı olan ve ilk kez 1893 yılında Beyrut’ta yayınlanan Kutsal Kabir Kardeşliğine Tarihi Bir Bakış (A Historical Glance at the Brotherhood of the Holy Sepulcher)’ta Anayasa ile ilgili hiçbir atıf bulunmamaktadır⁷². Bunun nedeni açık bir tarihsel soru olarak kalmaya

68 Matossian, “The Young Turks Revolution,” 529; Matossian, “Administating the non-Muslims,” 632

69 Muhammad Muslih, “Arab Politics and the Rise of Palestinian Nationalism,” *Journal of Palestine Studies* 16 (1987): 77-94; Ernest Dawn, “The Origins of Arab Nationalism,” in *The Origins of Arab Nationalism*, ed. Rashid Khalidi et. al. (New York: Columbia University Press, 1991), 3-30.

70 Elli Skopetea, “Oi ellines kai oi exthroi tous: I katastasi tou ethnous stis arches tou 20ou aiona,” [“Greeks and their enemies: the condition of the nation in the beginning of the 20th century”], in *I istoria tis Ellados tou 20ou aiona: oi aparches 1900-1922 [History of Greece in the 20th Century: The Beginings 1900-1922]* ed. Christos chatziosif (Athens: Vivliorama, 1999) Vol. I, 9-35; Vangelis Kechriotis, “GreekOrthodox, Ottoman Greeks or just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution,” *Études Balkaniques* 41 (2005): 51-71.

71 Hasan Kayali, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkley: University of California Press, 1997).

72 Bu kitap başımandrit Raphael Hawaweeny (daha sonra Brooklyn piskoposu) tarafından ‘Abd al-Ahad-Eshshafi’ takma adıyla Antakya ve Kudüs’teki Yunan hakimiyetine ve dini otoritelerini yeniden üretmek için kullandıkları yozlaşmış yöntemlere karşı yazılmıştır. Hawaweeny’nin polemik yaratan çalışması, kurumsal olarak ötekileştirilen Arap cemaati lehine içeriden net bir söylemi dile getiren ilk çalışmalardan

devam etmektedir, ancak Filistinli Arap hukuk mantığının kırılğanlığının bir göstergesi olabilir.

Buna ek olarak, patrikhane varlıklarının ve gelirlerinin mali idaresinde ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların aktif katılımını gerektirecek herhangi bir olası değişiklik mevcut yasal ve dini normları ihlal edecektir. Patrikhane, Kutsal Kabir Kardeşliği tarafından yönetilen ve birincil sorumluluğu Ortodoksların Hıristiyan kutsal alanları üzerindeki hak ve ayrıcalıklarını korumak olan bir manastır örgütü olarak yapılandırılmıştır. Bu nedenle, Kutsal Yerlere yapılan çeşitli bağışlar, genel olarak cemaatin değil, manastırın vakıf mülkleri olarak algılanmıştır. Osmanlı'nın Filistinli Arapların talebini kabul etmesi, muhtemelen manastır mülkiyetine ilişkin tüm algıyı ve İmparatorluk genelindeki yönetimine ilişkin yasal paradigmayı tehlikeye atacaktı. Yasal statünün tamamen tersine çevrilmesi sadece çeşitli kilise örgütlerinde çok sayıda idari soruna yol açmakla kalmayacak, aynı zamanda yeni rejimin, vakıf malları muazzam olan Sina veya Aynaroz Dağı gibi İmparatorluğun önemli manastır merkezleriyle arasında bir kopuşa işaret edecekti. Siyasi açıdan bakıldığında, ateşli Yunan milliyetçiliğinin hüküm sürdüğü bir dönemde Ortodoks nüfusun kolektif bilinci için özel bir sembolik değere sahip olan bu kurumlarla iyi ilişkiler içinde olmak Jön Türkler için elbette daha verimliydi. Başka bir deyişle, Osmanlıcı ideolojik paradigma bağlamında, ekonomik olarak baskın ve siyasi olarak güçlü Rum toplumunun rejime bağlılığını sürdürmek, merkezi bürokrasinin üst kademelerinde fiilen temsil edilmeyen, periferideki küçük bir Arap etnik Hıristiyan grubun bazı toplum içi taleplerini karşılamaktan daha önemliydi.

Öte yandan, Filistinli Arap Ortodokslar ve Yunan ulusal hareketleri birbirini dışlayan kategoriler olarak görülmeyebilir. Bu durumda, Babıali'nin 1911'den sonraki siyasi davranışı, Arap elitlerinin adem-i merkezîyetçilik eğilimlerine karşı tepkisi açısından açıklanabilir. Rum cemaatiyle ilişkilerin nispeten istikrarlı olduğu ve Balkan Savaşları (1912-1913) arifesinde Atina ile yaşanan gerginlik üzerinde çok az etkisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlıların Yunan faktöründen bağımsız olarak Ortodoks cemaati içindeki Arap milliyetçisi ajitasyonun etkisinden çekinmiş olması mümkündür. Bu hipotezi kabul edersek, Yunanlıların ruhban olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Araplar karşısındaki tutumunun 1912 tarihli fermanla desteklenmesi mantıklı olacaktır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, bu şema ne 1910 yılında "Türk Düzeni"nin yürürlüğe girmesini ne de Patrik Damianos'un yaklaşık aynı zamanda görevine iade edilmesini yeterince açıklayamamaktadır.

Osmanlıların Yunan yanlısı tutumu uluslararası politikaya da dayanıyor olabilir. Manastır mülklerinin idaresindeki olası bir değişiklik, Fransa gibi çeşitli Büyük Güçlere müdahale etmek için bir neden verebilirdi. Kudüs'teki Latin ya da Anglikan ruhban sınıfında olmayan Filistinli Hıristiyan Arap toplulukları da kendi kiliselerinin mali ve

biriydi. Kitap Kudüs Patrikhanesi tarafından kınanmış ve dağıtımı yasaklanmıştır. 'Abd al-Ahad-Eshshafi, *Lamha ta rikhiya fi akhawayat al qabr al muqaddas al-yunaniye* (Beirut: 1893). [Translated by Michel Najim, *An Historical Glance at the Brotherhood of the Holy Sepulcher* (California: Oakwood Publications, 1996)].

mülklerinin yönetimine katılmayı talep etmiş olsalardı, Batı merkezli çeşitli dini örgütlerin mülkleri tehlikeye girebilirdi. Osmanlı hükümeti, himayesi altındaki dini elitleri korumayı başaramaması halinde Batılı güçlerin olası müdahalesinden korkuyordu. Aynı zamanda, yerel Ortodoksların taleplerinin karşılanması, her mezhebin Kutsal Yerler üzerindeki haklarını tanımlayan Statükonun ihlali olarak görülebilir. Geçmişte pek çok soruna yol açmış (hatta Kırım Savaşı'nın bahanesi olmuş) meseleleri yeniden gündeme getirmek, siyasi hayatın bu akışkan döneminde Osmanlılar için pek de hoş bir diplomatik ihtimal değildi. Buna ek olarak, emperyalist Batılı güçler için, belirli Hıristiyan topluluklar üzerindeki himayelerini içeren kapitülasyon sisteminin kaldırılmasının ya da en azından zayıflatılmasının Osmanlı dış politikasının stratejik bir amacı haline geldiği bir dönemde, bu sistemin sürdürülmesi lehine ek bir argüman sağlayacaktır. Son olarak, İngiliz ve Alman diplomasisinin olayın Yunan hedefleri lehine sonuçlanmasında rol oynadığını varsayabiliriz⁷³. Bu hükümetler üst düzey din adamlarıyla iyi ilişkiler kurmuşken, din adamı olmayan Filistinli Rum Ortodoks Hıristiyan Arapların desteklenmesi, Rusların Patrikhane'ye daha fazla nüfuz etmesi ve kademeli olarak kontrolü altına alması olarak algılanıyordu ki bu da bölgedeki daha geniş çıkarları için zarar verici bir ihtimaldi.

1908-1910 patriklik krizinin, dini yönetimin “demokratikleşmesi” için büyük bir fırsatın kaybedilmesi anlamına geldiği sonucuna varabiliriz. Jön Türk Devrimi'nin yarattığı yüksek değişim ve ilerleme beklentileri, bugün bile aynı sorunlarla karşı karşıya olan Filistin Ortodoks toplumu söz konusu olduğunda doğrulanmamıştır.

Yazarlar Hakkında

Dr. Konstantinos Papastathis (kostaspapastathis@hotmail.com) halen Lüksemburg Üniversitesi IPSE Araştırma Birimi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Bu çalışma, *Geography Department of The Hebrew University of Jerusalem* Kudüs İbrani Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak yaptığı çalışmaların bir ürünüdür.

Dr. Ruth Kark (ruthkark@mail.huji.ac.il) *The Hebrew University of Jerusalem* Kudüs İbrani Üniversitesi'nde Tarih-Coğrafya Emeritus Profesörüdür.

Kaynakça:

Abdul Latif Tibawi, *Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in the Nineteenth Century* (London: Luzav and Co., 1966).

Anton Bertram and Harry C. Luke, *Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire into the Affairs of the Orthodox Patriarchate of Jerusalem* (London: Oxford University Press, 1921).

Anton Bertram and John W. A. Young, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem: Report of the Commission Appointed by the Government of Palestine to Inquire and Report upon Certain Controversies between the Orthodox Patriarchate of Jerusalem and the Arab Orthodox Community* (London: Oxford University Press, 1926).

Archim. Meletios Metaxakis, *To Agion Oros kai i Rosiki politiki en Anatoli [Kutsal Dağ ve Doğu'daki Rus Politikası]* (Athens : Sakellariou, 1913), 56-74.

Archim. Meliton (Agiotafitis), *Skiera selis tis istorias tis Ekklisias Ierosolymon. Tis o enochos? [A Shady Page of the History of the Church of Jerusalem. Who is Guilty?]* (Athens: 1920).

Athanasios G. Helias, *Ta Metochia tou Panagiou Tafou kai tis Monis Sina stin Ellada (1830-1888) [The Metochia of the Holy Sepulcher and Sina Monastery in Greece (1830-1888)]* (Athens: Akritas, 2003).

Attila E. Aytekin, "Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire," *Middle Eastern Studies* 45 (2009): 935-951.

Bedros Der Matossian, "Administating the non-Muslims and the 'Question of Jerusalem' after the Young Turk Revolution," in *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*, ed. Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio (New York: I. B. Tauris, 2011), 211-239.

Bedros Der Matossian, "The Young Turks Revolution: its Impact on Religious Politics of Jerusalem (1908-1912)," *Jerusalem Quarterly*, 40 (2009-2010): 18-33.

Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System," in *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis (New York: Homes and Meier Publishers, 1982), 69-89.

Bryn Geffert, "Anglican Orders and Orthodox Politics," *The Journal of Ecclesiastical History* 52 (2006).

Charalampos Papastathis, Oi [136] Orthodox Communal Politics in Palestine after the Young Turk Revolution (1908-1910) Kanonismoi ton Orthodoxon Ellinikon koinotiton tou Othomanikou kratous kai tis Diasporas [Regulations of the Greek Orthodox communities of the Ottoman state and the Diaspora] (Thessaloniki: Kyriakidis Bro., 1984).

Daphne Tsimhoni, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem during the Formative Years of the British Mandate in Palestine," *Asian and African Studies* 12 (1978): 77-121.

Demetrios Stamatopoulos, *Metarrithmysi kai ekkosmikeusi: pros mia anasynthesi tis istorias tou Oikoumenikou Patriarxeiou ton 19o aiona [Reformation and Secularization: towards a Reformulation of the History of the Ecumenical Patriarchate in the 19th Century]* (Athens: Alexandria, 2003).

Demetrios Stamatopoulos, *To Agiotafiko Metochi Konstantinoupoleos, archeiakes piges (18os-20os ai.) [The Metochion of the Holy Sepulcher in Constantinople, archival sources (18th- 20th cent.)]* (Athens: INE/EIE, 2010).

Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East* (Oxford: Clarendon Press, 1969).

Dimitri Stremoukhoff, "Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine," *Speculum* 28 (1955): 84-101.

Elena Astafieva, "La Russie en Terre Sainte: le cas de la Société Impériale Orthodoxe de Palestine (1882- 1917)," *Cristianesimo nella Storia* 24 (2003): 41- 68.

Eleni Stoikou, "Ellinikes apopseis gia tin ekklesiastiki cheiraphetisi ton Orthodoxon Aravon sta patriarcheia Antiocheias kai Ierosolymon apo ta mesa tou 19ou os tis arches toy 20ou aiona," ["Greek views about the ecclesiastical emancipation of the Orthodox Arabs in the Patriarchates of Antioch and Jerusalem from the mid-19th to the beginning of the 20th century"] *Kleio* 5 (2009).

Elie Kedourie, "Religion and Politics," in *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*, ed. Elie Kedourie (Chicago: Ivan R. Dee, 2004).

Elli Skopetea, "Oi ellines kai oi exthroi tous: I katastasi tou ethnous stis arches tou 20ou aiona," ["Greeks and their enemies: the condition of the nation in the beginning of the 20th century"], in *I istoria tis Ellados tou 20ou aiona: oi aparches 1900-1922 [History of Greece in the 20th Century: The Beginings 1900-1922]* ed. Christos chatziosif (Athens: Vivliorama, 1999) Vol. I, 9-35.

Ernest Dawn, "The Origins of Arab Nationalism," in *The Origins of Arab Nationalism*, ed. Rashid Khalidi et. al. (New York: Columbia University Press, 1991), 3-30.

Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 1993).

Gregorios Papamichael, "Apokalypseis peri tis rosikis politikis en ti Orthodoxo Elliniki Anatoli," ["Ortodoks Rum Doğusunda Rus Politikasına İlişkin Gerçekler"] *Ecclesiastikos Pharos* IV (1909): 358-365.

Gudrun Kraemer, *A History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008).

Hasan Kayali, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkley: University of California Press, 1997)

Hildegard Schaefer, *Moskau das Dritte Rom: Studien zur Geschichte der Politischen Theorien in der Slawischen Welt* (Hamburg: Friederichsen, de Gruyter, 1929).

Itamar Katz and Ruth Kark, "The Church and Landed Property: the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem," *Middle Eastern Studies* 43 (2007): 383-408.

Itamar Katz and Ruth Kark, "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem and its Congregation: Dissent over Real Estate," *International Journal of Middle East Studies* 37 (2005): 509-534.

Kallistos Miliaras, "O Aytokratorikos Kanonismos tou Patriarcheiou Ierosolymon kai i efarmogi aytou" ["The Imperial Law of the Patriarchate of Jerusalem and its Application"] *Nea Sion* 27 (1932): 369-383.

Kallistos Miliaras, “Ta epi patriarchou Prokopiou (1872-1875) anafyenta sovara zitimata en ti Ekklesia Ierosolymon,” [“The Important Questions Created in the Church of Jerusalem during the Reign of Patriarch Prokopios (1872- 1875)”] *Nea Sion* 27 (1932).

Kallistos Miliaras, *Oi Agioi Topoi en Palaistini kai ta ep’auton dikaia tou ellinikou ethnous [The Holy Places in Palestine and the Rights of the Greek Nation over them]* (Thessaloniki: University Studio Press, 2002, reprint).

Kenneth Cragg, “The Anglican Church,” in *Religion in the Middle East: Three Religions in Concord and Conflict*, ed. Arthur J. Arberry (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 570-595.

Khalil Sakakini, *The Diaries of Khalil Sakakini. Volume II: Orthodox Renaissance, World War I, Exile to Damascus*, ed. Akram Mousallam (Ramallah: Khalil Sakakini Cultural Centre, and the Institute for Jerusalem Studies, 2004).

Konstantinos Papastathis, “Church Finances in the Colonial Age: the Orthodox Patriarchate of Jerusalem under British Control, 1921- 1925,” *Middle Eastern Studies*, 49 (2013): 712-731. Konstantinos Papastathis, “Religious Politics and Sacred Space: the Orthodox Strategy on the Holy Places Question in Palestine, 1917- 1922,” *Journal of Eastern Christian Studies* (Forthcoming).

Konstantinos Papastathis, “The Power Vacuum within the Orthodox Patriarchate of Jerusalem and British Political Line of Action, 1917-1918” [“To keno exousias sto Patriarcheio Ierosolymon kai I Vrettaniki politiki, 1917-1918”] *Historica* 26 (2009): 333-367.

Laura Robson, “Communalism and Nationalism in the Mandate: The Greek Orthodox Controversy and the National Movement,” *Journal of Palestine Studies* 41 (2011).

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011).

M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008).

Meir Verete, “Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?” *English Historical Review*, 85 (1970), 316-345.

Muhammad Muslih, “Arab Politics and the Rise of Palestinian Nationalism,” *Journal of Palestine Studies* 16 (1987): 77-94.

N. P. Eleytheriades, *I Akinotos Idioktisia en Tourkia [The Immovable Property in Turkey]* (Athens: 1903).

Noha Tadros Khalaf, *Les Memoires de ‘Issa al ‘Issa: Journaliste et Intellectuel Palestinien 1878-1950* (Paris: Editions Karthala, 2009).

Oded Peri and Izhak Zisk, “The Ottoman Government’s Resolution (1912) on the Internal Organization of the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem,” *Cathedra* 52 (1989), 131-148.

Pantelis E. Lekkas, *To paixnidi me to chrono: ethnikismos kai neoterikotita* [*The time game: nationalism and modernity*] (Athens: Ellinika Grammata, 2001).

Paraskevas Matalas, "To Patriarcheio Ierosolimon kai I ellino- orthodoxia," ["The Patriarchate of Jerusalem and Helleno-orthodoxia"] in *Orthodoxia, Ethnos kai Ideologia* [*Orthodoxy, Nation and Ideology*] (Athens: Moraiti School, 2007).

Pavlos Karolidis, *Peri tis ethnikis katagogis ton Orthodoxon Christianon Syrias kai Palaistinis* [*Regarding the national origin of the Orthodox Christians of Syria and Palestine*] (Athens: P.D. Sakellariou Press, 1909).

Peter J. S. Duncan, *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and after* (London: Routledge, 2000).

R. Michael Bracy, *Printing Class: 'Isa Al-'Isa, Filastin, and the Textual Construction of National Identity, 1911-1931* (Lanham: University Press of America, 2011).

Robert H. Eisenman, *Islamic Law in Palestine and Israel: a History of the Survival of Tanzimat and Sharia in the British Mandate and the Jewish State* (Leiden: Brill, 1978).

Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia, 19^{tos} aionas-1919 oi ellino- orthodoxes koinotites: apo to millet ton romion sto elliniko ethnos* [*Asia Minor, 19th century-1919 the Greek-Orthodox communities: from the rum- millet to the Greek nation*] (Athens: Ellinika Grammata, 1997).

Sotirios Roussos, "Eastern Orthodox Perspectives on Church-State Relations and Religion and Politics in Modern Jerusalem," *International Journal for the Study of the Christian Church*, 5 (2005): 107-122.

Sotirios Roussos, "The Greek Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem: Church, State and Identity," in *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics*, ed. Antony O'Mahony (Cardiff: University of Wales Press, 2003), 38-56.

Sotirios Roussos, "The Greek Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem," in *The Christian Heritage in the Holy Land*, ed. Antony O'Mahony, Göran Gunner and Kevork Hintlian (London: Scorpion Cavendish, 1995), 211-224.

Theodore E. Dowling, *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1913).

Theophanes G. Stavrou, *Russian Interest in Palestine: a Study of Religious and Educational Enterprise* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963).

Thomas Hummel, "Between Eastern and Western Christendom: The Anglican Presence in Jerusalem," in *The Christian Communities in Jerusalem and the Holy Land: Studies on History, Religion and Politics*, ed. Antony O'Mahony (Cardiff: University of Wales Press, 2003).

Timotheos Themelis, *Episima eggrafa peri ton dikaion tou Patriarcheiou Ierosolymon (1908- 1913)* [*Official Documents concerning the Rights of the Patriarchate of Jerusalem*]

(1908-1913)] (Jerusalem: Press of the Convent of the Holy Sepulchre, 1914).

Vangelis Kechriotis, “Greek Orthodox, Ottoman Greeks or just Greeks? Theories of Coexistence in the Aftermath of the Young Turk Revolution,” *Études Balkaniques* 41 (2005): 51-71.

Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio, “Introduction: the Case Study of Palestine during the Young Turk Era,” in *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*, ed. Yuval Ben-Bassat and Eyal Ginio (New York: I. B. Tauris, 2011).

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.
Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
c.oney@alparslan.edu.tr

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5034-5056

Eser Geçmişi / Article Past: 04/06/2023 13/06/2023

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Çeviri Makalesi

DOI: http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1309673

Translation Paper

Orta Doğu'daki Çağdaş Hıristiyan Topluluklarına Bir Bakış

Christian Communities in the Contemporary Middle East: An Introduction

Deanna F. Womack

*Womack, D. F. (2020). Christian Communities in the Contemporary Middle East: An Introduction, Exchange, 49(3-4), 189-213. doi: https://doi.org/10.1163/1572543X-12341566

**Deanna F. Womack, Atlanta, Georgia'daki Emory Üniversitesi Candler Teoloji Okulu'nda Dinler Tarihi ve Çok Dinli İlişkiler alanında Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Kendisi, Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria (Edinburgh University Press, 2019) ve Neighbors: Christians and Muslims Building Community (Westminster John Knox Press, 2020) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca Philip Forness ile birlikte Edinburgh University Press'in Orta Doğu Hıristiyanlığı (Middle Eastern Christianity) kitap serisinin editörlüğünü de yapmaktadır.

Öz

Bu çalışmada Ortadoğu'daki Hristiyanların kimler olduğu üzerinde durulmaktadır. Ortadoğu'daki kadim Ortodoks ve Katolik mezheplerin nasıl ortaya çıktığı ve kilise yapılanmasının nasıl şekillendiği konusuna açıklık getirilmektedir. Çalışmada bölgede Protestanlığın nasıl ortaya çıktığı ve diğer Hristiyan gruplar ile ne tür bir ilişki kurduğu açıklanmaktadır. Ortadoğu'daki Hristiyan nüfusun günümüzdeki istatistiğine de değinen çalışmada bölgeden Hristiyan nüfusun göç etme nedenleri üzerinde de durmaktadır. Çalışma aynı zamanda Ortadoğu Hristiyanları hakkında şimdiye kadar yapılmış literatürdeki önemli çalışmaların konu, yazar ve isimlerini de inceleyerek adeta yetkin bir kaynakça bilgisi de vermektedir. Çalışmada Ortadoğu Hristiyan çalışmalarının başlı başına bir araştırma alanı olmaya başladığı ve özellikle Kıptiler hakkındaki literatürün büyük gelişme gösterdiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Hristiyan, Süryani, Ermeni, Marunî, Kıpti

ATIF: DEANNA FERREE WOMACK, (Çev: Celal Öney) "Orta Doğu'daki Çağdaş Hıristiyan Topluluklarına Bir Bakış", Tarih ve Gelecek Dergisi, 9/2 (Haziran 2023), s. (471-502)

Abstract

This study focuses on who the Christians in the Middle East are. It clarifies how the ancient Orthodox and Catholic sects in the Middle East emerged and how the church structure was shaped. The study explains how Protestantism emerged in the region and what kind of relationship it established with other Christian groups. The study also touches upon the current statistics of the Christian population in the Middle East and emphasizes the reasons for the migration of the Christian population from the region. The study also provides a competent bibliography by examining the subjects, authors, and titles of important studies in the literature on Middle Eastern Christians. It is also emphasized that Middle Eastern Christian studies have become a field of research in its own right and that the literature on Copts in particular has made great progress.

Keywords: Middle East, Christian, Assyrian, Armenian, Maronite, Coptic

Giriş

Orta Doğu'daki Hıristiyanlar kimlerdir? Kiliseler ve Hıristiyan örgütleri bölgedeki şiddetli çatışmalara, siyasi huzursuzluklara, mülteci akınlarına ve ekonomik krizlere nasıl tepki verdi? Bu tür sosyo-politik çalkantılar Orta Doğu Hıristiyanlarını bir grup olarak tanımlıyor mu? Günümüzde akademisyenler Orta Doğu'daki Hıristiyan toplulukları hangi yöntemlerle inceliyor? Bu özel sayı¹, bu tür ilgili soruları ele almakta ve Orta Doğu'daki kurumsal kiliselerin ve Hıristiyan toplulukların güncel gerçeklikleri ve yakın geçmişleri üzerine giderek artan bir akademik birikime katkıda bulunmaktadır. Bunu yaparken, Kuzey Afrika ve Batı Asya'nın Arapça konuşulan bölgelerine özel olarak odaklanmakta ve bu bölgelerdeki Arap olmayan ve Arapça dışında yerel diller ve ayin dilleri kullanan Hıristiyanlar üzerine yapılan çalışmalarını da içermektedir. Orta Doğu'daki Hıristiyanlığın çeşitliliği ve zengin mirası, bu sayıda Mısır, Filistin, İsrail, Ürdün ve Lübnan'daki Hıristiyanlıkla ilgili makalelerde açıkça görülürken, bu çalışmalar aynı zamanda bu ülkelerdeki Hıristiyanların Suriye, Irak, Türkiye, Ermenistan ve dünyanın dört bir yanındaki dindaşlarıyla olan bağlarını da vurgulamaktadır.

Orta Doğu'daki çağdaş kiliselerin özelliklerini ve bunların din ve teoloji çalışmalarındaki yerini aktarmak için, aşağıda öncelikle Orta Doğu Hıristiyanlığı içindeki demografik ve mezhepsel çeşitliliği ve akademisyenlerin son yıllarda bu toplulukları nasıl incelediklerini ele alıyorum. Ardından bu sayıda yer alan dokuz makaleyi tanıtıyor ve bu araştırmaların Orta Doğu Hıristiyan Çalışmalarını desteklemek için doldurduğu kritik boşluklara dikkat çekiyorum.

1 Exchange: Journal of Contemporary Christianities in Context, Editor-in-Chief: Martha Frederiks, Volume. 49, Issue. 3-4, Year. 2020, Publisher: Brill, Online ISSN: 1572-543X, Print ISSN: 0166-2740, Journal web site: <https://brill.com/view/journals/exch/49/3-4/exch.49.issue-3-4.xml>

Orta Doğu Kiliseleri

Akademisyenler ve Orta Doğulu Hıristiyan liderler, Orta Doğu'daki Hıristiyanlığın farklı ifadelerini, bölgedeki kiliseleri beş 'aileye' ayırarak tanımlamaktadır². Her bir kiliseyi daha geniş gelenekler içinde tanımak önemli olsa da, aşağıdaki beş kategori Orta Doğu'nun genellikle yabancı olan dini topluluklarını tanıtmak için yararlıdır:

1. *Doğu Kilisesi (Church of the East)* bazen Süryani Ortodoks olarak nitelen ve üyeleri bugün kendilerini Süryani olarak adlandırır. Bu grup modern dönemde iki kol oluşturdular: Doğu Süryani Kilisesi ve Doğu Kadim Kilisesi³.

2. *Oryantal Ortodoks (The Oriental Orthodox)* ailesi Kıpti Ortodoks, Süryani Ortodoks ve Ermeni Apostolik kiliselerini içerir⁴.

3. *Doğu Ortodoksları* genellikle Rum Ortodokslar olarak adlandırılır, ancak kiliselerinde Arapça ayin yapılan Ortodoks Araplar da vardır. Bu kiliseler dört otosefal patrikliği (İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiye) içerir ve dünya çapındaki diğer Doğu Ortodoks kiliseleriyle birlik içindedir⁵.

2 Matthew Baker, "Christian Traditions in the Contemporary Middle East: A Bibliographic Essay," *Theological Librarianship* 4/1 (2011), 69; Anthony O'Mahony, ed., *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics* (Cardiff: University of Wales Press, 2003), 8; Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003), 47. Orta Doğu Kiliseler Konseyi üyelerinin bir listesi için *Middle East Council of Churches* (MECC) İngilizce ve Arapça olarak, bkz. <https://www.mecc.org/churches> and <https://www.mecc.org/churchesar> (accessed 30 July 2020), İskenderiye ve tüm Afrika, Antakya ve tüm Doğu, Kudüs ve Kıbrıs Ortodoks Kiliseleri Arapça'da Rum Ortodokslar (Doğu Ortodoksları için kullanılan Arapça terim) olarak listelenmiştir, bu kiliseler ile birlikte Yedi Katolik kilisesi ve bölgedeki Protestan kiliselerinden on üçüde (Presbiteryen, Lüteriyen, Anglikan ve Metodist mezheplerinden) Orta Doğu Kiliseler Konseyi olan *Middle East Council of Churches* (MECC) üyesidir.

3 Kadim Kutsal Doğu Apostolik Kilisesi 1968 yılında kurulmuştur ve patriği Bağdat'tadır ve Kutsal Doğu Apostolik Katolik Süryani Kilisesi'nden daha küçük bir nüfusa sahiptir. John Joseph, *The Modern Assyrians of the Middle East: A History of their Encounter with Western Christian Missions, Archaeologists, and Colonial Powers* (Leiden: Brill, 2000), 247-250; David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, "Introduction: Contextualizing the Sayfo in the First World War," in *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*, (eds.) Gaunt, Atto, and Barthoma (New York: Berghahn Books, 2017), 28, note 16. Süryani terimi bazen Doğu Kilisesi üyelerinin ötesinde Keldani Katolikler ve Süryani Ortodokslara kadar uzanan ortak bir etnik kimliği belirtmek için geniş anlamda kullanılmaktadır. H.L. Murre-van den Berg, "The Church of the East in the Sixteenth to the Eighteenth Century: World Church or Ethnic Community?," in *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (ed.) Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint (Leuven: Peeters, 2005), 301.

4 Etiyopya Ortodoks Kilisesi ve Hindistan'daki Malankara Suriye Ortodoks Kilisesi de Oryantal Ortodoks ailesinin bir parçasıdır. Ermeni Apostolik Kilisesi bazen Ermeni Ortodoks veya Gregoryen olarak da adlandırılmaktadır. Süryani Ortodokslar bazen 'Yakubi' olarak anılmakta ve Suriyeli Ortodokslar ya da Suriyeli Hıristiyanlar olarak da adlandırılmaktadır. Ancak bu son iki terim modern Suriye devletindeki Hıristiyan toplulukları ifade etmek için kullanılabildiğinden, son birkaç on yıldır akademisyenler ve uygulayıcılar bunun yerine Süryani Ortodoks adını kullanmaya başlamışlardır. Heleen Murre-van den Berg, "A Center of Transnational Syriac Orthodoxy: St. Mark's Convent in Jerusalem," *Journal of Levantine Studies* 3/1 (2013), 78, note 21.

5 Kıbrıs'ın Lefkoşa kentinde beşinci bir Doğu Ortodoks Patrikhanesi bulunmaktadır. Bu Doğu Akdeniz ada ülkesi genellikle coğrafi olarak Orta Doğu'nun bir parçası olarak kabul edilir, ancak çoğunluğu Hıristiyan ve çoğunluğu etnik Yunan nüfusu ile Kıbrıs kültürel olarak Avrupa'ya daha yakındır. Bu beş

4. *Katolik Kiliseleri*; Çoğu modern dönemde Roma ile tam bir birliktelik içine giren bölgenin Katolik kiliseleri, kökleri bölgenin kadim dini geleneklerine dayanan ayinleriyle küresel Katolikliğe önemli bir çeşitlilik getirmektedir.

5. *Protestan Kiliseleri*; Kökleri modern batılı misyonerlik hareketlerine dayanan çok mezhepli Protestan (veya Evanjelik) kiliseler, Orta Doğu Hristiyanlığı içinde azınlıktadır⁶.

Günümüz Orta Doğu Hristiyanlarını yalnızca eski teolojik pozisyonlara göre temsil etmeden, bölgedeki Hristiyanların beşinci ve yedinci yüzyıllar arasında Kristoloji konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle nasıl ayrı kiliselere bölündüğünü kabul etmek gerekir. Yukarıda sıralanan ilk iki ailenin (Doğu Kilisesi ve Doğu Ortodoksları) Kristolojik duruşları günümüz Doğu Ortodoks, Katolik ve Protestan kiliselerinin formülasyonlarından farklıdır. Bu son üç gelenek, 451 yılında günümüz İstanbul’u yakınlarındaki antik bir kent olan Kalkedon’da (Kadıköy) düzenlenen ilk kilise konseyinden miras aldıkları Kristolojik ifade nedeniyle Kalkedoncu olarak bilinmektedir. Bu, ilk kilise piskoposlarının Hristiyan ortodoksluğunu tanımlamak ve sapkınlık olarak gördükleri şeyleri reddetmek için topladıkları bir dizi konsilin dördüncüsüyü. Kalkedon Konsili, Mesih’in iki doğasının tek bir kişide (ya da hipostazda) birleştiğini vurgulamıştır⁷.

Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg’in bu sayının ilerleyen bölümlerinde açıkladıkları gibi, Kıptiler, Süryaniler ve Ermeniler bu Kalkedon formülünü reddetmişlerdir. Bunun yerine, bu Doğu Ortodoks kiliseleri İsa Mesih’in insani ve ilahi doğasının (Yunanca *mia physis* “tek doğa” anlamına gelir) birliğini vurgulayan bir miyafizit Kristolojiyi (yanlışlıkla “Monofizit” olarak adlandırılır) takip eder⁸. Buna karşılık, Doğu Kilisesi’nin (tarihçilerin ‘Nasturi’ olarak adlandırmakta ısrar ettikleri) dyofizit formülasyonu, Mesih’in insani ve ilahi doğalarının ikiliğine vurgu yapar⁹. Teolojik duruşlarının ötesinde, Kıpti,

otosefal kilisenin hepsi için (patrikleri daha yüksek bir ruhani otoriteye hesap vermez), Yunanca kilise dilidir ya da öyleydi. Kıbrıs dışında bu kiliselerin üyelerinin çoğu Arap’tır.

- 6 Protestanlar için kullanılan Arapça terim “Evanjelik” anlamına gelen “İnciliyyun”dur. İlk dört ailenin özellikleri hakkında bkz. Emma Loosley, “Peter, Paul and James of Jerusalem: The Doctrinal and Political Evolution of the Eastern and Oriental Churches,” in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, (eds.). Anthony O’Mahony and Emma Loosley (Abingdon: Routledge, 2010); Osmanlı İmparatorluğu’ndaki çeşitli dini cemaatler hakkında faydalı bir çalışma için bkz. Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 41-67.
- 7 Dale T. Irvin and Scott W. Sunquist, *History of the World Christian Movement*, vol. 1: Earliest Christianity to 1453 (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2001), 184-194.
- 8 Bu sayıda bakınız, Rima Nasrallah and Ronelle Sonnenberg, “Oriental Orthodox Young Adults and Liturgical Participation: A Matter of Identity,” *Exchange* 49/3,4 (2020). Aho Shemunkasho’nun vurguladığı gibi, Doğu Ortodoks kiliseleri Kalkedon tanımını reddetse de, “ilk üç evrensel konsilin - 325’te İznik, 381’de Konstantinopolis ve 431’de Efes - teolojik tanımını paylaşmaktadırlar.” Aho Shemunkasho, “Oriental Orthodox,” in *Christianity in North Africa and West Asia*, (eds.). Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 247.
- 9 Doğu Kilisesi Mesih’in iki doğası olduğunu kabul etmiş, ancak sonunda Kalkedoncu hipostatik birlik (iki doğanın tek bir kişide birleşmesi) anlayışını reddederek Mesih’in iki hipostazda cisimleştiğini düşünmüştür. Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 13.; ‘Nasturi’ başlangıçta Doğu Kilisesi’nin rakipleri tarafından kullanılan aşağılayıcı bir terimdi, ancak Tannous sekizinci yüzyıla geldiğinde kilise üyelerinin kendilerini Nasturi olarak adlandırmaya başladığına dikkat çekiyor. Bu isimlendirme ve ‘miyafizit’ terimi hakkında bkz. Sebastian P. Brock, “The ‘Nestorian’ Church: A Lamentable Misnomer,”

Ermeni ve Süryani kiliseleri eski ayin dilleriyle de farklıdır. Hem Doğu Kilisesi hem de Süryani Ortodoks Kilisesi Süryaniceyi kullanmaktadır¹⁰.

Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde, bu Kristolojik tartışmalar sırasında, Kalkedoncular, Yunanca konuşan ve Süryanice konuşan Hıristiyanları içeriyordu ve yedinci yüzyılda Mesih'in iradesinin birliği ya da ikiliği hakkında bir başka Kristolojik soru üzerine bölündüler. Mesih'in tek bir iradeye sahip olduğunu savunan grup sonunda Maruni Kilisesi'ne dönüşmüştür, ancak çağdaş Maruniler bu görüşü savunmamaktadır. Bugün bölgedeki Doğu Ortodoks kiliseleri miraslarını diğer gruba dayandırmaktadır¹¹. Batı Roma İmparatorluğu'nda, Kalkedoncular Latince konuşan Hıristiyanlardı ve yavaş yavaş Roma piskoposunun diğer patrikler üzerindeki önceliğini savunmaya başladılar. Yüzyıllar boyunca Latin batı ve Yunan doğu arasında büyüyen teolojik gerilimler ve siyasi çatışmalar, Kalkedon Katolik ve Ortodoks gelenekleri arasındaki birliği koparan 1054 bölünmesiyle sonuçlandı¹². İşte Protestan Reformu da on altıncı yüzyılda Batı Avrupa'daki Roma Katolik Kilisesi içinde ortaya çıkmıştır. Bugün Orta Doğu Katolikliğinin şaşkıncu çeşitliliği, bölgenin eski kiliselerinin litürjik zenginliğini ve Roma Katolik Kilisesi'nin on altıncı yüzyıldan itibaren Tridentine Karşı Reformu'nun bir parçası olarak ve ayrıca jeopolitik nedenlerle Orta Doğu kiliselerini Katolik katına getirme çabalarını yansıtmaktadır¹³. Roma Katolik Kilisesi'nin (Latin ayini) yanı sıra, Orta Doğu'daki Katolik cemaati, burada orijinal dini dilleriyle birlikte listelenen altı Doğu ayini Katolik kilisesini içermektedir: Maruni (Süryani), Keldani Katolik (Süryani), Süryani Katolik (Süryani), Ermeni Katolik (Ermeni), Kıpti Katolik (Kıpti) ve Melkit (Yunan)¹⁴. Her kilise, Roma piskoposu olarak Papa'nın

Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester 78 (1996), 23-35; Sebastian P. Brock, "Miaphysite, Not Monophysite!," *Cristianesimo Nella Storia* 37 (2016), 45-54.

- 10 Akademisyenler bazen Doğu Kilisesi ve Süryani Ortodoks Kilisesi üyelerini sırasıyla Doğu Süryanileri ve Batı Süryanileri olarak adlandırmaktadır. Örneğin bkz., Mar Sawirus Ishak Saka, "The West Syriacs," in *Christianity: A History in the Middle East*, (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 235-253; Mar Bawai Soro, "The Assyrians (East Syriacs)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 255-270.
- 11 Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, 13. Mesih'in tek bir iradeye (ve tek bir enerjiye) sahip olduğunu onaylayanlara monotelet (Monothelet) denirdi.
- 12 Irvin and Sunquist, *History of the World Christian Movement*, 223, 390-393.
- 13 Fr. Salim Daccache, "Catholic Missions in the Middle East," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 691. Karşı Reform (ya da Katolik Reformu) 1545 yılında Trent Konsili Council of Trent) ile başlamıştır. On yedinci yüzyıldan sonra Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik kiliselerinin koruyucusu olarak rolünü genişletmeye çalıştı ve Fransız Katolik misyonerlerini bu hedefi kolaylaştırmak için yardımcı olarak gördü. Bkz. Masters, *Christians and Jews*, 69-71, 151-152; Michel E. Andraos, "Christian Communities in the Middle East and Islam: A Shift in the Understanding of Mission among Eastern Catholic Churches," in *Mission for Diversity: Exploring Christian Mission in the Contemporary World*, (eds.). Elochukwu E. Uzukwu, vol. 8, Interreligious Studies (Zürich: Lit Verlag, 2015), 171-86.
- 14 Başlangıçta Rum Ortodoks Araplara uygulanan ve daha sonra Rum Katolikler tarafından benimsenen bir tanımlama olarak 'Melkite' terimi hakkında bkz. Masters, *Christians and Jews*, 49-50; Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an 'Arab Orthodox' Christian Identity in the World of Islam (750-1050 CE)," in *Christians and Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms*, (eds.). Ora Limor and Guy G. Strousma (Turnhout: Brepols, 2006), 175-

yetkisi altında kendi patriği ve belirli kiliselerin sinoduyla faaliyet göstermektedir. Roma ile sürekli birlik içinde olduğunu iddia eden Maruni Kilisesi hariç diğer hepsi, on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasındaki misyonerlik çabalarının bir sonucu olarak Katolik Kilisesi ile birleşmiştir. Yukarıdaki son beş kilise, Doğu Kilisesi, Süryani Ortodoks, Ermeni Apostolik, Kıpti Ortodoks ya da Rum Ortodoks kiliselerinden ayrılarak ‘Uniatlar’ olarak adlandırılmıştır¹⁵. Bu sayıda yer alan çeşitli makaleler, bu Katolik geleneklerin Orta Doğu’daki varlığına atıfta bulunmaktadır¹⁶.

Mısır’daki Kıptiler ve Lübnan’daki Maruniler gibi bazı topluluklar büyük ölçüde belirli bir ülkeyle ilişkilendirilse de, Orta Doğu’nun dini gelenekleri çağdaş ulus devletlerin sınırları boyunca uzanmaktadır. Hıristiyanların yüzyıllar boyunca bölge boyunca serbestçe hareket etmesi, bugünkü mülteci krizlerinden çok önce bu geleneklerin coğrafi olarak yayılmasına katkıda bulunmuştur. Hıristiyanların iç göçü özellikle, en parlak döneminde Kuzey Afrika, Batı Asya ve Güneydoğu Avrupa’yı kapsayan çok etnikli ve çok dinli bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu’nun sonlarına doğru öne çıkmıştır¹⁷. Müslüman Osmanlı hanedanı, 1453’te Doğu Ortodoks Bizans İmparatorluğu’nu yendikten sonra Konstantinopolis’i (İstanbul) başkent yaptı ve bu sayıdaki çeşitli makalelerin de açıkladığı gibi, Osmanlı dönemi politikaları, imparatorluğun 1923’te sona ermesinden çok sonra bile Ortadoğu’yu şekillendirmeye devam etti. Osmanlı yönetiminin çeşitli dini mezheplere tanıdığı toplumsal özerklik, imparatorluk Hıristiyanlarının eski geleneklerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır¹⁸.

Osmanlı döneminin başlarında Levant Hıristiyanları büyük ölçüde kırsal bir nüfus iken, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Kudüs, Halep ve Musul gibi şehirler Hıristiyan

204. Doğu Katolik kilisesinin beş ayini ve bunların Hindistan’daki Syro-Malabar ve Malankara Katolik kiliseleriyle ilişkisi hakkında bkz. Andrea Pacini, “The Rites of the Churches of the Middle East,” in *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (eds.). Andrea Pacini (Oxford: Clarendon Press, 1998), 305-307. Maronit Kilisesi, Kıbrıs dışında bölgedeki Doğu Ortodoks kiliselerinin çoğunluğu gibi artık Arapça ayin kullanmaktadır.

15 Lucette Valensi, “Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries),” *Comparative Studies in Society and History* 39/2 (1997), 251-269; Bernard Heyberger, “The Development of Catholicism in the Middle East (16th-19th Century),” in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 631-651; Daccache, “Catholic Missions in the Middle East,” 687-710.

16 Bu makalelerin hiçbiri sadece bölgedeki belirli bir Katolik topluluğa odaklanmasa da, Aaron Eldridge ile Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg’in yazıları Maruni Katolikliğinin Lübnan’daki öneminden bahsetmektedir. Lucy Schouten, Irak’tan gelen Keldani mültecilerin Ürdün’deki Anglikan kiliselerine katıldıklarına dikkat çekmektedir; Latin Katoliklerin ve Melkitlerin tarihsel varlığı Filistin üzerine yapılan üç çalışmada da görülmektedir; Rachel Scott ise Ortodoks, Katolik ve Protestan Kıptilerin ortak mirasını ele almaktadır.

17 Reşat Kasaba’nın araştırmasının da gösterdiği gibi, Osmanlı Hıristiyanları ve Hıristiyan olmayanlar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yaygın “uzun vadeli iç göç örüntülerinin” bir parçasıydı. Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009), 124.

18 Bu komünal özerklik ve “Osmanlı siyaset sahnesine geç katılan” millet sistemi üzerine bir tartışma için bkz. Masters, *Christians and Jews*, 61-65. Tannous ayrıca modern öncesi Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmalarını çarpıtan “millet geleneği tarihyazımı”nı da eleştiriyor. Tannous, *The Making of the Medieval Middle East*, 7.

göçmen akınına uğramıştır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Lübnan Dağı'ndaki Maruniler ve Mısır'ın kırsal kesimindeki büyük Kıpti nüfusu dışında, bölgedeki Hıristiyan nüfus, ağırlıklı olarak kentli hale gelmişti¹⁹. Ardından, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, Hıristiyanların imparatorluğu terk etmesiyle ve bunu Müslüman komşularından daha yüksek bir oranda yapmalarıyla yeni bir göç dalgası başladı. Bölgedeki batılı Hıristiyanlarla temasları ve misyoner okullarında edindikleri akıcı İngilizce, batıya göçlerini kolaylaştırdı²⁰. Osmanlı döneminin sona ermesi, Balkan Savaşları (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rum, Bulgar ve Ermeni Hıristiyanların zorunlu göç, sürgün ve nüfus mübadelesine maruz kaldığı Osmanlı Avrupası ve Anadolu'sundaki Hıristiyan topluluklar için de köklü değişiklikler getirmiştir²¹. Nasrallah ve Sonnenberg'in makalesinde anlatıldığı üzere, Ermeni olayları ve Süryani Sayfo mültecileri de bu dönemde Orta Doğu'nun diğer bölgelerine kaçarak Lübnan gibi yerlere yerleşmişlerdir²². Aşağıdaki tablo Orta Doğu Hıristiyanlığının beş 'ailesinin' litürjik ve teolojik geleneklerini aktarmaktadır. Dünya Hristiyan Veritabanı'na (World Christian Database) dayanarak, 2020 itibariyle Orta Doğu'da yaşayan bu geleneklerin üyeleri için nüfus tahminlerini de listelemektedir²³. Aşağıdaki rakamlar, uzun süredir devam eden ve yakın zamanda gerçekleşen göç eğilimleri nedeniyle tarihi vatanlarının dışında yaşayan Ortadoğulu Hıristiyanların ve onların soyundan gelenlerin önemli varlığını hesaba katmamaktadır. Ancak bugün Orta Doğu'daki yaklaşık 19 milyon Hıristiyan'ın toplam sayısına, çoğunluğu Doğu Ortodoks olan Kıbrıs'taki Hıristiyanlar ve Körfez Ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) gibi Hıristiyanlığın hiç güçlü olmadığı yerlerde Hıristiyan varlığını çoğaltan Orta Doğu dışından gelen Hıristiyan göçmen işçiler de dahildir. Sayıları özellikle Roma

19 Masters, *Christians and Jews*, 55-58, 60.

20 Ibid., 55; Heather J. Sharkey, "Middle Eastern Christianity between the Local and the Global," *Ecumenical Trends* 48/6 (2019), 12.

21 Kasaba, *A Moveable Empire*, 123-133.

22 Ronald Grigor Suny, "*They Can Live in the Desert but Nowhere Else*": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015); David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017). Arami Soykırımı olarak da bilinen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Sayfo, Asuri, Süryani ve Keldani Hıristiyanları ya da Arami kökenlileri hedef almıştır. Süryanice sayfo terimi 'kılıç' anlamına gelir.

23 Aşağıdaki tablo Matthew Baker'ın 2011 yılında çağdaş Orta Doğu Hristiyan gelenekleri üzerine yazdığı bibliyografik makalede sunduğu tabloya dayanmaktadır. Onun çizelgesini Roma Katolik ve Protestan nüfuslarını içerecek şekilde genişlettim ve kilise dilleri ve teolojik konular hakkında ayrıntılar ekledim. Bkz. Baker, "Christian Traditions," 69. Coğrafi dağılım kategorisi altındaki bilgiler azalan sırada düzenlenmiştir ve ülke başına 2.000 veya daha fazla kişiden oluşan dini toplulukları içermektedir. Güncellenmiş nüfus tahminleri şu kaynaklardan alınmıştır Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., *World Christian Database* (Leiden/Boston: Brill, accessed 30 July 2020). Dünya Hristiyan Veri Tabanı (WCD) istatistiklerine ilişkin yardımları için Peter Crossing'e özel teşekkürlerimizi sunarız. Protestan kategorisi, WCD'nin "Bağımsızlar" olarak ayrıca kategorize ettiği 778.000 Hristiyanı içermektedir. Bu bağımsızların 466.000'i "Mesih'e inanan gizli Müslümanlar" olarak kabul edilmektedir. Benim tablom Orta Doğu için şu WCD istatistiklerini içermemektedir: 52,000 "çoklu gelenek" mensubu Ortodoks, Etiyopyalı Ortodoks (4,400 üye); Malayalamca konuşan Hindistan Malankara Suriye Ortodoks Kilisesi (15,900 üye); Reform Ortodoks (25,800 üye); ve bölge dışından beş Doğu Ortodoks kilisesinin (Bulgar, Gürcü, Romen, Rus ve Sırp) toplam 21,200 nüfusa sahip üyeleri.

Katolik nüfusuna yansımaktadır. Bugün Körfez’de 4,39 milyon Hıristiyan bulunmaktadır ve bunların 3,82 milyonu Roma Katolığıdır²⁴.

Demografik araştırmalar Orta Doğu nüfusunun Hıristiyan oranının 1970’te %6,1’den 2020’de %4,2’ye gerilediğini gösterirken, aynı dönemde Körfez Ülkelerinden sadece bir örnek vermek gerekirse Bahreyn’de Hıristiyanlık nüfusun %2,8’inden %11,5’ine yükselmiştir²⁵. Orta Doğu nüfusunun genelindeki Hıristiyan oranının azalması, göçün yanı sıra Hıristiyanların birçok Orta Doğu ülkesinde nispeten yüksek ekonomik statüye sahip olmalarının bir sonucu olarak Hıristiyan doğum oranlarının düşmesinden kaynaklanmaktadır²⁶. Ancak, Hıristiyan toplulukların devam eden önemli göçüne rağmen, bölgedeki Hıristiyanların bazılarının sandığı gibi yok olmaya yüz tutmadığını kabul etmek önemlidir. Müslüman çoğunluktan çok daha yavaş bir oranda büyüyen, ancak yine de büyüyen Orta Doğu’nun yerli Hıristiyan nüfusu, Heather Sharkey’in ifadesiyle “İslam topraklarında varlığını sürdürüyor.”²⁷. Orta Doğu Hıristiyan Çalışmalarına yönelik artan akademik ilgi bu gerçeği yansıtmaktadır.

Tablo 1: Çağdaş Orta Doğu’da Hıristiyanlar

Kilise	Tahmini Nüfus	Coğrafi Dağılım	Kilise (Merkez)leri	Orjinal Liturji	Hristoloji
Doğu Kilisesi (Süryani ve Antik şubeler birleştirilmiş)	172,000	Irak, Suriye, Lübnan, Türkiye	Bağdat (Antik); Erbil (Süryanice)	Süryanice	Diofizit
Süryani Ortodoks	117,000	Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Türkiye	Şam	Süryanice	Miyafizit

24 Johnson and Zurlo, *World Christian Database*. WCD (Word Christian Database) Orta Doğu’yu 18.809.000 Hıristiyan nüfusa sahip on yedi ülkeyi kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Bunlar arasında Kıbrıs, nüfusunun %70’inden fazlasını Hıristiyanların oluşturduğu, Hıristiyanların çoğunlukta olduğu tek ülkedir. Diğer Orta Doğu ülkeleri arasında Mısır, Irak, İran, İsrail, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye ve Türkiye eski Hıristiyan topluluklarına ev sahipliği yapmaktadır. Körfez ülkelerindeki (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) Hıristiyan varlığı büyük ölçüde yakın zamanda gerçekleşen göçlerden kaynaklanmaktadır. Kıbrıs ile ilgili istatistikler ve Orta Doğu’daki Hıristiyan demografisine genel bir bakış için bkz. Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 3rd edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 240-241, 933. Kuveyt’teki göçmen kiliselerinin büyümesi hakkında bkz. Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

25 Ibid., 93, 993.

26 Ibid., 993.

27 Heather J. Sharkey, “Middle Eastern and North African Christianity: Persisting in the Lands of Islam,” in *Introducing World Christianity*, (eds.) Charles E. Farhadian (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 7-20. Orta Doğu’da 1900 yılında 5,8 milyon, 1970 yılında ise 8,4 milyon Hıristiyan varken, bugün bölgede 18.809.000 milyon Hıristiyan bulunmaktadır. Bkz. Johnson and Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 933.

Ermeni Ortodoks		416,000	Lübnan, Suriye, Mısır, İran, Ürdün, Kıbrıs, Filistin	Eçmiadzin (Ermenistan), Kilikya/Antelias (Lübnan), Kudüs	Ermenice	Miyafizit
Kıpti Ortodoks		8,960,000	Mısır, İran, Irak, Ürdün, Lübnan	Kahire	Kıptice	Monofizit
Doğu Ortodoks (Arap ve Yunan ayinleri (toplam 762.300) Kıbrıs dahil)		1,350,000	Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin, Türkiye, İran, Mısır	İskenderiye, Şam, Kudüs, İstanbul, Lefkoşa (Kıbrıs)	Yunanca	Kalkedonyan
Katolik 6.323.000 toplam nüfus	Maronit Katolik	1,358,000	Lübnan, Suriye, Kıbrıs, İsrail, Mısır	Bkerke (Lübnan)	Süryanice	Kalkedonyan
	Keldani Katolik	119,000	Irak, Suriye, Lübnan	Bağdat	Süryanice	Kalkedonyan
	Ermeni Katolik	47,300	Lübnan, Suriye, Mısır, Türkiye	Beyrut	Ermenice	Kalkedonyan
	Kıpti Katolik	182,000	Mısır	Kahire	Kıptice	Kalkedonyan
	Melkite (Rum Katolik)	553,000	Lübnan, Suriye, İsrail, Ürdün, Mısır, Irak	Şam	Rumca	Kalkedonya
	Latin Katolik (Roman Katolik)	3,988,000 (Körfez'de 3.820.000 Katolik)	yaygın	Kudüs	Latin	Kalkedonyan
Protestan (Protestanlar ve Bağımsızlar birleşik)		1,570,000	yaygın	—	—	Kalkedonyan

Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmaları 1990'lardan bu yana İngilizce dilinde yapılan araştırmalarda muazzam bir ilerleme kaydetmiş, bölgedeki Hıristiyanları jeopolitik olayların pasif kurbanları ya da zulüm gören azınlıklar olarak değil, incelenmeye değer zengin dini geleneklere sahip kendi başlarına aktörler olarak ele alan incelikli araştırmalar yapılmıştır²⁸. Burada, mevcut ciltte yer alan dokuz makaleyi İngilizce yayınlanan bu akademinin daha geniş bağlamına yerleştirmek için Orta Doğu Hıristiyan Çalışmaları'nın durumunu daha

28 Hıristiyanların Müslüman çoğunluk bağlamındaki 'azınlık' statüsü Orta Doğu üzerine yapılan araştırmalarda sıklıkla varsayılmaktadır, ancak daha yeni çalışmalar Orta Doğu Hıristiyanlarının pasif, mağdur azınlıklar olarak basitçe nitelendirilmesine meydan okumaktadır. Bkz. Laura Robson, ed., *Minorities and the Modern Arab World: New Perspectives* (Syracuse: Syracuse University Press, 2016); S.R. Goldstein-Sabbah and H.L. Murre-van den Berg, *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East* (Leiden: Brill, 2016).

ayrıntılı olarak ele alıyorum²⁹. 2000’li yılların başında yaşanan bir dizi gelişme, bu sayıda sunulan ve çoğu geçtiğimiz on yıl içinde doktorasını tamamlamış ya da halen doktora adayı olan akademisyenlerden gelen çağdaş çalışmaların önünü açmıştır. 2010 yılında Uluslararası Orta Doğu Çalışmaları Dergisi’nde *International Journal of Middle East Studies* yayınlanan bir yuvarlak masa toplantısında Fiona McCallum, Orta Doğu Çalışmaları alanında Orta Doğu Hıristiyanlığının nihayet bağımsız bir araştırma alanı, hatta “yeni bir alt alan” haline geldiğini gözlemlemiştir³⁰. Aynı yayında Nelly van Doorn-Harder, Kıpti Çalışmaları’nın başlangıçta Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına odaklanmaktan ortaçağ ve modern dönemleri de kapsayacak şekilde ilerlediğini belirtmiştir. Uzun süredir devam eden kilise odaklı süreli yayınlara ve iç odaklı kilise tarihlerine ek olarak, Kıpti tarihine ve çağdaş yaşama yönelik ortaya çıkan çok disiplinli yaklaşımlara dikkat çekti³¹. Kıpti Çalışmalarının Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine yapılan araştırmalar için önemli bir dal olarak kabul edilmesi tesadüfi değildir. Lois Farag’ın öncülüğünde Amerikan Din Akademisi (American Academy of Religion-AAR) konferanslarında Kıpti Hıristiyanlık üzerine yapılan bir dizi istişare, 2009 yılında AAR’nin Orta Doğu Hıristiyanlığı program biriminin kurulmasına yol açtı³². İngiltere’deki akademisyenler tarafından teşvik edilen alana yönelik artan ilgi, aynı yıl, 2009-2015 yılları arasında Stirling Üniversitesi ve St Andrews Üniversitesi’nde çalıştaylar düzenleyen ve Dünya Orta Doğu Çalışmaları Kongresi (World Congress for Middle Eastern Studies) de dahil olmak üzere Avrupa ve Kuzey Amerika’daki bilimsel topluluklarda konferans oturumlarını destekleyen uluslararası bir akademisyen topluluğu olan Orta Doğu’daki Hıristiyanlar Araştırma Ağı’nın kurulmasıyla sonuçlandı³³. McCallum, Van Doorn-Harder ve o dönemde alanı inceleyen diğerleri, Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine çığır açan kitaplar ve doktora tezlerinin yanı sıra ana akım disiplin dergilerinde yeni yeni görünmeye başlayan makaleleri de fark ettiler³⁴. On yıl sonra, Orta Doğu’daki ve Orta

29 Diğer Avrupa dillerindeki bazı önemli yayınlar için bkz. dipnot 36, 44 ve 50.

30 Fiona McCallum, “Christians in the Middle East: A New Subfield?,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 486.

31 Kilise odaklı bu süreli yayınlar arasında *Proche Orient Chretien* and *Parole D’Orient*. Nelly van Doorn-Harder, “Finding a Platform: Studying the Copts in the 19th and 20th Centuries,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 479. See also Febe Armanios, “Approaches to Coptic History after 641,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 483-485.

32 O dönemde yeni birimin başında Nelly Van Doorn-Harder ve Mark Swanson bulunuyordu. Jason Zaborowski’ye Orta Doğu Hıristiyanlığı biriminin geçmişine ilişkin bu bilgileri sağladığı için minnettarım.

33 Orta Doğu’daki Hıristiyanlar araştırma ağı web sitesi için bkz. <https://www.cme.stir.ac.uk/> Bu ağ, o dönemde İngiltere’deki üniversitelerde görev yapan Michael Marten, Christine Lindner ve Fiona McCallum adlı üç akademisyen tarafından başlatılmıştır. Bu grup, Orta Doğu Hıristiyanlığının modern tarihi ve güncel meseleleri üzerine çalışan akademisyenler arasında bağlantılar kurmayı amaçlamıştır. Ağ, WOCMES (World Congress for Middle Eastern Studies), 2010, 2014 ve 2018’de oturumlar düzenlemenin yanı sıra, 2011 yılında Almanya’daki Katolik Üniversitesi Eischtätt-Ingolstadt’ta, buradaki Hıristiyan Doğu Araştırma Merkezi (Research Centre on the Christian Orient) ile işbirliği içinde düzenlenen konferans gibi ortak konferanslar da düzenlemiştir. Marten ve Lindner’e ağı geçmişi hakkında verdikleri bilgiler için minnettarım. Ayrıca aşağıdaki kaynaklara da bkz: McCallum, “Christians in the Middle East,” 487.

34 McCallum, “Christians in the Middle East,” 486-488; Van Doorn-Harder, “Finding a Platform,” 479-482; Paul Rowe, “The Middle Eastern Christian as Agent,” *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010), 473. Rowe, 2010 yılında Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine yapılan araştırmaların çoğunun “önde

Doğu'dan Hıristiyanlarla ilgili yayınlar artık o kadar çok ki, beşeri ve sosyal bilimlerdeki dergilerde yer alan sayısız tez ve makale bir yana, tüm monografileri ve editörlü ciltleri listelemek bile imkânsız. Bu çalışmalar bir araya geldiğinde, Orta Doğu Çalışmaları (Middle East Studies), Dini Çalışmalar (Religious Studies), Kilise Tarihi (Church History) ve Dünya Hıristiyanlığı (World Christianity) gibi alanlar içinde birbirinden kopuk alt alanlara bölünmüş olsa da, artık sağlam bir çalışma alanı oluşturmaktadır³⁵. Bununla birlikte, Orta Doğu'da Hıristiyanlığa odaklanan bir dizi akademik yayın serisi, Orta Doğu Hıristiyan Çalışmaları içinde potansiyel bir bütünlüğe işaret etmektedir. Bunların en eskilerinden biri olan Princeton University Press'in Antik Çağdan Modern Dünyaya Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar (2000) serisi, Orta Doğu Hıristiyanlarını bölgenin dinler arası bağlamına yerleştirmektedir. Brill yayınevi, aynı şekilde, Müslüman Toplumlarda Hıristiyanlar ve Yahudiler (2012) serisinde dinler arası bir yaklaşım benimserken, Arap Hıristiyanlığı (2019) ve Doğu Hıristiyanlığı (2012) üzerine de bir seri yayınlamaktadır. İkinci kategori en çok akademik yayıncılıkta, Peeters, Gorgias Press ve Brigham Young University Press gibi yayınevlerinin Doğu ya da Ortodoks Hıristiyanlık serilerinde Orta Doğu Hıristiyanlığı ile ilgili çalışmalarda görülmektedir. Son olarak, bu alandaki canlılığın bir başka işareti olarak, Edinburgh University Press 2020'de sadece Orta Doğu Hıristiyanlığına odaklanan yeni bir seriyi duyurdu.

Bu ve diğer yayıncıların Orta Doğu'daki Hıristiyanlar üzerine yazdığı önemli kitaplar en az üç temel kategoriye ayrılır: 1) Orta Doğu Hıristiyanlığını bir bütün olarak ele alan kitaplar, 2) bölgeye yönelik batı misyonları üzerine çalışmalar ve 3) Orta Doğu'daki belirli dini gelenekler, bölgeler veya tarihi dönemler üzerine uzmanlaşmış kitaplar. Bu üç yayın kategorisinin aşağıdaki incelemesi, Orta Doğu Hıristiyanlığı çalışmalarının ivme kazandığı 2010 yılı civarında yapılan bibliyografik incelemeleri güncellemektedir³⁶.

Bölgedeki Hıristiyan geleneklerinin genişliğini ve nüanslarını tanıtan kitaplardan oluşan ilk kategori, dikkat çekici bir şekilde en küçük olanıdır³⁷. Bu durum, Orta Doğu

gelen alan çalışmaları dergilerinin dışında" gerçekleştiğini belirtmiştir. Başka bir örnek için Matthew Baker'ın 2011 yılında yayınladığı bibliyografik makaleye bakınız: Baker, "Christian Traditions," 68-74.

- 35 Dünya Hıristiyanlığı üzerine yazılan kitaplar sürekli olarak Orta Doğu'daki Hıristiyanlığı ele almış olsa da, bu bölge Dünya Hıristiyanlığı alanında öne çıkan bir uzmanlık alanı olmamıştır. Bkz. Deanna Ferree Womack, "Middle Eastern Christianity in the Context of World Christianity," in *Handbook of Christianity in the Middle East*, (eds.). Mitri Raheb and Mark A. Lamport (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, forthcoming 2020).
- 36 Baker, McCallum ve Van Doorn-Harder'ın 2010 yılı civarında artan bu ivmeyi yansıtan yukarıda bahsedilen makalelerine ek olarak, Orta Doğu misyonları üzerine yapılan aşağıdaki akademik araştırmaya bakınız: Heleen Murre-van den Berg, "The Study of Western Missions in the Middle East (1820-1920): An Annotated Bibliography," in *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries*, (eds.). Norbert Friedrich, Uwe Kaminsky, and Roland Löffler (Stuttgart: Franz Steiner, 2010), 35-53.
- 37 Bu kategoride Fransızca, Almanca ve Felemenkçe dillerinde yapılan son yayınlar şunlardır: Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient: De la compassion à la compréhension* (Paris: Payot & Rivages, 2013); Bernard Heyberger, ed., *Chrétiens du Monde Arabe: Un Archipel en Terre d'Islam* (Paris: Autrement, 2003); Marie-Thérèse Urvoy, *Les Chrétiens d'Orient: Histoire et Identité* (Versailles: Éditions de Paris, 2014); Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum* (München: Beck, 2017); Martin Tamcke, *Christen in der Islamischen Welt: von Mohammed bis zur Gegenwart* (München: Beck, 2008); Herman G.B. Teule and Alfons Brüning, *Handboek Oosters Christendom* (Leuven: Peeters, 2018); Herman Teule

Hristiyan Çalışmaları alanındaki çeşitli araştırma ve yayın forumları ile çok az sayıda akademisyenin Orta Doğu kilise geleneklerinin iki bin yıllık tarihinin tamamını temsil edecek uzmanlığa sahip olduğu gerçeği arasındaki kopukluğu yansıtmaktadır. Bu ikinci nedenden ötürü Andrea Pacini'nin *Christian Communities in the Arab Middle East* (1998), Middle East Council of Churches' *Christianity: A History in the Middle East* (2005) ve Anthony O'Mahony ve Emma Loosley'in *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (2010) adlı kitapları, birbirinden kopuk yayınlardır³⁸. Rowman & Littlefield adlı yayınevi ayrıca 2020'nin sonlarında, bugün bu alanda çalışan elliden fazla akademisyenin bölümlerini içeren 2 ciltlik Orta Doğu'da Hıristiyanlık El Kitabı (*Handbook of Christianity in the Middle East*)'nı yayımlayacaktır³⁹. Bölgedeki Hristiyan tarihi ve uygulamalarına geniş bir bakış sunan ilk akademik monografiler arasında Bruce Masters'ın *Christians and Jews in the Ottoman Arab World* (2001) ve muhtemelen Hristiyanlık akademisyenleri tarafından daha iyi bilinen Philip Jenkins'in *The Lost History of Christianity* (2008) adlı kitapları yer almaktadır⁴⁰. Bunlara son yıllarda Heather Sharkey'in *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (2017) adlı kitabı da eklenmiştir⁴¹. Bu kapsamlı ciltler, kiliselerin ve Hıristiyan topluluklarının tarihlerine ve farklılıklarına odaklanma eğiliminde olup, çağdaş gerçekliklere daha az önem vermektedir⁴². Yine de Mitri Raheb'in editörlüğünü yaptığı *Shifting Identities* (2016) gibi Arap Hristiyan yazarlar tarafından başlatılan yeni yayınlar bu boşluğun doldurulmasına yardımcı oldu⁴³. Buna ek olarak, Kenneth Ross, Mariz Tadros

and Antonie Wessels, eds., *Oosterse Christenen binnen de Wereld van de Islam* (Kampen: Kok, 1997).

- 38 Andrea Pacini, ed., *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future* (Oxford: Clarendon Press, 1998); Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra, eds., *Christianity: A History in the Middle East* (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005); Anthony O'Mahony and Emma Loosley, eds., *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (Abingdon: Routledge, 2010). Ayrıca bkz: Anthony O'Mahony, ed., *Christianity in the Middle East: Studies in Modern History, Theology and Politics* (London: Melisende, 2008); Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint, eds., *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (Leuven: Peeters, 2005).
- 39 Mitri Raheb and Mark A. Lamport, eds., *Handbook of Christianity in the Middle East* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, önümüzdeki 2020). Ayrıca bakınız: Stephan Stetter and Mitra Moussa Nabo, eds., *Middle Eastern Christianity: Local Practices, World Societal Entanglements* (New York: Palgrave Macmillan, 2020).
- 40 Erken tarihli bir derleme için bkz. Anthony O'Mahoney, Gören Gunner, and Kevork Hintlian, eds., *The Christian Heritage in the Holy Land* (London: Scorpion Cavendish, 1995). Baker, 2010 öncesi metinlere ilişkin kısa ve öz açıklamalar sunmaktadır. Norman A. Horner, *A Guide to Christian Churches in the Middle East: Present-Day Christianity in the Middle East and North Africa* (Elkhart, IN: Mission Focus, 1989); Kenneth Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1991); Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003). Bu yayınlara ilişkin yorumlar için bkz. Baker, "Christian Traditions," 70.
- 41 Heather Sharkey, *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017). Bölgenin dini çeşitliliğine ilişkin yakın tarihli bir çalışma için bkz. Ussama Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World* (Stanford: Stanford University Press, 2019).
- 42 Pacini'nin kitabı 1990'ların sonunda Orta Doğu Hıristiyanlığının güncel gerçeklerini ve demografik yapısını aktarmayı amaçlıyordu, ancak bu bilgiler artık güncelliğini yitirmiş durumda.
- 43 Mitri Raheb, ed., *Shifting Identities: Changes in the Social, Political, and Religious Structures in the Arab World* (Bethlehem: Diyar Publishing, 2016). Yakın tarihli bir başka kitap ise çağdaş Arap Protestan

ve Todd Johnson'ın editörlüğünü yaptığı *Christianity in North Africa and West Asia* (2018) başlıklı kitap, Orta Doğu'daki akademisyenlerin güncel bağlamlara ilişkin makaleleriyle birlikte bölgenin demografik bir incelemesini sunmaktadır⁴⁴.

İkinci kategoride Batılı Hıristiyanların, özellikle de İngiliz ve Amerikan Protestanlarının modern Orta Doğu'daki misyonları üzerine kitaplar yer almaktadır⁴⁵. 2012'den önce yayımlananların çoğu Eleanor Tejirian ve Reeva Spector Simon'ın *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (2012) adlı kitabındaki kapsamlı kaynakçada bulunabilir⁴⁶. Heleen Murre-van den Berg'in editörlüğünü yaptığı *New Faiths in Ancient Lands* (2006), Sharkey'in *American Evangelicals in Egypt* (2008) ve Ussama Makdisi'nin Osmanlı Suriye'sindeki Protestanlar üzerine çalışması olan *Artillery of Heaven* (2008) 2000'lerin başındaki önemli metinler arasındadır⁴⁷. Daha yakın tarihli yayınlar, Orta Doğu'nun neredeyse her bölgesindeki misyonları ele almış ve

teolojisini yansıtmaktadır: Andrea Zaki Stephanos, ed., *Arabic Christian Theology: A Contemporary Global Evangelical Perspective* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2019). Arapça benzer bir yayın için bkz. Andrea Zaki Stephanos, ed., *Nahwa Lahut 'Arabi Mu'asir* (Beirut: Dar al-Thaqafa, 2008).

44 Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson, eds., *Christianity in North Africa and West Asia* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

45 Bu kategorideki Fransızca ve Almanca yayınlar için, ki bunlardan bazıları genel olarak Avrupalı Hıristiyanların Orta Doğu'daki çıkarlarına odaklanmaktadır, bkz: Chantal Verdeil, *La Misison Jésuite du Mont-Liban et de Syrie (1830-1864)* (Paris: Les Indes Savantes, 2011); Chantal Verdeil, ed., *Missions Chrétiennes en Terre d'Islam, Moyen-Orient, Afrique du Nord (XVIIe-XXe Siècles): Anthologie de Textes Missionnaires* (Turnhout, Belgium: Brepols, 2013); Esther Möller, *Orte der Zivilisierungsmission: Französische Schulen im Libanon 1909-1943* (Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013); Haim Goren, "Echt Katholisch und gut Deutsch": *Die Katholiken Deutschlands und Palästina 1838-1910*, trans. by Markus Lemke (Göttingen: Wallstein, 2009); Dominique Trimbur, ed., *Europäer in der Levante: Zwischen Politik, Wissenschaft und Religion (19.-20. Jahrhundert)* (München: R. Oldenbourg, 2004).

46 Eleanor H. Tejirian and Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2012), 245-269. Bu kategoriyle bağlantılı olarak, Batılı Hıristiyanların Orta Doğu ile diğer karşılaşmaları üzerine çalışmalar da bulunmaktadır. Alistair Hamilton, *The Copts and the West, 1439-1822: The European Discovery of the Egyptian Church* (Oxford: Oxford University Press, 2006); Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011); Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

47 Heleen Murre-van den Berg, ed., *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Boston, MA: Brill, 2006); Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008); Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008). Ayrıca aşağıdaki derlenmiş ciltlere de bakınız: Reeva S. Simon and Eleanor Harvey Tejirian, eds., *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East* (New York: Middle East Institute of Columbia University, 2002); Martin Tamcke and Michael Marten, eds., *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East* (Berlin: Lit, 2006); Uwe Kaminsky and Roland Löffler, eds., *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries* (Stuttgart: Franz Steiner, 2010); Mehmet Ali Doğan and Heather J. Sharkey, eds., *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters* (Salt Lake City, UT: University of Utah Press, 2011); Heather J. Sharkey, ed., *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013).

misyonlar ve toplumsal cinsiyet gibi gözden kaçan konuları ele almıştır⁴⁸. İkinci kategoride, Barbara Reeves-Ellington'ın Yakın Doğu ve Balkanlar'daki Amerikalılar *Americans in the Near East and Balkans* üzerine 2013 tarihli kitabı ve Beth Baron'un 2014 tarihli *American Missionaries and the Egyptian Muslim Brotherhood* Amerikalı misyonerler ve Mısırlı Müslüman Kardeşler üzerine çalışması dikkat çekicidir⁴⁹. Ancak bu kitaplar, ilk kategorideki yayınlardan daha da fazla, neredeyse sadece yirminci yüzyılın başlarına kadar olan tarihe odaklanmaktadır. Bu nedenle, bölgedeki çağdaş ve yakın tarihteki misyonlar hakkında daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir⁵⁰.

Üçüncü kategori, Orta Doğu tarihinin tüm dönemlerini kapsayan çeşitli bağlamsal çalışmaları içermektedir⁵¹. Günümüzde Orta Doğu Hıristiyanlarının büyük çoğunluğu Kıpti

-
- 48 Misyonlar ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışmalar için bkz. Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living, of High Endeavour and Adventure: Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1998-1948* (Leiden: Brill, 2002); Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019); Christine B. Lindner, "Negotiating the Field: American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823 to 1860" (PhD diss., University of Edinburgh, 2009). Yakın tarihli diğer çalışmalar için bkz. Paul Sedra, *From Mission to Modernity: Evangelicals, Reformers and Education in Nineteenth-Century Egypt* (New York: I.B. Tauris, 2011); Adam H. Becker, *Revival and Awakening: American Evangelical Missionaries in Iran and the Origins of Assyrian Nationalism* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2015); Melanie E. Trexler, *Evangelizing Lebanon: Baptists, Missions, and the Question of Cultures* (Waco, TX: Baylor University Press, 2016); Samir Boulos, *European Evangelicals in Egypt (1900-1956)* (Leiden: Brill, 2016); Uta Zeuge-Buberl, *The Mission of the American Board in Syria: Implications of a Transcultural Dialogue*, trans. by Elizabeth Janik (Stuttgart: Franz Steiner, 2017); Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2018).
- 49 Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2014); Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2013).
- 50 Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Lübnan'daki Baptist misyonlarının tarihini içeren Trexler'in, *Evangelizing Lebanon* (Lübnan'ı Müjdelemek) adlı kitap dikkate değer bir istisnadır. Son on yıllardaki misyonerlik hareketleri için bkz. Simon and Tejirian, *Conflict, Conquest, and Conversion*, 203-207.
- 51 İngilizce dışındaki dillerde bu kategorideki son kitaplar şunlardır: Theresia Hainthaler, *Christliche Araber vor dem Islam: Verbreitung und Konfessionelle Zugehörigkeit: Eine Hinführung*, Eastern Christian Studies 7 (Leuven: Peeters, 2007); Wassilios Klein, ed., *Syrische Kirchenväter* (Stuttgart: Kohlhammer, 2004); Wolfram Reiss, *Erneuerung in der Koptisch-Orthodoxen Kirche: Die Geschichte der Koptisch-Orthodoxen Sonntagschulbewegung und die Aufnahme ihre Reformsätze in den Erneuerungs bewegungen der Koptisch-Orthodoxen Kirche der Gegenwart* (Hamburg, Germany: Lit Verlag, 1998); Martin Tamcke, *Die Christen vom Tur Abdin: Hinführung zur Syrisch-Orthodoxen Kirche* (Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 2009); Georg G. Blum, *Geschichte der Begegnung Christlich-Orientalischer Mystik mit der Mystik des Islams* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009); Heike Behlmer, ed., *Christen in Ägypten* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015); Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, *Le Monde Syriaque: Sur les Routes d'un Christianisme Ignoré* (Paris: Belles Lettres, 2017); Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, eds., *Sur les Pas des Araméens Crétiens: Mélanges offerts à Alain Desreumaux* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 2010); Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au Temps de la Réforme Catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles* (Rome: École française de Rome, 1994); Guido Bellatti Ceccoli, *Tra Toscana e Medioriente: La Storia degli Arabi Cattolici a Livorno (sec. XVII-XX)* (Livorno: Editasca, 2008); Marta Woźniak-Bobińska, *Współczesna diaspora asyryjsko-aramajska w Szwecji* (Modern Assyrian-Aramean Diaspora in Sweden) (Łódź, Poland: University of Łódź Press, 2018); Valérie Assan, Bernard Heyberger, and Jakob Vogel, eds., *Minorités en Méditerranée au XIXe Siècle: Identités, Identifications, Circulations* (Rennes: Presses

olduğu için, en önde gelen araştırma alanı Kıpti çalışmaları olmuştur. Rebecca Krawiec'in *Shenoute and the Women of the White Monastery* (2002) ve Nelly Van Doorn-Harder'in *Contemporary Coptic Nuns* (1995)⁵² gibi erken ve modern Kıpti tarihi üzerine çığır açan çalışmaların üzerine inşa edilen bir dizi yeni kitap, Kıpti çalışmalarına ve onun diğer alanlarla kesişimine yönelik süregelen ilgiyi yansıtmaktadır. McCallum, örneğin Kıpti ve Maruni patrikler üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışmada (2010), bu tartışmayı Orta Doğu Hristiyan Çalışmaları'nın daha geniş bir alanına yaymıştır⁵³. Saba Mahmood (2016) ve Angie Heo'nun (2018) öncü çalışmaları, Kıpti Hristiyanlığı da din antropolojisinin odak noktalarından biri haline getirmiştir⁵⁴. Heo'nun kitabında olduğu gibi, S.S. Hasan (2003), Peter Makari (2007) ve Rachel Scott'un (2010) çalışmaları da dahil olmak üzere, Ortadoğulu Hristiyanların Müslümanlarla olan yakın dönem ilişkilerini ele alan birçok çalışma da Mısır bağlamına odaklanmaktadır⁵⁵.

-
- Universitaires de Rennes, 2019).
- 52 Pieternella van Doorn-Harder, *Contemporary Coptic Nuns* (Oxford: Oxford University Press, 1995); Rebecca Krawiec, *Shenoute and the Women of the White Monastery: Egyptian Monasticism in Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2002). 1990'lara gelindiğinde, Kıpti Çalışmaları'nda alt alanı dar kilise tarihlerinin ötesine taşıyan güçlü bir hareket zaten başlamıştı. Örneğin bkz, Van Doorn-Harder and Kari Vogt, eds., *Between Desert and City: The Coptic Orthodox Church Today* (Oslo: Novus Forlag, 1997); David Frankfurter, ed., *Pilgrimage & Holy Space in Late Antique Egypt* (Leiden: Brill, 1998). Yeni yayınlar şunları içerir: Mark Swanson, *The Coptic Papacy in Islamic Egypt (641-1517)* (Cairo: American University Press, 2010); Febe Armanios, *Coptic Christianity in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2011); Mariz Tadros, *Copts at the Crossroads: The Challenges of Building Inclusive Democracy in Egypt* (Cairo: American University Press, 2013); Louis M. Farag, ed., *The Coptic Christian Heritage: History, Faith and Culture* (Abingdon: Routledge, 2014); Sebastian Elsässer, *The Coptic Question in the Mubarak Era* (Oxford: Oxford University Press, 2014); Gawdat Gabra, ed., *Coptic Civilization: Two Thousand Years of Christianity in Egypt* (Cairo: American University of Cairo Press, 2014); Nelly van Doorn-Harder, ed., *Copts in Context: Negotiating Identity, Tradition, and Modernity* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2017).
- 53 Fiona McCallum, *Christian Religious Leadership in the Middle East: The Political Role of the Patriarch* (Lampeter, UK: Edwin Mellen Press, 2010).
- 54 Saba Mahmood, *Religious Difference in a Secular Age: A Minority Report* (Princeton: Princeton University Press, 2016); Angie Heo, *The Political Lives of Saints: Christian-Muslim Mediation in Egypt* (Oakland, CA: University of California Press, 2018). Kıptiler üzerine yapılan diğer antropolojik çalışmalar için bkz. Anthony George Shenoda, "Cultivating Mystery: Miracles and A Coptic Moral Imaginary" (PhD diss., Harvard University, 2010); Joseph Youssef, "From the Blood of St. Mina to the Martyrs of Maspero: Commemoration, Identity, and Social Memory in the Coptic Orthodox Church," *Journal of the Canadian Society for Coptic Studies* 5 (2013), 61-73; Carolyn M. Ramzy, "To Die is Gain: Singing a Heavenly Citizenship among Egypt's Coptic Christians," *Ethnos* 8/5 (2015), 649-670; Candace Lukasik, "Conquest of Paradise: Secular Binds and Coptic Political Mobilization," *Middle East Critique* 25/2 (2016), 107-125. Kıpti Çalışmaları dışında Orta Doğu Hristiyanları üzerine etnografik çalışmalar için bkz. Andreas Bandak, "Of Refrains and Rhythms in Contemporary Damascus: Urban Space and Christian-Muslim Coexistence," *Current Anthropology* 55/S10 (2014), S248-S261; Andreas Bandak, "Repeated Prayers: Saying the Rosary in Contemporary Syria," *Religion* 47/1 (2017), 92-110.
- 55 S.S. Hasan, *Christian versus Muslims in Modern Egypt: The Century-Long Struggle for Coptic Equality* (Oxford: Oxford University Press, 2002); Peter Makari, *Conflict and Cooperation: Christian-Muslim Relations in Contemporary Egypt* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2007); Rachel Scott, *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State* (Stanford: Stanford University Press, 2010). Bu türdeki diğer örnekler şunlardır: Elizabeth Iskander, *Sectarian Conflict in Egypt: Coptic Media, Identity, and Representation* (Abingdon: Routledge, 2012); Laure Guirguis, *Copts and the Security State: Violence, Coercion, and Sectarianism in Contemporary Egypt* (Stanford, CA: Stanford University Press,

Mısır dışındaki modern öncesi Orta Doğu Hristiyanlığı üzerine yapılan çalışmalar arasında Sidney Griffith'in erken dönem Arap Hristiyanlığı üzerine yaptığı araştırma ve Sebastian Brock'un Süryani Hristiyanlığı üzerine yaptığı çalışma öne çıkmaktadır⁵⁶. Bu erken döneme ilişkin daha yakın tarihli katkılar arasında Philip Forness'in Süryani teolog Jacob of Serugh üzerine yazdığı *Preaching Christology in the Roman Near East* (2018) ve Jack Tannous'un Hristiyan Orta Doğu'yu genel olarak Orta Çağ bağlamına yerleştiren *The Making of the Medieval Middle East* (2018) sayılabilir⁵⁷. Modern döneme ilişkin birkaç yeni monografi Filistin'deki ya da İsrail-Filistin çatışmasındaki Hristiyanları ele almıştır ki bu, modern tarihçiler ve etnograflar arasında Mısır'daki Hristiyanlıktan sonra ikinci ilgi alanıdır⁵⁸. Diğer yayımlar, Hristiyan toplulukları bölgenin başka yerlerindeki çatışmalar bağlamında ele almakta, bir kısmı da Ermeni ve Süryani soykırımlarına odaklanmaktadır⁵⁹. Yine de, Heleen Murre-van den Berg'in Doğu Kilisesi üzerine yazdığı *Scribes and Scriptures* (2015), Bernard Heyberger (2013) ve Akram Khater'in (2011) Lübnan'daki Maruni mistik Hindiyaya üzerine yaptığı iki farklı çalışma ve Deanna Womack'ın ilk tarihsel Arap Protestan topluluğu üzerine yazdığı *Protestants, Gender and the Arab Renaissance* (2019) gibi başka

-
- 2016). For a study on recent Christian-Muslim relations in Lebanon, see Heidi Hirvonen, *Christian-Muslim Dialogue: Perspectives of Four Lebanese Thinkers* (Leiden: Brill, 2012).
- 56 Sidney H. Griffith, *The Beginnings of Christian Theology in Arabic* (Burlington, VT: Ashgate, 2002); Sidney Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008); Sebastian Brock, *Fire from Heaven: Studies in Syriac Theology* (Burlington, VT: Ashgate, 2006); Sebastian Brock, *An Introduction to Syriac Studies*, 3rd edition (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006); Sebastian Brock, *The Luminous Eye: The Spiritual World of Saint Ephrem*, revised edition (Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1992). Ayrıca bkznz: Martin Tamcke, ed., *Christians and Muslims in Dialogue in the Islamic Orient of the Middle Ages/Christlich-muslimische Gespräche im Mittelalter* (Würzburg: Ergon Verlag/Beirut: Orient-Institut, 2007); David Thomas, ed., *Syrian Christians Under Islam: The First Thousand years* (Leiden: Brill, 2001).
- 57 Philip M. Forness, *Preaching Christology in the Roman Near East: A Study of Jacob of Serugh* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018). Ayrıca bkznz: Antoine Borrut and Fred M. Donner, *Christians and Others in the Umayyad State* (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2016); Asa A. Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities* (London: I.B. Tauris, 2015).
- 58 Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010); Noah Haiduc-Dale, *Arab Christians in British Mandate Palestine: Communalism and Nationalism, 1917-1948* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013); Erik Freas, *Muslim-Christian Relations in Late-Ottoman Palestine: Where Nationalism and Religion Intersect* (New York: Palgrave Macmillan, 2016); Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011); Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019). Filistin teolojisinin önde gelen metinleri için bu sayıya bakınız: Elizabeth Martejn, "The Revival of Palestinian Christianity: The Development of Palestinian Theology," *Exchange* 49/3,4 (2020).
- 59 Paul S. Rowe, John H.A. Dyck, and Jens Zimmerman, *Christians and the Middle East Conflict* (Abingdon: Routledge, 2014); Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Ronald Grigor Suny, *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else": A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015); Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians, 1789-2009* (Oxford: Oxford University Press, 2015); David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017).

çalışmalar da belirli bölgelerdeki göz ardı edilmiş Hristiyan toplulukları ve hareketleri vurgulamaktadır⁶⁰. Kıpti Çalışmaları araştırmaları ve Orta Doğu Hristiyan diasporaları⁶¹ ya da Körfez Ülkeleri ve İsrail'deki Hristiyan göçmenler hakkındaki bazı yayınlar haricinde, bu önemli akademik birikim yirminci yüzyılın ortalarına ötesine pek odaklanmamaktadır⁶². Bölgedeki mevcut kiliselerin hayatta kalmasını, canlılığını ve karşılaştıkları zorlukları belgelemek ve Orta Doğu'nun bugün küresel Hristiyanlıktaki yerini daha iyi açıklamak için böyle bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, Kıpti Kanada Tarihi Projesi (Coptic Canadian History Project) gibi girişimler ve Avrupa'daki Orta Doğulu Hristiyanlar üzerine

-
- 60 Heleen Murre-van den Berg, *Scribes and Scriptures: The Church of the East in the Eastern Ottoman Provinces (1500-1850)* (Louvain: Peeters, 2015); Bernard Heyberger, *Hindiyya, Mystic and Criminal, 1720-1798: A Political and Religious Crisis in Lebanon*, trans. by Renée Champion (Cambridge, UK: James Clark, 2013); Akram Fouad Khater, *Embracing the Divine: Passion and Politics in the Christian Middle East* (New York: Syracuse University Press, 2011); Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019). Heyberger'in kitabı ilk olarak Fransızca yayımlandı, *Hindiyya (1720-1798), Mystique et Criminelle* (Paris: Aubier, 2001). Belirli bir Hristiyan topluluğuna veya tarihsel döneme odaklanan diğer çalışmalar için bkz. Matti Moosa, *The Maronites in History* (New York: Syracuse University press, 1986); Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the 20th Century* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015); Tsolin Nabantian, *Armenians Beyond Diaspora: Making Lebanon Their Own* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019); Fiona McCallum, *Christian Communities in the Middle East: Faith, Identity and Integration* (Abingdon: Routledge, forthcoming 2021).
- 61 Andreas Schmoller, ed., *Middle Eastern Christians and Europe: Historical Legacies and Present Challenges* (Vienna: Lit, 2018); Naures Atto, *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses among the Assyrians/Syriac Elites in the European Diaspora* (Leiden: Leiden University Press, 2011); Lise Paulsen Galal, Alistair Hunter, Fiona McCallum, Sara Lei Sparre, and Marta Woźniak-Bobińska, "Middle Eastern Christian Spaces in Europe: Multi-sited and Super-diverse," *Journal of Religion in Europe* 9 (2016), 1-25; Fiona McCallum, "Shared Religion but Still Marginalized Other: Middle Eastern Christians' Encounters with Political Secularism in the United Kingdom," *Journal of Church and State* 61/2 (2019), 242-261; Alistair Hunter, "Staking a Claim to Land, Faith and Family: Burial Location Preferences of Middle Eastern Christian Migrants," *Journal of Intercultural Studies* 37/2 (2016), 179-194; Yvonne Haddad and Joshua Donovan, "Good Copt, Bad Copt: Competing Narratives on Coptic Identity in Egypt and the United States," *Studies in World Christianity* 19/3 (2013), 208-232; Sargon Donabed, "Neither 'Syriac-speaking' nor 'Syrian Orthodox Christians': Harput Assyrians in the United States as a Model for Ethnic Self-Categorization and Expression," in *Syriac in its Multi-Cultural Context*, (eds.) Herman Teule, et al. (Louvain: Peeters, 2017), 361-371. Orta Doğu'dan Amerika'ya göç üzerine tarihsel çalışmalar için bkz. Alfaro-Velcamp, *So Far from Allah, So Close to Mexico: Middle Eastern Immigrants in Modern Mexico* (Austin: University of Texas Press, 2007); Linda K. Jacobs, *Strangers No More: Syrians in the United States, 1880-1900* (New York: Kalima Press, 2019).
- 62 Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018); Jose Francisco, "Migration and New Cosmopolitanism in Asian Christianity," in *The Oxford Handbook of Christianity in Asia*, (eds.) Felix Wilfred (Oxford: Oxford University Press, 2014), 576-92; Naomi Hosoda, "Kababayan Solidarity? Filipino Communities and Class Relations in United Arab Emirates Cities," *Journal of Arabian Studies* 3/1 (2013), 18-35; Watanabe Akiko, "Does Religious Conversion Transcend the Boundaries of Multiple Hierarchies? Filipino Migrant Workers Embracing Islam in the UAE and Qatar," in *Asian Migrant Workers in the Arab Gulf States: The Growing Foreign Population and Their Lives*, (eds.) Masako Ishii, Naomi Hosoda, Masaki Matsuo, and Koji Horinuki (Leiden: Brill, 2020), 194-217; Shlomit Kanari, "Music, Musicians and Migration in African Migrant Churches in Israel," in *Religion in the Context of African Migration*, (eds.) Afe Adogame and Cordula Weissköppel (Beirut: Eckhardt Breiting, 2005), 267-84; Galia Sabar and Shlomit Kanari, "'I'm Singing My Way Up': The Significance of Music Amongst African Christian Migrants in Israel," *Studies in World Christianity* 12/2 (2006), 101-25.

iki yeni araştırma projesi, Orta Doğu'daki çağdaş Hıristiyanlık üzerine daha fazla çalışma yapılacağını göstermektedir⁶³. Bölgedeki mevcut kiliselerin hayatta kalmasını, canlılığını ve karşılaştıkları zorlukları belgelemek ve Orta Doğu'nun bugünkü küresel Hıristiyanlıktaki yerini daha iyi açıklamak için böyle bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu özel sayıda yer alan dokuz makale tam da bunu yapıyor⁶⁴.

Çağdaş Orta Doğu Hıristiyanlığı Bağlamında

Aralık 2010'da başlayan Arap Baharı, 2011'den bu yana devam eden Suriye iç savaşı ve sonrasında Irak ve Suriye'de IŞİD'in ortaya çıkışı gibi jeopolitik olaylar, Batı'daki akademisyenlerin ve kamuoyunun dikkatini günümüz Ortadoğulu Hıristiyanlarının içinde bulunduğu kötü duruma çekmiştir. Bu ilginin bir kısmı, Orta Doğulu Hıristiyanları topluca İslami aşırıcılığın kurbanları olarak temsil eden basit mecazları güçlendirme eğiliminde olmuştur. Candace Lukasik'in bildirdiği üzere, bölgeden gelen bazı Hıristiyan göçmenler ile ABD'deki muhafazakâr siyasi liderler arasındaki siyasi ittifaklar İslamofobik duyguları güçlendirmiştir⁶⁵. Bu nedenle, bugün Orta Doğu'da Hıristiyanlığı analiz etmek için dini bir kategori olarak kullanan incelikli akademik çalışmaları aramak daha da önemlidir. Çağdaş dönem ve modern tarih üzerine bu tür araştırmalar, bu özel sayının da vurguladığı gibi, özellikle genç nesil akademisyenler arasında gerçekten de yapılıyor. Burada sunulan dokuz makale, Orta Doğu Hıristiyan topluluklarını günümüz bağlamlarında ele alırken, yakın tarihe de değiniyor. Yazarlar birlikte, her biri bir dini topluluğa, bir Hıristiyan örgütüne ya da tek bir ülkedeki birden fazla mezhepten Hıristiyanlara odaklanarak Orta Doğu'nun Hıristiyan geleneklerinin çeşitliliğini aktarıyor. Bu yeni araştırma, Orta Doğu Hıristiyanlığı

-
- 63 Michael Akladios tarafından kurulan Kıpti Kanada Tarihi Projesi (Coptic Canadian History Project) için bkz. <https://thechp.com> (accessed 30 July 2020). Radboud Üniversitesi'ndeki "Küresel Ortodoksluğu Yeniden Yazmak (Rewriting Global Orthodoxy)" projesi Heleen Murre-van den Berg tarafından yürütülmekte ve Avrupa'ya yerleşmiş olan Doğulu Ortodoks topluluklara odaklanmaktadır. Bkz: <https://www.ru.nl/ptrs/research/research-projects/rewriting-global-orthodoxy> (accessed 30 July 2020). Andrews Üniversitesi'nden Fiona McCallum Guiney, İngiltere'de "Avrupa'daki Ortadoğulu Hıristiyan Toplulukların Tanımlanması ve Belirlenmesi (Defining and Identifying Middle Eastern Christian Communities in Europe.)" projesinin Proje Lideri ve baş araştırmacısıdır. Roskilde Üniversitesi'nden Lise Paulsen Galal ve Łódź Üniversitesi'nden Marta Wozniak, sırasıyla projenin Danimarka ve İsveç bileşenlerinin baş araştırmacılarıdır. Bu proje ve 2015 tarihli "Avrupa'daki Ortadoğulu Hıristiyanlar: Tarihler, Kültürler ve Topluluklar (Middle Eastern Christians in Europe: Histories, Cultures and Communities)" başlıklı çalışma hakkında daha fazla bilgi için bkz: <https://arts.st-andrews.ac.uk/dimecce> (accessed 30 July 2020). Cesaret verici bir başka gelişme de National Endowment for the Humanities tarafından finanse edilen ve 2021 yılında Bradley Üniversitesi'nde düzenlenecek olan "Orta Doğu Hıristiyanlığı: Tarihi ve Yaşayan Bir Gelenek" başlıklı yaz enstitüsüdür.
- 64 Son yıllarda teoloji ve din alanında çok az dergi Orta Doğu Hıristiyanlığı üzerine tam sayı yayınlamıştır. George Soroka ve Christopher Rhodes'un editörlüğünü yaptığı Religion, State, and Society dergisinin yakında çıkacak sayısında ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Hıristiyanlık ve siyaset ele alınacak. Ayrıca, Journal of Religious & Theological Information'ın da 2019 yılında Mısır Hıristiyanlığı üzerine tarihsel odaklı bir sayı yayınlaması da dikkat çekicidir.
- 65 Candace Lukasik, "Middle Eastern Christians and the US Immigration Debate," *Anthropology News* (March 5, 2020). <https://www.anthropology-news.org/index.php/2020/03/05/middle-eastern-christians-and-the-us-immigration-debate/?fbclid=IwR2BS4xx5e26J9o84cm3PD0QuAJmZv4SlwH2OaoNhDERd0u8mrCdhNOfJtc> (accessed 30 July 2020).

(Middle Eastern Christianity) üzerine yapılan ve öncelikle Arap dünyasına odaklanan diğer çalışmalardaki eğilimleri de takip etmektedir. Ancak bu makaleler aynı zamanda Orta Doğu'daki tüm Hıristiyanların Arap olmadığını ve bölgedeki çok etnikli, çok mezhepli Hıristiyanların birbirleriyle ekümenik bağlar kurduklarını, Hıristiyanlık içi çatışmaların üstesinden geldiklerini ve bölgenin ve dünyanın dört bir yanındaki dindaşlarıyla ilişkiler geliştirdiklerini göstermektedir.

Kıpti Çalışmaları'nın güçlü yayın geçmişini yansıtan ilk iki makale Mısır'daki Hıristiyanlara odaklanıyor. Rachel Scott'ın Mısır'ın Kıpti toplumunda boşanma ve evliliğe ilişkin kişisel statü yasaları üzerine yaptığı çalışma, Mısır'daki Hıristiyanları devletin daha geniş İslami yasal çerçevesi içinde konumlandırıyor. Yine de boşanma ve yeniden evlenme hakkına ilişkin son tartışmaların Kıptileri, İslam hukukunun (şariat) ilkeleriyle ya da Mısır devletinin kendisiyle karşı karşıya getirmediğini gösteriyor. Bunun yerine, Kıptiler birbirlerinin Hıristiyan cemaat yasalarını yorumlamalarını müzakere etmiş ve hatta protesto etmişlerdir. Bu araştırma, Kıpti cemaatinin kendi içindeki bölünmelerin yanı sıra Kıpti hukuk mücadelelerinin Mısır'ın Katolik, Protestan ve Doğu Ortodoks cemaatlerini nasıl içerdiğini de göstermektedir.

Rebecca Skreslet Hernandez, Mısır'daki Hıristiyan cemaatleri içindeki çeşitliliğin bir başka örneğini sunarak, Arap Baharı'nın ardından Mısırlı Protestanların (Kıpti Evanjelistler olarak bilinir) kamusal teolojiye katılımını inceliyor. Makalesinde, 2011 Mısır Devrimi ve 2013 ayaklanmalarının Mısırlı Hıristiyanları, mevcut kimlik anlatılarını incelemeye ve kamusal tartışmalara aktif olarak katılırken “siyasi öznellik (political subjectivity)” iddiasında bulunmaya sevk ettiğini savunuyor. Hernandez, iki kamu ilahiyatçısının çalışmalarını yakından inceleyerek, bu değişimin en azından kısmen Mısır'daki en büyük Protestan mezhebinin liderleri tarafından teşvik edildiğini gösteriyor.

Hıristiyanlık konusunu çalışan akademisyenler belki de Filistin kurtuluş teolojisi hareketine, Mısır halk teolojisindeki bu son gelişmelerden ya da daha geniş anlamda Filistin topolojisinden daha aşınadır. Elizabeth Marteiijn'in yirminci yüzyılın sonlarından günümüze Filistin Hıristiyan teolojisinin farklı biçimlerinin gelişimini ele aldığı makalesi, Filistin ve İsrail'de Hıristiyanlık üzerine yazılmış ve günümüzde Kutsal Topraklarda Hıristiyanlığa gösterilen yoğun akademik ilgiyi gösteren dört makaleden ilkidir. Marteiijn, bu gelişmeleri son dönemdeki “Filistin Hıristiyanlığının yeniden canlanmasının (Revival of Palestinian Christianity)” bir parçası olarak çerçevesiyor ve Filistinli Protestan, Katolik ve Ortodoks Hıristiyanların yaşamlarını bilgilendirmek için İsrail-Filistin çatışmasının içinden yeni yapıcı teolojilerin nasıl ortaya çıktığının haritasını çıkarıyor. Filistinli teologlar, akademik ağlar ve Avrupa dillerinde yayıncılık yoluyla bölge dışındaki Hıristiyanlardan da destek aldılar. Scott ve Hernandez gibi Marteiijn de her bir bağlamın nüanslarının Orta Doğulu Hıristiyanlar için güncel gerçeklikleri şekillendirdiğini göstermektedir. Bölgedeki Hıristiyanlar, teolojik tepkilerinde kendi yerel bağlamlarına özgü jeopolitik koşullarla yüzleşmektedir.

Tala Raheb ayrıca Filistin'deki Hıristiyan yaşamının özelliklerini, Lutheran Kilisesi'nin toplumsal cinsiyet adaleti için kişisel statü yasalarını değiştirme çalışmaları üzerine bir vaka çalışmasıyla ortaya koyuyor. Scott'un Mısır'daki cemaat hukuku üzerine yaptığı araştırmayı tamamlayan Raheb, Filistin'deki kilise kanunlarının ve kilise mahkemelerinin gelişiminin izini sürmekte ve benzer şekilde Filistinli Lutherilerin kendilerini baskıcı

İslami hukuki yapıların kurbanı olarak görmediklerini tespit etmektedir. Makale, bunun yerine, Filistinli Hıristiyanların hukuki kararlarının tarihsel olarak şeriatla diyalog yoluyla ortaya çıktığını açıklıyor. Buna, Kutsal Kitap'ta emsal bulunamayan evlilik, boşanma ve miras gibi konularda İslami yorumları benimsemeyi seçen kiliseler de dahildir. Ancak Dünya Lüteriyan Federasyonu (World Lutheran Federation)'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki taahhütlerinden güç alan Filistinli Lüteriyanlar, Filistin'deki geleneksel kilise yasalarını çiğnemiş ve Raheb'in iddia ettiği gibi, mevcut yasal sistem içindeki özerkliklerini Lüteriyan kadınlara ve bir bütün olarak kiliseye fayda sağlamak için kullanmışlardır.

Bölgedeki Hıristiyanların dünyanın dört bir yanındaki Hıristiyanlarla olan bağları, Aron Engberg'in Kudüs'teki Evanjelik Hıristiyanlar üzerine yaptığı çalışmada farklı bir şekilde görülebilir. Bu makale, 1980 yılında Uluslararası Kudüs Hıristiyan Elçiliği'ni (International Christian Embassy Jerusalem-ICEJ) kuran kentin uzun süredir var olan Hıristiyan Siyonist göçmen topluluğuna odaklanmaktadır. Engberg, büyük ölçüde Avrupa ve Güney Afrika'dan gelen Evanjelik Hıristiyanlardan oluşan bu örgütün tarihinin izini sürerken ve ICEJ'in günümüzdeki çalışmalarını incelemek için saha araştırması yaparken, örgütün teolojisinde ince ama önemli bir yeniden yönlendirme olduğunu belirtiyor. Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak desteklemeye yönelik temel siyasi taahhüdünü sürdürmekle birlikte, ICEJ'in "eskatolojik ılımlılığa (eschatological moderation)" doğru kayması, Kudüs'teki varlığını ana akım İsrail toplumu için daha kabul edilebilir hale getirdi. Bu durum Engberg'i, akademisyenleri tüm Evanjelik Siyonistleri aynı monolitik teolojik motivasyonlara sahipmiş gibi göstermemeleri konusunda uyarmaya sevk etmektedir.

Bu sayıda yer alan diğer dört makale, Filistin ve Ürdün'deki farklı geleneklere mensup Hristiyanlar ile Lübnan'daki Süryani, Ermeni ve Rum Ortodoks kiliselerine mensup Hristiyanlar için çağdaş yaşamın gündelik gerçeklerini aktarmak üzere kapsamlı etnografik saha araştırmalarından faydalanmaktadır. Filistin Hıristiyanlığı üzerine yapılan çalışmaların çoğu Batı Şeria'ya odaklanırken, Kenny Schmitt'in makalesi Gazze'deki küçük Hıristiyan nüfusun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu ele alıyor. Gazze'de, 2007'deki İsrail-Mısır ablukasından bu yana kötüleşen insani durumu anlatan yazar, bunun sonucunda çoğunluğu Rum Ortodoks ve Katolik olan Gazzeli Hıristiyanların İsrail'in hac izni sisteminden yararlanarak geçici vizelerle Batı Şeria'ya kaçtıklarını belirtiyor. Ancak hac vizelerini aşmayı tercih edenler, Batı Şeria'da yasadışı olarak ikamet ederken yeni bir güvencesizlik durumu yaşamaktadır. Schmitt'in çalışmasındaki göçmenlerin durumu Orta Doğu'nun diğer bölgelerindeki göçmen ve mültecilerden oldukça farklı olsa da Gazzeli Hristiyanlar, daha iyi ekonomik fırsatlar aramak ya da şiddet ve insani felaketlerden kaçmak için anavatanlarından göç eden çok sayıda Hristiyan arasında yer alıyor.

Lucy Schouten'in Orta Doğu'nun diğer bölgelerinden gelen Hıristiyan mültecilere hizmet veren Ürdün kiliseleri üzerine yaptığı çalışmaya göre, Ürdün'deki Anglikan din adamları ve diğer Hıristiyan liderlerin temel hedeflerinden biri Avrupa, Kuzey Amerika ve Avustralya'ya olan bu göçü yavaşlatmak. Schouten'in makalesi, bölgedeki Orta Doğulu Hristiyan göçü olgusunun ve son dönemde Suriye ve Irak'tan Ürdün'e gerçekleşen mülteci akınlarının yeterince incelenmediğinin altını çiziyor. Görüştüğü kişilerin Hristiyan "çeşitlilik içinde birlik" vurgusuna dikkat çeken yazar, Irak'tan gelen Keldani Katoliklere ve Suriye'den gelen Süryani Ortodoks mültecilere hizmet bağlamında Ürdün'deki Anglikan

din adamlarının ortak bir Orta Doğu kimliğini vurguladıklarını tespit ediyor. Ürdün'deki Anglikan din adamlarının hem mültecilere hem de Ürdünlü cemaatlerine, inançları uğruna Orta Doğu topraklarında kök salmalarını tavsiye ettiğini tespit ediyor.

Lübnan'da, mezhepçi politikaları ile bilinen güçlü Maruni Katolik cemaati, Süryani ve Ermeni göçmenler ve onların soyundan gelenler, etnik ve dini azınlıklar olarak, yine de nispeten büyük bir Hıristiyan nüfusa sahip bir Orta Doğu ortamında kök salmaya devam ettikleri yeni bir ev buldular. Rima Nasrallah ve Ronelle Sonnenberg makalelerinde, Lübnan'daki Süryani Ortodoks ve Ermeni Apostolik kiliselerinden gençleri kendi kadim geleneklerine bağlayan bağlara açıklık getiriyorlar. Bölgedeki üç monofizit kiliseden ikisini temsil eden bu çalışma, Orta Doğu'daki gençlere ve genç yetişkinlere gösterdiği ilgiyle de bir ilke imza atıyor ve pratik teolojinin sınırlarını batıdaki Hıristiyan gençlerle ilgili alışlagelmiş çalışmaların ötesine taşıyor. Sonnenberg ve Nasrallah, sonuçta kilise cemaatiyle -mirası, insanları ve ritüel uygulamalarıyla- kurulan güçlü bağların, Süryani ve Ermeni gençlere yetişkinliğe adım atarken bir kimlik duygusu ve dayanak noktası sağladığını tespit ediyor.

Aaron Eldridge'in makalesinin de gösterdiği gibi Lübnan aynı zamanda eski manastır topluluklarına da ev sahipliği yapmaktadır. Bazı manastırlarda yüzyıllardır ikamet edilirken, diğerleri Lübnan İç Savaşı (1975-1990) sırasında dağılmıştır. Bu sayının son makalesi olan Eldridge'in çalışması, Orta Doğu'ya odaklanan bir Hıristiyanlık antropolojisinin potansiyeline işaret ediyor. Savaş sırasında terk edilen ve daha sonra yangınla yok olan Hamatoura Doğu Ortodoks manastırının yeniden inşasını anlatıyor. Yunanistan ve Doğu Ortodoks dünyasının diğer bölgeleriyle bağları olan bu münzevi topluluğun dönüşü, aynı zamanda bu eski manastırın şehit azizlerinin keşfi ile de paralel ilerliyor. Ortodoks çileci zaman anlayışına göre Eldridge, savaş sonrası Lübnan'da yıkım, geri dönüş ve toparlanmaya ilişkin tipik tarihyazımı yaklaşımlarına meydan okuyor. Çalışması, Suriye'deki savaştan kaçan pek çok kişinin sığındığı bir yer olarak yeniden inşa edilen manastırın bölgede devam eden yıkımdan izole olmadığını gösteriyor. Daha ziyade, hem makale hem de manastırdan feragat geleneğinin kendisi, yıkımın onarıcı bir vahiy sağlayabileceği yıkım ve geri dönüş döngülerine işaret etmektedir.

Sonuç

Bir iç savaşın ardından yeniden inşa edilen ve şimdi de başka bir çatışmadan kaçan mültecileri barındıran bir manastırın bu son mücadelesi, Orta Doğu'daki çağdaş Hıristiyanlığın kesin bir resmi olarak alınabilir. Bu dokuz çalışmanın çoğunda güvencesiz bağlamlar ortaya çıkmaktadır: iç savaş, ekonomik çaresizlik, siyasi çalkantılar, yerinden edilme ve insani adaletsizlikler. Yine de bu özel sayının yazarları ve temsil etmeye çalıştıkları Orta Doğulu sesler için şiddet ve zulüm bölgedeki Hıristiyan kimliğini tanımlamıyor. Orta Doğu'daki Hıristiyan geleneklerinin, Hıristiyanlığın doğduğu topraklarda toplu halde mücadele ediyor, hatta ölüyor gibi tasvir edilmesi, bölgedeki yaklaşık 19 milyon insanın yaşamları hakkında bilinmesi gereken çok az şey kaldığını gösteriyor. Bu sayıdaki makaleler farklı bir yaklaşım benimsiyerek bölgede yaşanan geleneklerin karmaşıklığına vurgu yaparak ve bu bağlamlar içinde Hıristiyanların eylemliliğine odaklanmaktadırlar. Günümüz koşullarını yerel ve yerli terimlerle anlamaya çalışan bu makaleler, Orta Doğu Hristiyan Çalışmalarını Orta Doğu Hristiyanlarının incelikli anlatımlarıyla genişletmekte

ve gelecekteki akademisyenleri de aynı şeyi yapmaya davet etmektedir.

Yazar Hakkında

Deanna Womack, Atlanta, Georgia'daki Emory Üniversitesi Candler Teoloji Okulu'nda Dinler Tarihi ve Çok Dinli İlişkiler alanında Yardımcı Doçent olarak görev yapmaktadır. Kendisi, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019) ve *Neighbors: Christians and Muslims Building Community* (Westminster John Knox Press, 2020) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca Philip Forness ile birlikte Edinburgh University Press'in Orta Doğu Hıristiyanlığı (Middle Eastern Christianity) kitap serisinin editörlüğünü de yapmaktadır.

Kaynakça

.S. Hasan, *Christian versus Muslims in Modern Egypt: The Century-Long Struggle for Coptic Equality* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

Adam H. Becker, *Revival and Awakening: American Evangelical Missionaries in Iran and the Origins of Assyrian Nationalism* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2015).

Aho Shemunkasho, "Oriental Orthodox," in *Christianity in North Africa and West Asia*, (eds.) Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

Akram Fouad Khater, *Embracing the Divine: Passion and Politics in the Christian Middle East* (New York: Syracuse University Press, 2011).

Alfaro-Velcamp, *So Far from Allah, So Close to Mexico: Middle Eastern Immigrants in Modern Mexico* (Austin: University of Texas Press, 2007).

Alistair Hamilton, *The Copts and the West, 1439-1822: The European Discovery of the Egyptian Church* (Oxford: Oxford University Press, 2006).

Alistair Hunter, "Staking a Claim to Land, Faith and Family: Burial Location Preferences of Middle Eastern Christian Migrants," *Journal of Intercultural Studies* 37/2 (2016), 179-194.

Andrea Pacini, "The Rites of the Churches of the Middle East," in *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, (eds.) Andrea Pacini (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Andrea Pacini, ed., *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future* (Oxford: Clarendon Press, 1998).

Andrea Zaki Stephanos, ed., *Arabic Christian Theology: A Contemporary Global Evangelical Perspective* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 2019).

Andrea Zaki Stephanos, ed., *Nahwa Lahut 'Arabi Mu'asir* (Beirut: Dar al-Thaqafa,

2008).

Andreas Bandak, "Of Refrains and Rhythms in Contemporary Damascus: Urban Space and Christian–Muslim Coexistence," *Current Anthropology* 55/S10 (2014), 248-261.

Andreas Bandak, "Repeated Prayers: Saying the Rosary in Contemporary Syria," *Religion* 47/1 (2017), 92-110.

Andreas Schmoller, ed., *Middle Eastern Christians and Europe: Historical Legacies and Present Challenges* (Vienna: Lit, 2018).

Angie Heo, *The Political Lives of Saints: Christian-Muslim Mediation in Egypt* (Oakland, CA: University of California Press, 2018).

Anthony George Shenoda, "Cultivating Mystery: Miracles and A Coptic Moral Imaginary" (PhD diss., Harvard University, 2010).

Anthony O'Mahoney, Gören Gunner, and Kevork Hintlian, eds., *The Christian Heritage in the Holy Land* (London: Scorpion Cavendish, 1995).

Anthony O'Mahony and Emma Loosley, eds., *Eastern Christianity in the Modern Middle East* (Abingdon: Routledge, 2010).

Anthony O'Mahony, ed., *Christianity in the Middle East: Studies in Modern History, Theology and Politics* (London: Melisende, 2008).

Anthony O'Mahony, ed., *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land: Studies in History, Religion and Politics* (Cardiff: University of Wales Press, 2003).

Antoine Borrut and Fred M. Donner, *Christians and Others in the Umayyad State* (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2016).

Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

Aron Engberg, *Walking on the Pages of the Word of God: Self, Land, and Text among Evangelicals in Jerusalem* (Leiden: Brill, 2019).

Asa A. Eger, *The Islamic-Byzantine Frontier: Interaction and Exchange among Muslim and Christian Communities* (London: I.B. Tauris, 2015).

Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, Reform, and American Interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 2013).

Bernard Heyberger, "The Development of Catholicism in the Middle East (16th-19th Century)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 631-651.

Bernard Heyberger, ed., *Chrétien du Monde Arabe: Un Archipel en Terre d'Islam* (Paris: Autrement, 2003).

Bernard Heyberger, *Hindiyya, Mystic and Criminal, 1720-1798: A Political and Religious Crisis in Lebanon*, trans. by Renée Champion (Cambridge, UK: James Clark,

2013).

Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient au Temps de la Réforme Catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècles* (Rome: École française de Rome, 1994).

Bernard Heyberger, *Les Chrétiens du Proche-Orient: De la compassion à la compréhension* (Paris: Payot & Rivages, 2013).

Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian Missionaries and the Rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2014).

Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003).

Betty Jane Bailey and J. Martin Bailey, *Who Are The Christians in the Middle East?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2003).

Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Candace Lukasik, "Conquest of Paradise: Secular Binds and Coptic Political Mobilization," *Middle East Critique* 25/2 (2016), 107-125.

Carolyn M. Ramzy, "To Die is Gain: Singing a Heavenly Citizenship among Egypt's Coptic Christians," *Ethnos* 8/5 (2015), 649-670.

Chantal Verdeil, ed., *Missions Chrétiennes en Terre d'Islam, Moyen-Orient, Afrique du Nord (XVIIe-XXe Siècles): Anthologie de Textes Missionnaires* (Turnhout, Belgium: Brepols, 2013).

Chantal Verdeil, *La Mission Jésuite du Mont-Liban et de Syrie (1830-1864)* (Paris: Les Indes Savantes, 2011).

Christine B. Lindner, "Negotiating the Field: American Protestant Missionaries in Ottoman Syria, 1823 to 1860" (PhD diss., University of Edinburgh, 2009).

Dale T. Irvin and Scott W. Sunquist, *History of the World Christian Movement, vol. 1: Earliest Christianity to 1453* (Maryknoll, NY: Orbis Books, 2001).

David Frankfurter, ed., *Pilgrimage & Holy Space in Late Antique Egypt* (Leiden: Brill, 1998).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, "Introduction: Contextualizing the Sayfo in the First World War," in *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*, (eds.). Gaunt, Atto, and Barthoma (New York: Berghahn Books, 2017).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman Empire* (New York: Berghahn Books, 2017).

David Gaunt, Naures Atto, and Soner O. Barthoma, eds., *Let Them Not Return: Sayfo—The Genocide of the Assyrian, Syriac, and Chaldean Christians in the Ottoman*

Empire (New York: Berghahn Books, 2017).

David Thomas, ed., *Syrian Christians Under Islam: The First Thousand years* (Leiden: Brill, 2001).

Deanna Ferree Womack, "Middle Eastern Christianity in the Context of World Christianity," in *Handbook of Christianity in the Middle East*, (eds.). Mitri Raheb and Mark A. Lamport (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, forthcoming 2020).

Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019).

Deanna Ferree Womack, *Protestants, Gender and the Arab Renaissance in Late Ottoman Syria* (Edinburgh University Press, 2019).

Dominique Trimbur, ed., *Europäer in der Levante: Zwischen Politik, Wissenschaft und Religion (19.-20. Jahrhundert)* (München: R. Oldenbourg, 2004).

Eleanor H. Tejirian and Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest, and Conversion: Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2012).

Elizabeth Iskander, *Sectarian Conflict in Egypt: Coptic Media, Identity, and Representation* (Abingdon: Routledge, 2012).

Elizabeth Marteiijn, "The Revival of Palestinian Christianity: The Development of Palestinian Theology," *Exchange* 49/3,4 (2020).

Emma Loosley, "Peter, Paul and James of Jerusalem: The Doctrinal and Political Evolution of the Eastern and Oriental Churches," in *Eastern Christianity in the Modern Middle East*, (eds.). Anthony O'Mahony and Emma Loosley (Abingdon: Routledge, 2010).

Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2018).

Erik Freas, *Muslim-Christian Relations in Late-Ottoman Palestine: Where Nationalism and Religion Intersect* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

Esther Möller, *Orte der Zivilisierungsmission: Französische Schulen im Libanon 1909-1943* (Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013).

Fatma Müge Göçek, *Denial of Violence: Ottoman Past, Turkish Present, and Collective Violence against the Armenians, 1789-2009* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Febe Armanios, "Approaches to Coptic History after 641," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Febe Armanios, *Coptic Christianity in Ottoman Egypt* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Fiona McCallum, "Christians in the Middle East: A New Subfield?," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Fiona McCallum, "Shared Religion but Still Marginalized Other: Middle Eastern Christians' Encounters with Political Secularism in the United Kingdom," *Journal of*

Church and State 61/2 (2019), 242-261.

Fiona McCallum, *Christian Communities in the Middle East: Faith, Identity and Integration* (Abingdon: Routledge, forthcoming 2021).

Fiona McCallum, *Christian Religious Leadership in the Middle East: The Political Role of the Patriarch* (Lampeter, UK: Edwin Mellen Press, 2010).

Fr. Salim Daccache, "Catholic Missions in the Middle East," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005).

Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, eds., *Sur les Pas des Araméens Crétiens: Mélanges offerts à Alain Desreumaux* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 2010).

Françoise Briquel Chatonnet and Muriel Debié, *Le Monde Syriaque: Sur les Routes d'un Christianisme Ignoré* (Paris: Belles Lettres, 2017).

Galia Sabar and Shlomit Kanari, "'I'm Singing My Way Up': The Significance of Music Amongst African Christian Migrants in Israel," *Studies in World Christianity* 12/2 (2006), 101-25.

Gawdat Gabra, ed., *Coptic Civilization: Two Thousand Years of Christianity in Egypt* (Cairo: American University of Cairo Press, 2014).

Georg G. Blum, *Geschichte der Begegnung Christlich-Orientalischer Mystik mit der Mystik des Islams* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009).

Guido Bellatti Ceccoli, *Tra Toscana e Medioriente: La Storia degli Arabi Cattolici a Livorno (sec. XVII-XX)* (Livorno: Editasca, 2008).

H.L. Murre-van den Berg, "The Church of the East in the Sixteenth to the Eighteenth Century: World Church or Ethnic Community?," in *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (ed.). Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint (Leuven: Peeters, 2005).

Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra, eds., *Christianity: A History in the Middle East* (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005).

Haim Goren, "Echt Katholisch und gut Deutsch": *Die Katholiken Deutschlands und Palästina 1838-1910*, trans. by Markus Lemke (Göttingen: Wallstein, 2009).

Heather J. Sharkey, "Middle Eastern and North African Christianity: Persisting in the Lands of Islam," in *Introducing World Christianity*, (eds.). Charles E. Farhadian (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012), 7-20.

Heather J. Sharkey, "Middle Eastern Christianity between the Local and the Global," *Ecumenical Trends* 48/6 (2019).

Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

Heather J. Sharkey, ed., *Cultural Conversions: Unexpected Consequences of Christian*

Missionary Encounters in the Middle East, Africa, and South Asia (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013).

Heather Sharkey, *A History of Muslims, Christians, and Jews in the Middle East* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).

Heidi Hirvonen, *Christian-Muslim Dialogue: Perspectives of Four Lebanese Thinkers* (Leiden: Brill, 2012).

Heike Behlmer, ed., *Christen in Ägypten* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015).

Heleen Murre-van den Berg, "A Center of Transnational Syriac Orthodoxy: St. Mark's Convent in Jerusalem," *Journal of Levantine Studies* 3/1 (2013).

Heleen Murre-van den Berg, "The Study of Western Missions in the Middle East (1820-1920): An Annotated Bibliography," in *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries*, (eds.). Norbert Friedrich, Uwe Kaminsky, and Roland Löffler (Stuttgart: Franz Steiner, 2010), 35-53.

Heleen Murre-van den Berg, ed., *New Faith in Ancient Lands: Western Missions in the Middle East in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Boston, MA: Brill, 2006).

Heleen Murre-van den Berg, *Scribes and Scriptures: The Church of the East in the Eastern Ottoman Provinces (1500-1850)* (Louvain: Peeters, 2015).

Herman G.B. Teule and Alfons Brüning, *Handboek Oosters Christendom* (Leuven: Peeters, 2018).

Herman Teule and Antonie Wessels, eds., *Oosterse Christenen binnen de Wereld van de Islam* (Kampen: Kok, 1997).

Hindiyya (1720-1798), *Mystique et Criminelle* (Paris: Aubier, 2001).

Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living, of High Endeavour and Adventure: Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1998-1948* (Leiden: Brill, 2002).

Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

Jack Tannous, *The Making of the Medieval Middle East: Religion, Society, and Simple Believers* (Princeton: Princeton University Press, 2018).

Jan J. Van Ginkel, Heleen Murre-van den Berg, and Theo M. van Lint, eds., *Redefining Christian Identity: Cultural Interaction in the Middle East since the Rise of Islam*, (Leuven: Peeters, 2005).

John Joseph, *The Modern Assyrians of the Middle East: A History of their Encounter with Western Christian Missions, Archaeologists, and Colonial Powers* (Leiden: Brill, 2000).

Jose Francisco, "Migration and New Cosmopolitanism in Asian Christianity," in *The Oxford Handbook of Christianity in Asia*, (eds.). Felix Wilfred (Oxford: Oxford University Press, 2014), 576-92.

Joseph Youssef, "From the Blood of St. Mina to the Martyrs of Maspero: Commemoration, Identity, and Social Memory in the Coptic Orthodox Church," *Journal of the Canadian Society for Coptic Studies* 5 (2013), 61-73.

Kenneth Cragg, *The Arab Christian: A History in the Middle East* (Louisville: Westminster/John Knox Press, 1991).

Kenneth R. Ross, Mariz Tadros, and Todd M. Johnson, eds., *Christianity in North Africa and West Asia* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018).

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011).

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2011).

Laura Robson, ed., *Minorities and the Modern Arab World: New Perspectives* (Syracuse: Syracuse University Press, 2016).

Laure Guirguis, *Copts and the Security State: Violence, Coercion, and Sectarianism in Contemporary Egypt* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2016).

Linda K. Jacobs, *Strangers No More: Syrians in the United States, 1880- 1900* (New York: Kalima Press, 2019).

Lise Paulsen Galal, Alistair Hunter, Fiona McCallum, Sara Lei Sparre, and Marta Woźniak-Bobińska, "Middle Eastern Christian Spaces in Europe: Multi-sited and Super-diverse," *Journal of Religion in Europe* 9 (2016).

Louis M. Farag, ed., *The Coptic Christian Heritage: History, Faith and Culture* (Abingdon: Routledge, 2014).

Lucette Valensi, "Inter-Communal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East (Seventeenth to Nineteenth Centuries)," *Comparative Studies in Society and History* 39/2 (1997), 251-269.

Mar Bawai Soro, "The Assyrians (East Syriacs)," in *Christianity: A History in the Middle East* (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 255-270.

Mar Sawirus Ishak Saka, "The West Syriacs," in *Christianity: A History in the Middle East*, (eds.). Habib Badr, Suad Abou el Rouss Slim, and Joseph Abou Nohra (Beirut: Middle East Council of Churches, 2005), 235-253.

Marie-Thérèse Urvoy, *Les Chrétiens d'Orient: Histoire et Identité* (Versailles: Éditions de Paris, 2014).

Mariz Tadros, *Copts at the Crossroads: The Challenges of Building Inclusive Democracy in Egypt* (Cairo: American University Press, 2013).

Mark Swanson, *The Coptic Papacy in Islamic Egypt (641-1517)* (Cairo: American University Press, 2010).

Marta Woźniak-Bobińska, *Współczesna diaspora asyryjsko-aramjska w Szwecji*

(Modern Assyrian-Aramean Diaspora in Sweden) (Łoźd, Poland: University of Łoźd Press, 2018).

Martin Tamcke and Michael Marten, eds., *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East* (Berlin: Lit, 2006).

Martin Tamcke, *Christen in der Islamischen Welt: von Mohammed bis zur Gegenwart* (München: Beck, 2008).

Martin Tamcke, *Das Orthodoxe Christentum* (München: Beck, 2017).

Martin Tamcke, *Die Christen vom Tur Abdin: Hinführung zur Syrisch-Orthodoxen Kirche* (Frankfurt am Main: Verlag Otto Lembeck, 2009).

Martin Tamcke, ed., *Christians and Muslims in Dialogue in the Islamic Orient of the Middle Ages/Christlich-muslimische Gespräche im Mittelalter* (Würzburg: Ergon Verlag/Beirut: Orient-Institut, 2007).

Matthew Baker, "Christian Traditions in the Contemporary Middle East: A Bibliographic Essay," *Theological Librarianship* 4/1 (2011).

Matti Moosa, *The Maronites in History* (New York: Syracuse University press, 1986).

Mehmet Ali Doğan and Heather J. Sharkey, eds., *American Missionaries and the Middle East: Foundational Encounters* (Salt Lake City, UT: University of Utah Press, 2011).

Melanie E. Trexler, *Evangelizing Lebanon: Baptists, Missions, and the Question of Cultures* (Waco, TX: Baylor University Press, 2016).

Michel E. Andraos, "Christian Communities in the Middle East and Islam: A Shift in the Understanding of Mission among Eastern Catholic Churches," in *Mission for Diversity: Exploring Christian Mission in the Contemporary World*, (eds.). Elochukwu E. Uzukwu, vol. 8, *Interreligious Studies* (Zürich: Lit Verlag, 2015), 171-86.

Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

Mitri Raheb and Mark A. Lamport, eds., *Handbook of Christianity in the Middle East* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, önümüzdeki 2020).

Mitri Raheb, ed., *Shifting Identities: Changes in the Social, Political, and Religious Structures in the Arab World* (Bethlehem: Diyar Publishing, 2016).

Naomi Hosoda, "Kababayan Solidarity? Filipino Communities and Class Relations in United Arab Emirates Cities," *Journal of Arabian Studies* 3/1 (2013), 18-35.

Naures Atto, *Hostages in the Homeland, Orphans in the Diaspora: Identity Discourses among the Assyrians/Syriac Elites in the European Diaspora* (Leiden: Leiden University Press, 2011).

Nelly van Doorn-Harder, ed., *Copts in Context: Negotiating Identity, Tradition, and Modernity* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2017).

Noah Haiduc-Dale, *Arab Christians in British Mandate Palestine: Communalism and Nationalism, 1917-1948* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013).

Norman A. Horner, *A Guide to Christian Churches in the Middle East: Present-Day Christianity in the Middle East and North Africa* (Elkhart, IN: Mission Focus, 1989).

Paul Rowe, "The Middle Eastern Christian as Agent," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Paul S. Rowe, John H.A. Dyck, and Jens Zimmerman, *Christians and the Middle East Conflict* (Abingdon: Routledge, 2014).

Paul Sedra, *From Mission to Modernity: Evangelicals, Reformers and Education in Nineteenth-Century Egypt* (New York: I.B. Tauris, 2011).

Peter Makari, *Conflict and Cooperation: Christian-Muslim Relations in Contemporary Egypt* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2007).

Philip M. Forness, *Preaching Christology in the Roman Near East: A Study of Jacob of Serugh* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

Pieterella van Doorn-Harder, *Contemporary Coptic Nuns* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Proche Orient Chretien and Parole D'Orient. Nelly van Doorn-Harder, "Finding a Platform: Studying the Copts in the 19th and 20th Centuries," *International Journal of Middle East Studies* 42 (2010).

Rachel Scott, *The Challenge of Political Islam: Non-Muslims and the Egyptian State* (Stanford: Stanford University Press, 2010).

Rebecca Krawiec, *Shenoute and the Women of the White Monastery: Egyptian Monasticism in Late Antiquity* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

Reeva S. Simon and Eleanor Harvey Tejirian, eds., *Altruism and Imperialism: Western Cultural and Religious Missions in the Middle East* (New York: Middle East Institute of Columbia University, 2002).

Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (Seattle: University of Washington Press, 2009).

Rima Nasrallah and Ronelle Sonnenberg, "Oriental Orthodox Young Adults and Liturgical Participation: A Matter of Identity," *Exchange* 49/3,4 (2020).

Ronald Grigor Suny, "They Can Live in the Desert but Nowhere Else": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

Ronald Grigor Suny, "They Can Live in the Desert but Nowhere Else": *A History of the Armenian Genocide* (Princeton: Princeton University Press, 2015).

S.R. Goldstein-Sabbah and H.L. Murre-van den Berg, *Modernity, Minority, and the Public Sphere: Jews and Christians in the Middle East* (Leiden: Brill, 2016).

Saba Mahmood, *Religious Difference in a Secular Age: A Minority Report* (Princeton: Princeton University Press, 2016).

Samir Boulos, *European Evangelicals in Egypt (1900-1956)* (Leiden: Brill, 2016).

Sargon Donabed, "Neither 'Syriac-speaking' nor 'Syrian Orthodox Christians': Harput Assyrians in the United States as a Model for Ethnic Self-Categorization and Expression," in *Syriac in its Multi-Cultural Context*, (eds.). Herman Teule, et al. (Louvain: Peeters, 2017).

Sargon George Donabed, *Reforging a Forgotten History: Iraq and the Assyrians in the 20th Century* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015);

Sebastian Brock, *An Introduction to Syriac Studies*, 3rd edition (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2006).

Sebastian Brock, *Fire from Heaven: Studies in Syriac Theology* (Burlington, VT: Ashgate, 2006).

Sebastian Brock, *The Luminous Eye: The Spiritual World of Saint Ephrem*, revised edition (Kalamazoo, MI: Cistercian Publications, 1992).

Sebastian Elsässer, *The Coptic Question in the Mubarak Era* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Sebastian P. Brock, "The 'Nestorian' Church: A Lamentable Misnomer," *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 78 (1996), 23-35; Sebastian P. Brock, "Miaphysite, Not Monophysite!," *Cristianesimo Nella Storia* 37 (2016).

Shlomit Kanari, "Music, Musicians and Migration in African Migrant Churches in Israel," in *Religion in the Context of African Migration*, (eds.). Afe Adogame and Cordula Weissköppel (Beirut: Eckhardt Breiting, 2005), 267-84.

Sidney Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque: Christians and Muslims in the World of Islam* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008).

Sidney H. Griffith, "The Church of Jerusalem and the 'Melkites': The Making of an 'Arab Orthodox' Christian Identity in the World of Islam (750-1050 CE)," in *Christians and Christianity in the Holy Land: From the Origins to the Latin Kingdoms*, (eds.). Ora Limor and Guy G. Strousma (Turnhout: Brepols, 2006), 175-204.

Sidney H. Griffith, *The Beginnings of Christian Theology in Arabic* (Burlington, VT: Ashgate, 2002).

Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

Stanley J. Valayil C. John, *Transnational Religious Organization and Practice: A Contextual Analysis of Kerala Pentecostal Churches in Kuwait* (Leiden: Brill, 2018).

Stephan Stetter and Mitra Moussa Nabo, eds., *Middle Eastern Christianity: Local Practices, World Societal Entanglements* (New York: Palgrave Macmillan, 2020).

Theresia Hainthaler, *Christliche Araber vor dem Islam: Verbreitung und Konfessionelle Zugehörigkeit: Eine Hinführung*, *Eastern Christian Studies* 7 (Leuven: Peeters, 2007).

Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, eds., *World Christian Database* (Leiden/Boston: Brill, accessed 30 July 2020).

Todd M. Johnson and Gina A. Zurlo, *World Christian Encyclopedia*, 3rd edition (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020).

Tsolin Nabantian, *Armenians Beyond Diaspora: Making Lebanon Their Own* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019).

Ussama Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World* (Stanford: Stanford University Press, 2019).

Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2008).

Uta Zeuge-Buberl, *The Mission of the American Board in Syria: Implications of a Transcultural Dialogue*, trans. by Elizabeth Janik (Stuttgart: Franz Steiner, 2017).

Uwe Kaminsky and Roland Löffler, eds., *The Social Dimension of Christian Missions in the Middle East: Historical Studies of the 19th and 20th Centuries* (Stuttgart: Franz Steiner, 2010).

Valérie Assan, Bernard Heyberger, and Jakob Vogel, eds., *Minorités en Méditerranée au XIXe Siècle: Identités, Identifications, Circulations* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2019).

Van Doorn-Harder and Kari Vogt, eds., *Between Desert and City: The Coptic Orthodox Church Today* (Oslo: Novus Forlag, 1997).

Wassilios Klein, ed., *Syrische Kirchenväter* (Stuttgart: Kohlhammer, 2004).

Watanabe Akiko, "Does Religious Conversion Transcend the Boundaries of Multiple Hierarchies? Filipino Migrant Workers Embracing Islam in the UAE and Qatar," in *Asian Migrant Workers in the Arab Gulf States: The Growing Foreign Population and Their Lives*, (eds.). Masako Ishii, Naomi Hosoda, Masaki Matsuo, and Koji Horinuki (Leiden: Brill, 2020), 194-217.

Wolfram Reiss, *Erneuerung in der Koptisch-Orthodoxen Kirche: Die Geschichte der Koptisch-Orthodoxen Sonntagschulbewegung und die Aufnahme ihre Reformsätze in den Erneuerungs bewegungen der Koptisch-Orthodoxen Kirche der Gegenwart* (Hamburg, Germany: Lit Verlag, 1998).

Yvonne Haddad and Joshua Donovan, "Good Copt, Bad Copt: Competing Narratives on Coptic Identity in Egypt and the United States," *Studies in World Christianity* 19/3 (2013), 208-232.